

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

॥ अथ ॥

॥ मार्कण्डेयस्मृतिः ॥

तत्रादौ—वर्णाश्रिमधर्म वर्णनम्

मार्कण्डेयं (बहु) ब्रह्मकलपदर्शिनमेत्य ते ।

महात्मानः शौनकाद्याः सर्वज्ञमृषयोऽत्रुवन् ॥

भगवस्त्वं बहुब्रह्मकलपदशर्णि विशेषवित् । अतस्त्वं सर्वदेवर्पिः योगियज्वाधिको मतः ॥
सर्ववर्णाश्रिमाचारधर्मधर्मप्रवर्तकान् । जानासि कृतसंवादस्तैरत्यन्तं महात्मभिः ॥
अनेकब्रह्मकलपानां संप्रदायपरार्थगः । पुनर्वैदर्थतत्त्वज्ञः क्रियाकलपविशेषवित् ॥
इतिहासपुराणज्ञः स्मृतितत्त्वरहस्यगः । आपत्कालैककर्तव्यमर्थधर्मविभागवित् ॥
दरिद्रसंपत्समयसदसत्कार्यनिर्णये । परिच्छेत्ता विशेषेण मुख्यामुख्यादितत्ववित् ॥
तस्मात्त्वामधुना सर्वे संघीभूयाच्चिराद्यम् । समालोच्यविधानेननिश्चिय च पुनःपुनः ॥
पृच्छामः सर्वधर्मांश्च कर्तव्यान्मोक्षसाधनान् । सर्ववर्णाश्रिमकृते निःशेषयुगसंमतान् ॥
अतस्त्वं कृपयास्मासु तान् सम्यग्वक्तु मर्हसि । इत्येवं स कृतप्रश्नः शौनकाद्यै महर्पिभिः
मार्कण्डेयो महाभागः सर्वदशर्णि कृपामयः । तर्हि श्रृगुच्चमित्युक्त्वा स्मितपूर्वं वचोऽत्रवीत्

ब्रह्मादयोऽपि निखिलाः किंचिज्ज्ञा एव केवलम् ।

परं तु तत्र सर्वेषां रक्षोमत्यर्थं मृतान्धसाम् ॥११॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

तारतम्यं तस्य चैषां तद्विन्नानां च सन्ततम् । अस्त्येव परमं तेन गुह्नोऽयं पितामहः ॥
सर्वज्ञस्तु स एवैको भगवान् भूतभावनः । अज्ञेयोऽत्यन्तनिपुणैः सर्वोपायक्रियादिभिः
सर्वेश्वरः सर्वकर्ता सर्वभर्ता सनातनः । सर्वान्तकृत्सर्वान्तर्याम्ययं भूताश्रयः समः ॥

लोकशक्त्याश्रयः श्रीमान् पुराणो ब्रह्मनामकः ।

अज्ञेयः शाश्वतो नित्यः ध्रुवश्चाञ्चल्यवर्जितः ॥

भावशून्यो भावभर्ता कर्तुं चाकर्तुं मेव च ।

अन्यथारूपातुमीशानः सच्चिदानन्दलक्षणः ॥

करणं कारणं गुह्यं वेदवेद्यमगोचरः । सर्ववेदान्तसंवेद्यो जगज्जन्मादिकारणम् ॥

तस्य प्रसादात्सर्वेषां मुक्तिर्वदोदिता शिवा । सायुज्यनामिका दिव्या भवेदिति मनुश्रुतेः
प्रसादस्तस्य कथितः वेदोक्तैर्नित्यर्कमभिः । एकविंशतिसंख्याकैः अतिशीघ्रफलप्रदैः ॥
अतिशीघ्रफलं चापि चित्तगुद्धिरितिस्मृतम् । तेन ज्ञानं भवेद्विष्टं ब्राह्मणं श्रवणतो महत् ॥

मननादि क्रमेणैव तस्माद्वेदोदितानि वै ।

कर्मणां मुक्तिसाधनताविचारः

कर्मणि ब्राह्मणः कुर्यादयं मार्गो महान् शिवः ।

मुक्तिर्नान्यास्ति सरणिः ज्ञानमेवैकमुच्यते ॥

तस्मै सर्वाणि कर्मणि तपः कृच्छ्रादिकान्यपि ।

कुर्वन्ति सुमहात्मानः तानि स्युश्च विलम्बतः ॥

एतत्कार्यकराणीति प्राहुर्ब्रह्मविदोऽखिलाः । न कर्मणा न प्रजया त्यागेनानशनेन च ॥

तीर्थयात्रादिकेनापि मुक्तिः सायुज्यनामिका । भवेदेवेति किं तानि साधकान्यतिदूरतः ॥

न साक्षादिति वेदानां हृदयं तनिनबोधत । केचित्तु प्रवदन्त्यत्र वेदोक्तान्यखिलान्यपि ॥

नित्यान्येवेति तत्प्रीतिकृतानि यदि चेतसा ।

नैभित्तिकानि काम्यानि सर्वत्रापि मनः परम् ॥

प्रधानमिति विहोयं तस्मादेव विचक्षणः । कृष्णार्पणधिया नित्यं यज्ञोशं सन्ततं विभुम् ॥

नित्यैः नैमित्तिकैः काम्यैः कर्मभिः श्रुतिचोदितैः ।

कामनारहिताः सन्तः यजन्ते श्रद्धयान्विताः ॥

ब्रह्मार्पणधिया भक्ताः तज्ज्ञाप्त्यै ब्रह्मचारिनः । यजनं गृहिणामेव धर्मोऽयं वनिनामपि ॥
न यतीनां वर्णिनां च यतिनां ब्रह्मचिन्तनम् । श्रवणादि क्रमेणैव वर्णिनां सन्ततं परम् ॥

ब्रह्मचारि धर्माः

वेदाध्ययनमेव स्याद्ग्रिकार्यं च कालयोः । वासो गुरुकुलेष्वेव नित्यं भिक्षाटनं परम् ॥

बन्धुनां सूतकं तस्य जननान्मरणादपि । न भवेदेव नितरां पित्रोस्तु मरणे पुनः ॥

सूतकं तावदेवस्याद् यावत्तत्क्रियते शुभम् । पिण्डदानादिकं कर्म तत्परं भिक्ष्यैव हि ॥

प्राणयात्रां प्रकुर्वीत तथाप्येषु दिनेषु चेत् । कुर्यादध्ययनं नैव वासो गुरुकुले भवेत् ॥

एवं मातामहस्यापि तत्पत्न्याश्च विशेषतः । पितृव्यस्याप्यपुत्रस्य तत्पत्न्या भ्रातुरेव च ॥

अग्रजस्य च तत्पत्न्याः सपलीमातुरेव च । तात्कालिकं सूतकं स्यात् पितृश्राद्धदिनेऽप्ययम्

भैक्षण पितृशोर्पं तद् भुजीयादिति तत्कमः ॥

यतिधर्माः

मातुर्मात्रां यतेर्धर्मः कर्मणः करणां स्मृतम् । नैतनयान्तरराहित्ये चयनान्तं च तत्परम् ॥

केचिच्छाहान्तमित्यूचुः तद्विने केवलं पुनः । करपात्रेण दर्शोऽपि प्राणयात्रा विधीयते ॥

तस्यापि सूतकं तावत् यदा वा कर्म नान्यथा ।

वर्णिनः सूतकाभावः तद्विक्षानिरतस्य सुः । (तु) ॥

ताट्टरां नियमं त्यक्त्वा विद्यमानस्य सूतकम् । भवेदेव न सन्देहो वर्णिनोऽपि निरन्तरम्

पुनर्ब्रह्मचारिधर्माः

भिक्षाचर्या च तद्वर्मः संतताध्ययनं तथा । नित्यं गुरुकुले वासो वह्निकार्यं च कालयोः ॥

एतान्येव प्रधानानि चैतत्तुल्यानि कानिचित् । अजिनं मेखलां दण्डः कौपीनं शुद्धमस्वरम्

मेखला सा त्रिवृत्रोक्ता मौज्जी विरचिताद्यथा ।

कटिसूत्रं तथान्यच्च जन्मादि द्वादशाव्दकात् ॥

वस्त्रोण वेष्टनं प्रोक्तं प्रादक्षिण्यक्रमेण तु । द्वित्रिद्विर्वा वेष्टनं स्थात् विधिः स्थान्तदनन्तरम्
पश्चात्कच्छपुरः कच्छदशाकच्छादिवर्जितम् । विभृयाद्वसनं नित्यं यदि कच्छादिसंयुतम् ॥

बिभृयाद्वसनं वर्णी गृहीवद्गर्वमास्थितः ।

गिन्द्यो दण्ड्यो वर्जनीयः स सभासु विचक्षणैः ॥

अवकीर्णी समः प्रोक्तः न भिक्षायोग्य उच्यते ।

गृही वस्त्रधरो वर्णी यदि भिक्षार्थमागतः ॥

संताड्य सद्य एवस्थायैः कैश्चिद्दृष्टमात्रकः । नास्मै दद्यात्तथा भिक्षां यथाध्ययनवर्जिते
त्यक्त्वैव वेदाध्ययनं भिक्षया यस्तु केवलम् । अटन् कुक्षिभरो वर्णी गृहिभिर्धर्मतत्परैः
बोधनीयः श्वः प्रभृति भिक्षार्थं त्वं वृथैव रे ।

मुत्त्वा तु वेदाध्ययनं न समागच्छ मद्ग्र(गृ)हान् ॥

तथाप्ययं यदि पुनः समागच्छेऽजडाकृतिः ।

न संभाष्यः पिधायैव कवाटं निर्दयं भृशम् ॥

तत्पश्चात्तप्तुरस्ताद्वा वेदाध्यायी शुचिर्यदि । समागत्य बहिर्द्वारि भिक्षां देहीति सुस्वरम्
समाकोशेत्तस्य शीघ्रं समागच्छेति तं स्वयम् । दद्याद्विक्षां पूजयित्वा मधुरैर्वचनैरति ॥

तच्छ्रीकारैर्भीषयेष्व पुनः शाकादिकं रसम् । तस्मिन् पश्यति दद्याच्च वेदिनेऽस्मै विचक्षणः
भुक्तिकाले ब्रह्मचारी मात्रे इत्तं तु साधकम् । अन्नस्य शाकं लवणं सूपभक्ष्यफलादिकम्
अत्यल्पमणुमात्रं वा तदानन्त्याय कल्पते । विद्यार्थिने वर्णिने ये कायदाहर्याय केवलम्
तै(?)महौषधं वस्त्रां कौपीनं शयनाय वै । कटि वा कंचलं वस्त्रां दास्यन्ति च नरोत्तमाः

बेदरूपी स भगवान् पुमान् नारायणो विभुः ।

अत्यन्ततृपो निखिलान् प्रददाति मनोरथान् ॥

न(ऋते)पोषणादन्यो धर्मो लोकत्रयेऽस्ति कः । वेदाध्यायेव वर्णी स्थान्न शास्त्रादिकृतश्रमः
वेदाध्ययनशीलस्य कण्ठान्नाभेरथोर्धतः । यः प्रदेशः स तु किल गुष्टीभूता भवेत् क्षणात्
तद्दुखपरिहाराय यथायं स्यात् क्षुधार्थया । तृष्णया च परित्यक्त स्तथा प्रशमयेच्छतम्
अन्नाङ्गदधिसूपायैः तावन्मात्रोण केवलम् । अश्वमेधस्य यत्पुण्यमवशाललभते खलु

तत्पोषकस्तत्प्रदाता सत्यमेतन्मयोदितम् । वेदाध्यायी तु यो वर्णी सततं तत्परो वसेत् साचारः साम्निकार्यश्च सोऽमिर्वै कव्यवाहनः । यदन्नं वर्णिकुक्षिश्वं वेदाभ्यासेन जीर्यते कुलं तारयते तेषां दशपूर्वान् दशापरान् । भिक्षाश्येव भवेन्नित्यं वेदाध्ययनकालके ॥ एकत्रान्नं न भुजीयादिच्छ्रया केवलेन वै । पितृव्यपत्न्या मात्रा च मातुलान्या तथैव च पितृव्यस्ता भगिन्या च गुर्वाचार्यकलत्रकैः । महद्विगुपाध्यायमातामहसती(खी)जनैः दत्तं तु यद्वेदन्नफलभक्ष्यरसादिकम् । अतिप्रीतिस्नेहपूर्वं सर्वं प्राहा न चान्यतः ॥ आपत्सु यत्र कुत्रापि येन केनाप्युपायतः । सज्जनेष्वेदोदरस्य पूर्तिमेकत्र शस्यते ॥ बहुस्थरान्नागमस्य सिद्धे सति कदाप्ययम् । नैकत्र प्राशानं कुर्याज्जामिता रहितश्वरत् ॥ दूषितान्नानि सर्वत्र त्यज्यान्येव विषयिता । श्रोत्रियान्नानि यत्नेन सेवेतैव सदाचरन् बहु सद्वसु तिष्ठत्सु भक्तिमत्सु सतां तदा । सर्वत्र कालयोर्नित्यं गृहीयाद्वैक्षमुत्तमम् ॥ मातृभिक्षातिशस्ता स्यात् गुरुदारविव(स)र्जिता । प्रजावतीकरकृता पितामहादिकलिपता मातुलानी प्रीतिपूर्वप्रदत्ता भगिनीकृता । मातृव्यसृप्रदत्ता या सती साध्वी प्रकलिपता

तत्सोमपीथिनिहस्तविसृष्टा ब्रतिनी कृता ।

सर्वा एव सदा प्राहा न संत्याज्याश्च सन्ततम् ॥

अतिप्रीत्यैव संप्राह्याः पीडयित्वा कदाचन ।

आक्रोशयित्वा तूष्णीकं गत्वा वापि पुनःपुनः ॥

न संत्यजेत्प्रीतिदत्तां दुःखदत्तां परित्यजेत् । बालानां वर्णिनां वेदं चेतसामन्यदेशिनाम् कृपया या: प्रयच्छन्ति सम्यग्भर्तुरनुज्ञया । पृथुकान् भक्षणार्थाय राजान्विष्टं करम्भकान् विविधानि च भक्ष्याणि गुरुं धानापरिककान् ।

चणकान् गुडसंयुक्तान् मुद्गरांस्तिलसुंदरान् ॥

शष्कुलीकलिकान् नारान् मुणकान्मुड (र) वान्पुनान् ।

गौडान् सात्ययुतानरम्यान् तानपुत्रान् दीर्घजीविनः ॥

लभन्ते तनयान्नूनं तेषां चेदवमानतः । विनैव करणं सद्यः चिराद्वंशक्षयो भवेत् ॥ प्रतिजन्मनि वन्ध्या स्याद्वरण्डा नष्टं प्रजा तथा । वेदार्थी तुष्टिमात्रेण वर्धन्ते सर्वसंपदः ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

अकिञ्चनत्वं कार्यप्यं वन्ध्यात्वं पञ्चवृत्तिता । तथा प्रमादमालस्यं अपमृत्युश्च नश्यति ॥
विद्यार्थी बुद्धिरहितो बाल्येन यदि चेष्टया । कृत्याकृत्यपरिज्ञानवैकल्येन च मौढ्यतः ॥
अश्रुतं दुःश्रुतं वापि पारुष्यं दुष्टभाषणम् । अकार्यमनृतं फलनु वाक्यं तुच्छप्रभाषणम् ॥
कुर्वन्नपि न निग्राहो ज्ञासि यावद्भवेदसौ । स्वपुत्रवद्वक्षणीयः षोडशाब्दात्परं तु चेत् ॥

निग्राहः स्यान्न चेन्नूनं शक्त्या पाल्यः सदैव हि ।

द्विदशाब्दात्परं वर्णी बुद्धिमान्यदि केवलम् ॥

सर्वान् वृद्धान् गुरुन् विप्रान् श्रोत्रियान् तत्कलत्रिकान् ।

यज्ञिवनो दीक्षितान् पौण्डरीकप्राप्नाख्यकान् सतः ॥

नित्याम्निहोत्रिणश्चापि ज्ञानिनो वेदिनशशुचीन् । शास्त्रिणश्चापि(से)वेतदण्डहस्तश्चरेदपि ॥

नैकत्र प्राशनं कुर्यान्मौखीकृष्णाजिनं धरन् । न लंघयेन्मातृवाक्यं पितृबन्धुसतामपि ॥

गुर्वाचार्यज्ञानिनां च श्रोत्रियाणां च शास्त्रिणाम् । पितृकर्तृं करव्येषु तदाहूतो भवेद्यपि
तच्छ्रद्धान्नं तु भुज्ञीयात्तद्वाक्यं नातिलंघयेत् ।

नान्यत्र पितृशिष्टान्मशनीयात्कामतः स्वयम् ॥

विप्राभावे श्रोत्रियाणां पैतृकेषु निमन्त्रितः । दैवस्थानस्थितो हव्यं प्राशनीयाद्विप्रकाम्यया
आचार्यवाक्यतस्त्वेव न स्वयं त्विच्छ्रुया पितुः ।

विप्राभावे कदाचित्तु श्राद्धकृत्येषु केवलम् ॥

वर्णीं कर्तृं कमात्रेषु स्थानस्थोऽपि भवेदपि । आपत्सु गृहकृत्येषु प्रार्थितस्तेन चेदपि ॥

स्थानस्थितो भवेन्नूनं न सर्वत्र कदाचन । इच्छ्रुया श्राद्धभुवर्णीं ब्रह्मचर्याच्छ्रुतो भवेत्

आपत्स्वपि कदाचिद्वा गर्वलोभादिना परम् ।

नक्षत्रजीवी न भवेत् गृही वस्त्रं न धारयेत् ॥

यदि स्यात्ताहशो मूढो रौरवं नरकं ब्रजेत् । परेषां सर्वकृत्यानां नायं योग्यो भवेदपि ॥

तहोषस्य विनाशाय दिनत्रयमुपोष्य वै । गायत्रीदशसाहस्रं जपेत्तेनशुचिर्भवेत् ॥

यदि वर्णीं शूद्रगृहे आमं पैतृकर्मणि । गृहीयात्तवता सद्यः पुनः संस्कारमर्हति ॥

खादयेद्यदि ताम्बूलमवशादिच्छ्रुया सकृत् । त्रिरात्रयावकाहारः पञ्चगव्येन तत्परम् ॥

चतुर्थेऽहनि शुध्येत धेनोर्दक्षिणया तथा । गन्धधारणतः पुष्पधारणाच्छ्रुरसा सकृत् ॥
सद्यः शूद्रत्वमाप्नोति तस्य शुद्धिरियं स्मृता । समुद्रगानदीस्नानदशकं जप एव च ॥

षट्सहस्रं च गायत्र्याः नैष्ठिकी हृत्र दक्षिणा ।

भुक्तिकाले वर्णिनां स्यादयं धर्म (:) पितुर्गृहे ॥

ललाटहृदबाहु मूलस्थानेऽल्पेनैव केवलम् । स्याज्ञन्दनेनानुलिप्तस्तद्वत्तेनैव नान्यथा ॥

माता पिता वा पुत्रैकवात्सल्येन महेष्वपि । हिरण्यरत्नरजतभूषणालंकृतिं यदि ॥

कुर्यातां तस्य दोषो न तदन्ते च पुनस्त्यजेत् । पितृमातृकृतं यत्तद्वर्णिनामधिकोत्सवे ॥

स्वर्णालंकरणं रत्नरजतादिकृतं तथा । श्रेयस्कारकमित्येव प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

सुगन्धपुष्पाञ्जनतः सद्यः पतति तत्क्षणात् । स्वधृतात्कामकारेण वर्णी त्वादर्शनादपि

आदर्शस्येक्षणादस्य चित्तं शास्त्रं विनिश्चितम् ।

त्रिषा(सा)हस्तैकगायत्री जपं एव न चापरम् ॥

शरीरोद्वर्तनात्सद्यः वर्णी स्यात्किलिबषी क्षणात् । तद्दोषपरिहाराय गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥

नदीस्नानात्परं शुद्धः जपेत्सूर्यमुखस्थितः । दन्तधावनतस्त्वेवं सकृत्काष्ठमुखेन चेत् ॥

गुरुद्रोहमवाप्नोति दुश्शर्मा च भवेदपि । तस्य चित्तमिदं होयं ब्रह्मकूचं विधानतः ॥

एकरात्रोपवासश्च ब्राह्मणत्रयभोजनम् । वेदे श्रमं विनान्यत्र करोति यदि वाडवः ॥

सद्यः शूद्रत्वमाप्नोति विप्रत्वेन च हीयते । परिहारस्तु तस्याथ येन केनाप्युपायतः ॥

शाखामात्रं साधयेद्वा शिष्टं वामास्तु तावता । नष्टं तद्यन्तु विप्रत्वं विरोहत्यपि तावता

उपनीतो ब्रह्मचारी वेदत्यागप्रपूर्वकम् । कुर्यात्तर्कं श्रमं तेन वैषत्वं प्रतिपद्यते ॥

काव्यालापादि पठनात् सन्ध्यात्यागैकपूर्वतः । यवनत्वमवाप्नोति कालसूत्रं च गच्छति

नाम्यालंकारभरतज्योतिशिलिपरसादितः ।

वर्णी च्युतस्तु मुण्डित्वं रजकत्वं च विन्दति ॥

पुराणस्मृतिसू(मा)त्रार्थज्ञानयत्नेन केवलम् । लेखत्वगणकत्वाभ्यां सूतत्वं प्रतिपद्यते ॥

तस्माद्द्विजो जातमात्रः कृतोपनयनस्ततः । कृतवेदारभणोऽयं श्रावण्यां तु गुरोर्मुखात्

स्वाध्यायोऽध्येतव्यः स्यादिति वेदानुशासनम् ।

काण्डोपाकरणे चापि काण्डानां च समाप्ने ॥

भार्कण्डेयस्मृतिः

श्रावण्याभपि तेषां स्याद्वर्णिनां क्षुरकर्म तत् । क्षुरं यथा हिताभीनां प्रतिपर्वं श्रुतीरितम् ॥
तथोपाकरणे चापि तत्समापनकर्मणि । क्षुरकर्म च संप्रोक्तं सर्वेषां ब्रह्मचारिणाम् ॥

नान्यकालस्तस्य तेषां आकर्णं तच्च कीर्तितम् ।

न नखानां कुन्तनं स्यात् न दत्तांधावनं तथा ॥

एकोच्छ्वासद्वादशावगाहनं तस्य पावकम् । स्थानमेताहशं सर्ववर्णिनां सन्ततं स्मृतम्
क्षुरमात्रे मृत्तिकायाः स्नानं पश्चात्पुनः स्मृतम् । मन्त्रस्नानं पुनः कार्यमधमर्षणपूर्वकम् ॥

यदि वर्णीं गृही कर्म क्रियमाणं करोति चेत् ।

सुखमिच्छन् जडो दुष्टो प्रायश्चित्तीयते किल ॥

गोमयहृदसंलीनः याममात्रं दिनत्रयम् । पुनश्च यावकाहारः पक्षमात्रं हरिं स्मरत् ॥

पुण्डरीकाक्षमनुतः दशसाहस्रसंख्यया । मासमात्रद्विषा(सा)हस्त जपतः शुद्धिमाप्नुयात्
काण्डाः स्युर्नवसंख्याकाः प्राजापत्याः महत्तराः ।

सौम्यास्तद्वत्प्रकथिताः आग्नेयाः सप्तकीर्तिताः ॥

वैश्वदेवाः षोडश स्युः शिष्ठाः कारकमध्यगाः ।

एवं चतुश्चत्वारिंशत्संख्याकाः वेदकाण्डकाः ॥

उपक्रमोत्सर्जनयोः तेषां तत्क्षुरकर्म वै । वर्णिनां कथितं सद्विर्यमझौब्रह्मवादिभिः ॥

संहिताध्ययनं पूर्वं पदाध्ययनमेव वा । पश्चात्क्रमस्याध्ययनं तत्र यं चार्थसिद्धये ।

संहिताध्ययनात्पूर्वं पदानां संशयो भवेत् । पदाध्ययनमात्रोण क्रमस्याध्ययनं विना ॥

समीचीना संहिता स्यात् कथं तस्मात् तत्त्रयम् ।

सम्यगध्ययनं कुर्यान्न चेद्वै कल्पता भवेत् ॥

संहिताऽध्ययनान्मन्त्रमात्रसिद्धिर्भविष्यति । तदर्थज्ञानसिध्यर्थं पदाध्ययनमुच्यते ॥

पदसन्धिस्वराणां च योगश्य पदवर्णयोः । सिद्ध्यर्थं तत्क्रमस्याध्ययनं विधिपूर्वकम्
चोदितं तद्रहस्यज्ञौद्योस्तु पदयोः पुनः । वारत्रयोच्चारणैकरूपाया वेदकर्मणः ॥

अनुष्टातुमशक्तानां वेदिनां केवलं तराम् । प्रधानयोगारम्भस्य हेतुभूतासु तासु वै ॥

सामिधेनीषु तदूक्षु तासु पञ्चदशस्वपि । प्रथमोत्तमयोर्यागे त्रिवाहेति विधेर्बलात् ॥

अवकीर्णि ब्रह्मचारिप्रायश्चित्तवर्णनम्

६

त्रिः प्रथमामन्वाहेति वाक्यतस्तु त्रिरूपमाम् । शंसनीयस्य कार्यस्य यत्फलं जायते तदा
महानपूर्वः कलिहा तत्तुल्यफलसिद्धये । जटैषा श्रुतिवाक्येन वेदे वाजसनेयके ॥
प्रोक्ता सैषेत्युपक्रम्य तस्मात्कृत्स्नस्य तस्य वै । सम्यगध्ययनं प्रोक्तं तत्त्वज्ञैर्महात्मभिः

अवकीर्णिब्रह्मचारिप्रायश्चित्तम्

गर्दभालम्भनम्

ब्रह्मचारी या इ हठात् प्रमादाद्वाऽतिमोहितः ।

रमामुपेयात्पःपी स्याद्ब्राह्मणाच्चयवते च सः ॥

प्रायश्चित्तमिदं तस्य गर्दभालम्भनं स्मृतम् । तदालम्भनकृत्यस्य वहीनां सिद्धयेऽस्य वै ॥
कुर्यान्नैमित्तिकाधानं सर्वसंभारवर्जितम् । अरण्याहरणादि स्यात्तथा ब्रह्मौदनं च वै ॥
तदभिकार्यं वहौ स्यात्तदिष्ट्यन्तं समाचरेत् । तदग्नौ तं पशुं कुर्याद्यूपस्तत्र तु वैणवः ॥
वैकंकता लोहितो वा पाशुकं कर्म तत्र तत् । भवेदेव विधिस्तस्य कृत्स्नः शिष्टोऽपि वेदगः

छिङ्ग)त्रापिधानी सा कार्या दध्ना क्षीरेण वा तथा ।

मधुना वाम्भसा नैव विशेषोऽयं प्रकीर्तिः ॥

सर्वेषामवदानानां होमः कृत्स्नो भवेत्पुनः । सु॒चः सर्वा॑ः पूर्यित्वा विधिनैव पुनःपुनः
पुरोऽनुवाक्या याज्याभ्यां याजमानोक्तिपूर्वकम् ।

न विद्युद्वृष्टिरत्राति सर्वमन्यतसमं भवेत् ॥

प्रत्येकं शतनिष्काणां दक्षिणा चात्र चोदिता ।

कर्मान्ते ऋत्विजां षणां क्षुरकर्मप्रपूर्वकम् ॥

अवगाहसु विहितः ब्रह्मकूचं च धर्मतः । प्रसर्पकाणां सर्वेषां दिनत्रयमुपोषणम् ॥
तद्विहितमनात्पश्चात् ऋत्विजस्तत्र वाडवैः । दशभिस्तत्र तद्भूमेः शुद्धये शान्तिकर्म तत्
आरभेयुर्विधानेन बौधायनविधानतः । क्रियामुदकशान्ताख्यां तत्परं निखिला अपि ॥
स्नातत्रा तन्मन्त्रसलिलैः धृतयज्ञोपवीतिनः । स्नानतच्छ्रुष्ट सलिलैकदेशेन ततः पुनः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीमिति मन्त्रेण तद्भुवम् ।

प्रोक्षयित्वा विधानेन तद्भूमिं तदनन्तरम् ॥

आत्मानं पृथिवी चापि पृथिवी पूता पुनातुमाम् । इत्यनेनैव यजुषा तज्जलोक्षणपूवकम्
अभिमन्त्रयते चात्मानं पृथिवीमपि शुद्धये । दश ते ब्रह्मणान् पश्चात् पुनर्न्तु ब्रह्मणस्पतिः
इत्यनेनैव मन्त्रोण ऋत्विजस्तान्विधानतः । षडपि प्रोक्षयेयुश्च पतिरप्र वदन्त्वदम् ॥
जात्येकव चनं कथितं शाखायाः पतयस्त्विमे । अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च ब्रह्मा चैव प्रजापतिः
चन्द्रमाः स्यात्ततो भूयः नक्षत्राणि तपश्च वै । संवत्सरश्च वरुणश्च चरमोऽरुण एव च ॥
एकादरौते तदेवाः पतयश्चापि ते स्मृताः । ते ब्रह्मणः पुनर्न्त्वेवं द्वितीया ब्रह्मणः पदम् ॥

ततो भूया ऋत्विजस्तु व्याहृत्युक्तिप्रपूर्वकम् ।

तद्यागनिखिलान्मन्त्रान् पुरोक्तान् तरि मित्ततः ॥

आदितः क्रमतो जप्त्वा तद्विजानात् संनिधौ । अनन्तरस्थितं मन्त्रं ब्रह्मपूता पुनातु माम्
जपेयुरत्मिभक्त्यैव पूतात्रत्यं पदं तथा । अठययं ब्रह्मणोऽत्रत्यपदस्यैव विशेषणम् ॥
एवं चतुर्णां मन्त्राणां मत्रत्यानां विधानतः । विनियोगः प्रकथितः प्रसंगात्तदनन्तरम् ॥
यदुच्छिक्षट्टेति मनुना प्राशयेयुश्च तज्जलम् । शिष्टं कुम्भस्थितं पूतं तन्निष्कृतिरितीरिता
एव मत्यन्तकृच्छ्रं स्याद्वर्णिनश्चित्तमुच्यते । एतावन्मात्रमेवं स्याच्चित्तं तु ब्रह्मचारिणाम्
एतस्य भूयस्त्वधिकं चरितं यदि वै तदा । न शक्यते विधानाय प्रायश्चित्तासहस्रतः ॥
अथापि ते पुनर्ज्ञेया ब्रह्मणङ्कटहादिभिः । महादानैः पवित्राः स्युरित्येवं ते महर्षयः ॥
दयावन्तो ब्रह्मविदो जगुः किल समासतः । अत्यन्तकठिनं तादृगनुष्ठानं महाधनैः ॥
कर्तुं शक्यं प्रभवति यतिश्चेदेषु कर्मसु । पतितस्त्वेव कथितः निष्कृतिस्तस्य नैव च ।
आरूढ पतितो झेयः पुनरुद्धरणाक्षमः । आश्रमेषु तु सर्वेषु प्रवरस्सुलभोगृही ॥
प्रायश्चित्तक्षमश्चापि चित्तं चास्यातिमुक्षमम् । अत्यन्तसुलभं चापि गृही तस्माद्वरः परः
तरत्यसाकुपायेन संसारं दुर्गतिं पराम् । अज्ञानं वृजिनं घोरं तरणस्यास्य भूरिशः ॥

उपायाः सुलभा रम्या ते चात्रापि समासतः ।

निरूप्यन्ते केचिदत्र कृच्छ्रदानादिरूपिणः ॥

क्रियातपोजपस्वाध्यायादिरूपाः परे पुनः । तेष्वत्र सुलभोपाया वहयु पास्तिस्वरूपकः
श्रुत्युक्ता ब्रह्मविज्ञानहेतुभूतोऽद्भुतः परः । स एक एव नितरां मुक्तयेऽलं नरस्य वै ॥

वहुयु पास्तिवहुविधा श्रुत्युक्ताखिलशास्त्रगा । एकविंशतिभेदेन कीर्तिता यज्ञनामकाः ॥

एकविंशतियज्ञाः

ते यज्ञाख्यविधाः प्रोक्ताः पाकयज्ञादिनामकाः ।

हविर्यज्ञाख्यकाश्चेति सोमसंस्थाहयस्तथा ॥

एते नित्या इति प्रोक्ताः करणेऽभ्युदयावहाः । चित्तशुद्ध्यैककरणास्तद्द्वारा ज्ञानसाधकाः ।
अकरणेऽत्यन्तदोषाणामालया नरकप्रदाः । तस्मादेतानि कर्माणि नरः कृत्वा प्रमुच्यते ॥
क्रमेणैतानि विधिना चेकृतानि मनीषिभिः । यावज्जीवं च धर्मश्चौः अन्यूनानतिरिक्ततः
जन्मन्यस्मिन् महद्ज्ञानं चित्तशुद्धिमुखेन वै । जायते मननस्यापुर्नर्जन्मान्तरं ध्रुवम् ॥

पश्चान्निदिध्यासनस्य पुनर्जन्मान्तरं भवेत् ।

सायुज्यं च भवेत्स्मिन्निदिध्यासनजन्मनि ॥

अत्यन्तसुलभोपायः मार्गोऽयं वैद्योधितः । औपासनोपक्रमदिवसमारभ्य तत्क्रमात्
कर्माणि यानि चोक्तानि नित्याख्यान्यधुना मया ।

कृतानिचेत्तत्क्रमेण ब्राह्मणस्य महात्मनः ॥

जननेभ्यश्चतुर्भ्यः स्यान्मुक्तिस्सायुज्यसंक्षिका ।

तत्तत्कर्मानुष्ठानस्य यक्षिचिद्वाऽधिकं तु वा ॥

वैकल्यमन्तरायो वा यदि जायेत वै पुनः । जननेभ्यश्चतुर्भ्यो न भवेन्मुक्तिस्तु किं पुनः
जन्मानि कानिचिद् भूयो लब्ध्वा कर्मानुरूपतः ।

प्रतिपक्षकृताभ्यां वै यावज्जीवं समन्त्रतः ॥

मुक्तिस्सा जायते नूनं ब्राह्मणस्यैव धीमतः । श्रवणं मननं चापि निदिध्यासनमेव च ॥
श्रुतिवाक्ष्यैर्गुरुस्मुखात् भवेयुः किल नान्यथा । अधिकारो श्रुतेर्यस्तु सहि मुक्त्यैकभाजनम्
श्रुतिविना न मुक्तःस्याद्यमेव महान् परः । मार्गोऽयं कथितः सद्ग्रस्तया श्रुत्या च सर्वतः
न कर्मणा न प्रजया न संन्यासेन दानतः । तपसो धनतो वापि नापि तीर्थादिचर्चयेया ॥
तान्येतानि च सर्वाणि साधकान्येव केवलम् । परंपरतया साक्षात्नैवेति श्रुतिराह हि

एतन्मार्गं विना मुक्तेर्न तु मार्गान्तरं क्वचित् ।

ज्ञानमेव परो मार्गः श्रुतिवाक्यैकजं तु तत् ॥

औपासनाच्चित्तशुद्धिर्जन्मभिस्त्रिशतैर्भवेत् । कालद्वयकृतानिन्द्यं प्रातस्सायं विधानतः
दर्शेण पौर्णमासेन जन्मभिस्त्रिशतैस्तथा । चतुःशतैर्जन्मभिः स्यात् तदाग्रयणकर्मणा ॥
पञ्चाशशुक्तरशतजन्मभिः स्यान्मृता तथा । मुक्तिरष्टकयादिव्या मासिश्राद्वेन तत्परम्
तदेवेति मनुं प्राह सर्पबलया ततः परम् । तत्त्विशदुक्तरशतजन्मभिः सेति चार्यमाः ॥
एतेषां कर्मणां प्रतिवर्षं चावृत्तिरिष्यते । कर्मणः सप्तमस्याथ नावृत्त प्रतिवत्सरम् ॥
एष्वारं जन्ममध्ये करणं तस्य वैधतः । मासि श्राद्धस्य चेत्प्रतिमासं चेति पितामहः ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानि शास्त्राणि च तथा जगुः । प्रतिसंवत्सरं चैकवारं वालमित्रयः ॥
कात्यायनः करुणया कण्ठः कुत्सात्रु वन् खलु । तस्य शूलिंगवस्यास्य करणादेकदैवहि ॥
सर्वकुरुक्लं सद्यः सर्वतीर्थाविग्रहनात् । सर्वब्रतानुष्ठानाच्च सर्वकृच्छ्रैकर्चय्या ॥
सर्वदानशताच्चापि यत्कलं तत्फलं क्षणात् । अवशादेव लभते पञ्चाशजन्मभिः शिवा
चित्तशुद्धिर्भवेदेव संशयो नात्र वच्चिम वः । अग्निहोत्रादिभिस्तस्तु हविर्यज्ञैः श्रुतीरितैः ॥
शतार्शीतिनवत्येक षष्ठित्रिंशद्वयोररपि । पञ्चाशदेकपञ्चाशात् संख्यया सेति निश्चयः ॥
त्रिंशदेकोनत्रिंशत्क सप्तविंशतिवाधकैः । लाघराधय धैरेबं (?) चित्तशुद्धिरिति श्रुतिः ॥
इत्येवं भगवानाह देवदेवः प्रजापतिः । कृतानि कर्मण्येतानि नित्यनैमित्तिकान्यपि ॥
महातत्पापसंज्ञातविघ्नैर्नान्तरितानि चेत् । उक्तकालैकफलज्ञानि स्युत्र न संशयः ॥
न चेत्कर्मानुगुणेन फलदानि भवन्ति हि । अतः सदा सत्कर्माणि कुर्वन्नित्यमतन्द्रितः
त्यत्कैव सन्ति कर्माणि जाग्रत्तिष्ठेदतन्द्रितः ।
अतस्सत्कर्मणः स्याद्वि चित्तशुद्धिरनुक्तमा ॥
उक्तकालेनाच्चिरेण मुक्तिर्ण्यन्तदुर्लभा । ब्रह्मादीनां निर्जराणां ते परत्वधिकारिणः ॥
ते ज्ञानिनोऽपि नितरां महदैश्वर्यचेतसः । कर्माणि चक्रुः श्रुत्युक्तकास्यनैमित्तिकान्यपि
तदिच्छयातस्ते सर्वे ज्ञानिनोऽप्यविकारिणः ।
जीवन्मुक्ता इति ज्ञेयाः शुद्धचित्तेन ये विभुम् ॥

भगवन्तं यजन्ते वै कामनारहिताः शिवाः । कृतकृत्यास्तु ते ज्ञेया गुह्यमेतन्मयोदितम्

गुहस्थाश्रमप्रशंसा

सर्वार्था गुहिणो नित्यं सिद्ध्यन्ति च फलन्ति च ।

अतस्तथाविधस्तद्वै सततं ब्रह्म चिन्तयेत् ॥

कलौ तु केवलं वच्चिम गार्हस्थ्यं ह्युत्तमोत्तमम् । ततस्सन्नेव यत्नेन कृतकृत्यो भवेदिति
श्रुतेस्तद्वृद्धियं नूनं चतुर्थाश्रमतस्तु चेत् । अवशादेव निपतेदारुणपतितस्स तु ॥
तस्मादगृही सन् सततं कर्मत्रव्यपरो भवेत् । यद्यन्यस्मिन्नाश्रमे तु वैकल्ये सति केवलम्
निष्ठकृतिसुलभा हृषा सर्वशास्त्रेषु नैकधा ।

आदावविद्वान् गार्हस्थ्ये विद्यमानोऽन्ययं सदा ॥

अशुचिर्दुष्टबुद्धिवाँ पित्रा बालयेऽन्यशिक्षितः ।

तेनापि मौढ्यान्मोहाद्वा वेदाध्ययनवर्जितः ॥

किञ्चित्किञ्चित्तत्तत्सन्ध्यामुखकर्मादिकृत्तथा ।

शौचाचारादिहीनोऽपिपुनस्तन्मानसोऽन्यति ॥

पुनस्सञ्जनतद्वाक्यसदाचारादिभिर्युतः । पञ्चग्रन्थापरित्यागी सदौपासनवर्जितः ॥

पिण्डमातृसुहृद्भावु गुरुनिन्दैकमानसः । पुनस्तद्वक्तियुक्तश्च दैवयोगात्तदा तदा ॥

नित्याशुचिः कामचारी नित्यं सज्जनबाधकः ।

शौचबुद्धिः सदाचारः मनोमात्रश्च केवलम् ॥

प्रीत्यप्रीतिसज्जनेषु कालभेदेन सन्ततम् । जनपीडापोषणैक मानस(:)काल भेदतः ॥

पुण्यपरिज्ञानवानस्तप्त्यन्तदोषकृत् । स्वकार्यैकपरत्वेन कृत्याकृत्यादिवर्जितः ॥

स्वकार्यसाधने प्राप्ते गुणदोषाद्यचित्तकः । स्वत्रन्युवर्गसन्मित्रकुलस्त्रीगुह्यसंगकृत् ॥

स्वमित्रजनसद्वद्वय कृतव्यामोहमाययति । बहिर्महानदीस्नानतत्परोऽपि प्रभुत्वतः ॥

यत्रावलोकनविनिर्गमनद्वयवानति । अपि वैदिककर्माद्यमानसोऽन्यलसः पुनः ॥

जनवाक्यैकसंप्राप्तसत्कर्मस्वतिभक्तिमान् । अक्षम(:)कर्मकालेषु संप्राप्तेष्वतिलोभतः ॥

अत्यालस्यादिनात्यन्तनित्यचापल्यतस्तथा । कर्मोपयुक्ततन्मात्रसन्ध्यास्नानादिमात्रकः

मन्त्रोच्चारणसामर्थ्यं विकलश्चादिलेष्वपि । कर्तव्यबुद्धिमात्रैकमानसस्सिद्ध(द्वि)वर्जितः
सक्लियाकरणश्रद्धामात्रस्तत्करणालसः । अलब्धसक्लियादुःखपरितप्तमनाः पुनः ॥
दुष्टनिप्रहशिष्टैकपूजनज्ञानवानपि । तत्क्लियाकरणालस्यजामितापरहृत्तदा ॥
सदसज्जनसुज्ञानवानप्यत्यन्तदौष्ट्यतः । कार्यानुगुणदौर्जन्यतत्परो नितरां सदा ॥
सत्पक्षपातरहितः कदाचिहैवयोगतः । तत्पक्षपाती भूयश्चाव्यवस्थितचरित्रिकः ॥

भूयोऽप्यनेकदौर्जन्यसौजन्यद्वयशीलवान् ।

अप्यस्य गृहिणस्तर्तु मुपायाः शतशः किलः ॥

सन्त्यन्यस्य यतेश्चेतु कश्चित्कुत्रापि नास्ति हि ।

पूर्वोक्तस्यास्य कमपि चैकं वक्ष्यामि सुन्दरम् ॥

द्विमुखोदकपात्रप्रशंसा

उपायं तत्र शृणुत भवथाद्यक्षणेन वै । द्विमुखोदकपात्राभ्यः स्थालीगोकर्णतो यदि ॥
सकृत्कृतं त्वाचमनं पात्रयेदिति पापिनम् । एतजन्मकृताकृत्य शतसाहस्रोटिहम् ॥
पूर्वैतत्कृतसत्कर्म मध्यवैकल्यवारहम् । कृतापेयसहस्रौघमहाविलदवानलम् ॥
अनेकब्रह्माहत्यौघ नियतार्बुद्वृन्दहत् । ऋणहत्यावीरहत्या संदोहशतपावनम् ॥
गुरुपत्रीकृतमनस्संगसंगतिवारकम् । सखिस्वामिकृतानेक महद्रोहातिभीतिहम् ॥
विश्वासपातकानेकसमुद्रार्बुदतारकम् । विषामिदानशतक दूरीकरणसुक्षमम् ॥
अपात्रीकरणानेकमहागम्य(?)तरक्षकम् । जातिभ्रंशाख्य सुमहदेनोवृन्दागसत्पविः ॥
यावज्जीवमहासम गंगास्नानफलप्रदम् । संकलीकरणानेककुलकोटिहलाकृति ॥
मलिनीकरणाख्यैकमहाविन्द्यैककुम्भजः । प्रकीर्णकमहापापतमोवृन्ददिवाकरः ॥
आजन्मपुष्टकरमहासलिलरनानसंमितम् । गंगानिधिसंगकीलालसहस्रस्नानकारकम् ॥
चापाप्रकोटिसाहस्रावगाहनमहाफलम् । उयोतिष्ठोमातिरात्रापोर्यामयज्ञफलप्रदम् ॥
वाजपेयमहाराजसूयादिफलहेतुकम् । क्रतुराढश्वेधाख्यशतस्तोमविभूषितम् ॥
सर्वकृच्छ्रफलं सद्यः सर्वत्रतकलप्रदम् । सर्वतीर्थक्षेत्रदेवस्थाने क्षणफलादिकम् ॥
एवमादिगुणैर्युक्तं तदाचमनसुच्यते । जलप्रवेशास्ययुग्मपात्रे तीर्थानि भूतले ॥

षट्कोटिकोटिसंख्यानि पुष्करादीनि केवलम् । गंगाद्याः सरितः सप्त समुद्रा गिरयस्तुराः
ऋथः पितरोयक्षाः वेदामन्त्राः सत्राशिवाः । स्वयमेव वसन्त्येते पातुं तद्वारिणं नरम्

प्रजापतिः प्रजाः सर्वा पूर्वं सृष्ट्वा ततो विभुः ।

तर्तुं मासामुपायज्ञो द्विमुखं पात्रमुत्तमम् ॥

कल्पयित्वा सर्वतीर्थनिलयं देवतालयम् । वेदावासं शास्त्रमूलं यज्ञकृच्छ्रतपःक्षयम् ॥
तत्कृत्वानेन ताः पापाः प्रजासर्वा निरीक्ष्य वै । अनेन यूर्यं तरत पात्रेणेति जगद्गुरुः
प्रोवाच किल तस्मात् तत्पात्रं तादृशं शिवम् । यत्र वा वर्तते तत्र नैव पावकथा खलुं
तद्यमो भगवान् पश्चात्तिव्रगुप्तेन बोधितः । अत्यन्तसूक्ष्ममेतत्तु गुह्यमेव चकार हि ॥
तस्मात् सर्वं मनुजाः भूतलेऽस्मिस्तदादि वै । न जानन्ति किलैतस्य महत्वमतिगोपितम्
कालेन मृत्युना भूयो यमदूतैः पदेपदे । अतिगुप्तं प्रतियुगं प्रतिसंवत्सरं पुनः ॥

तस्माद्द्विमुखसंपातस्थाल्यास्वीकृत्य तत्पुनः ।

गोकर्णेन क्रियां कुर्याः तेषां नास्त्येव पातकम् ॥

तादृशं दिव्यमुद्दिकं खड्गपत्रेण ये पितृन् । समुद्दिश्य क्रियां कुर्यास्तेषां लोका महोदयाः
पितरो नित्यतृपाः स्युः गयाश्राद्धेन चेद्यथा । शुद्धगोकर्णगजलं न प्राकृतसमं भवेत् ॥
नदीतटाकादिगतं यथा तेन समं भवेत् । न तूद्धृतसमं चेति प्रोचुः किल महर्षयः ॥

द्विमुखाभ्यः पात्राभेदगतं कृत्वाऽथ गोमुखात् ।

स्वीकृत्य सर्वं यत्कृत्यं कुर्याद्यदि विधानतः ॥

सर्वं तरति दुष्कृत्यं यः कश्चिद्द्विजनामकः । ज्ञानाज्ञानैकनिरतः कर्मठाकर्मठः पुनः ॥

श्रद्धाश्रद्धाभक्तिभक्ति विद्याविद्यादिमध्यमः ।

अमन्त्रमन्त्र तत्तत्वातत्वाभ्यामपि मध्यमः ॥

श्रुताश्रुताभ्यां नितरां संशयासंशयात्मवान् ।

निश्चयानिश्चयात्मा च कृतार्थः स्यादनेन वै ॥

ज्ञातामुखेन तरति स्वयमेव महामनाः । अज्ञातापरबुध्यैव केवलं शुद्धचेतसा ॥

एकमार्गस्तरत्येव मध्यमस्तु महाजडः । स्वस्यापि निश्चयो नास्ति सर्वकार्येषु संततम् ॥

परप्रोक्ता तु न श्रद्धा दुर्वेदग्धयेन जायते । तस्मात् तादृशस्यास्य मध्यमस्याचलात्मनः
तरणं न कदाचित्स्यात्तादृक् तरणचोदना । अत्यन्तदुर्लभैव स्यात्तादृशी सेयमीरिता ॥

तास्रेण द्विमुखे पात्रो कृतेऽत्यन्तं तु वैदिकम् । कर्मजालं सद्य एव पुष्टलत्वं प्रपद्यते ॥

कांस्येन चेत् काम्यकर्म जातं सादृगुण्यमस्तुते ।

नैमित्तिकं दुर्वर्णेन सर्वं हेमेति रित्यः ॥

तादृक् पात्रस्य कृतिः कृत्यानि निखिलान्यपि ।

वैदिकानि प्रनृत्यन्ति प्रमदेन युतानि वै ॥

तादृक्षात्रोणोकरीत्यासर्वतोमुखतोऽस्य च । नित्यादिकर्मकरणे किं वा जानाम्यहं परम्
द्विमुखान्तर्निस्तृतस्य सलिलस्यास्य केवलम् ।

एकः साधारणो धर्मोः मुख्यतः प्रतिपादितः ॥

सर्वकर्मकैकलयप्रत्यवायस्य यद्यवेत् । राहित्यं तेन वशिष्ठ्यकरणत्वं महर्षिभिः ॥

वहुना किं ह्यैततु सम्यङ्ग्निश्चिनुताऽधुना । लोके सत्कर्ममात्रस्य द्विजमात्रकृतस्य वै ॥

वैकलयशून्यकरणात्सादृगुण्यकरणादपि ।

किमस्यन्यन्महच्छ्रीमच्छ्रोयो मर्त्यस्य भावुकम् ॥

मंगलं वा भगो वापि श्रीवालक्ष्मीरनश्वरा । उपायो निरपायोऽयमत्यन्तसुलभः पुनः ॥

देहिमात्रस्यापि दिष्ट एवमन्वेषि तान्पुनः । समासेन प्रवक्ष्यामि तत्रादौ प्रथमा परा ॥

व्याहृतिस्तारकापश्चात् गायत्री त्रिपदा शुभा । द्विपदा सर्वमन्त्राणां शिवसंकल्प एव च

पापहरमन्त्राः

मधुत्रयं नाचिकेताः पुर्षसूक्तं तथोत्तरम् । पञ्चाक्षरोऽष्टाक्षरश्च द्वादशार्णः परात्परः ॥

वामनारायणौ शब्दौ पुण्डरीकाक्ष एव च । विष्णुकृष्णशिवाः शंभुमहादेवमहेश्वराः ॥

नामत्रयं महामन्त्रं वासुदेवोहरिस्तथा । हर भर्ग मृडेशान गंगाधरभवेश्वराः ॥

चन्द्रशेखर भूतेश गिरीशबृपवाहनः । सर्वज्ञो धूर्जटिश्चैव ब्रह्मेति भगवानपि ॥

द्विते सर्वे पृथक् चेन तारकाणि जगद् हाम् । स्मृतिमात्रोण सर्वेषां यावज्जीवं यतात्मनाम्

अत्यन्तसुलभान्येव यत्संकलपशून्यतः । उपदेशादिराहित्यात् कालदेशाद्यभावतः ॥
अशुचित्वाद्यभावाच सर्वसाधारणादृषि । नामान्यन्यानि द्रिष्यानि पवित्राणि जगत्पते ॥

असंख्यकानि पुण्यानि नित्यं शक्तानि पालने ।

अत्यन्तपापिनो घोरान् पातुं शक्तानि देहिनः ॥

सृतिमात्रादुक्षितमात्रा(द्व)गानतः श्रवणादृषि ।

एतेभ्योऽन्ये पुनस्सन्ति ये किंचिद्ब्रह्म गोऽधिकाः ॥

नमकं चमकं पुण्यं पापमन्यः परात्पराः । कूर्माण्ड्यो वामदेव्यं च शाकरं च रथंतरम् ॥
बृहत्पवित्रं सुमहत् गायत्रं पावनं महत् । तिर(:)पवित्रं सर्वेङ्ग्यं क्षमापवित्रं गणास्तथा
एतेभ्योऽयधिकं शाखामात्राध्ययनमेव हि । तेन चेदतिशीघ्रेण नरस्तरति केवलम् ॥
वेदवत्तरणो गायो नान्योऽस्ति जगतोत्तले । शिज्ञानतो ब्राह्मगस्य तस्मान्नित्यं द्विजोत्तमैः
अध्येतत्त्वः प्रयत्नेन वेदो नारायणात्मकः । वेदाध्ययनराहित्ये शाखामात्रोऽपि वा द्विजः
शनैः शनैश्च च्यवते ब्राह्मण्यान्नात्र संशयः । च्यवनं दोषयुक्तत्वं विच्छेदाद्वेदिवेदयोः
पुरुषत्रयमात्रस्य कथितं ब्रह्मादिभिः । हरिनामानि यावन्ति कथितानि महात्मभिः ॥
वेदशास्त्रुराणादिप्रसिद्धान्यपि कृस्तनशः । तावन्ति चैकवेदार्णं तुलितान्यखिलान्यपि

वेदप्रशंसा

अतो हि ब्राह्मणानां सः स्वाध्यायो धनमुच्यते । प्रसिद्ध धनतस्त्वेतत् कथितं सुमहद्वनम्
धनं तु विनियोगेन निधनं प्रतिपृथक्ते । वेदाख्यं परमं श्रीमद्वां लोकोत्तरं यतः ॥
विनियोगेन नितरां अतिवृद्धिं प्रपृथक्ते । प्रतिक्षणं प्रतिदिनं प्रतिमासं तथैव च ।
सम्यक्प्रत्ययनं प्रतिवत्सरं हृत्यतेऽपि च । द्विजमात्रस्याधिकारो वेदेनान्यस्य कस्यचित्

तत्रापि संस्कृतस्यैव सम्यक् तज्जातकादिभिः ।

शुचिस्नातस्य नितरां कृतसम्यादिकस्य वै ॥

वेदाध्ययननिपित्तानि

विशेषदिवसेष्वेष न तु साधारणादिषु । तेषु चापि न साध्यादिसमयेषु कदाचन ॥

राष्ट्रशोभे जनक्षोभे शत्रुराजादिपीडने । शत्रारात्पापसंघाते बन्धूनां मरणे तथा ।
 विपत्तौ श्रोत्रियमृतौ संकटे समुपस्थिते । आगमे श्रोत्रियाणां च विदुषां श्रीमतामपि ॥
 यतीनां योगिनां चापि गुरुणां च समागमे । द्वयोर्विषुवयोरेवं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥
 समग्रमात्रिदिनं तस्मिन्नव्ययनद्वये । उपाकर्मणि चोत्सर्गे काण्डानामुत्सवादिषु ॥
 द्विक्षेषु मानुषेषु निश्चयेवं मेवगर्जने । तथा वर्षति वर्जन्ये महागुरुनिपातने ॥
 पुनरन्देशु कालेषु देशमेदेषु सर्वथा । शमशानशूदूरचण्डालग्रामचण्डालवाटिषु ॥
 ताहशस्यास्य वेदस्य साक्षान्नारायणात्पनः । तत्स्वरूपैकदीपस्य विप्रशेवधिरूपिणः ॥

वेदाध्ययनफलम्

श्रहणं धारणं चापि यत्नेन महता स्मृते । स्वाधीने ताहशे वेदे सर्वप्राणकयन्तः ॥
 संलभ्य तेन लघुना श्रवणादिमुखेन वै । क्रियानान्तरिकेणैव ब्रह्मज्ञानं प्रपद्यते ॥
 अत्यर्थेनैव कालेन तेन सायुज्यमुच्यते । मार्गोऽयमेव मुक्तेस्तु नान्यतकश्चन दृश्यते
 यद्यन्यो वक्ति मार्गोऽस्तीत्येवमस्या इति स्म यः ।
 स वेद न तु वेदस्य तत्वं धर्मस्य वै ध्रुवम् ॥

स मूढ एव नितरां अस्मिन्नर्थे न संशयः । पुराणेऽवागमेऽवत्र कर्मणापि क्वचित्क्वचित्
 कैवल्यसिद्धिः स्यादेवेत्यस्य वाक्यस्य केवलम् । तात्पर्यं कर्मणस्तस्य ह्यत्यन्तातिशायार्पणे
 तत्वेव परमार्थस्य केवलं प्रतिपादने । पुनःपुनः प्रवृद्ध्याभि निष्कर्षं श्रुतिमात्रयोः ॥

मुक्तौ वेदेतरश्रवणमाधनतानिषेधः

कैवल्यं ब्राह्मणस्यैव ज्ञानेनैव न चान्यतः । ज्ञानं च श्रवणादिभ्यः श्रवणं चापि कैवलम्
 वेदानामेव वाक्यानां नियमेन गुरोर्मुखात् । कर्तव्यत्वेन विहितं न स्वमत्या कदाचन
 अर्थज्ञानान्न साध्यं च भक्त्या गुरुमुखं विना । एतेनैव पुराणादिवाक्यानां श्रवणात्तथा
 भाषाविशेषरचितशास्त्रार्थानां च सर्वथा । ज्ञानं नोदेति तस्मात् ब्रह्मज्ञानस्य सिद्धये
 न पुराणादि वाक्यानि भाषया रचितानि वा ।
 शास्त्राणि नानवेक्ष्याणि यदि हृष्टानि मोहतः ॥

अज्ञानकारकाण्येव तस्मात्तानि परित्यजेत् । ब्रह्मज्ञानाय यतते यो वा लोके विचक्षणः
अनृतात्सत्यवाक्येन मातुषाहैवाचक्यतः । दै(दे)ची वाचभितिशुत्या तदर्थपरिवृद्धये ॥
क्रमेणानृतसंत्यागं कृत्वा सत्यं समाश्रयेत् ।
तथैव मातुषी भाषां त्यक्त्वा दिव्यां समाश्रयेत् ॥

प्राकृतभाषोऽवारणनिषेधः

दिव्यां भाषां परित्यज्य प्राकृतां प्रवदेश्यदि । निपतेत्राकृतोमूढः महापङ्क्ते यथा जडः
नितरां दिव्यभाषां हि प्राकृतोऽपि शनैश्चनैः । यत्लं कृत्वा महान्तं तं तामभ्यस्य दिने दिने
कृतकृत्यो भवेन्नो चेत्या प्राकृतभाषया । पदे पदे प्राकृतः स्यात्तदा जन्मनि जन्मनि ॥
एवं सत्यपि यो मोहाहैवाद्विद्वान् भवेन्नपि । भाषा(सु)प्राकृतास्वेव निष्ठश्चेत्याकृतो भवेत्

संस्कृतभाषाविधिः

मौनकालेषु नितरां कर्मकालेषु दैविके । पैतृके वा पावकेषु दिव्यां भाषां वदेदतः ॥

दिव्यभाषापरिज्ञानविकलो यः स तु स्वयम् ।

स्वीयामेव वदेद्वापां न त्वन्यां मनसा पि च ॥

कर्मकालेषु पुण्येषु मौनकालेषु वा तथा । दिव्यया भाषया नूनं संभाषेतैव धर्मतः ।

मौनविधिः

खीसंगानन्तरं तस्मिस्तप्रक्षालनपूर्वके । काले मूत्रपुरीषोत्सर्गयोवाचामपूर्वके ॥

पुनरेतादृशेषु कुर्यादभिनयेन वै । संज्ञया चेष्टया वाधि स्वाभिप्रायं परस्य तु ॥

काष्ठमौनेषु दीक्षासु वीक्षणेनैव नान्यथा । न कार्यमेव तच्चापि तत्र सन्ध्यासु केवलम् ॥

देवभाषादिकालोके वेदशास्त्रमयी च सा । तस्यामेव रतो नित्यं देवसायुज्यमाप्नुयात् ॥

ज्ञानं दिव्यां शिवां भाषाविरचितेषु वै ।

शास्त्रेषु कुरुते श्रद्धां स द्विपादूर्गर्दभः स्मृतः ॥

भाषया रचितं शास्त्रं खीशूद्राणामचेतसम् । मन्त्रमात्रानविकृतां कर्मस्वनधिकारिणाम् ॥

यत्किञ्चिदर्थबोधाय कदाचित्परिकल्प्यते ।
 स्त्रीशब्देनात्र विदुषां आहिताग्नेश्च यज्वनाम् ॥
 कुलीनानां वेदिनां च न पत्न्यः स्युः कदाचनः ।
 तेषां सदा कर्ममध्ये तत्तन्मन्त्रार्थपूर्वकम् ॥
 बोधनस्य विधानेन वाचनेनास्य शास्त्रातः ।

आहिताग्निपत्रोनां प्राकृतभाषानिषेधः

न युक्ता लौकिकी भाषा दिव्यायां यदि केवलम् ।
 यत्नात्सामर्थ्यवैकल्प्ये कराभिनय ईरितः ॥

न तु प्राकृत भाषा सा विहिता वा कदाचन । शूद्रशब्देनात्र परं ये सन्तो द्विजसंश्रयाः
 तेषामपि विशेषेण महनीयमपूर्वकम् । नित्यक्षुरविधानेन तत्कालस्नानचौदनात् ॥
 सिद्धादिमन्त्रविधिना प्रत्युक्तिप्रतिपादने ।
 तन्माक्षायीत्यस्य परं परिद्वानस्य तस्य वै । अत्यन्तावश्यकत्वेन न गृह्णन्तेऽत्र ताहशाः
 तद्दिन्ना अत्र संग्राह्यात्साहशानां विशेषतः ।
 भाषाकृतं तदाभासशास्त्रां तच्छिलिपिभिः कृतम् ॥

विनियुक्तं नृत्तगीतपटुचादुसमं यथा । तच्छाख्यवाक्यमवशात्सत्कर्मणि परस्य वा ॥
 स्वस्य वा गलितं चेतु मुखतो नाशमेति तत् ।
 एवं सत्यस्य तु च्छायाः प्राकृतायात्सत्थाविधे ॥

भाषायाः सुमहज्ज्ञाने बोधकत्वं कथं भवेत् । एवमेव प्रकथितं पुराणागमयोरपि ॥
 तद्ब्रह्मज्ञानहेतुत्वं कुल एवेति चेत्पुनः । एवमत्र प्रवक्ष्यामि त एते पौरुषा यतः ॥
 सर्वपौरुषमात्रस्य देवस्य भक्तिबोधनात् । तन्मात्रस्यैव नितरां सिद्धिरित्येव सूरिभिः ॥
 रचितो निश्चयः सर्वेस्तद्वारा तदनन्तरम् । कुते तहेवभजने तत्प्रसादेन तत्परम् ॥
 चित्तशुद्धिरिचरात्याद्धि यथा तर्नित्यकर्मभिः । अत्यन्तसत्वरादस्य चित्तशुद्धिर्भवेत्तदा
 तपःकृच्छ्रादिभिर्न्यूनं(भवे)देव वच्चिम वः । सर्वाण्यपि च कर्माणि तपःकृच्छ्रादिकान्यपि
 कैवल्यहेतुकान्येव तदर्पणंयिया यदि । कृतानि कामनां त्यत्त्वा तानीमानि वदामि वः

कालेन महताऽत्यन्तप्रयासेन परं त्वियान् । सुमहान् भव इत्युक्तः प्रयासेन विनैव हि ॥
वेदोक्तनित्यकृत्यैस्तु परा सिद्धिरितीयती । हृदा सा सूक्ष्मतो ग्राहा एवं सत्यत्र यो नरः
सायुज्यनामकां (मिकां, मुक्तिं कर्मणा) येन केनचित् । छीशूद्राणां प्रवदति मूढो नात्र संशयः

शूद्रादीनां वेदानधिकारत्वनिरूपणम्

अपौरुषेयवेदस्य साक्षान्नारायणात्मनः । पौरुषाणां पुराणानां उभयोर्मुक्तिसाधने ॥
समाने सति सामर्थ्ये को भेदः स्यात्परोऽत्र वै ।

यथा पौरुषशास्त्रोषु शूद्रा (योग्या) गुरोर्मुखात् ॥

श्रवणे योग्यता तद्वद् वेदश्रवणयोग्यता । सुखेनैव भवेन्नूनं एवं सत्यत्र केवलम् ॥

वेदाक्षरश्रवणतः कपिलाक्षीरपानतः । ब्राह्मणोगमनाच्चापि सत्यः शूद्रः पतेदधः ॥

एताहशमिदं शास्त्रां कल्यन्ते सर्वसंकरे । दृढं सर्वत्र सुहृदा नाशमप्राप्य सुन्दरम् ॥

वेदप्रशस्ता

सर्वग्राहां सर्वसमं प्रसिद्धं राजते किल । यो वा वेदाधिकारी स्यात्स मुक्तेरधिकार्यपि
यो वेदानधिकारी स्यान्नयं मुक्तेत्तु भाजनम् । वेदाक्षरश्रवणतो निष्कृतिर्यस्य धोरतः

तस्य मुक्तौ तथात्वं स्यादेवं व्याप्तिसुनिश्चिता ॥

वेदातिरिक्तमुक्तिसाधननिन्दा

वेदोक्तमार्गभिन्नेन पथा यो मुक्तिमुत्तमाम् । कर्मादिनापि वदति सुमहापापकर्मणा
संप्राप्य चित्ते मालिन्यं वृद्ध्येवेति तत्त्वहन् । वेदेन तुलयं वदति पौरुषं ग्रन्थजालकम् ॥
उत्पत्तौ तस्य सांकर्यमनुमेयं विपश्चित्ता । ब्रह्मविद्यासमं विद्याभासं शास्त्रादिजालकम्
यस्सदस्मु व्यवहरेत्स नूनं ब्रह्मधातकः । अवेदं यो वेदमिति प्रलयेदलपबुद्धिकः ॥

स शूद्रत्वमवाप्नोति सत्य एव न संशयः । ब्राह्मणेन समं शूद्रं प्रवदेत्तिन्यचर्यया ॥
तथा शूद्रं विप्रसमं वदेत्सर्वयापि वा । तावुभौ धार्मिको राजा छित्वा जिह्वां प्रमापयेत्
यतस्तावन्यबीजैकजनितौ पापविग्रहौ । यो वेद कर्मभिस्साम्यं ऊर्योतिष्ठोमादिभिः परः
समत्वेन व्यवहरेदगार्हामिजमखादि कान् । स पूर्वजन्मवृष्टलो निश्चेतव्यो मनीषिभिः ॥

ये वेद कर्मणां मध्ये पौरुषग्रन्थमध्यगान् ।

अवशाद्वाक्यखण्डास्तान् प्रवदेत्कर्म तद्ग्रुवम् ॥

वैकल्यं प्रतिपद्येत विषयुक्तमिवामृतम् । ते वेदा ब्राह्मणा गावः मन्त्रादभास्तिलस्तथा
तीर्थानि सरितोऽभासि स्वतः शुद्धानि सर्वदा ।

स्वतः सर्वोपकाराय स्वतन्त्राः सर्वदा सताम् ॥

हिताय हि प्रवर्तन्ते ब्राह्मणः सततं सदा । यथा वेदस्तथा वन्द्यः वेदो यस्य धनं सृजतः ॥

स एव मुक्तये नित्यं यतते सास्य सिध्यति ।

शूद्रादयस्तु तद्दिन्ना मुक्तिकामा अपि स्वयम् ॥

चर्यया प्राप्य विप्रत्वं तेषां शुश्रूषयैव हि । यत्नाज्जन्मान्तरे तत्त्वं संप्राप्य तदनन्तरम् ॥

वेदानधीत्य कर्मणि तदुक्तानि विधानतः ।

कृत्वा सम्यक् तन्महिम्ना चित्तशुद्धेरतुत्तरम् ॥

श्रवणादिमुखेनैव प्राप्नुवन्ति कृतार्थताम् ।

साक्षाच्छूद्रो मुक्त इति ब्राह्मणो वान्य एव वा ॥

वेदोत्कर्मार्गभिन्नेन यथा वै येन केनचित् । मुक्तोऽभूद् भवतीत्येतद्वाक्यं हि मृगतृष्णिका
वेदांगत्वेन कासांचिद्विद्यानां प्रतिपादनम् । तासामत्यन्तमाहात्म्यप्रतिपादनमात्रके ॥
तात्पर्यमितिविहोयं न तु प्रामाणिकं हि तत् । अर्थवादैकमात्रस्य स्वतात्पर्ये सदातराम्
हृदयाभावतः किंतु ह्यत्यन्तातिशयार्पणे । तस्य तात्पर्यमेवेति शास्त्राणां तत्त्वमीरितम् ॥

तथाहि तच्च सम्यग्वो विशदाय निरूप्यते ॥

वेदाङ्गविस्तारः

पतञ्जलिकृतं तत्तुशास्त्रं व्याकरणं महत् । आपस्तम्बादिभिः कल्पाः सूत्रकारैर्विनिर्मिताः;

इडं विड्यादिभिरत्मत्तच्छ्रन्दशशास्त्राणां च कलिपतम् ।

ज्योतिशशास्त्रं तु सुमहान् महामुनिसुरोत्तमैः ॥

द्विवाकरमधुश्छ्रन्दमुखैरन्यैश्च कारितम् । निरुक्तमीश्वरेणैव ऋगर्थानां विशेषतः ॥

विशदायाखिलानां च कारितं कृपया तदा । भरद्वाजादिभिः शिश्रावेदार्थविशदाय व ॥
तदा तत्पाठसामीचिन्यस्य पूब कृतं हि सा ।
तथा वेदेषु केषांचित्पदानां ग्मादिरूपिणाम् ॥

तथा जातीयकानां च कल्कशल्कादिपाथसाम् । हरो भर्गपरस्सर्वशङ्खसंगो नुचक्षसाम्
ओजस्तेजो यशोवर्णवलादीनां च केवलम् । श्रुत्यन्तर्लोनगूढार्थनिर्णयाय दयानिधिः ॥
स्फन्दश्चकार भगवान् पुरा कल्पान्तरं पुनः । एतेषां किल वेदाङ्गत्वेन सर्वैर्निरूपणम् ॥

वेदाङ्गप्रशंसा

अङ्गाङ्गिनोरभेदत्वादेतान्यपि महान्त्यलम् । साक्षाद्वेदे इति प्रोचुर्जगत्यस्मिन् हि केचन
महोपकारकत्वेन चैतेषां ग्रन्थमात्रके । वेदांगत्वेन नितरां संस्तुतिर्हि स्मृताखिलैः ॥
वेदवाक्येषु वेदानां तत्र तत्र क्वचित्क्वचित् । संजाताजग्निऋचेति श्रूयते किल यद्यपि ॥
अथापि तस्य वेदस्य नित्यस्य ब्रह्मरूपिणः । नितरामतिगृदस्य छोयस्य तु तदा तदा ॥
कल्पादिषु तदाऽविर्भावो हि तत्तन्मुखेन तु । नैतेन जननं तेषां कर्तृत्वमपि तस्य न ॥
ताटशस्यास्य नित्यस्य सर्वशास्त्राण्यपि स्त्रयम् ।

पुराणस्मृतिकल्पाद्विग्रन्थजालानि केवलम् ॥

तदर्थनिर्णयैव प्रवृत्तानीति सूरिभिः । कथितानि महाभागैः नान्यथैषां स्थितिः परा
तस्मादिदानीं यः करिचत् वेद तत्कर्म तत्परः । तदर्थज्ञानसंपन्नः शुद्धश्चाच्चत्यवर्जितः
कृतार्थतामियादस्मिन्नर्थे वच्मि न संशयः ॥

वेदाध्ययनवर्जितस्य पुनर्वेदाधिकारः

पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि वेदाध्ययनवर्जितः । पित्राद्यशिक्षितोऽनाऽजातकर्मादिसंस्कृतः ॥
सन्ध्यामात्रप्रधानश्च पुनःकालेन केनचित् । संगत्या महतां पुंसां श्रीमतां दर्शनादपि ॥
श्रवणाहैवयोगेन तत्रतत्रावशात्पुनः । वेदतत्कर्मतत्कर्मितदर्थसुमहामनाः ॥
सुशिक्षितस्वकर्मेकमन्त्रमात्रक्रियापरः । पूर्वस्वाकृतवेदाध्ययनतममहामनाः ॥
वेदकर्मस्वतिमनाः पराधेनश्च सन्ततम् । स्वशक्तयुत्साहानुकूलकर्मकृद्ब्रह्मचिन्तनात् ॥

ब्रह्मभक्तः ब्राह्मणैकी (?) सपर्याभक्तिमानति । पुनर्जन्मान्तरं शुद्रं श्रीमतो महतस्सतः ॥
योगिनो यज्ञनो गेहे प्राप्याल्पेनैव केवलम् । कालेन भूत्वा सुमनाः सर्ववेदान्ततत्त्ववित्
प्राप्नुयाद्ब्रह्मनिर्वाणं वेदमार्गानुसार्यथम् ॥

वेदेनरमुक्तिसाधननिषेधः

वेदोक्तमुक्तिमागोपायादन्यः कोऽपि सुन्दरः । अत्यन्तसुलभः सूक्ष्मकुशाखान्तरचोदितः
उपायोऽस्तीति सुगतनीचहृणादिरूपनम् । तथा यद्यस्ति तं सर्वसन्ध्याकर्मादिकं भूशम्
वेदोल्लं निखिलं त्यक्तवा कर्मजालं सुखेन वै । आश्रयेदेव किं भूयः एतैः सन्ध्यादिकैर्वृथा
यो वक्ति मुक्तिसरणीं वेदोक्तान्यां जडाकृतिः ।

द्विजवंशप्रसूतसन् तांपुरामाश्रयन् सदा ॥

तथैव हि स्थितश्चेत्तु विना सन्ध्यादिकर्मणा । विचक्षणो द्विजेषु स्याद्यदि कुर्वन् पुनर्महत्
सन्ध्यादिकं वेदलब्धं तिष्ठेच्चेत्स तु केवलम् ।

उभयश्रष्ट एव स्यान्न किं जानाति मूढधीः ॥

सन्ध्यादिकर्मभिर्मुक्तिः चत्वारिंशःकरैरपि । इत्येव वेदसिद्धान्तो यदि तान्त्रिकदीक्षया
लिंगादिशारणेनापि पुनर्निर्वाणं दीक्षया । एतज्जन्मनि मुक्तिः स्यात् त्रिभिरेतैः सुरूपभिः
तन्निष्ठस्तपरो भूत्वा जातकर्मादिकं विना । स्थितश्चेत्तेन मार्गेण त उपायाः परा इति ॥

निश्च(श्च)तुं शक्यते सर्वे: तस्मात्ताहशक्तथनम् ।

न कार्य(?)कार्यवेदस्य सिद्धान्तश्चे(ग्नि)रूप्यते ॥

इतरापेक्षराहित्यात्तदुक्तैरेव कर्मभिः । कैवल्यसिद्धिं भट्टिति एतस्मात्युनरप्यति ॥

उपायः कोऽपि चेद्भूयः स हि सर्वोत्तमोत्तमः ।

अत्यन्ताश्रयणीयः स्यात्किमेतैरिति वै पुनः ॥

एतदाश्रयणेनैव स हि दुर्बल उच्यते । तदाश्रयं विनैतेषां नित्यसंश्रयणात्परम् ॥

आधिक्यं सुमहत्प्राप्तमेतस्योपरि केवलम् । मीमांसाप्रचयो नूनं निष्प्रयोजनको ध्रुवम्

तस्यां निर्वाणदीक्षायां सर्वेषां कर्मणां परम् ।

नित्यनैमित्तिकानां च वह्नो त्यागो विधीयते ॥

सन्ध्यामप्तौ त्यजामीति स्वाहाशब्देन मन्त्रतः । सर्वेषां पुनरन्येषां मलत्वेन च पाशतः

भावयित्वाखिलान्येव संस्कार्यण्प्रखिलान्यपि ।

चत्वारिंशत्कसंख्यानि शिखां वर्षाणि सूत्रतः ॥

यज्ञोपवीतं अन्यांश्च च (चतुर्दर्णान्) इच्च तथाश्रमान् ।

अहनौ दग्धवा होमपूर्वं शैवसंध्यादिकाः पराः ॥

तच्छास्त्रमागात्स्वीकृत्य मनुसेकं च तारकम् ।

पञ्चाक्षरास्त्रं लक्ष्याऽथ तदगुरोर्मुखतस्ततः ॥

पुनर्वर्गत्वसिध्यर्थं व्यवहाराय देहिनाम् । स्नानसंध्याक्रियादीनि वर्णश्रममुखान्यपि ॥

दण्डेन सं १(प्र)हीष्यामीत्प्रेतदूर्ध्यामोहकं परम् । ईशेन रचितं शास्त्रं अष्टाविंशतिसंख्यया

तथैव वैष्णवं चापि व्यामोहाय पुरा कृतम् । सुगतानां राक्षसानां देवदेवेन विष्णु रा ॥

तदेतद्विलं तस्माच्छ्रास्त्रं तदूद्विकिं परम् । व्यामोहकं परित्यज्य तारकं परिगृह्य वै ॥

तदुक्तमार्गतो नित्यं सर्वकर्माणि यानि चा । प्रोक्तानि तेषु कुर्वीत कृतकृत्यो भवेद्दतः ॥

तानि चैतानि कर्माणि प्रोच्यन्ते क्रमतोऽधुना ॥

गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तो जातकर्म च । नामान्नप्राशनं चौलं मौज्जीव्रतचतुष्टयम् ॥

गोदानिकं तथा स्नानं विवाहः पैतृमैथिकः । एकविंशतियज्ञास्तु नित्या ये वेदचोदिताः

नित्यकर्माणि

पूर्वमेत्र समासेन मया सम्यडनिरूपिताः । दैनंदिनानि कर्माणि सर्वेषामपि देहिनाम् ॥

स्नानं सन्ध्या जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।

आतिश्च वैश्वदेवं च कर्माण्येतानि मन्त्रतः ॥

कर्तव्यत्वेन नितरां चोदितानि मनीषिभिः ।

कर्मारम्भं कर्तव्यानि

सर्वेषां कर्मणामादौ धर्माधर्मविचिन्तनम् । कृत्याकृत्यमवाच्यं यद्वाच्यं शक्तयनुरूपकम् ॥

निश्चित्य मनसा पश्चादेवानिप्रारच्च भावयेत् ।

कुलदेवान् ग्रामदेवान् देशदेवान् समीपगान् ॥

मार्कण्डेयसूति:

संस्मरेद्धक्तियुक्तस्सन् मनश्चाच्चलयवर्जितः ।

दिक्पालान् लोकपालांस्तीन् ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥

संप्रणम्भानुचितस्सन् गां कन्यां च सुवासिनीम् । गजमश्वं वृषं वेश्यां दर्पणं मर्कटं तथा
अतिनीलं विचित्रांगं पश्येदपि च वाढव(व)म् । कालीनं सुब्रतं शान्तं सुमुखं कोपवर्जितम्
सदा हास्यमुखं(लो)कं पुत्रिणं जीवपुत्रिणम् । दर्पणं च क्रमेणैव(तं)पश्येन्नित्यमतन्द्रितः ॥
भानुवारे विशेषेण पूर्वं तदुदयस्य चेत् ॥

सुवर्णदर्शनम्

सुवर्णदर्शनं कुर्यात् सुवर्णस्य न चेत्पुनः । सुवर्णदर्शनं नित्यं उदयानन्तरं स्मृतम् ॥

स्थिरवारेत्यस्तमयात्पूर्वं सायाह्नमध्यमे । कृत्वावलोकनं पूर्वदिवसे भास्करस्य च ॥
वारे तदुदयात्पूर्वं दर्शनं तस्य चेद्धवेत् । अपूर्वमंगलावाप्तिः तादृग्बन्धुनिरीक्षणम् ॥

अमंगलानामप्राप्ति र्भवेत् सुखमुत्तमम् ॥

मर्कटदर्शनम्

अत्यन्तराजसन्मानमारोग्यमतिशोभनम् । अत्यन्तधनलाभश्च लाभो नष्टधनस्य च ॥

भवेदेव न संदेहः नित्यं मर्कटदर्शनात् । आयुषस्त्वभिवृद्धिः स्यादारोग्यं कायदाहृत्यता ॥

प्रसन्नता च मनसः धैर्यं स्थैर्यं शमो दमः । सौमुख्यं सर्वकार्येषु तस्मान्मर्कटमुत्तमम् ॥

गृहीत्वा भाग्यवन्तो ये पोषयन्तश्च तं सदा । तदर्शनं प्रकुर्वन्तः प्रातःकालेषु मौनतः ॥

वर्यन्ते सर्वभागैर्च नित्यश्रीका महोन्नताः । नागान्तकग्रइणतः महापीडा प्रजायते ॥

तस्य ग्रहानयनतः ग्रहपीडा भवेद्ग्रुवम् । तस्मात्तदवशान्तस्य दर्शनं चेच्छुभावहम् ॥

गरुत्मदर्शनम्

न चेत् मार्गणं कृत्वा कुर्यात्स्यावलोकनम् । कुलायं यत्र कुत्रापि स्थितं दूरसभीपयोः ॥

प्रज्ञातमतियत्नेन कृत्वा पूर्वोक्तकालके । तदर्थमेव तं पश्येन्न कीलालतटे पुनः ॥

तदे जलस्य यदि तं अवशादागतं नरः । पश्येत्तस्मिन् दिने सायं भुक्तिर्भवति केवलम्

तदशने यो नियमं कृत्वा तस्यावलोकने । अत्यन्तमटनं कुर्वन् तमदृष्ट्यैव केवलम् ॥
निनदं वा क्रोशनस्य शृण्वन् तस्यावलोकने । यच्छ्रेयस्तद्वाज्ञोति विप्रं पश्येदथापि वा
गहूमतो भानुवारे दर्शनाच्च स्वरो वरः । सचेष्टयोर्द्वयोस्तद्वदत्यन्ताक्रोशतोः मिथः ॥
परिक्रमणतो भूयः प्रादक्षिण्यविधानतः । दर्शनं वासुदेवस्य साक्षाललक्ष्मीपतेरपि ॥

अत्यन्तदुर्लभं प्रोक्तं ततः शतगुणं शिवम् ॥

चाषादिदर्शनम्

चाषस्य दर्शनं श्रीमत्सर्वसंपत्तदायकम् । यदा कदा यत्र कुत्र गमनं वासतो यदि ॥

चाषस्य तस्य वान्यस्य भरद्वाजाख्यपक्षिणः ।

जीवं जीवस्य क्रौञ्चस्य कण्वराधकलापिनाम् ॥

सर्वसिद्धिकरं प्राहुः भाविकार्यं च हस्तगम् । जातमेवेति विज्ञेयं तत्कालेन तु केवलम् ॥

निन्द्यो निनादो विज्ञेयः प्रयाणेष्वयिलेष्वपि ।

पक्षिश्वरीणां गमने काले निनादो निन्द्य उच्यते ॥

विवाहमैत्रकृत्यादिगमनेषु(पक्षिभिः)मिः कृतः । तत्कार्यमध्यपरमकलिकृन्नाद ईरितः ॥

उपविश्यैव तिष्ठन्तं तृष्णीकं पादपादिषु । पक्षिणं क्रिययास्वस्य मार्गमध्येषु बुद्धिमान् ॥

तत्कार्यस्यानुकूलाल्याय लोष्टपापाणदण्डकैः ॥

स्वकार्यानुकूलपक्षिगमनसंपादनम्

(भी)षयन् वा गर्ति तस्य साधयेदनुकूलतः ।

बलाच्छत्रुं च शकुनं स्थव्यापारेण सन्ततम् ॥

स्वानुकूलं साधयीत तेन श्रेयो महद्वेत् । द्विजद्वयस्याभिमुखं एकशूद्रस्य वा तथा ॥

प्रयाणेषु प्रशस्तं स्यात्तच्छ्रीदस्यापि दुर्लभम् । दर्शनं पूर्णकुम्भस्य बहूनां वा द्वयोस्तु वा

आभिमुख्यपुरुंघैकसभानीतस्य दुर्लभम् । साक्षाच्चतुर्मुखस्यापि देवदेवस्य वा तथा ॥

भेरीतालमृदंगौचवारखीणां विशेषतः । आभिमुख्याभिगमनं दर्शनं च प्रशस्यते ॥

सर्वप्रयाणकालेषु कुणपस्य च दर्शनम् । आभिमुख्याभिगमनं चतुर्भिर्वाहकैस्सहः ॥
 साक्षात्तुरन्दरस्यापि दुर्लभस्तत्प्रकीर्तिम् । अत्यन्तस्वगृहस्याराद्वामाइक्षिणतो यदि ॥
 बलिमुगमनं शस्तं सर्वकार्येकसाधरम् । नारायणमहापक्षिगमनं चेत्तथा पुनः ।
 सर्वप्रयाणकालेषु जातं तत्कार्यमित्यपि । विज्ञेयमेव सुव्यक्तं चाच्छल्यं तत्र वर्जयेत् ॥
 कार्यार्थं भाषमाणेषु तदा यद्यवशात्पुनः । अश्वप्लुतं भवेद्रम्यं तत्कार्ये वृद्धिरुच्यते ॥

सद्यः सिद्धिश्च कथिता सुराणामपि तादृशम् ।

निमित्तं दुर्लभं शस्तं नराणां किं पुनः स्मृतम् ॥

तत्तत्कार्येकवाक्येषु चलस्वेतत्र चेत्तदा । लौकिकं वा वैदिकं वा वाक्यं तद्वृद्यंगमम् ॥
 तदानुकूल्यैकरूपसाधकं तच्छ्रुतं यदि । तत्कार्यं च ततः पश्चात्कालेनालपेन सिध्यति ॥
 संक्षिप्तगुभकार्याणां चिन्तनेष्वतिसंरायात् । कर्तव्यत्वाकर्तव्यत्वद्येनैवातिसंकटात् ॥
 कुरु मास्त्वत्र संदेहः एवं वाक्यं उदीरिते । तदा तं संशयं त्यक्त्वा तत्कार्यमतिशीघ्रतः ॥
 कुर्यादेवाविचारेण तत्कार्यं तत्परं ध्रुवम् । वृद्धिं प्राप्नोति महतीं मस्मिन्नर्थेन संशयः ॥
 सर्वत्र शुभकार्येषु समुद्गुक्तेषु सन्ततम् । कर्तुं तदा वशाज्ञातं निमित्तं शुभसूचकम् ॥
 शुभकार्यरूपं स्याद्वि रोगोपद्रवचिन्तने । राजचोरारिचिन्तानु तदा सद्यः समुक्तितम्
 घट्टशब्दः शंखशब्दः वेगुबोणादिसुस्वरः । तूर्यशब्दो गीतशब्दो तालस्वरितकवैष्णवाः
 भेरीद्युदङ्गपणवदकाढिपिण्डमसंभवः । सर्वे शब्दाः किं बहुना शुभत्वेन निरूपिताः ॥
 ते सर्वे स्युः पृथक्त्वेन सद्यः प्राणदराः स्मृताः । रोगादिचिन्तने तर्हि चौषधादिप्रियहे
 क्षुत्तमास्यध्वतिमास्तु ध्वनिर्दुर्लक्षणादिकः । तच्छामकः प्रकथितः सद्य एव न चापरः ॥

एवमेवाशुभानां च कार्याणां संततं स्मृतम् ॥

दुष्टनिमित्तानि

प्रयाणादिपु सर्वेषु दुर्निमित्तानि केवलम् । प्रशस्यन्ते विशेषेण न स्युस्तत्र शुभानि वै ॥
 यानि दुष्टनिमित्तानि रोगपीडादिकर्मसु । तानि सन्ति प्रशस्तानि सर्वदा नात्र संशयः ॥
 काकवद्यदि मार्जालः(रः)प्रयाणेषु गतो भवेत् । स समीचीन इत्युक्तः विपरीतोऽन्यथा स्मृतः

दर्शनं सर्वकार्येषु मार्जालस्यातिगहितम् । अथाऽपि केचिन्मार्गस्य मध्ये गच्छन् प्रदृश्यते यद्यन्यं काकवदभूयः समीचीनस्त्रिस्त्रिति । प्रोत्तुर्महर्षयो देवास्ताटक् तद्गमनं पुनः ॥ दुर्लभं वासवस्यापि तस्य साक्षात्त्वचोपते: । तिलधातुकवाय्वाशि शशिकाषायिणामपि यतीनां दर्शनं दुष्टं प्रयाणेषु निरन्तरम् । विधवानां देवतानां तत्पत्नीनां तथैव च ॥ उल्कावहिकराणां च दर्शनं गमनेतराम् । निनिदतं सर्वशास्त्रेषु तस्मात्तपरिवर्जयेत् ॥ सुमंगलीहस्तगतः सज्यालो वहिरागतः । यदि हष्टो मार्गमध्ये कल्याणशतकारकः ॥ विधवाहस्तगस्तोऽयं तादृशोऽपि प्रदृष्ट्यते । पतिपुत्रविहीना या विधवा सा प्रकीर्तिं ता पतिमात्रविहीना या सपुत्रा चेन्न दूष्यति ।

सुवासिनीसमा सापि सा हृष्टवा यदि वर्त्मनि ॥

विधवा तादृशी घोरा चाभिमुख्येन चेत्कलिः । समागता संभवेद्धि पतिपुत्रैकवर्जिता ॥ सद्य एव भवेन्ननं रक्तकाकनिरोधतः । महामृत्युर्मनुष्यस्य तस्मात्तपरमेव वै ॥ गमनाय पदं त्वेकवदं (पदं) वास्मिनक्षिपेन्न तु । पादप्रसर्पणाद्वोरो रक्तवर्णस्य पापिनः ॥ काकस्य मृत्युरूपस्य रोधे रोगोऽस्य जायते ।

निरुद्धः शत्रुणा वाक्यैः मागच्छ्रेति ततः पुनः ॥

न गच्छेद् देवि सततं श्रेयस्कामी तु पद्धतिम् । पयःकुम्भं सुराकुम्भं मधुभाण्डं तथामिषम् मांसखण्डं दधिघटं धृतकुम्भं विशेषतः । यदि गच्छन्मार्गमध्ये संप्राप्तं देवकुम्भकम् ॥ वाद्यवोषैः परिवृतं परिवाराति सुन्दरम् । यदि पश्येत्सद्य एव कृतकार्यो भवेद्ग्रुवम् ॥ पश्चादनन्तकल्याणमंगलायतनो भवेत् । मयूरपि(च्छ)नृत्यन्तं मार्गमध्ये विलोक्य वै ॥ कार्यमुहिश्य गच्छन्वै कृतकृत्यः प्रजायते । आमिषं भक्षयन्तं तं गरुडं सर्पवैरिणम् ॥

नीलकण्ठं सोरगं वा ब्रुंवा सर्पखण्डकम् ।

खादन्तं संहरन्तं वा यदि पश्येत्तु वर्त्मनि ॥

सुनिमित्तानि

तस्य सद्यः सर्वशात्रुविनाशो जायते ध्रुवम् । विप्राशिषः कृता वर्त्ममध्ये दैवात्सदीरिता:

पतित्रतोदिताश्चापि महच्छ्रेयो विधायकाः । पञ्चरस्यैः शुक्रैः है पालितैरवशोदितैः ॥
वचनैरपि कार्याणि विज्ञेयानि मनीषिभिः ।
समीचीनासमीचीना तदास्य मतिरीरितः(ता) ॥

भवेयुरेव कार्याणि नात्र कार्यां विचारणा । तस्मिन्मुहूर्ते ब्रह्माख्ये स्वोत्थानसमये यदि
देवतावाचकरुतं श्रुतं मंगलवाचकम् । अत्यन्तं भावि कार्यस्य ज्ञापकं तद्वेदध्रुवम् ॥
मतं तदीयं पुरतो अ(ह्य)वशादपि निर्गतम् । आव्यं चेदति भव्यानां ज्ञेयं दुर्गतिवारकम्
सुखश्राव्यरुताः राजभवनेषु निरन्तरम् । प्रवेश्याः पालनीयाश्च पक्षिणश्चित्रवर्णकाः ॥
गृथकंकबकोल्कताक्ष्यचेटकतुल्काः । जडकोटनटप्रोथप्राणिविन्दुमरत्वराः ॥

वर्जनीयाः पालनार्थं न प्रवेश्याश्च वेशमसु ॥

गृध्रादीनां गृहारोहणफलम्

कपोतगृध्रोल्कानां गृहसंवन्धतः परम् । गृहिणस्तकलत्राणां पीढा तु महती भवेत् ।
कूर्मागमनतो गेहे यजमानो निरन्तरम् । अनिवर्त्यमहारोगैराक्रान्तो दुःखभागभवेत् ॥

तदोषपरिहाराय शौनकोक्तां सुपावनीम् ।
शान्तिं बोधायनोक्तां वा कुर्यादेवाऽविचारयन् ॥

शान्त्यां कृतायां सुमहत्सद्यश्रेयो भवेत्त चेत् ।
प्रभवेत् महानर्थः तस्मान्नैमित्तिके वशात् ॥

सम्मगतेति चपलं वुद्धिमान् सुसमाहितः । यस्य प्रतिपदोक्तं यत्तदेव हि समाचरेत् ॥
तदलं वहुना तूष्णीं प्रसक्तानुप्रसक्तिः । वाडवः प्रातरुत्थाय देवानां ध्यानमाचरेत् ॥

तद्वेतुभूतमन्त्रांश्च पुराणोक्तान् वदेदपि ॥

अपररात्रेकर्तव्यम्

स्वाध्यायनिरतश्चेत् तत्र निष्ठो भवेदति । नास्यस्य मन्त्रपठने चास्यावश्यकता परा ॥
तस्य तत्रैव सर्वे स्युः मन्त्रा यज्ञास्तपांसि च ।
तीर्थानि सरितश्चैव दानानि विविधानि च ॥

ब्रतानि धर्मा निखिलाः कृच्छ्राणि विविधान्यपि ।
वर्तन्ते तेन तस्यास्य तद्वणीच्चारणेन वै ॥
सर्वसिद्धिर्भवेन्नूनं अवशाल्पतिवर्णके ॥

अपररात्रे वेदाध्ययननियमाः

रात्रेऽपरम्मिन् यो मोहान्ध्यानोऽध्ययनं चरेत् ।
व्यालो भवेद्यं नूरं यद्यगुद्धः शुनि(चि)र्भवेन ॥
अप्रक्षाल्यानाचस्य दुष्टसर्पो भवेत्किल ।
सताम्बूलास्यतश्चेत्तु द्वचास्यो व्यालो भवेदति ॥

विकच्छा यदि दौर्गत्वं प्रणतः प्राप्नुयादति । अकच्छो महिषत्वं तु सूतकेन शृगालताम्
अनध्यायेषु दारित्यं कुष्ठरोगित्वमेव च । प्राप्नोत्येव न सन्देहः परमध्ययनात्पुनः ॥
निद्रया तत्फलं नव प्राप्नोति पुनरत्यति । उलूकत्वमवाप्नोति नष्टायुः प्रभवत्यपि ॥
वर्त्म गच्छन्त्यदिपुनः पिशाचत्वमवाप्नुयात् । सन्ध्ययोर्मृत्युमाप्नोति शब्दे निपतने यदि
क्रोष्टव्यं समवाप्नोति वाहने संस्थितो यदि । बिडालत्वमवाप्नोति दुमपादस्थितो यदि
अरण्ये निर्जले क्रूरे रक्षसत्वं समवाप्नुयात् । खट्वायां संस्थितश्चेत्तु मत्कुण्टत्वमियादति
रीक्षत्वं तद्वगश्चेत्तु कटस्थश्चेत्तु काकताम् । भवनोपरि चेन्नूनं कपोतत्वं तथा पुनः ॥
मण्टपोन्नतपृष्ठस्थः ताक्षर्यत्वं प्रतिपद्यते । शमशानादिप्रदेशेषु व्याधत्वं च पुलिन्दताम् ॥
श्राद्धभुग्यदि मृत्युत्वं प्रेतत्वं प्रेतभोजनात् । पक्वीसंयोगचपलचित्तो यदि तया पुनः ॥
समाशिलष्टः स्थर्यं तां वा समाशिलष्टाथवापुनः । सूकरत्वं गार्दभत्वं शवत्वं काकत्वमेव च
संप्राप्य कौलज्ञानित्वं ज्योतिरिंगणतां ततः । शतजन्मसु संप्राप्य चक्रवाकत्वमृच्छति ॥
तस्मात् वेदाऽध्ययनं अल्पन्तनियमान्वितः । कुर्वत्वैव विधानेन सुमहद्वाधकं न चेत् ॥
अकृताध्ययनश्चेत्तु सर्वकार्येषु सन्ततम् । ततुराणोक्तमन्त्रान्वा नान्तरीकेषु केवलम् ॥
प्रवदेदेव तूष्णीकं न तु मान्त्रिककर्मणि । तत्रादौ शवनाद्वाह्ये संस्थितो भूतले पुमान्
इमं मन्त्रं जपेद्गत्या जपस्स च कृताकृतः ॥

पुण्यश्लोकाः

तमिमं वः प्रवक्ष्यामि पुण्यं मन्त्रं च तादृशम् । नान्तरीरेषु कालेषु यूयं जपत च द्विजाः

ब्रह्मा मुरादिरिभिरुरान्तकरच भानुः शशी भूमिसुतो ब्रुवश्च ।

गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥

इमं मन्त्रं समुच्चार्य पश्चात् खलु समाहितः ।

पुण्यश्लोकान् कीर्तयेच्च पुण्यश्लोकाश्च ते स्मृताः ॥

नलादय इतिष्ठयाताः तद्कीर्तनमङ्गमतुम् । सम्यङ्गतिरूपविद्यामि हिताय जगतामहम्

पुण्यश्लोको नलोराजा पुण्यश्लोको युधिष्ठिरः ।

पुण्यश्लोका च वैदेही पुण्यश्लोकः पुरुषवा: ॥ ॥

कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नलस्य च । ऋतुर्पर्णस्य राजर्णः कीर्तनं कलिनाशनम्
तत्रादौ संप्रवक्ष्यामि कार्कोटकहरेः परम् । असाधारणं तो ज्ञेयं कीर्तनं कलिनाशनम् ॥

नलस्य दमयन्त्याश्च शिशेषं निरुःयते । असाधारणं तो ज्ञेयं कीर्तनं पापनाशनम् ॥

ऋतुर्पर्णस्य राजर्णः असाधारणतः परम् । शिशेयं निलिलैत्र कीर्तनं पुण्यवर्यनम् ॥

तत्र साधारणे ज्ञेये सर्वेषामपि सन्ततः(म्) । कीर्तनात्तरलिनाशत्वं पापनाशत्वमेव च ॥

तत्पुण्यवर्यनत्वं च तेष्वेतेषु च त्रिष्वपि । असाधारणधर्मोऽयं एक एव द्वयं (तु) तन् ॥

शिष्टं साधारणो धर्मः सर्वत्रैव हि निर्णयः । एतेषां स्मरणात्पश्चादुत्थायोर्वीं प्रणन्य वै

इमं मन्त्रं समुच्चार्य गच्छेत्कार्येषु सन्ततम् । तं च मन्त्रं प्रवक्ष्यामि भवतां विशदाय वै

प्रातरुत्थाय गमनमन्त्रः

समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमण्डिते । अनेकः लः लः गने पादस्तर्शं क्षमस्त्र मे ॥

बहिरागत्य तत्पश्चान्मत्रेगानेन धर्मतः । जलपात्रं च संगृह्य मृद्रानीमपि भखिकाम् ॥

ग्राहवित्वा दृढां पूर्वं यन्नसंपादितां शुभाम् । नैमृत्याभिपुनिक्षेपमात्रं गत्वाऽथ तत्र वै ॥

पुरीषोत्सर्जनम्

भावयित्वा रुणेभूमि तत्र मूत्रपुरीषयोः । मोचनं वै प्रकुर्बीति रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥
उद्दमुखोदितो नित्यं विधिरेवं सदोदितः । मूर्धन्मुत्तरीयेण वेष्टयित्वा पुनस्ततः ॥
कृत्वा निवीतं यज्ञाख्यसूत्रं कर्णे निधाय च । कुर्यान्मूत्रं पुरीषं च तत्पात्रस्थोदकेन वै ॥
तथा मृत्तिकयासम्यक् क्षालयेदूर्गंधवर्जितम् ।

मृत्तिकाग्रहणं चापि भखिकायाः सकाशतः ॥

अन्येन कारयित्वैव तत्सकाशास्त्रयं ततः । संगृहा शौचं विधिना कुर्यादैवान्वहं परम् ॥

मृत्तिकासंख्या

पञ्चवारं गुदे कुर्यादिकवारं च मेहने । करयोः पादयोः पूर्ववदेवेति विधिः परः ॥
एतस्य द्विगुणं प्रोक्तं वर्णिनः सन्ततं महत् ।
त्रिगुणं तु वनस्पत्य यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥

एवं नृपस्य वैश्यस्य शूद्रस्य च विधानतः । तत्क्रमेण प्रकथितः मृत्तिकासंग्रहश्च सः ॥
अष्टम्यां भौमवारे च सर्वेषां शस्यते किल ।
ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां वा मृत्तिकासंग्रहं चरेत् ॥
अपराह्ने प्राङ्मुखेन स्थित्वा भूमि समन्त्रतः ।

मृत्तिकाग्रहणमन्त्रः

प्रणम्य ग्रार्थयित्वाऽथ उद्धृतासीति मन्त्रतः । तावकीं वसुये मृत्स्ना शौचार्थमहमद्य वै ॥
संगृहीष्यामि जननि क्षमस्वाशेषमातृके । मन्त्रेणानेन संगृह्य खनित्रपिटकायुतः ॥
प्रोथयित्वाथ तामन्ये नैव पुंसा विचक्षणः । गृहमागत्य पश्चात् वस्त्रसंशोधनादिना ॥
समीकृत्य समीचीनं शुल्कस्पर्शस्य चेदथा ।
सुसंस्कृता सा प्रभवेत्तथा कृत्वा विनिक्षिपेत् ॥

यत्रकुत्रशुचौदेशे पश्चात्तां च दिनेदिने । तदा तदा मृद्धान्यैव संगृहा च पुनः पुनः ॥
शौचं कुर्याद्विधानेन न चेच्छौचेन केवलम् । वैकल्यभागभवत्येव पुनः सर्वेषु कर्मसु ॥
तादृशेन न संदेहस्तन्मूला हि क्रिया पराः । यथा कथाचित्कृतया मृदाशौचं वृथा भवेत् ॥
कृतमप्यकृतप्रायं तस्मात्तपरिवर्जयेत् ।

गण्डूषविधिः

कुर्यात्तदन्ते गण्डूषं सम्यग्द्वादशासंख्यया । मूत्रमात्रस्य चेद्भूयो दशाष्टौ वा मृदासकृत् ॥
समुष्कं क्षालयेत्सम्यक् शुद्धेन पयसैव हि । अशुद्धेनातिउच्छेन नदुर्गन्धेन कदाचन ॥
न क्षालयेत्तथा शौचं गुणं पादकरावपि । अशुद्धजलतोयस्तु शौचं मूत्रपुरीषयोः ॥
कुर्यात्पुनरसौ च स्यात्तदोषस्य निवृत्तये । शुद्धेन पयसा शौचं पुनः कृत्वा विधानतः ॥
पादौ प्रक्षालय चाचम्य स्नानं कुर्यात्समन्त्रतः । नचेदस्पृश्य पयसः स्पर्शनैव केवलम् ॥
प्राप्तं ह्याशौचमधिकं निवृत्तिस्तस्य तेन हि । समन्त्रोण न चान्येन संगेनेति महर्षयः ॥
रहस्यमन्त्र वक्ष्यामि यदुक्तं तन्मया पुरा । द्विमुख्युदकतोऽतीव कृतमाचमनं तु यत् ॥

तत्पुनात्यवशात्पापं तदा किमपि नास्ति हि ।

मन्त्रस्नानादिकं कृत्स्नं तत्सृष्टवैव क्षणालभेत् ॥

दन्तधावनम्

निर्वृत्य शौचं पश्चात् दन्तधावनमाचरेत् । तत्पुनस्तु मृताहेषु गुरुणां यस्य कस्यचित् ॥
आत्रादेवा कनिष्ठस्य दर्शादिष्वविलेष्वपि । अन्नश्राद्धेषु नितरां न कुर्यादन्तधावनम् ॥
तेषु चेत् पुनस्सम्यक् श्राद्धकरु र्महात्मनः । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्भविष्यति ॥
तद्विन्नदिनमात्रेषु निविलेषु ब्रतेष्वपि । नैमित्तिकेषु पुण्येषु कृच्छ्रादिष्वविलेष्वपि ॥
तृणपर्णः प्रकुर्वीत चामामेकादशी विना । तयोरपि च कुर्वीत जस्म्बूप्लक्ष्यरसालकैः ॥
रसालवर्णरचितदन्तधावनकर्म यत् । पितृश्राद्धदिनं मुक्त्वा तन्न(दूः)ष्यतिसन्ततम् ॥
तत्तत्काष्ठविशेषाणां दन्तधावनकर्मणि । तत्तदिनविशेषेषु प्राशस्त्यं न तु सन्ततम् ॥
तद्विशेषेणसंकीर्त्य कृत्वा तद्विन्नविस्तरम् । प्रयोजनं न किमपि प्रकृते दन्तधावनम् ॥

वर्णनीयं च सौलभ्यात्तत्त्वैव निरूपितम् । पुनश्च संप्रवक्ष्यामि संग्रहेणैव तत्पुनः ॥
त्रित्राद्वान्यदिवसमाव्रेषु क्षीरिणां सदा । प्रशस्तान्येव काष्ठानि दन्तधावनकर्मणि ॥
दन्तधावनतः पश्चात् कुर्यादाचमनद्वयम् । ततः स्नानाय च पुनः कुर्यादाचमनद्वयम् ॥

प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चात्संकल्पमाचरेत् ।

देशं कालं च संकीर्त्य तिथिवारसमन्वितम् ॥

स्नानमन्त्राः

प्रणम्य तीर्थराजं च तस्मै दत्त्वार्थ्यमुत्तमम् । आपोहिष्टाहिरण्यादिदुपदादिकमेव च ।
हिरण्यशृङ्गाद्यखिलं इन्द्रन्तं पावमानकम् ।
आपो वेति महामन्त्रां सितासितमृगादिकम् ॥
जप्त्वा निखिलमन्त्रान्तान् पावनानश्चुतिशीर्षगान् ॥

स्नानान्तरकर्तव्यम्

प्रोक्षयित्वावगाहाथ निशब्दं चोरवज्जले ।
ऋषीन् देवान् पितृन् पश्चात्पर्यित्वा च शाश्वतः ॥
आचम्य च विधानेन मन्त्रेणैव ततः परम् । अनेन तर्पणं कुर्यात्तमिमं वर्णयाम्यहम् ॥
यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलतोऽधिकम् । तस्य पापविशुद्धयर्थं यक्षमाणं तर्पयाम्यहम् ॥

वस्त्रोदकदानमन्त्रः

अथ वस्त्रं शीडयित्वा भूमौ सिञ्चेच्छिखाजलम् ।
सर्वाङ्गसलिले चापि भूमौ तिष्ठन्मुहूर्तकम् ॥
तत्तज्जलार्थिनां नित्यं स्नावयित्वा विधानतः ।
यत्तत्स्वीयांगसंसक्तं तज्जलं वै तदर्थिनाम् ॥
दत्त्वा निकामं तत्पश्चाच्छुद्रं वस्त्रं तु विभृयान् ।
वहिर्विनिर्गतं स्नानुं सर्वे देवा महर्पयः ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

द्विजं हृष्ट्वा तिसंतुष्टाः तत्पश्चात्सलिलार्थिनः ।

तिष्ठन्ति तत्तटे नित्यं तस्मात्तेभ्यो दिने दिने ॥

कालद्वयेऽतिभक्त्यैव स्नात्वाऽनन्तरभेव वै । सर्वाङ्गसलिलं वस्त्रजलमुक्तविधानतः ॥

दद्यादनेन मन्त्रेण न चेदेनं शपन्ति ते । मदङ्गवस्त्रकेशाघसलिलं यत्तदर्थिनाम् ।

अद्य दत्तं मया नूनमक्षय्यमुपतिष्ठतु । नित्यं कालद्वये स्नानं गृहस्थस्य विधीयते ॥

यतेः कालत्रये तत्स्याद्वर्णिनां तु यथारुचि ॥

स्नानभेदाः

एकवारं द्विवारं वा यथेच्छं तस्य तत्स्मृतम् । एवं स्नातुमशक्तानां पानीये शीतले परम् ॥

उष्णोदकेन विहितं तत्राशक्तस्य तत्परम् । कण्ठस्नानं कटिस्नानं पादस्नानं तथोक्षणात् ॥

मन्त्रस्नानमतिश्लाघ्यं न चेदगोरजसापि तत् ।

सर्वेष्वेषु पुनः शक्तिविकलो यदि तत्परम् ॥

छायावगाहनं कुर्यात्ततु स्नानोत्तमोत्तमम् । तिष्ठन्मत्रजपं कुर्वस्तदाशक्तस्तु केवलम् ॥

तच्छायायां जलं सिङ्गचेत्तच्छायास्नानमुन्न्यते ।

तस्मिन्यद्यप्यशक्तश्चेत् कापिलस्नानमाचरेत् ॥

द्विव्यस्नानं विशेषेण स्नानानामुत्तमोत्तमम् । यदा वालभ्यते तत्तु तदा नैभित्तिकं तु तत्

सर्वपापहरं पुण्यं सर्वेषामपि सन्ततम् । दुर्लभं तद्विशेषेण लभ्यं सातपवर्पतः ॥

संकल्पाचमने तस्य न स्यातां नैव तर्पणम् । धारानिपातपर्यन्तं स्नानमन्त्रजपो भवेत् ॥

मनः पर्याप्तिपर्यन्तं स्थितिमात्रां तदा परम् । स्नानमाहुर्महात्मीनः यथारुचि तथाचरेत् ॥

कायानुगुणतः स्नानं विहितं सन्ततं द्विजैः ।

अग्रदौ निखिलधर्माणां निदानं वर्षम् केवलम् ॥

सर्वं तदानुगुणेन कर्मजालं समाचरेत् । शिरसः पादयोर्बाहोरङ्गानां यस्य कस्यचित् ॥

कायमात्रोपद्रवस्य यदा संभावना भवेत् ।

स्नानतस्तिवति तत्याज्यं मुख्यं त्यक्त्यैव केवलम् ॥

गौणस्नानं तदां कुर्यान्मन्त्ररूपादिकं शिवम् ।
 आर्तबान्ते सूतकान्ते कर्तुं स्नानं विधानतः ॥

अशक्ये सति तद्भूयः कारयेद्विप्रवर्तमना । तावता शुद्धिरेव स्यात्सद्यःस्नानं निवार्यते ॥

आरोग्यान्ते पुनः स्नानं कुर्यादेव विधानतः ।
 सदा शुद्धजलस्नानात्परं शौचं प्रकीर्तिम् ॥

आपत्सु येनकेनापि गौणस्नानेन तद्वेत् । आपत्सुसर्वदागौणस्नानं मुख्यमिति स्मृतम् ॥

सृतिसंभावनास्नानाज्ञायते चेत्तदा नरः । सर्वथा तन्न कुर्वीत किंतु भौत्यादिकं चरेत्
 नित्यस्नानाशक्यकायः शीतवातादिकाक्षमः ।

यथा कायानुगुण्येन कुर्यादिवाखिलां क्रियाम् ॥

सर्वाङ्गमार्द्ववस्त्रोण शोधयेत्तेन केवलम् । अशक्तश्चेत्स्नानफलं लभेतैव न संशयः ॥

शरीरमाद्यं धर्मस्य कारणं केवलं स्मृतम् । यद्हणे वा पितृश्राद्धदिवसे स्नानवर्जितः ॥

अपि चण्डालसंस्पृष्टः ऋणरोगैकदुर्धरः । सर्वशौचैकमलिनः पित्रोरेकादशै दिने ॥

दशमे कर्मकालेषु दिवसे द्वादशोऽपि वा । बहूक्ता तादशेषु (च) विपत्सु स्नानतो यदि ॥

सृतिसंभावना चेतु येनकेन प्रकारतः । साक्षात्स्नानं परित्यज्य शक्तौ विप्रमुखेन वा ॥

पुत्रादिमुखतोवापि तत्कृत्वा तत्समाचरेत् । शक्त्यभावे सर्वथापि सलिलस्पृष्टिमात्रतः ॥

भावना चेद्वाधकस्य भस्मस्नानादिनैव हि । संसाधयेत्प्रेतकर्म छायास्नानादिनापि वा ॥

कर्मणो करणं तस्य तादृक् कालेऽस्य केवलम् ।
 स्मृतियद्युभयोः पश्चात् बाधकं सुमहद्वेत् ॥

प्रेतत्वमुभयोश्चापि भवेत्किल तदा पुनः । येन केन प्रकारेण कृते तस्मिन् सपिष्ठने ॥

तद्भगौणस्नानतो वापि तत्पितुः किल तद्वेत् । पितृत्वं देवरूपत्वं तावता कृतकृत्यता ॥

सृतस्य पूर्वं भवति तस्मात्कायानुगुण्यतः । स्नाने कृते तावतैव कर्मसाद्गुण्यमशनुते ॥

आपत्कालेषु सर्वेषां गौणं तत्त्वाद्दर्शं परम् ।
 स्नानं मुख्यं भवेन्नूनं मुख्यं स्नानं तु बाधितम् ॥

प्रभवेदेव नितरां निखिलं चैवमेव हि । मुख्यं भवेद्मुख्यं हि चैवं तदपि केवलम् ॥

अमुख्यं मुख्यमेव स्यादिति शास्त्रं महर्षिभिः । उपदिष्टं सर्वलोकहिताय सुमहात्मभिः
द्विमुख्युदकर्सनानम्

नित्यस्नानात्परं नित्यं द्विमुख्युदकतो भवेत् । यत्कर्तव्यं कर्मजातं तदेतद्विलं परम् ॥
तत्पूर्वमृतिकाशौचकार्यादिषु पुनर्यदि । तज्जलं विनियुक्तं चेद् गंगादिषु हठात्परात् ॥
तद्बुद्धिपूर्वतस्त्वर्धोदयेऽपि च महोदये । सूर्योपरागादिकालविशेषे गुरुनपि ॥
न्यकृत्य निष्ठीवनतो गुदप्रक्षालनेन च । यत्पापं जायते क्षुरं तदवाप्नोति केवलम् ॥
चैलद्वयं समुद्धृत्य शुद्धं हस्तद्वयेन वै । उत्तरीयं प्रथमतः प्रादक्षिण्येन मूर्धनि ॥

वस्त्रधारणमन्त्रः

धृत्वाऽथ प्राङ्मुखस्तिष्ठन् वस्त्रं यद्वारणाय तत् ।

बिभृयात्कच्छया युक्तं आवहन्तीति मन्त्रतः ॥

न चेत्सोमस्य तनूरित्येतेन यज्ञुषा सदा ।

वाससो धारणे मन्त्रो चोदितौ अथवा पुनः ॥

तूष्णीकं वा तद्वेद्धै पादप्रक्षालनं ततः । कृत्वाऽचम्य विधानेन प्राणायामादिपूर्वतः ॥
परमेश्वरतुष्टयथं प्रातस्सन्ध्यामहं शिवाम् । उपासिः(ज्यडि)ति संकल्प्य मन्त्रोक्षणमाचरेत्
सन्ध्याकर्माख्यतद्विव्ययोग्यतायै तदुच्यते । आपोहिष्ठेति नवभिः यज्ञुर्भिः प्रणवेन वै
संयुक्तैरतिशुद्ध स्तैः प्रोक्षणं ताहशं शिवम् । मुखे प्रकथितं सद्धिः सूर्यश्चेति ततःपरम् ।
महामन्त्रा वेदमध्यः चतुर्विंशतिर्वर्णकः । रक्षन्तामिति लोडन्तः कर्तारस्तत्ररक्षणे ।

सूर्यश्च मन्युस्तत्पश्चात् मन्यूनां पतयस्तथा ।

तत्पापेभ्यः सकाशान्मां एको मन्त्रोऽयमुच्यते ॥

यद्वाशेरित्यर्थं मन्त्रः द्वितीय इति चोदितः । अवलुप्तवन्त इति द्वार्त्रिशद्धणको मनुः ॥

यत्पापं कृतवानस्मि रात्यारात्यामितिस्मृतम् ।

ब्रह्मा चास्मीति संप्रोक्तं मनशशब्दायश्च षट् ॥

प्रसिद्धा एव नितरां षष्ठः शब्देषु तेषु च । तृतीयंतःइति होयः साहचर्येण संस्कृतः ॥

छान्दसः स च विष्णेयः सूक्ष्मदृष्ट्या ततः परम् ।
 तदन्वयः प्रकर्तव्यः कर्तारात्रिरहश्च हि ॥
 परस्मैपदिलोडन्तः क्रियेयं समुदीरिता ।
 यत्किञ्चेति श्रुतीयोऽयं मन्त्रस्वाहान्तकश्च सः ॥

अष्टाविंशतिवर्णोऽयं जुहोमीति क्रियापदम् । अहं कर्तेति सुस्पष्टः मां कर्मेति तथैव हि ॥
 स्वाहाशब्देन होमः स्यात् अत्र पानं स्मृतं किल ।
 यथा कथंचिद्द्रव्यस्य त्यागे होम इतीरितः ॥

सूर्यः प्रसिद्धः सर्वत्र सत्यशब्दस्तदर्थकः । असावादित्यवाक्येन श्रौतेनैव तथोदितः ॥
 तस्यैवामृतयोनित्वं केवलं तद्विशेषणम् । प्रथमः प्रार्थनारूपः द्वितीयोऽपि तथाविधः ॥
 श्रुतीयो होमरूपः स्यात् त्रिभिः संमन्त्रितं जलम् ।
 सर्वायापविनाशाय प्राशयेदिति सा श्रुतिः ॥

भिन्नक्रियात्वान्मन्त्राणां मन्त्रभेद उदाहृतः । यत्र भिन्नक्रिया तत्र सर्वत्र श्रौतकर्मणि ॥
 प्रहश्यते मन्त्रभेदः पूर्वार्थस्यानापेक्षणात् । सापेक्षत्वे तु पूर्वार्थस्य चेदेको भवेत्तु सः ॥
 स्योनन्त इति वाक्ये सः तस्मिन्नित्यत्र निश्चितः । एतमन्त्रव्यजलप्राशनं तस्य कर्मणः
 अत्यन्तयोग्यतासंपादनाथ सन्ततं स्मृतम् । पुनराचमनं कृत्वा दधिक्रावद्येन वै ॥
 पूर्वोक्तैर्नवभिर्भूयास्वापोहिष्ठादिभिः शिवैः । हिरण्यवर्णान्त्रितया शिवेनेति च मन्त्रतः
 चतुर्विंशतिसंख्याकैर्मार्जनं प्रतिवर्णके । गायत्रीयेप्रोक्तियोग्यतार्थं प्रोचुरितिस्म तत् ॥
 द्वुपदानामगायत्री सर्वमन्त्रोत्तमोत्तमा । सर्वेन(ण)हंसमुत्सर्गहेतवे सा प्रतिष्ठिता ॥

तयाभिमन्त्रितं तोयं त्यक्तं चेत्तावताखिलम् ।
 एनोवृन्दं सद्य एव त्यक्तं नष्टं गतं भवेत् ॥

अर्ध्यदानम्

अथाचस्य विधानेन गायत्र्यैवाभिमन्त्रितम् ।
 मन्देहानां विनाशाय त्रिवारं अतियत्तिः ॥

गोशृङ्गमात्रमुद्घृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत् । तदोषपरिहाराय कुर्याद्भक्तया प्रदक्षिणम् ॥

असावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्म ध्यायेत्समाहितः ।

तद्ब्रह्मध्यानमेव स्यात्संध्येति ब्रह्मवादिभिः ॥

नित्यं सम्यक् कृतं ध्यानं वारत्रयमतीव च ।

ब्राह्मण्यकारकं तत्स्यात् यत्तत्सन्ध्यात्रयं शुभम् ॥

दिने दिने ब्राह्मणेन असावादित्यमन्त्रतः ।

सोऽहंभावनया दिव्यं कृतं ध्यानं महर्षयः(पिंभिः) ॥

सन्ध्येति प्रवदन्त्येते श्रुत्युक्ताः परमर्षयः । ब्रह्मध्यानात्परं कमे नान्यत्किमपि विद्यते ॥

तद्व ध्यानं मन्त्रवाक्यार्थतत्त्वहं परं भहत् । उत्तमोत्तमभित्युक्तं तद्वाक्यार्थश्च केवलः ॥

न कार्यकारकः प्रोक्तः किंतु सोऽनुभवात्मकः । गुरुप्रसादैकलभ्यो गुरुरेवेश्वरः परः ॥

देवगुरुर्वै भेदो हि गुरुर्देवाद्विशिष्यते । गुरुः सम्यग्बोधयति तमः परिहरेदपि ॥

देवोऽपि गुरुरूपेण समागत्य कृपामयः । तद्बोधकः प्रभवति तेनासौ कृतकृत्यताम् ॥

सम्प्राप्नोत्येव सततं तस्माद्वन्द्यः सदा गुरुः ।

सन्ध्यान्ते तु प्रतिदिनं गुरुभ्यो नम इत्यपि ॥

सन्ध्यायै चापि सावित्र्यै गायत्र्यै नम इत्यपि ।

देवताभ्यश्च सर्वाभ्यो वेदेभ्यो वा विधानतः ॥

देवेभ्यो वाऽर्थर्षभ्यश्च मुनिभ्यो नम इत्यपि । नमस्कारं प्रकुर्वन् वै प्रवदन्वा विशेषसः प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत कामोऽकार्षीन्मनुं जपेत् । तदा मन्युरकार्षीदित्येतद्यत्तन्मनुं जपेत् ॥

दिङ्नमस्कारः

नमोनमश्च मन्त्रान्ते वक्तव्यं स्यात्त्रिकालके ।

कर्णौ पादौ तथा स्फट्टवा कृताञ्जलिपुटस्ततः ॥

मन्त्रानशेषान् तत्तत्कुलप्राप्ताचारतश्च तान् । उपदिष्टांश्च संप्राप्तान् जपेदेव विधानतः ॥

अध्यान्ते वा तथा गायत्र्युपस्थानान्तरं तु वा ।

नमः प्राच्यादिमन्त्रांश्च प्रवरादीनिवधानतः ॥

होतुप्रबरतो नित्यं नमस्कारादिकर्मसु । सर्वेषैवाविशेषेण वदेदध्वर्यु मार्गतः ॥

प्रवरस्सः(स्) तत्र हि स्याद्वर्णादिष्वेव नान्यतः ॥

प्रायश्चित्तार्थ्यः

अर्धत्रयात्परं कालद्वयस्यास्य व्यतिक्रमे । प्रायश्चित्तक्रियायै स्यादध्यमेकं पुनः स्मृतम् ॥
केचिच्छतुष्टुयं चेति प्राहुरार्या मनीषिणः । अर्द्यक्रियासु संत्यक्ता गायत्री या द्विजोत्तमैः
तस्याः प्रत्युपसंहारहेतवे प्रतिलोमतः । जपेदेव विवानेन तत्प्रकारश्च वर्ण्यते ॥

गायत्रीवर्णसंख्यानिश्चयः

(त्) यादचौप्रतः यो यो धि हिमधी स्थवदै गोभि । यंणिरैवतुवित्सत ॥

प्रतिलोमविधौ यंणि वर्णमेदेन वर्णनम् । अनुलोमप्रकारे तु वर्णैष्येनैव चौच्चरेत् ॥
तस्मिन्नन्यं श्रुतिः सूत्रं प्रमाणं प्रतिपादितम् । सूत्रं तत्सवितुरिति पञ्चोर्धर्चश इत्यपि ॥
प्रतीकप्रहणात्सूत्रकारेणात्र तत्सत्था । संहितायामाद्यकाण्डपञ्चमप्रश्नके यथा ।
पाठस्तथैत्येकवर्णस्ययस्य वर्णस्य वाक्यतः । व्यमैकमेव वर्णस्तु संख्यायां तद्वद्यं भवेत्
जयोःस्वीकृत्य भेदं वै संख्या सा कथिता परा ।

चतुर्विंशतिका सर्वैः त्रीणि सूर्ये यथा तथा ॥

गायत्रीमातृवाक्येषु पथि भादिषु केवलम् । तुरीयपादेन तथा तन्मत्रोद्धारणं भवेत् ॥
तान्मत्रानप्यद्य सम्यग्विशदाय निरूप्यते ।

चथिभतन्मुखतः प्रोक्तं रोयोर्गो सा द्वितीयकम् ॥

रयोदेति तृतीयं स्या (त्) जनवत्तु तुरीयकम् । वक्ष्यप्रसे पञ्चमं स्यादेधीचोसेतिषष्ठकम्
सप्तमं तणिगमद्वयं हि यादो तथाष्टमम् । एतेषामपि सर्वेषां मूलभूता श्रुतिः शिवा ॥
वर्णक्रमेककार्याय नान्यकार्यायते न हि । मन्त्रोद्धारः प्रभवति मन्त्रोद्धारेण तेन च ॥
प्रतिलोमानुलोभाभ्यां वाक्यानां न्यसनात्खलु । सर्वेसिद्धिः प्रभवति तदेतद्गुरुवाच्यतः
विहोयो हि भवेन्त्वां मन्त्र (स्तदु) पदेशतः । विप्रत्वसिद्धिर्भवति तत्परं तदुपासनात् ॥
तज्जपेन च तन्नित्यं विप्रत्वमतिदुर्लभम् । अतितीक्ष्णतरं स्याद्वि प्रतिनित्यं शनैः शनैः

ताहशस्यास्य मन्त्रस्य त्यागमात्रेण तत्क्षणात् । तद्विप्रत्वस्वरूपस्य जायते हानिरीहशी
सा गायत्री वेदमाता महद्ब्राह्मणमूलिका ॥

ओंकारब्याहृतीनां प्रशंसा

सादौ व्याहृतिसंभूता व्याहृतिस्तारमूलका ।
गायत्रीमूलका वेदा वेदा लोकाश्रयाः शिवाः ॥
यथा बीजे वटस्तद्वत्तारे सर्वेऽपि तेऽखिलाः ।
भूर्भुवः स्वरादयः प्रोक्ताः संलीनाः सन्ति तेन सः ॥

तारः सर्वाधिकः प्रोक्तः सर्वकारणकारणम् । सर्ववेदक्रियामन्त्रदेवलोकैकविग्रहः ॥
सर्ववन्यश्च नितरां स एव ब्रह्मबोधकः । तद्भेदस्तद्वरूपश्च तद्युपासनहेतवे ॥
तदुक्तिपूर्वकत्वेन गायत्र्या व्यक्तिरुच्यते । वेदाद्युच्चारणे तस्मात्तन्मुखे सउदीर्यते ॥
तारतो व्याहृतिरिति यदुक्तं तनिनहृत्यते । संप्रहेणाद्य भवतां विशदाय क्रमेण वै ॥
तालवर्णत्रयाद्वर्गो बिन्दुनास्यात्तदर्णकः । स्वरोनादविशिष्टाभ्यां वैशिष्ट्येतत्परो भवेत्

नादेवे तत्समोर्ध्वणः वेदतारत्रयेण सुः ।

तत्त्रयेण च ताऽयामुः स्वरोऽस्त्यो वाऽखिलैः पुनः ॥

भूशब्देनात्र भूलोकः ओंकारस्तत्स्वरूपकः । भुवर्लोकस्तथा ह्योः सुवर्लोको भुवस्सुवः
अलिंगकौ प्रकथितौ अव्ययाविति केचन । महर्लोकस्सकारान्तः महर्लोकैकवाचकः ॥
जनः सत्ये त्वकारान्ते पुनर्पुंसकरूपके । लोकैकवाचके तेऽपि त एते निखिला अपि ॥
लोकैकवाचका ह्योः तदुच्चारणपूर्वतः । ओंकारो विद्यते तेन त एते तत्स्वरूपिणः ॥
भूलोकोऽयोँ भुवश्चाप्योकार एव न चापरः । एवं सर्वत्र विज्ञेयस्तदर्थस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
एवं सप्त व्याहृतयज्ञिव्याहृत्यथ चोदिताः । एतद्वद्येन ते सब गायत्रीमातृकास्ततः ॥

जातास्तेभ्यश्च वाक्येभ्यो गायत्री सा समुद्घृता ।

अखिलैर्मिलितैरेतैः आपोज्योतिरसाश्च ते ॥

तदीया इति विज्ञेयाः ते ब्रह्मवेति च स्मृताः ।

व्याहृतीनां तिसृणां च मध्ये सर्वेऽपि ते पुनः ॥

ओंकारमध्ये ते स्युश्चेन्महामन्त्रारूपकास्मृताः ॥

प्राणायामः

दशप्रणवगायत्री तथा कार्याखिलेष्वपि । कृत्येषु नित्यादिषु च प्राणायामो दिने दिने ॥
 तत्क्रमं चापि वक्ष्यामि सर्वानुष्ठानकारणम् । दशप्रणवगायत्रीनितयेन विधानतः ॥
 कर्तव्योरैचकः पूर्वं तदनन्तरमेव वै । तदैव पूरकः कायः पुनश्च तदनन्तरम् ॥
 कुरुभक्ष्य प्रकर्तव्यः तद्विधानेन केवलम् । एवमेतत्त्रयं चेतु कृतं भवति तत्परम् ॥
 प्राणायामस्वेक एव एवं सर्वेषु कर्मसु । प्राणायामत्रयं कार्यमर्थचिन्तनपूर्वकम् ॥
 तावन्मत्रेण नितरां बहुजन्मकृतं तु यत् । आविलौघं तत्क्षणेन आगस्त्वेनश्च केवलम् ॥
 अंहोविलयमायाति चित्तशुद्धिर्भवत्यपि । प्राणायामसमोधर्मो प्राणायामसमो जपः ॥
 प्राणायामसमो यज्ञः प्राणायामसमो दमः । प्राणायामसमं तीर्थं प्राणायामसमं तपः ॥
 प्रणायामसमं दानं प्राणायामसमं श्रुतम् । प्राणायामसमो नान्यः पावको जगतीतले ॥
 एकवारकृतः सम्यक् प्राणायामोऽविलप्रदः । सर्वसिद्धिकरः पुंसां बलिपुष्टिविवर्धनः ॥
 आधिव्याधिप्रशमको ह्यपमृत्युनिवारकः । ह्यनुष्ठितः प्रतिदिनं कालमृत्युनिवारकः ॥
 दीर्घायुष्यैकजनकः शतायुष्याधिकप्रदः । तस्माद्विचक्षणो नित्यं प्राणायामपरो भवेत् ॥
 स तु वायोर्निरोर्धैकभवितव्यः सदाकिल । तथा तदर्थानुसन्धानपूर्वकविधेयः (?) ॥

प्राणायामासमर्थस्य तन्मन्त्रमात्रपठनविधिः

तथा कर्तुमशक्तश्चेत् ब्राह्मणोऽसौ निरन्तरम् ।
 नासां प्रगृष्ठ तूष्णीकं मन्त्रमात्रमुदीरयेत् ॥
 द्विषष्टिवर्णकं वर्णखरमात्रेण वा यदि । कृत्यकृत्यस्तावता वा त्रिवारोच्चारणात्परम् ॥
 तस्मिन् मन्त्रे मन्त्रराजे प्रणवा दश हि सृताः ।
 चतुर्विंशतिसंख्याकाः गायत्रीयास्तु वर्णकाः ॥
 शुद्धव्याहृतिवर्णाश्च पञ्चतेषां पुनस्तथा । उच्चारणेऽपि पञ्चैव व्याहृतीयास्ततो दश ॥
 मापोज्यो दशकं चाथ महर्द्वयं जनः सत्यं तपश्चेत्यष्टकं सृतम् ॥

एतावन्मात्रवर्णानां केवलोच्चारणात्परम् ।

प्राणायामाख्यकं कर्म कृतमित्येव चोदितम् ॥

एतस्य प्रातिलोम्ये तु कदाचिद्गृह्णते यदि । सप्तकोटिमहामन्त्रजापकोऽसौ भवेद्ध्रुवम् ॥
सर्वाण्यस्थाणिवैष्वेव वर्णव्यत्यासभेदतः । उच्चारणविशेषेण भवेयुः किल तावता ॥
प्राकृतस्यास्य कृत्यस्य समुदीरणतः परम् । प्रयोजनं नैव चास्ति तस्मात्तदुपरम्यते ॥
यद्य क्तमपि तत्सर्वं विस्तरं वैदिकस्य तु । कर्ममात्रस्य सततं बाधकं प्रभवेद्ध्रुवम् ॥
इयान्विशेषः सर्वत्र मन्त्रमात्रस्य केवलम् । (सर्वदैव) विशेषेण तदर्थस्यानुचिन्तनम् ॥
महातत्कर्मसादगुण्यकारकं वीर्यवत्तरम् । श्रेयस्करं विशेषेण चित्तशुद्धिप्रदायकम् ॥
एतावन्मात्रतत्कर्म यत्तसर्वं दिने दिने । नित्यत्वेनैकविहितं सम्यक् चलति तेन चेत् ॥

कवचमुद्रादीनामवैदिकसन्ध्यापरता

न्यासबीजाक्षरादीनामस्त्रादीनां पुनः पुनः । आवृत्तिसोध्यानयन्त्रनामतन्त्रादिसंघकैः ॥
एकांगमात्रे कृत्सनानां अतिकालविलम्बतः । प्रधानं कर्म किमपि भवेन्न समनुष्ठितम् ॥
मन्त्रस्य कवचादीनामभावे निष्प्रयोजनम् । इत्युक्तशास्त्रं तत्सर्वं अवैदिकपरं तु तत् ॥
कथं तदितिचेद्भूयस्तत्त्वापि समुदीर्यते । शुद्धवैदिकमात्रस्य वेदप्रोक्तस्य कर्मणः ॥
कर्तव्यवेन विहिते प्रकृते तादृशस्य चेत् । कवचन्यासबीजानां मुद्रापञ्चर्वणे ॥
मालामन्त्रमहामन्त्रशक्तिलोलार्पणे । एवं सर्वत्र चेद्भूयस्तत्त्वामसहस्रतः ॥

सन्ध्यामात्रस्य सायं च नालं केवलमेव वै ।

कालो जपस्य चेदभूयः प्रधानस्य कदा किमु ॥

अनन्तरं पुनरपि पाश्चात्यानां तु कर्मणाम् । अग्न्युद्धरणमुख्यानां उत्सर्गो(वा?)रकोभवेत्
कालो न लभ्यते तेषां तदेतदखिलं ततः । तान्त्रिके लौकिके वेदानधिकारिण्यवैदिके ॥
उपपद्येत वा सम्यक् भवेद्वा न भवेत् वा । ऋषिध्यानादिकं चापि मन्त्रार्थज्ञानशून्यके
तात्रन्मात्रं तु वा भूयादिति निश्चित्य केचन । शृष्टिश्छ्रुन्दोदेवतादिपरिज्ञानं महूत्वतः ॥

प्रशंसां कृतवन्तस्ते तावन्मात्रेण केवलम् ॥

अर्थज्ञानवता कृतसन्ध्यावन्दनप्रशंसा

समन्त्रो वीर्यवान् किंस्यात्सुस्पष्टे तु तदर्थके। स्वत एवाखिलं तस्य समीचीं भवत्यलम्
तत्तदर्थमात्रतो भूयः कर्मसिद्धिश्च जायते। य एतं चीयते यउचैनं वेदेति सा श्रुतिः ॥

कर्म कर्तुर्याद्वशं स्यात्कलं तस्मात्तोऽधिकम् ।

अर्थज्ञानवतां पुंसां तृष्णोकं स्वत एव हि ॥

फलं भवेदिति पुनः सा प्रोवाच श्रुतिः समा ।

अर्थज्ञानैकशून्यानां कर्मकुशाफलं स्मृतम् ॥

तावन्मत्रं देवबुद्धिपूर्वं चेदुत्तमं भवेत् । वस्तुतो लोकरीतिस्तु सन्ध्यादिषु विशेषतः ॥

मन्त्रज्ञानैकविकलाः सर्वदेशेषु मानवाः । मन्त्रमात्रपराः केचिदत्यल्पाश्च विशेषतः ॥

तथा कियामात्रपराः कर्माभिनयनाः परे । वस्तुतो यत्रकुत्रापि मन्त्रमात्रोऽपि दुर्लभः ॥

अथापि लोके ब्राह्मणं गोपनीयं विशेषतः । न प्रकाशयं बहिर्नित्यं वन्दनीयं सुरैरपि ॥

सन्ध्यामूलमिदं ब्राह्मणं मन्त्रमूला च सा परा ।

सन्ध्यामन्त्राश्च सर्वत्र सर्वेषामपि सन्ततम् ॥

समा एव परा दिव्याः महद्ब्राह्मण्यमूलकाः । सर्वेषामपि सन्तीति निश्चयेन दृढेत वै
प्रपालनीयं तत्समाद्विवादं तत्र केवलम् । न कुर्यादेव शास्त्रेण कृतोपनयनो यदि ॥
संग्रामपूर्णब्राह्मण्य इत्ये (षा वैदिकीश्च्रुतिः) ।

ब्राह्मणप्रशंसा

शास्त्रमात्रेण निश्चिलं गौरवेणार्चयेच्छतम् । शिखायज्ञोपवीतैकमात्रेणापि स्वरूपततः ॥
मुखवर्णेन तत्वेन वाचा तद्वाषणेन च । ब्राह्मवीजैकमाहात्म्याद्वैलक्षण्यमतीव च ॥
इतरेभ्यो भृशं तस्मिन्

एवमेकः पाठः

इतरेभ्यो (भृ) शंदैवात्प्रस्थुरेदेव पश्यतः । विप्रमन्त्र विप्रमात्रः कामतस्तत्तं महान् ॥
पक्षपातः प्रकर्तव्यो विशेषेण प्रवचिम वः । सर्वेषामपि वर्णानां अस्य ब्राह्मणत्रुवः ॥

गुरुरित्येव विज्ञेयः नावज्ञेयः कदाचन । तन्तुमात्रप्रधानोऽपि ब्राह्मणो नामधारकः ॥
तथैव ब्रह्मबन्धुर्वा सर्ववन्द्यो न संशयः । ब्रह्मवीर्यसमुत्पन्नः सर्वकर्मेकसंश्रयः ॥
कर्मभिर्वर्जितो वापि नाममात्रप्रधानकः ।
सोऽयमब्राह्मणः प्रोक्तः पूजामर्हति सोऽप्ययम् ॥

ब्राह्मणब्रुवो निन्दा

भ्रष्टातिदुष्टसुस्पष्ट ब्रात्यकर्मद्विजाख्यकात् । संजातो जातकर्मादि मन्त्रराहित्यसंस्कृतः ॥
नाममात्रोपनयनो मन्त्रोच्चारणमात्रके । तत्पितुस्तस्य वैदग्ध्यस्पष्टराहित्यकर्मतः ॥
विप्राभिधानो विप्रागारारात्कृतनिवासतः ।
अत्यन्ताब्राह्मणत्वेन प्रसिद्धोऽपि पुनरस्तराम् ॥
तद्ब्राह्मण्यं गोपनीयं तत्कर्म चापि वच्चिम वः । तत्रत्वैरविलैस्तस्य मृतिश्राद्वादिकर्मसु ॥
ब्राह्मणैर्मन्त्रकार्येषु पालनीयः प्रयत्नतः ।
न त्याज्यो न बहिष्कार्यो बोधनीयस्तदा तदा ॥
जातित्वेन स्थितो यस्मात् शि (चिछ) खातन्तुसमन्वितः ।
यदा तदा स्नानसन्ध्याभासमात्रप्रधानकः ॥
सन्ध्यास्नानानात्परं भुक्तिर्विना ताभ्यां न भुज्यते ।
इज्याचारैककृत्यश्चेत्सर्वैस्तैः कामचारतः ॥
सद्ग्रिः संरक्षणीयः स्याद् ब्राह्मण्यं तादृशं महत् । यद्यन्यं भुक्तिकालेषु सर्वसाधारणेन वै ॥
अन्नप्रदानकार्येषु महेषु प्रयभूरिषु । समागतश्चेदन्नाय तदा स किल कुत्रचित् ॥
कोणभागे पुण्यपड्किदूरतस्तस्य कल्पयेत् ।
संस्थानं तादृशैरेव यैः कैश्चिद्दूरपड्किभिः ॥
दुराचारैर्दुर्विनीतैश्चर्वेणं कारयेदपि । उत्सर्वेषु विवाहेषु मौज्ज्यादिषु सतां गृहै ॥
श्रीमतां भगिनां पुंसां शुचीनां ब्रह्मवादिनाम् ।
अत्यन्नदानकालेषु जातिमात्रोपजीविनाम् ॥

अन्नदानं प्रशंसन्ति नार्हन्त्येवासहिष्णुताम् । दूरीकृतं तिरस्कारं छुट्कारं दुष्टभाषणम् ॥

नार्हन्तिदुर्जनाश्रापि दुराचारैश्च निन्दिताः । अन्नमात्रप्रदानेन महतां दक्षिणा च या ॥

दीयते तदशाशेन द्वादशाशेन वा पुनः । दत्त्वोद्वास्यादरिद्रा या विधवाश्चविशेषतः ॥

अपुत्रिण्यः सपुत्रिण्यः यथोत्साहेन वाक्यतः ।

संभावयित्वा यत्किञ्चिद्वैव स्वानुरूपतः ॥

कालदेशानुगृण्येन दक्षिणा भोजनादिना । येनकेनाप्युपायेन दोषयित्वैव चोद्धसेत् ॥

नयकं (कं ?) चनतत्पीडाप्रलापैरतिपीडनैः ।

अत्यन्तभाग्यवान् तेषु न भग्नाशान् प्रकल्पयेत् ॥

यः कश्चनापि नितरां वैश्वदेवावसानके । भुक्तिकाले विशेषेण ब्रतचर्यासु सर्वदा ॥

जातकादिषु पुत्राणां मौज्जयादिषु तथाप्यति ।

विवाहे पुत्रिकायाश्च दक्षिणा भुक्तिकर्मणि ॥

समागतानबन्धन् वा पण्डितानखिलान् खलान् ॥

उत्सवादिष्वनाहूतागतानामनिराकरणम्

अनाहूयैव चापल्यादागतानतिदौष्ट्यतः । सुप्रसिद्धदुराचारान् दुर्मुखानतितुच्छकान् ॥

दुश्चरित्रान्विशेषेण पङ्गूनन्धान् दुराकृतीन् । असतोऽतीवसर्वत्र सदा संग्रहकानपि ॥

कृपणान् दुर्गतान्नित्यकलहैकपरानपि । न पीडयेन्न चाक्रोशेन्नावमन्येन्न भीषयेत् ॥

न वदेच्चापि दुर्भाषा वैमुख्यं प्रापयेन्न तु । भग्नान्नैव प्रकुर्वीत कुर्यात्प्राप्तमनोरथान् ॥

सुमुखानतियत्नेन दरिद्रोऽपि यतन्मति । कल्याण्या भावया सम्यगभिपूज्यैव कर्मसु ॥

तादृशेषु विशिष्टैर्थव पूजयेद्वासयेदपि । एवं सत्यत्र सुमहान् भाग्यवान्मतिमानति ॥

श्रीमान् कृती पुण्यकर्मा कृत्याकृत्यविशेषवित् ।

दयाद्र्वहृदयो योगी कल्याणाभिजनो महान् ॥

धनधान्यग्रामसीममहद्राज्यमहाधनी ।

अपि सन् किं पुनः स्वस्य संप्राप्ते पुत्रपौत्रयोः ॥

विवाहे जन्ममौज्ज्यादिमहाकर्मसु भूरिषु । ऊयोतिष्ठोमादिकृत्येषु महादानादि कर्मसु ॥

यमयहे शुभागारे पुण्ये शूलगवेऽपि वा । अष्टकायां सर्पबलयां अपूर्वाधानकर्मणि ॥
 प्रथमोपाकृतौ पुत्रपौत्रयोर्वा तथाविवे । अपूर्वपुत्रिकाताथेद्(क्लेश)त्सुमहोद्ध(त्स)वकर्मणि
 कथं समागतान् पूर्वप्रोक्तान् लोकान् महाशयाः ।
 समागतान्महादुःखाद् दारिद्र्येणैव दुर्गतान् ॥
 प्रकुर्याद्विमुखान् शक्तः स्वयमत्यन्तभाग्यवान् ।
 यदिकुर्यादुत्सवेषु दरिद्रानागतान् गृही ॥
 विमुखास्तस्य साश्र(श्री)स्तु सद्यो नष्टा भवेद् ध्रुवम् ।
 समागता ये सुमुखाः प्राप्तकामा मुदायुताः ॥
 अभ्यागताश्चातिथयः यस्य गेहान्महात्मनः ।
 अहो प्रतिनिवर्तन्ते तस्य श्रीः सातिवर्धते ॥
 प्रतिनित्यं विशेषेण चन्द्रमा इव शुक्रके ।
 तदेव जन्म तस्यास्य भव्यं भाग्यं च तादृशम् ॥
 शाखाचक्रमणेनालं प्रशस्तं प्रकृतं हि तत् ॥

ब्राह्मणप्रशंसा

बहूत्यधा किं तादृशं हि ब्राह्मणं वेदसंमितम् । देववन्यमतिश्लाघ्यं पावनं पावक महत् ॥
 संपन्निदानं कल्याणकारकं पापवारकम् । आपद्वृन्दादिशमनं चिन्तितार्थप्रदायकम् ॥
 तस्य दशनमात्रेण नरः पापात्प्रमुच्यते । आधित्याधिप्रशमनं कालमृत्युहरं परम् ॥
 श्रान्तेश्चश्रीकारकं भव्यमूलकं चिन्तितार्थदम् । सर्वतीर्थेकरूपं तत्सर्वयज्ञफलप्रदम् ॥
 तद्वाक्यजलमात्रेण सर्वपापानि देहिनः । प्रनष्टानि भवन्त्येव हीनवर्णेऽपि जायते ॥
 महावर्णः सद्य एव यद्युग्राहका द्विजाः । तेऽनुग्रहैककर्तारः नशशाखिनोऽपि वा ॥

सप्त पञ्च त्रयो वापि यदि स्युः श्रोत्रियाः शिवाः ।
 वेदाध्ययनहीनाशचेच्छाखाध्यायिन एव वा ॥
 पूर्वोक्तसंख्याकाः स्युश्चेदपात्रोऽत्यन्तं पात्रताम् ।
 इयादेवाविलम्बेन नात्र कार्या विचारणा ॥

यत्र त्रयो वा लब्धाः स्युः श्रोत्रियास्तत्र केवलम् ।
 परिषत्वं महत्प्राप्तं केवलं भवति ध्रुवम् ॥
 ब्रह्मविष्णुभृशानां इन्द्रादीनां दिवौकसाम् ।
 त्रयस्त्रियस्त्वोटिसंख्याकानां सुमहतामपि ॥
 सान्निध्यमपि तत्रैव भवेदेव न संशयः ।
 गङ्गादीनां च सर्वासां नदीनां पुण्यपाथसाम् ।
 सप्तानां शतसंख्यानां सर्वपापविरोधिनाम् ।
 षट्कोटिकोटितीर्थानां वेदानां चापि कृत्स्नशः ॥
 समुद्राणां च सर्वेषां श्रोत्रिया यत्र वा त्रयः ।
 सान्निध्यं तत्र भवति परिषत्वं च तत्र हि ॥
 यत्राश्रोत्रियसाहम्न्यं दशसाहस्रमेव वा । परिषत्वं न तत्रास्ति तदानुप्रहकत्वकम् ॥
 न ग्रान्तोत्येव नितरां श्रोत्रियत्वं च केवलम् ।
 शाखाध्ययनतः स्याद्वितीयप्रो महानतिः ॥
 तदर्थज्ञो यदि पुनः साक्षादीश्वर एव नः ॥

शाखाध्ययनहीनानां निनदा

बिना तु शाखाध्ययनं ये संभायां महाजडाः । परिषत्वं प्रकुर्वन्ति न तत्वं पतिपद्यते ॥
 अनुप्रहो यत्कृतस्तै ने स तत्फलदायकः । तूष्णीको श्यकृतप्रायः व्यर्थं एव भवेष सः ॥
 मन्त्रैकपूतं तत्कर्म मन्त्रा वेदैकवर्तिनः । तत्तत्क्रियासाधनाय ते मन्त्राः स्युरपेक्षिताः ॥
 तस्मात्स्वाधीनमन्त्रा ये ब्राह्मणाः श्रोत्रिया इति ।
 प्रसिद्धाः सर्वकृत्येषु प्रशस्ता: स्युरनुप्रहे ॥
 वेदाध्ययनसंस्कारजन्यसंस्कृतभाषया । यथोच्यते तथैव स्यात्तेन ते स्युरनुप्रहे ॥
 निरपेक्षककर्त्तारः कर्तुं चाकर्तुं मेव च । अन्यथाकर्तुं मपि च शक्ताः स्युः सन्ततं हि ते ॥
 यथा चित्रप्रलिखिताः मर्त्यदेवमुरद्विषः । गजगोवाजिभुजगमृगहर्यक्षवानराः ॥

स्वकार्यकरणाशक्ताः तथा वेदविवर्जिताः । अनुप्रहकराः प्रोक्ताः महद्विर्ब्रह्मवादिभिः
 यदि मौङ्ग्येन ते तूष्णीं ओत्रियान्तर्गताः खलाः ।
 परिषत्स्वपि तिष्ठन्तस्तथास्त्विति वदन्ति चेत् ॥
 जिह्वायां तु तदीयायां प्रोतश्चित्वा खरं तु तत् ।
 शूलं दूताः कालसूत्रे याम्यास्तं ताढयन्त्यति ॥
 तत्कर्म च तथैव स्याद्यथाप्रोक्तं पुरा किल ।
 तस्मात्तु कर्मसाद्गुण्यहेतवे वैदिकान् शुचीन् ॥
 ज्ञात्वा परिषदः कुर्यादन्यथा नाशमेति तत् ।
 तत्कर्मापि प्रनष्टं स्यात् परिषत्वस्य तस्य च ॥

सम्यलक्षणम्

विधायका महान्तःस्थुर्वेदशास्त्रार्थवेदिनः । धर्माधर्मैकनिपुणाः कृत्याकृत्यविशेषगाः ॥
 पुण्यपापातिभीताश्च दयादाक्षिण्यतत्पराः । पौर्वार्प्यविशेषज्ञा देशकालानुगुण्यतः ॥
 प्रवाचनैकनिपुणाः तथा प्रवचनेऽपि च । त्रय एव हि ते प्रोक्ताः हीश्रीभीपुत्रसंयुताः ॥
 निधयः सर्वविद्यानां सुमुखाः सुलभाः परम् ।
 एतेभ्योऽप्यधिको ह्येयः सौजन्यश्रीनिकेतनः ॥
 अत्यन्तदाक्षिण्यपरः कल्पनीयोऽनुवादकः ॥

अनुवादकलक्षणम्-अनुवादककृत्यम्

अनुवादककृत्यं तदत्यन्ताशक्यमुच्यते । आदौ ह्येया गृहपतेर्वयः कर्म धृतिर्मतिः ॥
 कृतं च क्रियमाणं च चरित्रं चेष्टितं च तत् । बलावले शक्तिभाग्यसामर्थ्यनियमादयः ॥
 अनुवादकसंहोन सम्यगेतेखिला अपि । विज्ञेयाः स्युः पुनरपि तेषां परिषदामपि ॥
 मानसं तचरित्रं च तद्वाक्यानि पृथक् पृथक् ।
 तथाविधायकानां च कार्याकार्यादिकं पुनः ॥
 उक्तिप्रत्युक्तिवाक्यानि सर्वेषामपिकृत्सनशः । अनुवादपुरोवादपश्चाद्वावादिकानपि ॥

कृत्सनान् शास्त्रमहामार्गावितथेनैवतान् स्वयम् । अनूद्य वेदमार्गेण त्रिवारं सम्यगेव वै तथोर्ध्वं ब्राहुर्निष्कर्षं तस्योद्भूरणहेतवे । अन्यूनानन्तिरिक्ते न प्रकुर्यादिति सा श्रुतिः ॥ तत्रादौ शास्त्रवृ(ट)ष्टानि यजमानस्य केवलम् । सभाभ्यनुज्ञा प्रथमोऽभ्यनुज्ञा स्वकृतिस्ततः परिषद्विष्णुगपश्चाद्वासनानानि तानि वै । मृदादीन्यदि शुद्धयैकहेतूनि प्रवराण्यति ॥ पावनानि प्रशस्तानि महर्षिगदितान्यपि । संकल्पश्चापि वरणं त्रयाणां च पृथक् पृथक् ॥ सर्वेषामपि भूयश्च तत्त्वकृत्वानुरूपतः । अन्तरा ब्राह्मणं कृत्वा नान्दीं पुण्याहपूर्वतः ॥ कृत्वैव च विधानेन प्राच्याङ्गं च ततश्चरेत् । तथैव वैष्णवश्राद्धं शालाहोमश्च पूवकः ॥ विज्ञापनाप्रकारश्च वचनं वाचनं तथा । अनुवादकवाक्यैकप्राधान्येनैव केवलम् ॥ विधायकानां वाक्यानि पर्यालोचनयैव हि । शास्त्राणामपि सर्वेषां पश्चात्परिषदामपि परस्परैकवाक्यानि सर्वेषामेकवाक्यतः । निश्चयेन ततःपश्चादेकैकत्वेन तत्परम् ॥ यजमानमुखं हृष्ट्वा त्वं वदेति ततः पुनः । वाक्यं परिषदां श्रीमद्भूत्वं तेन तत्परम् ॥ अनुवादकवाक्यं च तत्त्वच्छक्तयनुसारतः । कृच्छ्रानुष्ठानतस्तस्य परा सा कृतकृत्यता ॥

जाता तवेति य (त्) प्रोक्तिः शालाहोमस्ततः पुनः ।

उत्तरारुद्यश्च परमो गोदानं दक्षिणादिना ॥

उदीच्यनामकं दिव्यं तच्छ्राद्धं च ततः परम । भोजनं ब्राह्मणानां च भूरिदानं विशेषतः दशदानानि पुण्यानि सर्वपापेभ्य एव च । मुक्त्यैभूयासमित्येव यजमानस्य चिन्तनम् ॥ सर्वं तदेतत्तरणोपायाः मर्त्यस्य देहिनः । प्राणिमात्रस्योपदिष्टाः सर्वे विप्रमुखेन वै ॥ सर्वपापोत्तारणस्य ब्राह्मणा एव वेदिनः । उपायाः कथिता वेदशास्त्रकल्पयादिभिर्द्धम् ॥ विना विप्रमुखं कर्म न किञ्चिदपि विद्यते । कर्ममात्रे ब्राह्मणो वै साक्षीसर्वस्य वैधतः ॥ ब्राह्मण (स्य कृतं) पूर्वं ब्रह्मणा वेवसा तथा । ब्रह्मणा रहितं कर्म तस्मात्कर्तुं न शक्यते ॥ ब्राह्मणानां तद्भनस्य निक्षिपस्य स्वशक्तिः । विभागः शास्त्ररचितः इत्येव श्रुतिसूत्रतः ॥

पादः परिषदं गच्छेत्पादो गच्छेद्विधायकान् ।

पादोऽनुवादकं गच्छेत्पादं कृच्छ्रेषु विन्यसेत् ॥

एवं यो ब्रह्ममुखतः प्रायश्चित्तं करोति वै । तरत्येवाशु तस्मात् कृतकृत्यो भवेदपि ॥

सर्वेभ्यश्चापि पापेभ्यः सकाशाद् ब्राह्मणो महान् । तारयेदवशान्नुनं वेदविच्छास्यापारम् ॥

ब्राह्मणस्योत्तमत्वे मनुनारदाद्युक्तश्लोकोदाहरणम्

अत्रोदं मनुना गीतं वचनं श्रुतिरूपकम् ।

यस्यास्थेन सद्गृश्नन्ति हठयानि त्रिदिवौकसः ॥

कठयानि चैव पितरः किंभूतमधिकं ततः । नारदेनात्र कथितःश्लोककश्च न तारकः ॥

एक एवात्र निपुणः पाष्युद्धरणकर्मणि । उपायेनैव लघना वाक्यमात्रोण बाढवः ॥

पुरा प्रोवाच भगवान् नन्दिश्लोकं पुरोदितम् । शंभुना देवदेवेन गौर्ये स्कन्दाद्य तत्वतः ॥

अस्मिन्नर्थे सर्वदेवपुरतः कारणेन वै । तं वो निरूपयिष्यामि तज्जात्यै शृणुताधुना ।

दैवतानि न तीर्थानि क्षेत्रकृच्छ्रतपांसि च । तुलितानि ब्राह्मणेन भवेयुर्वेदिना सता ॥

यथाकर्थंचित्पूजयः स्यात्सर्वकर्मसु सन्ततम् ।

अब्राह्मणो ब्राह्मणोऽपि त्वपात्रां पात्रमेव वै ॥

नामधारकमात्रो वा तथैव ब्राह्मणब्रुवः ॥

श्रोत्रियाश्रोत्रियादितारतम्यम्

श्रोत्रियो वेदतत्त्वज्ञो वेदपारग इत्यपि । ब्राह्मणानां तारतम्ये कथितं ब्रह्मवित्तमैः ॥

ब्रह्मवीर्यसमुपन्नो मंत्रसंस्कारवर्जितः । जातिमात्रोपजीवी च द्यसावब्राह्मणः स्मृतः ॥

विवाहितायां ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जनितो यदि ।

मन्त्राभासक्रियामात्रो ब्राह्मणःस्यात् क्रियाक्षमः ॥

सज्जन्मतः क्रियालोपादपात्रमिति कथयते । सज्जन्मतस्तक्तियया पात्रमित्युच्यते बुधैः ॥

सज्जन्मतोऽसत्क्रियया नित्यकर्मादिशून्यतः ।

जातिमात्रोपजीवी यः स प्रोक्तो ब्राह्मणब्रुवः ॥

सज्जन्मनासंस्कृतः सर्वैः नित्यकर्मादिकृतस्वयम् ।

शाखामात्राद्यायी च श्रोत्रियः कथितोऽसिलैः ॥

वेदशास्त्रादितत्त्वज्ञः सर्वसंस्कारसंस्कृतः । ब्रह्मविद्ब्राह्मणो योगी वेदपारग उच्यते ॥

प्रोक्तेषु सर्वब्रह्मेतेषु श्रोत्रियो वेदतत्त्ववित् । उत्तमात्युत्तमौ होयौ पादकौ पङ्किपावनौ ॥
परदारपराक्रान्ध्यां प्रतिग्रहविशेषतः । दुष्क्रियाभिर्ब्रह्माणत्वं हैन्यमेव प्रपद्यते ॥

परान्नेन मुखं दग्धं हस्तौ दग्धौ प्रतिग्रहात् ।

परस्त्रीचिन्तया चित्तं ब्राह्मणस्य निरन्तरम् ॥

एतद्दुष्क्रस्य चेदेवं भविष्यति हि केवलम् । महात्मनो वैपरीत्यं ब्राह्मणस्य विजानतः ॥
वेदप्रवचनादास्यं कार्त्तर्थ्यं प्रतिपद्यते । नित्यर्कर्मवशौ हस्तौ मानसं ब्रह्मचिन्तनात् ॥

सर्ववेदधरो विप्रो यदि शूद्रान्नतत्परः ॥

शूद्रान्नप्रतिग्रहीतुनिन्दा

सद्यः पातित्यमाप्नोति तदन्नं तत्परित्यजेत् ।

आहिताम्निः सदापात्रं सदापात्रं तु वेदवित् ॥

पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे । आमं शूद्रस्य पक्षान्नं पक्षमुच्छिष्टमेव तत् ॥

शूद्रावामं कंडाचिद्वान् गृहीयात् तत्सतराम् । विशिष्य तत्पितृश्राद्धे तेन दत्तं सुचेतसा ॥
तदुद्देशेन मृद्गात्मा प्रतिगृह्ण दुराशया । मलिनीकरणात्पापान्मालिन्यं प्रतिपद्य वै ॥

विप्रत्वस्य स्वनिष्ठस्य स्वीयजातिच्युतो भवेत् ॥

तत्प्रायश्चित्तम्

तदोषपरिहाराय ब्रह्मकूर्चविधानतः । तपःकृच्छ्रं पुरा कृत्वा पक्षयावकभोजनः ॥

चतुर्विंशतिसाहस्रगायत्रीजपतस्ततः । द्वादशत्राह्णानां च भोजनेन ततः पुनः ॥

गां दद्यादिति सर्वाणि गर्जन्ति जगतीतले ।

विविधान्यपि शास्त्राणि सौ(स)कृदेव कृतस्य वै ॥

एवमाद्वादशादुक्तं तदूर्ध्वं परितो ध्रुवम् । शूद्रान्नजीवी न भवेत्प्राणैः कण्ठगतैरपि ।

शूद्रान्नशूद्रसंपर्कान्मासमात्रेण बाढबम् । शूद्रीकृत्यावशात्पश्चाच्छण्डालत्वं करिष्यतः ॥

एकस्य शूद्रमात्रस्य पौरोहित्यं द्विजाधमः ॥

रजकादिभ्यः प्रतिग्रहफलम्

एकस्य शूद्रमात्रस्य पौरोहित्यं द्विजाधमः । संपाद्य पक्षमात्रेण रजकत्वं प्रपद्यते ॥
रजकस्य तथा तत्त्वं संप्राप्यैव दिनत्रयम् । दाश(स)त्वं समवाप्नोति तस्य तन्मासतो यदि
संप्राप्तश्चेदुद्विजो मूढः सूनत्वं प्रतिपद्यते । तस्य मासेन तत्कृत्यात्पौरोहित्या(रव्यकर्मणा)
तिलघातकजातित्वं लभते ब्राह्मणाधमः । तिलघातकपौरोहित्येन मासे न हाद्विजः ॥

सुराकृत्वमवाप्नोति मासतानूनमत्र वः ॥

रजकदाशतिलघातुकादिभ्यः प्रतिग्रहप्रायशिचतम्

प्रवच्चिमं चैषां सौलभ्यान्निष्कृतिं शास्त्रचोदिताम् ।
चापाग्रयानं कृत्वादौ तत्सर्वं स्नानं ततः ॥

कृत्वा यथावत्तत्रैव पुनः स मादितः (१) । लब्ध्वा विप्रमुखात्पश्चात्क्वागोत्रयमेव च ॥
यथाशक्ति ब्राह्मणानां भोजनं च सपर्यया । कृत्वा तदंहसामुक्तः पुनब्राह्मण्यमश्वते ॥

भिलनीचकिरातपुलिन्दादिपौरोहित्याश्रयणप्रायशिचतम्

भिलानां चकिरातानां पुलिन्दानां प्रहारिणाम् ।

यवनानां च हूणानां पर्पराणां दुरात्मनाम् ॥

पौरोहित्याश्रयाभ्यां च गृहचर्यादिबोधनात् ।

नक्षत्रितिथिवाराणामुक्त्या तत्पापशान्तये ॥

मन्त्रतन्त्रजपादीनां करणे न च केवलम् ।

सद्यो वैकल्प्यमासाद्य न्यूनतां जातिहैन्यताम् ॥

सद्भ्यो महद्भ्यो ज्ञानिभ्यो न्यङ्गनैच्येतिनिन्दिते ।

पराभूतिं च तुच्छत्वं सर्वाभाषणतामपि । सर्वेषामसृतित्वं च संप्राप्यैव च तत्पुनः ॥

चण्डालतुलितः पश्चात्तेषु चापि निकृष्टतः । तुच्छजातिर्भवेदेव नात्र कार्या विचारणा ॥

तस्यैतस्यापि वक्ष्यामि दुष्कृत्यस्यातिपावनीम् ।

निष्कृतिं शास्त्रविहितां परिषत्पूर्वमेव वै ॥

सन्ततं यावकाहारो मार्गमध्येतितापतः ।
धनुष्कोटौ विधानेन स्नास्यान्मासत्रयं शुचिः ॥

कालत्रयेऽपि नितरामघमर्षणमन्त्रकैः । जले निमग्नो नियतो दुग्धामपि पावनीम् ॥
दशप्रणवगायत्री प्राणायामविधानतः । वायोर्निरोधनं कुर्वन् स्वकृत्यं चापि संस्मरन् ॥
कालं नयेद्यथाशास्त्रं पुनः संस्कारकर्मणा । गोपञ्चकप्रदानेन शक्तया ब्राह्मणभोजनात् ॥
शुद्धो भवेदन्यथाऽसौ पूर्वां गतिमवाप्नुयात् ॥

स्वर्णकाररथकारादि पौरोहित्यनिषेधः

स्वर्णकारस्य तुच्छस्य रथकारस्यास्य पापिनः ।
सूतस्यायस्करस्यापि पौरोहित्याच्छ्रताधिकम् ॥

दिवाकीत्यस्याघमूर्तेः पौरोहित्यं तु दुष्करम् । तन्मन्दिरप्रवेशेन तत्प्रतिग्रहकाम्यया ॥
कीर्तिर्थशोलक्ष्मीः श्रीः शोभा सौम्यता परा ।
भगो दाक्ष्यः सहश्चैव बलमोजो धृतिर्दमः ॥
तत्क्षणाद्विलयं यान्ति वैरूप्यमपि जायते ।
रात्रौ तत्स्मरणान्नूनं अश्र्यलक्ष्म्याप्रहेऽस्य सः ॥

स्थातां प्रविश्वौ सुतरां तस्मात्तकीर्तनं दिवा । कर्तव्यं हि प्रयत्नेन तत्कृत्यमपि केवलम् ॥
क्षुरकर्म च नोच्चार्यं स्मरणीयं यतो ननु । ताष्टशस्यातिपापस्य पौरोहित्यं द्विजाधमः ॥
करोति यो वा मौढ्येन तस्यैते नरकास्थिताः ।
ये लोके कालसूत्रादिनामका यमलोके ॥
नालं ते निखिलैव संप्रहेण वदामि वः ।
बहूक्ष्वा (क्ष्वा)किं महाभागा ब्राह्मो वाच्योऽपि नैव सः ॥
किंतु नित्यं स पापी तु प्रेक्षणीयोऽपि नैव तु ।
यदि दृष्टः स मूढात्मा कदाचिद्वशादपि ॥
सद्यः सूर्यविलोकःस्यात् पुण्डरीकाक्षमेव च ।
समृत्वा च दुपदां दुर्गां शरीं लक्ष्मीमुमां तथा ॥

दशप्रणवगायत्रीं जपेदपि सकृचित्रवाम् ।
 नक्षत्रजीवीं लोकेऽस्मिन् निन्द्यो भवति केवलम् ॥
 न भवेदेव नितरां देशप्रामपुरोहितः । सर्वजातियुतप्रामपौरोहित्येन केवलम् ॥
 संकरोऽयं भवेन्नूनं तस्मात्तसंपरित्यजेत् । पोडशप्रामचण्डालपौरोहित्येन तत्क्षणम् ॥
 तत्तज्ञातीयपापानामालयोऽयं न संशयः ॥

वेश्याराजादिपौरोहित्यनिषेधः

सर्वप्राणेन नितरां वेश्यावीथीपुरोहितः । न भवेदेव कामेन तस्य चित्तं तु दुस्तरम् ॥
 अत्यन्तनिन्दितं राजपौरोहित्यं महात्मभिः । तदेकदिनमात्रेण धनाधोगतिदा सदा ॥
 पौरोहित्येन नितरां करदीपिकजीविनाम् ।

ज्ञातजन्मस्वयं नूनं ज्वालाभास्वतिपशाच्चताम् ॥

संप्राप्य पश्चाद्दुःखेन खद्योतत्वं प्रपद्यते । गुरुवारेष्वसंभाष्यो गोपालानां पुरोहितः ॥
 भौमवारेष्वसंभाष्यो मत्स्यघातिपुरोहितः । त्रियामासु न संभाष्यो ग्रामपालपुरोहितः ॥
 भानुवारेष्वसंभाष्यो चित्रकारपुरोहितः । स्थिरवारेष्वसंभाष्यः शस्त्रधावपुरोहितः ॥
 इन्दुवारात्रेक्षणीयः शब्दराणां पुरोहितः । सौम्यवारेष्वसंभाष्यो यवनानां पुरोहितः ॥
 सर्वेषां रथकाराणामभवष्टानां च शिलिपनाम् । सौचिकानां तुन्नवायरजकानां पुरोहितः ॥
 बुधवारे न प्रशस्ता भाषणादिषु कर्मसु । पौर्णमासीष्वमासवेवं चर्मकारपुरोहितः ॥
 संल्लापादिष्वयोग्योऽयं किं वा संभावनादिषु । सूततक्षकमाहिष्यमण्डहारकजीविनः ॥
 पौरोहित्येन ये ते वै संक्रान्तिव्यवेक्षणे केवलम् । न संभाष्यो विशेषेण न प्रष्टव्याश्च रात्रिषु
 शुक्रवारेषु सर्वेषु करदीपोपजीविनः । न दर्शनीया यत्नेन परं सायान्तु तेषु वै ॥

प्रतिष्ठति श्रीयेत्नेन तस्मात्ते तदनन्तरम् । सदा भवेषु पुण्येषु कल्याणेषु विशेषतः ॥

उ (तमे ?) षु च सर्वेषु प्रक्षणीया दिवा न तु ।

अहस्वलक्ष्मीस्तेषु स्यालक्ष्मीस्सायं स्थिरा भृशम् ॥

तस्मात्तु दर्शनं तेषां सायंकाले विशिष्यते । सर्वपैतृकवरेषु शिविकाशाहनक्षमाः ॥

न द्रष्टव्या न संभाष्या: कहयाणेषु विशेषतः । दर्शनं प्रवरं तेषां बन्धूनामागमेषु च ॥
मौखीविवाहसीमन्तपुण्यशूलगवादिषु । नितरां न प्रवेष्टव्यः बुरुडानां पुरोहितः ॥
मृतकाशौचकालेषु तन्तुवायपुरोहितः । न संभाष्यो विशेषेण प्रेक्षणीयोऽपि नैव तु ॥
वस्त्रस्वीकारकालेषु शुभकार्याय केवलम् । अत्यन्तावश्यकोऽयं स्यात् तन्तुवायपुरोहितः ॥
ते तीर्थजीविनो नित्यं तिष्ठन्तस्तत्र भूरिशः । सर्वजातीयसंघातधनप्रहणलोल्पाः ॥
वज्यर्वज्जे कराहित्यमानसा दुष्टचेतसः ॥

शूद्रार्थमानीतपवित्रपाणित्राक्षणस्यहव्यकव्यादिनिषेधः

शूद्रार्थानीतसहर्षपवित्रवृत्तमुष्टयः । अत्यन्तनिनिदत्ताः पापाः न योग्या हव्यकव्ययोः
वाङ्मात्रोणापि नार्च्याः स्युर्नवन्या करसंपुटात् ।
वेदशास्त्ररतास्तेऽपि न पड्त्यर्हाः कदाचन ॥
पुण्यक्षेत्रकृतावासाः ताढङ्गनिनिदित्कर्मणाम् ।
करणाददूषिता एव भवेयुव्राह्णाणा अपि ॥
पुण्यक्षेत्रकृतावासान् स्वर्कर्मनिरतानपि । तत्क्षुद्रशूद्रतत्तीर्थप्रतिप्रहमहाविलम् ॥
छुतित्वं विप्रतस्सद्यः कारथ्यतिसत्वरम् । प्रतिप्रहरता विप्रा पुण्यतीर्थतटेष्वति ॥
बयमेवात्र कृत्सनानां दानानां ग्राहका इति ।
बदन्तः सततं कौर्यप्रोक्तिपूर्वचवि च विकाः (वचांसि च) ॥
त एव कीर्तिता (नित्यं ?) पापिनो ब्रह्माक्षसाः ॥

प्रेतान्नभोक्तुनिन्दा

एतत्समाः प्रेतमुक्तिपरा अपि न संशयः । त्रिमुक्तितष्ठोङ्गशस्य नग्नप्रच्छादनस्य च ॥
नवश्राद्वे कुट्टमशस्य श्राद्वे भुक्त्यष्टतस्तथा । एकाहनामकश्राद्वे सकृत्तत्प्राशनस्य च ॥
तथार्थिपायस्यापि ब्राह्मणं नष्टमेव हि । पुनरुद्धरणं नास्य तन्नष्टं नष्टमेव हि ॥
दुर्कर्मनष्टब्राह्मणः रुयातोऽयं नित्यसूतकी । न संपृश्यो विवाहादिशुभकर्मसु सन्ततम्

न प्रवेशयो न पूज्यश्च न संपूर्शयश्च सर्वथा ।

तद्वक्षितान्नपुलकसंख्याजन्म स्वयं पुनः ॥

बालरण्डा भवेन्नूनं तस्मादेन निरन्तरम् । चित्यरिनदग्धयोलकातुलयं न पश्येच्छु मकर्मसु ॥
यथयं देहसंस्थृष्टः कदाचिद्वशादपि । स्थृष्टस्थालं जलेनैव संप्रक्षालय करेण वै ।

स्वर्कर्णं दक्षिणं हृष्ट्वा नासिकान्तं च तारतः ।

त्रिवारं व्याहृतिश्चापि जपित्वैवं पुनस्ततः ॥

इदं विष्णुं जपेश्वापि नासौ नोचेद्वैदेद(दि)ति । दौर्भाग्यप्रथमं पात्रं शरणं निखिलागसाम्
त एते ये (?) प्रोक्ताः निखिलेनासतोद्य वै ।

न योग्यास्सर्वकार्याणामित्येवेति सुनिश्चयात् ॥

न हव्येषु न कञ्जेषु शान्तिपौष्टिकर्मसु । लौकिकाधिशेषेषु पुण्यवैदिककर्मसु ॥

स्वबुध्या नाहयेनित्यं नापि संभावयेदपि । यद्यागताः स्वयं ते तु पुरस्कार्यान् चैव हि ॥

न गौरवं प्रकुर्वीत ताटस्थ्यं तत्र चाश्रयेत् । तक्तुतं चोपकारं वा नाङ्गीकुर्याद्विशेषतः ॥

कथञ्चन विशेषेण परिषष्टु न योजयेत् । विधायकेषु वा नूनं मृत्येक्षवपि विचक्षणः ॥

परित्याज्याश्च ते ये स्युः सन्ततं प्रामयाजकाः ।

तत्प्राधान्यपराः पापाः वृत्यन्तरविहीनतः ॥

एतावदेतत्कार्याय समष्टिजनकलिपतः । क्रूरवृत्तिविशेषोऽयं ये वा तज्जीविनो द्विजाः ॥

प्रशस्ता वापि ते सर्वे तानेतान् सर्वकर्मसु ॥

परित्याज्याब्राक्षणलक्षणम्

परित्यजेद्विशेषेण वेदिनोडा(दा)स्मिभकानपि ।

काकवृत्तीन् व्याघ्रवृत्तीन् बकवृत्तीन् दुराशयान् ॥

सुतरां वर्जयित्वैव समीचीनान् सुचेतसः ।

येनकेनापि सन्तुष्टान् सदवृत्तीन् पुण्यपापयोः ॥

कृतचित्तान् विचारेषु सदाचारपरानपि ।

न यज्ञान् बुद्धिसंपन्नान् सदा दाक्षिण्यसुन्दरान् ॥

वैश्वदेवसमये समागतार्थमनिराकरणवर्णनम्

सौजन्यनिलयानशान्तानस्थाप्यपक्षविवर्जितान् ।

परद्रव्यपरक्षेत्रपरदारपराङ्मुखान् ॥

गृहीयात्सर्वकृत्येषु ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः ॥

वैश्वदेवकालागतानामनिराकरणम्

यादृशो यः कश्चिदपि वैश्वदेवावसानके ।

क्षुत्तृष्णाभ्यां समायुक्त आगतश्चेत्तदा गृही ॥

शक्तौ सत्यमन्नदानमात्रेण सुररामयम् । संतर्यश्च विशेषेण प्रपालयः तिन्मवाक्यतः ॥

तिरस्कार्यो न वाच्यश्च तस्मिन् काले विशेषतः ।

सर्वेऽपि पात्रतां यान्ति भक्तदानाय गेहिनः ॥

विप्रवेषेण सततं तन्तुमात्र प्रधानकः । संप्राप्तपूर्गब्राह्मण्य इत्येव सततं मतिम् ॥

कुवैन् सुमहदान्नोति सौभाग्यं ब्राह्मणोत्तमः । अन्नप्रदानकालेषु परेषां विद्विषां द्विषाम् ॥

तेषां चापि समानां तामर्चां कुर्यान्न चान्यथा । शाकसूपप्रदानादिविषये पक्षपाततः ॥

एकपड्त्तयुपविष्टानां न्यूनाधिक्यं न कारयेत् ॥

सद्ब्राह्मणानां भिन्नपड्क्तयुपवेशननिषेधः

करणात्तस्य नितरां पात्रकं सुमद्भवेत् ।

सदाचारपरान् शान्तान् श्रोत्रियान् ब्राह्मणान् सतः ॥

ज्ञातत्रिपूर्वकान् साधूत् तादृशोऽपि स्वयं सदा ।

भुक्तिकाले भिन्न पड्क्तौ बुद्धया नैवोपवेशयेत् ॥

तादृशान् यदि मोहेन ब्राह्मणान् पड्क्तिपावनान् ।

परित्यज्यान्यतो भुक्तिमात्रेणासौ पतत्यधः ॥

अश(१)खीयत्रतमहानियमाभासद्देतुना । सद्यो विप्रतिरस्कारकिलिव्रषात्पतितोऽभवत् ॥

सत्कर्मविकल्पस्त्वज्ञः विद्याशौचे पराङ्मुखः ।

दुराचारो (?) तान् तादृशान् ब्रह्मणोत्तमान् ॥

मार्कण्डेयसूति:

दुराचारकुर्वत्मभयां भिन्नपङ्क्त्युपवेशनात् ।
 सथो भ्रष्टश्च म(प)तिः ब्राह्मणात्किलिषो भवेत् ॥
 मन्त्रार्थो ब्राह्मणमुद्धाद्विषयो नान्यवर्त्मना ।
 मन्त्राश्च वेदाः सर्वेऽपि विप्रोच्चारणपूर्वकात् ॥
 अनूच्चारणतश्चापि स्वस्याधीनाः स्युरेव वै ।
 तादृशान् ब्राह्मणान्नूनं त्यजन् भुक्तौ तु पङ्क्तिषु ॥

कथं तरेदयं मूढो गुरुन् गुरुसमानपि । वेदमन्त्रैः क्रियाः सर्वाः वेदमन्त्रस्तपःक्रियाः ॥
 सर्वक्रिया वेदमन्त्रैस्तस्माद्वेदपरो द्विजः । वेदस्य वेदिनश्चापि न भेद इति गोभिलः ॥
 वेदमेव जपेन्नित्यं यथाकालमतन्द्रितः । जपान्तरेण किं तस्य नित्यं वेदजपः परः ॥
 गायत्र्या वेदमातुस्तु जपमात्रेण केवलम् ।
 ब्राह्मण्यं सुस्थिरं सम्यग्गायत्री तादृशी शिवा ॥
 गायत्नं त्रायते यस्मात् गायत्रीत्युच्यते बुधैः ।
 न गायत्र्याः परो मन्त्रः सा सर्वश्रुतिमभ्यगा ।
 यज्ञपेनाखिलजपः सिद्धो भवति सन्ततम् ॥

यज्ञपेन विना सर्वः साक्षादीशसमोऽपि वै । द्विजमात्रो निपतति तत्तुल्योऽन्यो मनुर्न हि
 तस्मिन्नास्त्राणि सर्वाणि धन्म (धान्या) नि निखिलान्यपि ।
 तदर्थचिन्तनं नृणां निदिध्यासनमेव हि ॥
 नान्यन्निदिध्यासनं स्यात्तत्पृष्ठीक्रियतेऽद्य वः ।
 यो नो धियो बोधयति कुर्विदं कुर्विदं त्विति ॥
 तस्मिन्नेतस्मिन् समये उद्यास्तमयादिना ।
 तारीयीकपदस्यार्थस्तत्र स्यात्तु धियः पदम् ॥

द्वितीयावचनं भूरि तदूबहुस्यान्न चेतरत् । न षष्ठि बहु तप्त्रोक्तं वचनं चेति सूरिभिः ॥
 प्रकोदयाद् बोधयति तस्य देवस्य तादृशः । सवितुस्तद्वेष्यं वै वरणीयं विशेषतः ॥
 नित्योपास्यमिति द्वौयं भग्नों धीमहि कः परः ।
 अर्थश्चेदिति संप्रोक्ते सवितुश्चापि तादृशः ॥

नित्योपास्यं तद्गर्गस्तु तेजोध्यायी तु इत्यसौ । अर्थप्रकथितः सर्वेर्महद्विद्वाह्यावादिभिः ॥
कथं नपुंसकं भर्ग इत्युक्ते तु प्रबच्चित्त तत् । यशो भर्गः सहश्चेति साहचर्येण तत्तथा ॥
भर्गइत्याह सा साध्वी तेज एवेति चोदनात् । सर्वलिङ्गैः सर्ववाक्षयैः सर्वशब्दैर्यं विभुः ॥
प्रोच्यते खलु तेनात्र गायत्रीति हि फण्यते । तेन श्रीलिंगसंप्रोक्ति ब्राह्मणो नैव दूषणम् ॥

दैवतं देवतादेवः इति लिंगैर्यतः स्मृतः ।

गायत्र्याख्यं तु तत्तेजोध्यायाम (ध्यायेम) इति वै भनोः ॥

तस्यार्थं इति कृत्स्नार्थो निश्चितः सर्ववेदिभिः । एतत्महामन्त्रमात्रोपदेशेनैव बाढवः ॥
सर्वाचार्यः सर्वगुरुः कृतार्थश्चापि जायते । तज्जपो विप्रमात्रस्य त्रिसन्ध्यासु दिने दिने ॥
दशकान्यूनतत्कार्यः तन्न्यूने स जपो ध्रुवम् । ब्राह्मणत्वस्थापनार्थं जागरूपो भवेन्नतु ॥
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् । सन्ध्यां नोपासते ये तु कथं ते ब्राह्मणाः स्मृताः ॥
ये सहस्रं जपत्येनां गायत्री ब्राह्मणोत्तमाः । त तेषां श्राद्धभोक्तृत्वहैन्यं तत्स्यात्कदाचन
यथोपदिष्टा गायत्री त्यक्तुं विप्रैर्न शक्यते । कदाचित्सर्वथा तद्दुपरिष्ठास्तदुद्भवाः ॥

वेदाद्या निखिलाविद्यात्तदुक्तश्च क्रिया अपि ॥

वेदत्यागनिन्दा

त्यक्तुं तदुल्लङ्घयितुं ब्राह्मणेन न शक्यते । वेदस्वीकरणे त्यागे प्रतिसंबत्सरेऽपि च ॥
होमपूर्वं गुरुमुखादुपदेशात्परं श्रुतेः । उपसर्जनतस्तस्य ये बाढगत्वेन(मात्रेण)शब्दिताः ॥
तेषामप्युपदिष्टत्वान्न संलङ्घयो हि सर्वथा । यत एते चोपदिष्टाः गुरुणा बहिसन्निधौ ॥
वेदहोमात्परं प्रत्ययने तैव्यां तथा पुनः । श्रावण्यापि चोत्सर्गोपाकृत्योः प्रतिवत्सरेः ॥
त्यागश्च ग्रहणं नित्यत्वेनैव प्रतिपादिते । उपदेशः स येषां तेऽनुललंघ्या महत्तराः ॥
तदुक्तान्यपि कर्माणि कर्तव्यान्येव सन्ततम् । उपदिष्टमहामन्त्रत्वागे तु सुमहान् परः ॥
प्रत्यवांयो वृद्धतरो द्विजमात्रस्य पेशलः । अत्यन्तपीडाकरणे परं (?) दिने दिने ॥
धारणाध्ययनं कार्यं अपूर्वाध्ययनं न तु । तदानीं कर्मकालत्वाद्ब्राह्मणानां महात्मनाम् ॥

अपूर्वाध्ययनस्यात्र नित्यं कालो न लभ्यते ।

तस्माद्दूवेदादिसंत्यागस्तदा कार्यो महात्मभिः ॥

संत्यागमपि तेषां वै वेदप्रोक्ते न वर्तमना । प्रकुर्यान्नान्यमार्गेण स मार्गश्च निरुद्यते ।
 स्नात्वाऽऽचार्यो दर्भपाणिः रचितशुरकर्मभिः ।
 वर्णिभिर्निखिलैः शिष्यैः ब्राह्मणैः कर्मतत्परैः ॥
 समन्वितस्तु संकल्प्य प्रतिष्ठाप्य विधानतः ॥

उत्सर्जनविधिः

पावकं चेद्मतन्त्रेण वर्धयित्वा प्रपूजितान् ।
 स्थापितान् पूजितान् पूर्वमीशान्यां दिशि तत्क्रमात् ॥
 जुड्याच्चक्षुषोरन्ते काण्डर्धीन् काण्डदेवता : ।
 सदस्पतिकान् सर्वान् वेदान् वेदादिनैव हि ॥

ऋग्वेदादौ च गायत्रीं ऋचमाज्येन तत्परम् । हावयित्वा यजुर्वेदे छन्दोबद्धे स्तथाविधैः
 वाक्यबद्धे वर्णमात्रप्रधानैः पादरूपकैः । होमं कृत्वाथ सामाख्यं तत्परं तं चतुर्थकम् ॥
 हावयेदेव विधिना यजुर्वेदे तु तत्र वै । वर्णत्रयात्मकं मन्त्रद्वयमादौ ततः पुनः ॥
 चतुर्वर्गात्मकं वर्णद्वयं वै तद्दन्ततरम् । देवो व इति मन्त्रः र्यादित्येवं सति केवलम् ॥
 मन्त्रमात्रेण होमो हि प्रकृते कर्मणेत्यथ । होमः कथं भवेदत्र विषये सति वेति वै ॥
 तस्यैवं हि समाधानं छन्दोबद्धं तु तादृशम् । एकमेव भवेदाक्यं द्वार्त्रिशद्वर्णकलिप्तम् ॥
 अत्र वाक्ये श्रेष्ठ इतिस्थाने शर इति स्म वै । वर्णमेदेन सा संख्या पूरणीयेति छन्दतः ॥
 मार्गतो ह्येव इत्येव छन्दोविद्विरुद्धाहृतः । प्रधानञ्जुहु(हो)त्यथ गुरुः वेदारम्भणमञ्जसा
 उत्सर्जनांगभूतं वै करिष्येयखिलानपि । कुशस्थितः कुशशयः तादृशान्वाचयेच्च तान् ॥
 स्ववेदादिकमेणैव सर्वान् वेदान् प्रवाचयेत् । कल्पान् व्याकरणं चापि वेदलक्षणजालकम्
 ऊयोतिस्सूत्रं वेदलक्ष्म छन्दशास्त्रं ततः पुनः । भीमांसाद्वितयं चापि चेति हासमहं ततः ॥

सत्यं तपश्चेति ततस्तपोवाक्यं च वाचयेत् ।
 एवं सर्वान् वाचयित्वा स्ववाक्योक्तिप्रपूर्वतः ॥

उत्सृष्टा वै वेदाश्चेति परिधानीयवाक्यतः । प्रवाचनात्परं सम्यग् उत्सर्गं तं समाचरेत् ॥

सर्वधर्मशास्त्रप्रणाथनकरु नामैकवाक्यतालक्ष्यवर्णनम्

६३

उपाकर्माण्येवमेव श्रावण्या तत्समाचरेत् ।

वेदादयः स्वीकृताश्चेदियान् वेदोऽखिलः समः ॥

स्वीकारोत्सर्गयोरेवं वेदानां प्रतिवत्सरम् । उपदेशमुखेनैव कर्तव्यत्वं श्रुतीरितम् ॥

तस्मात्तेते निखिला वेदविद्यादयः सतः ।

ब्राह्मणस्यानुलङ्घ्याः स्युस्तैरुक्तानि तु यानि वा ॥

कर्माणि कर्तव्यत्वेनव विहितानि समासतः ।

तान्येवेति न चान्येन यदि तानि पराश्र या: ॥

विद्या अनुपदिष्टा हि तास्तस्मान्निखिलाः पराः ।

अत्यन्तावश्यकत्वेन न संग्राह्याः कदाचन । यद्येतदविरोधेन स्युश्चैतानि हि वैदिकैः ॥

व्यतिरिक्तविद्या

स्वीकृतुं शक्यते नो चेत् तानि सर्वाणि ताश्च वै ।

स्वीकृतुं नैव शक्यन्ते एतद्विन्नास्ततः पराः ॥

शिल्पविद्यादिविद्योक्तासातदुक्ता अपि तक्रियाः ।

अविरोधे परिग्राहा विरोधे सनि ताः पुनः ॥

अत्यन्तदूरतस्याज्याः मानवं तत्र केवलम् ।

यद्यौ किञ्चेतिवाक्येन भेषजत्वेन चोदितम् ॥

तच्छास्त्रं तेन संग्राह्यं मनुनैव प्रकीर्तिम् । यद्यथ्यनुपदिष्टं तत्तथा गौतमनिर्मितम् ॥

सूत्रकारकृतं सर्वं कश्यपादिप्रकल्पितम् । तदाज्ञाया विरचितं शास्त्रं पाराशाराल्यकम् ॥

वेदव्यासेन रचितं शास्त्रेन लिखितेन च । रचितं धर्मसिध्यर्थं कृतं कात्यायनेन च ॥

यदेतद्विलं शास्त्रं वेदसूत्राविरोधतः । सर्वसाधारणेनैव यदेतत्प्रतिपादितम् ॥

तदेतत्सर्कर्णं प्राह्यं तद्विन्नं यद्यरित्यजेन् । सर्वस्यामपदिष्टत्वादत्यन्तावश्यकं स तु ॥

अविरुद्धं धर्मशास्त्रमात्रं सर्वर्थिसम्मतम् । अत्यन्तानुपदिष्टत्वेऽप्येतत्कैश्चन्माहर्विभिः ॥

वेदसूत्राविरुद्धत्वादर्शनोयं च तेन वै । संग्राह्यत्वेन तद्वर्द्धकार्याणां नित्यकर्मणाम् ॥

बोधकत्वेन सुतरां तत्रयोगक्रमोक्तिः । विधायकत्वेन केषाचित्सम्मतं तन्निरूपणम् ॥
तारव्याहृतिगायत्री साक्षात्प्रस्तारवर्त्मना । यथा प्रस्तार विस्तार विभूतिर्वेदमात्रके ॥
तथा शेषचतुर्वेदव्यप्रस्तारजन्यतः । ऋजीषतस्समुत्पत्तिस्तदङ्गानां तयोरपि ॥

मीमांसासूत्रयोः सत्यतपोचाक्येतिहासर्याः ।

नान्येषाभिति निष्कर्षस्तस्मादेषां च सूरभिः ॥

पुराणानां स्मृतीनां च वैषम्यभियदित्यलम् । वेदप्रस्तारतच्छिष्टशृजीषजगतेस्तराम् ॥
अभावेन पुराणादिग्रन्थानां तादृशां तथा । स्मृतिनामपि तन्मध्यकुतप्रक्षेपणादितः ॥
अग्रामाण्येऽत्र संजाते तत्कृत्यै महतामपि । आर्षानार्षविभागैकतत्प्रमाणस्य कस्यचित् ॥
विशेषदर्शनादेस्तु जनकस्य दृढस्य वै । राहित्येनैव नितरां तत्साम्यं तन्महत्वकम् ॥
वक्तुं न घटतेऽतीव तेन चैतेषु केवलम् । विवादार्थेष्वागतेषु वादिनां भिन्नभिन्नतः ॥
परिहारकृते तेषां एतद्ग्रन्थगतं वचः । तत्त्वलिपितशङ्काकान्तत्वैनैव क्षमं न तु ॥

विश्वासार्हस्य तेषां चेद्वेदादीनां तु सर्वथा ।

तस्याः कल्पितशंकायाश्चरणव्यूह वाक्यतः ॥

प्रस्तारलक्षणाद्यैश्च राहित्येनैव सन्ततम् । प्रामाण्यं स्वत एतेषां औत्पत्तिक इतीरितः ॥
पदस्य वर्णमात्रस्य वा वाक्यस्य स्वरस्य वा । व्यत्यासो यत्र कुत्रापि भेदःप्रक्षेप एव वा ॥
घटते नैव सुतरां वेदमात्रे शिवात्मके । तत्रात्यन्तं जागरूका स्तत्तद्विशिद्कर्मणि ॥

प्रस्तावचरणव्यूहलक्षणान्यखिलान्यपि ।

किञ्च वेदाश्च सूत्राणि कल्पाः शाखाः समन्ततः ॥

अध्यासनाध्ययनतः पदक्रममुखेन वै । अतिस्पष्टाः सुप्रसिद्धाः प्राजापत्यादिसंज्ञया ॥

काण्डत्वेनेयंतीति चात्र छन्दासि संख्यया ।

मन्त्रा इयंतकर्मणि याज्याश्चापि पुरोरुचः ॥

पुरोनुवाक्याः सामिधेन्यः प्रैषाः न्यूखाः प्रपाठकाः ॥

अनुवाकाश्च काण्डाश्च सूक्तान्यध्यायसंख्यया ॥

पदानीयन्ति वर्णानि प्रेष्यनामादिनामतः । अस्यन्तमिति कृपाभ्यां मर्यादावरिधट्टाः

शक्यार्था एव तेनैते वेदांश्छदांसिकल्पकाः ।

शक्यार्था एव नितरां प्रमाणेत्वेन चोतिताः (चेरिताः) ॥

ये शक्यास्ते परं प्रोक्ता अपामाण्ये प्रतिष्ठिताः । यद्यप्यत्र पुनर्वेदवाक्यमेकं तु वर्तते ॥

वेदा वा इति वाक्यान्तर्गतानन्तस्य मानसम् ।

इदमेव प्रकथितं साम्रः शाखास्तथाविधिः ॥

प्रोक्ताः सहस्रसंख्याकाः यजुःशाखाः स्वतन्त्रकाः ।

एकं शतं संख्यया ताः कृगादीनां विधायकाः ।

आयुर्वेदधनुर्वेदगान्धर्वादिधुरंधराः । तस्मात्तत्त्वानन्तस्य पदस्य न तु ताह्वसे ॥

अध्यापनाद्यशक्यार्थं ग्रन्थबाहुल्यकारणात् ।

ऋक्सामादिकशाखानां बहूनामपि केवलम् ॥

तदनुग्राहकत्वेन शिक्षकत्वेन राजवत् । शतानामपि शाखानां सैकानां तन्नियोजने ॥

विनियोगः सर्वदृष्टः पृथक्त्वेन परस्परम् । मन्त्रतन्त्रक्रियाभेदशतकेऽप्यत्र केवलम् ॥

औदगात्रहोत्रयोस्तद्वत्तत्तद्भेदेन कर्मसु । शब्दस्तोमस्तोभष्टुगीतिसंभिन्नभिन्नतः ॥

विधिदृष्टा मांभेदाः सहस्रादिप्रभेदतः । नैतावता ते विद्वेयाः अशक्यार्था इति ध्रुवम् ॥

शाखाबाहुल्यतश्चापि क्रियाबाहुल्यतस्थाः । मन्त्रबाहुल्यतस्तन्त्रप्रयोगक्रमविस्तरैः ॥

मन्त्रोच्चारणभेदैश्च तदाचारादिकीर्तनैः । अनन्तास्त इतिप्रोक्तास्तत्तच्छाखास्तु वस्त्रिं वः ॥

तैस्तैस्तु शाखिभिः सम्यग्धेतुं तत्क्रियास्तथा ।

ज्ञातुं कर्तुं सम्यगेव शक्यन्ते किल सूक्ष्मतः ॥

अनायासेन निखिलैरास्तिकैवैऽदिकोत्तमैः ।

बहूकृत्वा किं पुनर्वच्चिम वैशद्या याति सौख्यतः ॥

यवैश्च तण्डुलैराज्यपयस्सोम दधि (... ?) । यवाचादिदशद्रव्यैरभिहोत्रं तु ताह्वशम् ॥

एकं दशविधं प्रोक्तं मन्त्रतन्त्रक्रियादिभिः । एतदत्यन्तगहनमशक्यं किमु पश्यत ॥

कर्तव्यनिश्चितविधिः एतदत्यन्तमुन्दरम् । सुलभं सुखदं श्रीमत्यक्तकाठिन्यरञ्जितम् ॥

एवमाचमनं त्वेकं मन्त्रतन्त्रविभेदतः । तैस्तैः शतगुणं प्रोक्तं किमशक्यं तथाविधम् ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

ज्योतिष्ट्रोमादयस्वेवं बहुरूपाः श्रुतीरिताः । नाशक्या एव सुतरां सुलभा देशकालतः ॥
एकोऽप्ययं क्रतुः श्रीमान् साध्या वत्सरतस्तथा । मासतश्च चतुर्विंशहिनतो द्वादशादिवः ॥
एताहगुरुत्या सोऽप्यं किमसाध्यः शक्य एव वा ।

अनन्तमार्गभेदैस्तैरनन्तत्वात्प्रपश्यत ॥

अपरे ह्येण एवेति किं वा चैतद्य ईदृशः ।

अभ्यासात्सुलभः सूक्ष्मः अनभ्यासे तु केवलम् ॥

हालाहलाधिकश्चेति भयव्यामोहकार्यति । बहुना किं स्नानमेकमादौ शतविधं सृतम् ॥

मन्त्रतन्त्रक्रियाभेदैः तैस्तैरुक्तं महात्मभिः । तदसाध्यमतश्चेति तदगतिर्गहना परा ॥

इति त्यक्तुं तु तद्युक्तं सर्वमेवं शतोत्तरम् । अनन्तत्वेन च प्रोक्तं प्रस्तारालौकिकादपि ॥

कृत्यादिव्यन्दसां वृत्तसंख्यासु महतीति वै । स्पष्टत्वेनैव सर्वत्र ज्ञाता यद्यपि तावता ॥

नास्त्येव हि महाभीतिर्णष्टोहिष्टप्रमाणतः । अतिसौलभ्यतो ज्ञातुं वृत्तानां तादशामपि ॥

तत्त्वं स्वरूपं लगयोः (लग्नस्य) संख्यानं च ततः परम् ।

अध्ययोगश्चरमपि यथा सौलभ्यभागयम् ॥

तद्वद्वेदाश्च सूत्राणि तान्यङ्गानि विनैव हि । ज्ञानेन बहुलायासं तत्स्वरूपं तथाविधम् ॥

मात्राबलं वर्णवर्त्मसन्तानानातानतत्वगाः । ज्ञातुं सुखेन शक्यन्ते तस्माद्वेदेषु तेष्वपि ॥

यत्र कुत्र ग्रन्थराशौ शङ्खाप्रामाण्यसंशयाः । न भवेयुर्हि महतां ज्ञानिनां तत्ववर्त्मनः ॥

विशेषदर्शनं तस्य वेदप्रस्तार एकशः । विशेषदर्शने तस्मिन् अप्रामाण्यैकवारकौ ॥

नष्टोहिष्टौ तत्र चापि सर्वसंशयवारकः । लग्नक्रियाप्रकारोऽप्यं तत्र संख्यानमुच्यते ॥

अध्ययोगपुनस्तत्र प्रतिवर्णं पृथक् पृथक् । तस्मादेतेषु सर्वेषु विद्याभेदेषु कृत्स्नशः ॥

उपदिष्टेषु विशयो नास्त्येव सुतरां खलु । नैवं स्मृतिषु सर्वासु पुराणेष्वखिलेषु वा ॥

तस्मात्तन्मध्यसंप्राप्तप्रक्षिप्तप्रन्थविस्तरैः । तानि सर्वाण्यप्रामाण्यकलद्वितशरीरतः ॥

आचारसंशयेष्वत्र सम्यक् स्युर्न विधायकाः ।

सर्वसाधारणेष्वेषां कार्येष्वपि च कर्मसु ॥

परस्परविरुद्धेषु सत्सु शास्त्रान्तरेष्वपि ॥

सूत्रादीनां विधायकत्वम्

विधायकाः स्युर्निरतरां न स्वातन्त्र्येण सर्वथा ।
विधायकत्वं स्वातन्त्र्यात् तेषामेवोचितं परम् ॥
विद्यानामुपदिष्टानां सूत्रादीनां कथं पुनः ।
इत्युक्ते तु प्रवक्ष्यामि सूत्राणि किल षट्स्वपि ॥
बेदपाठानुसारेण प्रवृत्तानि किलान्यथा ।
न स्वातन्त्र्येण तस्मात् छन्दोवन्निखिलान्यपि ।

भवन्ति सूत्राण्येवेति जगदुर्ब्रह्मवादिनः । तत्रादावौद्धर्वं पाठमनुसृत्य महान् षुरा ॥
चक्रे बौधायनं सूत्रं सोऽयं श्रीमान् विचक्षणः ।
तत्पाठस्तु यदा तारो व्याहृत्यादिक्रमेण वै ॥
स्वमेव रूपं विस्तारं स्वस्मिन् लीनं स्थितं महत् ।
विध्यर्थवादमन्त्रौघब्राह्मणाद्याकृतिः स्वयम् । शत्यात्म्य विस्तारयामास जातस्तु यः क्रमः
स उद्धवारूपः कथितो वेदप्रस्तारवर्तमना । स उवे(?)शानचान्येन तत्प्रस्तारश्च छन्दसाम् ॥
अलौकिकानामेव स्यात्सोऽप्यलौकिक एव हि ।
भवितव्यो हि विदुषां छन्दोविचितिगमिनाम् ॥
गणाश्च वैदिका एव भवेयुस्तत्र केवलाः ।
न लौकिकाः कचिद्भूयो लौकिकाः स्युच्च वर्तमनाम् ॥

छन्नविचित्रन्नसच्चन्नप्रचल्नेषु न चान्यतः । पश्चादापस्तम्बसूत्रं ब्रह्मपाठानुसार्यभूत् ॥
स पाठो ब्राह्मणः सर्वकर्ता साक्षात्स्वयंभुवा । सच्चिदानन्दरूपेण नित्येनानुपमेन वै ॥
स्वाकारप्रणवाविर्भावाकारं येन केनचित् । अविहोयं तत्प्रस्तारमुखेनैव समञ्जसम् ॥
विशदीकृत्य लोकेशमुखांनां विधिजालकम् । बोधयित्वाखिलं पश्चादर्थवादौघमेव तम् ॥
राशितो दर्शयित्वाथ मन्त्रजालं ततोऽखिलम् । प्रदर्शयित्वा संघेन तत्संघीकृत्य सर्वशः ॥
ब्राह्मणं तदनु ब्राह्मणेनैव निखिलं शिवम् । बोधयामास जगतां हितायाखिलमसा ॥

मार्कण्डेयसृतिः

यः सोऽयं ब्रह्मपाठाख्यस्तं ज्ञात्वासौ महान् पुरा ।
सूत्रं तदनुसारेण सर्वशाखार्थरञ्जितम् ।

आपस्तम्बसूत्रम्

आपस्तम्बश्चकारासौ स्वनाम्ना वेदरूपकम् । सर्ववेदार्थैकन्यूनाधिकशून्यं जगद्गुरुः ॥
तदापस्तम्बसूत्रं स्यादखिलं ब्रह्म विद्धि तम् ।
तं पाठं भगवान् व्यासः साक्षान्नारायणात्मकः ॥
हिताय सर्वलोकानां शाखाभेदान् प्रकल्प्य च ।
काण्डप्रश्नान् स्पष्टयित्वा ऋग्यजुस्सामनामतः ॥
अथर्वादिनासम्यक् पृथक्त्वेन च तान् क्रमात् ।
कल्पयित्वातिसौन्दर्यसौलभ्याभ्यां समन्वितम् ॥
बोधयामास तान् सर्वान् ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
सोऽयं पाठो व्याससंह्जं पाठं तमनुसृत्य वै ॥

सत्याषाढसूत्रम्

सत्याषाढमुनिश्चके सूत्रं तत्किल तादृशम् ।
सत्याषाढाख्यकं सम्यक् तार्तीयीकं तदुच्यते ॥
पुरा कदाचित्कोऽप्यस्मिन् दण्डकाख्यो महासुर ।
दुःखाय किल देवानां वेदान् सर्वान् त्वयं महान् ॥
संगृहा सर्वलोकानां विनाशाय तु कोणपात् ।
सिन्धौ तिरोहितस्त्वासीत् चिरं दत्तवरोऽसुरः ॥

तदा देवगुरुः श्रीमान् सर्वदेवहिताय वै । तेषां प्रार्थनयातीव तुष्टः सर्वेश्वरो विमुः ॥
मत्स्यरूपेण तं हत्वा तान् वेदान् तद्वशो स्थितान् ।
समादाय जगत्यस्मिन् देवकार्यचिकीर्षया ॥
चतुर्मुखमुखेनैव विशदीकृतवान् किल । भरद्वाजस्तदा श्रीमान् शुनासीरमुखेन वै ॥

तान् वेदांस्तपसा लब्ध्वा शनकै शनकैरति । कालेन महता पश्चात्तदर्थानखिलान् परान् ॥
क्षात्वा स्वनाम्ना चकमे सूत्रं परमपावनम् । विशदार्थं लोकहितं तदेतत्सूत्रमुत्तमम् ।

भारद्वाजसूत्रम्

भारद्वाजमिति प्रोक्तं सर्वसारं सनातनम् । तत्कालेन महता केनचित्कारणेन वै ॥

वैशंपायनशिष्योऽसौ कात्यायनमुनिः किलः ।

परं गुरोर्विवादेन स्वाधीता निखिलाः पराः ॥

समुत्ससर्ज ताः शाखाः तदसस्त्वरोऽस्त्रिभक्ताः । संकीर्णस्त्वथवन्नूनं त्यक्तरूपाः प्रकीर्णकाः

अत्यन्तयत्नसाध्याश्च व्यत्यस्तस्त्ररवर्णकाः । अस्पष्टा एकरूपाश्च तदा श्रीमान् महामनाः

सरस्वान्नामको योगी वेदतत्वविशेषवित् ।

वेदान् शाखान् पाठकांश्च कल्पयित्वा विभागशः ॥

बुध्या संगृह्य संगृह्य स्थापयित्वा पृथक् पृथक् ।

एतानवयवान् सर्वान् वेदीयान् छिन्नभिन्नतः ॥

एकरूपस्थितान् यत्नाद (?) वेद्या यवीति वै ।

अयमेकोऽयमेको वै चेतिरीति शनैः शनैः ॥

चकार किल मेधावी सरस्वान् तत्र केवलम् ॥

अत्यन्तैकयेन कर्स्मश्चित्प्रदेशेऽत्यन्तदुर्वर्टे । दुर्विज्ञेये दुर्विगाहो वर्णराशिः स्वरादिना ॥

संक्षिप्ते छन्दतो शिलष्टे किं करोमीति चेतसा ।

तित्तिरिः शकुनिर्भूत्वा क्षणमात्रेण ताहृशम् ॥

राशिं सर्वं यथावत्तं चकमे किल सर्ववित् । समीकरणशक्तिस्सा पक्षिणस्तस्य केवला ॥

औत्पत्तिकी परा ज्ञेया तेन रूपेण वै ततः । तत्कालं साधयामास तद्रूपेण स सर्ववित् ॥

तदा सारस्वतः पाठः परः कोऽपि बभूव हि । तं पाठं ताहृशं दिव्यं राहुमुक्तेन्दुवत्तराम् ॥

अत्यन्तनिर्मलं शुद्धं पावकं स्वत एव वै

समुद्रीक्ष्यानुसूत्यैवं अग्निवैश्यो (वेशो) महानृषिः ॥

औखेयस्त्रवम्

औखेयनामकं सूर्यं चकार विदितात्मवान् । तदेतदपरं सूर्यं सर्वसारं समुन्नतम् ॥
 सर्वेषां समतं सर्ववेदवेदिविभूषगम् । वैधानसाख्यस्तु मुनिः वेदे वाजसनेयके ।
 यजुःप्रभेदे कर्त्तिमश्चित्पञ्चविंशत्कशाखके । षडशीतिमहाशाखाराजमाने च सन्ततम् ॥
 सर्वाधिके सर्वबन्धे मुख्ये यजुषि पावने ।

अपि कान्कान्महानर्थान् स्वमत्यालोच्य केवलम् ॥

समादाय समादाय पाठं वासिष्ठनामकम् । अनुसृत्य विवानेन कल्पे कल्पे शनैः शनैः ॥
 सूर्यं तत्कल्पयामास शिवं वैखानसाख्यकम् ।
 सर्वाण्येतानि सूत्राणि याजुषाण्येव केवलम् ॥
 तदाऽर्थवक्त्र्याय जागरूकाणि सन्ततम् । वेदिनामपि सर्वेषां सम्यक् साधारणानि हि ॥
 बहूचाः केचिदस्मिन् वै महार्थं त्वध्वरीयके ।
 आध्वर्यवाय तत्सुर्यं प्रथमत्वादिति स्वयम् ॥

बौधायनं प्रशंसन्ति संगृहन्ति तथा परे । सर्वे विवेदिनश्चेत्तु ऋग्वेदिषु तथा पुनः ॥
 बहवः सुमहात्मानः सर्ववेदविदां वराः । आध्वर्यवाय नितरां आपस्तम्बीयमेककम् ॥
 सूर्यं तत्पवरं मुख्यं सर्वसूत्रोत्तमोत्तमम् । यजुस्सूर्यं तदेव स्यान्मुख्यतोऽन्यतु गौणतः ॥
 एतत्तुल्यप्रसिद्धेरप्यभावेनैव तत्परम् । तत्तन्मात्रोपयुक्तं हि न सर्वेषां च वेदिनाम् ॥
 उपयुक्तं भूतलेऽत्र सूर्यं तस्मात्तदेव वै । सर्वसंशयर्ह सर्वप्रयोगविशदं पुनः ॥
 सर्वरंगीकृतं सर्वलोकश्रुतिमनोहरम् । कल्पाख्यं च तदेवैकमार्थं भगवता कृतम् ॥
 सर्वेषां यजने मुख्यत्वेनैव स्वीकृतं महत् । नैतत्समन्ततोऽन्यतु सूर्यं पतितपादकम् ॥
 न विद्यते सर्वथैव हौत्रार्थं तु यथा तथा । आश्वलायनसूर्यं वै सर्वस्मादुत्तरात्तरम् ॥
 हौत्रकार्येऽपि भगवान् स्वतन्त्रः पारतन्त्र्यहा । सूत्रयामास वैशद्यमनुसृत्य महामतिः ॥
 यजुर्वेदगतैर्मन्त्रैरापस्तम्बः स सर्ववित् । तस्मात्तु तादृशं सूर्यं नास्येवेति मुनिश्चयः ॥
 परमाध्वर्यवं तथा सूर्यं वाजसनेयकम् । यजुर्वेदार्थघटितं तथायेतत्पुनः परम् ॥

सप्तार्बत्रिकमित्येव प्रसिद्धं ततु केवलम् । तन्मात्रकं ततस्त्वेकं मया प्रोक्तं विशेषतः ॥
यथैव याजुषं हौत्रं आपस्तम्बेन सूत्रितम् । येन केन तथान्येन यत्र कुत्र न कीर्तितम् ॥

सूत्रकारैश्च निखिलैः गार्ह्यकर्मणि कृत्स्नशः ।
पृथक्त्वेनैव सर्वाणि चोपदिष्टानि सूत्रतः ॥
अनिनहोत्रं पितृयज्ञः शिष्टं श्रौतं यदस्ति तत् ।
आध्वर्यवं तु यजुषा ऋचा हौत्रं तथैव च ॥
साम्नोदूरगात्रं च सर्वेषां सममेव न संशयः ।
यथा वा यजुषा हौत्रभिष्ठिकाण्डस्य कृत्स्नशः ॥

ऋचा तथाध्वर्यवं न साम्ना वा न निरूपितम् । यजुर्वेदस्ताहशोऽयं ऋचां साम्नां समाश्रयः
नित्यस्वतन्त्रः सुमहान् सदा सर्वनियामकः ।
तदाध्वर्यवसूत्राणि षट्संख्याकानि केवलम् ॥
तदप्येकं प्रकथितं सूत्रं वाजसनेयकम् ।

यजनं खलु सर्वत्र बहूचानां निरन्तरम् । छन्दोगानां च तत्पूत्रद्वयं हृष्टं न चेतरत् ॥
आपस्तम्बेन रचितं तथा बौधायनं च तत् । सप्तानामपि सूत्राणां याजुषाणां पुनस्तदा ॥

छन्दोगानां बहूचानां भृगवेदादेव हौत्रकम् ।
औदूरगात्रं च तथा प्रोक्तं सामतस्तु न चान्यतः ॥
हौत्रभृगवेदरचितं औदूरगात्रं च तथाविधम् ।
कण्वानां बाष्कलानां च तथा काठकिनामपि ॥
कौशीतकानां जैमिनिसूत्रिणामपि चोदितम् ।
शाङ्क्यायनिमुखानां तु यजनं न कलौ मतम् ।
उत्सन्नास्ते हि तच्छाखास्तच्च सूत्रं तथाविधम् ।
अनुत्सन्नदशायां तु हौत्रमौदूरगात्रकं तथा ॥

तेषामेतद्विविधानवर्त्मनैव न चान्यतः । हौत्रं तु याजुषं यत्तु याजुषाणां तदुच्यते ॥
न चान्येषां कदाचित्स्यात् यदि स्यात्कर्म तद्वृथा ।
याजुषाणां च तद्वौत्रं यावत्तावत्प्रकीर्तितम् ॥

तदन्यत्र धर्मादिघनकर्मसु चेत्पुनः । तदेव हौत्रं विहितमाश्वलायनवर्त्मना ॥
 हौत्रं तद् याजुषं वेदचोदितं ब्राह्मणात्परम् । प्रश्नत्रयमितात्सम्यक् सर्वेषीनां समझसम्
 याज्यापुरोऽनुवाक्याभ्यां प्रधानहविषः पुनः । तद्विशेषस्य तत्रत्यप्रयोगस्याख्यिलस्य च ॥
 सामिधेनीभिरेवं वै पुरोकृगिभश्च तादृशैः । तथा पत्नीसंयाजान्त निरूपणमुखादितः ॥
 तस्मात्तदेतत्सूत्रीयाणामेव नितरां मतप्र ॥

सूत्रान्तरेण संस्कारेदोषः

यदा स्मार्तं तथैव स्याद्दन्येन कदाचन । सूत्रोण संस्कृतो मोहात् पुनः संस्कारमर्हति ॥
 स्वसूत्रोक्तेन विधिना न चेत्पातित्यमर्हति । शाखां शिखां च सूत्रं च समयाचारमेव च ॥
 पूर्वैराचरितं कुर्यादन्यथा पतितो भवेत् । पूर्वोक्तानां तु सर्वेषां षण्णामपि च सूत्रिणाम् ॥
 शाखेयं तैत्तिरी होया शिखा तेषां पुरो भवेत् । बौधायनीयसूत्राणां तत्र केचन बाढबाः ॥
 पश्चान्छिखा दुर्लभाः स्युस्तेऽत्यन्तं प्रतिपादिताः ।
 अत्यन्तात्युत्तमत्वेन तद्विनाश तथा पुनः ॥
 जघन्यातिजघन्यत्वेनैवेति निखिला जगुः ॥

शिखाधारणप्रकारः

पुरशिखा यदि पुनः याजुषा बहूचास्तथा ।
 छन्दोगा वा न तैस्तुल्या बौधायनिभिरज्ञसा ॥
 पुरशिखैः किंपुनश्चेदधिका एव केवलाः ।
 वैदिकाश्च महात्मानः पड़क्तियोग्या इति स्मृताः ॥

प्रायेण भूतले सर्वं याजुषा बहूचास्तथा । न्यञ्ज्वैकल्यरहिताः सर्वत्रायुतमोत्तमाः ॥
 छन्दोगेषु तु सर्वत्र जघन्याः स्युः क्वचित्क्वचित् । ते त्यक्तवेदसूत्रत्वादन्यवेदपरिप्रहात् ॥
 संगृहीतान्यसूत्रत्वात् द्वाभ्यां तेषां जघन्यता । तेषां सदाप्येतदेव दूषणं नान्यदुच्यते ॥
 कदादित्ते तु निखिलाः छन्दोगाः कालभेदतः ।
 संत्यक्तवेदसूत्राः स्युः प्रायेणैवेति तत्त्वतः ॥

ते जैमिनीयाः सूत्रा ये सर्वे पूर्वाःशिखाः स्मृतवर्चः ।
तथा वैखानसाः केचिदौखेयाश्च तथा मतः (ताः) ॥
भारद्वाजीयाः सूत्रे तु यदि स्युश्चेत्तथाविधाः ।
त एव तेषां विहिताः नान्येषामिति तद्ब्रुवम् ॥
यो वा को वा पुर्वच्चिम स्ववेदं वा स्वसूत्रकम् ।
त्यक्त्वा समाश्रयेदन्यं सद्यः पातित्यमर्हति ।
वेदत्यागेनास्य वेदस्वीकारात्सद्य एव वै ॥
शाखारण्डो भवेन्नूनं न योग्यो हव्यकव्ययोः ।
न पड्क्तियोग्यश्च तथा स तु स्यान्नित्यकिलिवषी ॥

तहोषपरिहाराय पुनवदं समभ्यसेत् । पश्चात्पुनः संस्कारेण वेनुदक्षिणया च सः ॥
शुद्धो भवेन्न चेन्नैव त्यक्तसूत्रश्च चोदितः । एतेनैव प्रकारेण स्वसूत्रात्संस्कृतः शिवः ॥
न चेद्ब्रह्मो न संदेहोऽत्यप्रवेश्यश्च पड्क्तिषु । न समत्वेनोपवेश्यः सभासु स तु गर्हितः ॥
कदाचिद्दैवतोमार्गमध्ये यदि भृतस्य चोत् । श्रोत्रियासन्निधौ विप्रदुर्घटे गहनेऽथवा ।
तल्लब्धसूत्रतः कृत्वा येन केन प्रकारतः । पश्चात्सम्यक् स्वसूत्रोक्तविधिना चित्पूर्वकम् ॥
सर्वं तत्पैतृकं कर्म धर्मज्ञसमयस्तथा । यदि कीकटदेशेषु विप्रशून्येष्ववर्त्मसु ॥
संप्राप्तं प्रेतकृत्यं तद्भन्नापेक्षया परम् । येन केनापि विधिना संस्कारं तन्निवर्तयेत् ॥

आहिताग्निविषयः

यद्याहिताग्निदूराग्निर्नष्टाग्निर्वा तथाविधः । भृतश्चेत्तस्य तृष्णीकं दहनं चेत्समज्ञसम् ॥
न चेत्तस्य पुनः करुं कर्म यत्पैतृमैधिकम् । येन केन प्रकारेण यद्वा तद्वा कृतं यदि ॥
तत्परं तस्य विधिना कर्मणः करणे बहु । बाधकं प्रभवेन्नूनं तथा तत्तु समाचरेत् ॥
शिखानिधानं सर्वेषां चौलकर्मणि शाखतः ।
छन्दोगानां तु गोदानवते तत्कथितं पुनः ॥
चौलाभावेऽपि तृष्णीकं तृतीये वत्सरे तु तत् ॥

उपनयने शिखाधारणम् जातकर्मादीनां सर्वेषामुपनयनकाले कर्तव्यता

शिखानिधानं कार्यं स्यादित्येवं मनुरब्रवीत् ।

मौज्ज्यां कृत्स्नस्य जातादिकर्मणः करणं स्मृतम् ॥

तस्मिन्नेव दिने तेन कर्मणा तत्समाचरेत् । कर्मणामपि सर्वेषामकृतानां स्वकालके ॥
स्वकालविहितेनैव कर्मणा करणं विधिः । प्रधानकर्मणः पूर्वं गतस्य करणं स्मृतम् ॥

न तु पश्चादिति विधिः नापि पूर्वदिनेऽपि वा ।

गतानि यानि कर्मणि कृत्वा तानि क्रमेण वै ॥

पश्चात्प्राधार्णिकं कर्म कुर्यादित्येव सा श्रुतिः । समयाचारशब्देन कर्म स्मार्तं तदुच्यते ॥
प्रकृते तस्य यत्प्रोक्तं प्रतिपादकमञ्जसा । सूत्रं तदेव नान्यत्तु तदेतद्यज्ञतुश्यम् ॥
पूर्वैराचरितं कार्यं पूर्वं पितॄभितामहाः । प्रपितामहाद्याः स्युस्ते तैरशास्त्रकृतं(विहितं)तु चेत्
तत्त्याज्यमेव सुतरां शाखीयं यत्तदाचरेत् । स्वसूत्रोक्तप्रकारेण स्मार्तं कर्म श्रुतीरितम् ॥
तत्र ब्राह्मण्यकरणं मौज्जीकर्मोक्तं स्मृतम् । तद्योग्यतापादकानि जातकादीनि मुख्यतः ॥
कर्तव्यत्वेन चोक्तानि तत्पश्चात्तसमाचरेत् । जाते पुत्रे जातकर्म विहितं शास्त्रवर्तमना ॥
तत्क्रियायोग्यतासंपादनाय स्नानमुच्यते । तच्च स्नानं विशेषेण जातमात्रे विधीयते ॥

सद्यो बहिर्जले कुर्यात्कुर्वन् स्थापनमञ्जसा ।

यावत्प्राणं सत्वरेण चैलं कण्ठ्यां दृढं स्वयम् ॥

त्रिवैष्टित्वातिमुदा वन्धयित्वा च पर्वणि । सघोषं निपतेदप्सु चोर्ध्वं तत्सलिलं यथा ॥
प्रोदूगच्छेत्सर्वतो दूरं चंकमन्नपतेत्तथा । तदुत्क्षिप्तेनोदकेन पितरोऽस्य तदुन्मुखाः ॥

अत्यन्तवृप्ताः सुखिताः क्षुत्पिपासाविवर्जिताः ।

आनन्दसागरे मग्नाः भवेयुर्हतकशमलाः ॥

तथा स्नात्वा तटं प्राप्य स्नानतर्पणतः परम् । वस्त्रद्वयं पीडयित्वा भूतलेऽस्यन्तभक्तिः ॥
एतज्जलं च केषांचित्पितृणामिति चेत्सा । दृढवस्त्रः सुपुण्डश्च जातकर्म समाचरेत् ॥
नान्दीश्राद्धं विधानेन हिरण्येनात्मकेवलप् । कर्तव्यमविलम्बेन शुचिना दर्भपाणिना ॥

नानासंस्काराणाम्बर्णनम्

कर्मणस्तस्य पूर्वं वा पश्चाद्वा तत्समाचरेत् ।

संकल्पपूर्वकं मन्त्रैः दिवस्पर्यादिभिः शिवैः ॥

अभिमर्शनकर्मादि कृत्वा माधवकर्म च । व्याहृतीभिः प्रकुर्वात् मेधां तेति च मन्त्रतः ॥
त्वयि मेधामिति प्रोक्त्वा नैष्टक्यं कर्म चाचरेत् ।

अथाग्निं च प्रतिष्ठाप्य फलीकरणवस्तुतः ॥

हावयित्वा सर्षपैश्च पैषं कुर्याच्च शास्त्रतः ।

तत्स्तमिन्नं विधिना धारयीतैव तच्छशोः ॥

रक्षार्थं होममात्रं तत्कुर्यादन्वहमेव वै । प्रथमे दिवसे होमात्परं सत्वरमेव वै ॥

अर्चन्येद्ब्राह्मणान् भक्त्या गन्धाक्षतसुमादिभिः ।

ताम्बूलदक्षिणाभिश्च धान्यदानैरनेकशः ॥

बस्त्रौगांभिर्धनै रत्नैः शक्त्या लोभविवर्जितः ।

सर्वमङ्गलवाद्यानि कारयीतैव शक्तिः । सुमङ्गलयर्चनं नित्यं तद्गानैकप्रपूर्वकम् ॥

नीराजनं मन्त्रपूर्वामाशिषश्च क्रमात्स्मृताः । नित्यमेवं प्रकर्तव्यं सत्यां शक्त्यामतत्परः ॥

उत्सवो नास्ति सर्वेषां तस्मादेवं समाचरेत् । पुत्रजन्मनि यदत्तं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥

पित्रोः क्षयाहृदयनयोः दत्तं भवति चाक्षयम् ।

तस्मात्सवप्रयत्नेन शक्त्या दानानि चाचरेत् ॥

महत्युत्सवे ताह्शेऽस्मिन् लोभशाळ्यविवर्जितः ॥

नामकरणम् अन्तप्राप्ननम् चूडाकर्म

एकादशे द्वादशे वा नामकर्म च शास्त्रतः । व्यवहाराय नामनस्तु पिता कुर्यात्कलत्रवान् ॥

बलब्रीर्यादिसिद्धृथं षष्ठेऽन्तप्राप्ननं चरेत् । भूरपामिति मन्त्रैस्तैः रक्षावन्धनपूर्वतः ॥

ब्राह्मणान् भोजयेच्चात्र शक्त्या दक्षिणया तथा ।

तत्सत्रैतीयके वर्षे चूडाकर्म विधानतः ॥

कुर्यादद्वृहरपूर्वं वै संकल्पानन्तरं शुचेः । कृत्वा प्रतिष्ठां विधिना कुमारं वर्णिभिः सद ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

जनन्या भोजयित्वाऽथ कृत्वा दिग्बपनं शुचेः ।
 पश्चाद्धागे प्राङ्मुखस्य कृत्वा कर्मक्षुरं तथा ॥
 निक्षिपेच्च शिखां मन्त्रैर्वाद्यघोषप्रपूर्वकैः ।
 ततः स्नातं कुमारं तं मात्रा साकं स्वयं शुचिः ॥
 निकटे स्वस्योपवेशयित्वा कर्म (कुर्यात्) तदादिकम् ।
 पवित्रपाणिरखिलं कुर्याद्ब्राह्मणसाक्षिकम् ॥
 तदन्ते ब्रह्मणे दृत्वा परं शक्त्या द्विजान् ततः ।
 पूजयित्वा दक्षिणादिप्रदानैर्लोभं र्जितः ॥
 नीराजनाशीर्वादादि गृहीत्वा ब्राह्मणानथ ।
 भोजयित्वा विधानेन स्वयं भुजीत बन्धुभिः ॥
 एवं निर्वर्त्य तदनु तां मौज्जीमष्टमेऽपि वा । गर्भाष्टमे ब्राह्मणानां कर्तव्यत्वेन शास्त्रतः ॥
 चोदितत्वात्प्रकुर्वीत गर्भेकादशवत्सरे । राजन्यानां विशां चेत्तु गर्भद्वादशवत्सरे ॥
 मुख्यकालाः प्रकथिताः गौणकालान् परे जगुः ।
 ब्रह्मवर्चसकामश्चेत् पञ्चमाब्दे समाचरेत् ॥
 नवमो दशमश्चाब्दः षष्ठो वत्सर एव च ।
 काम्यकाला ब्राह्मणस्य राजन्यस्य तथाष्टमः ॥
 नवमो दशमश्चापि वत्सरात्कामनापराः । वैश्यस्य नवमः प्रोक्तः दशमस्तदनन्तरम् ॥
 संवत्सराः काम्यकाला इति वेदविदो विदुः । सुमहानुपपत्तौ चेदाषोडशकवत्सरात् ॥
 बाढबं चोपनीतैवमाद्वाविंशात्तु भूसुरा । वैश्यं चेदाच्चतुर्विंशादिति वेदानुशासनम् ॥
 तदूर्ध्वं पतिता होयाः सर्वकर्मवहिष्कृताः ।
 जातकादीनि कर्माणि स्वस्वकालाकृतानि चेत् ॥
 उपनीत्यैव कार्याणि तदा तेषां प्रधानतः ।
 विद्यमानाखिला धर्माः समुख्याः प्रभवन्ति वै ॥
 प्रकृतस्यैव तस्यास्य धर्मा ये शास्त्रचोदिताः । तेषामेव प्रधानत्वेनैव स्याद्गणना परा ॥

उपनयनकालकृतानां पृथक् क्षुरकर्मभाववर्णनम्

७७

तेषां तत् पुरोक्तानां जातादीनां तु कर्मणाम् ।

मौज्जीकाले मन्त्रमात्रक्रिया कार्या न चापरा ॥

नायड़कुरप्रतिसरक्षुरादीनां पृथक् पृथक् । करणं शास्त्रविहितं न भवत्येव सर्वथा ॥
तस्मान्मौज्जया कदाचित्तु चूडाकर्मकृतौ तथा ॥

उपनयनकालकृतानां पृथक् क्षुरकर्मभावः

नान्यादिवल्कुरस्यापि न पृथक्करणं मतम् । तन्मात्रस्य पृथक्स्त्वेन करणे किल केवलम् ॥
कुमारमातृभुक्त्यादि प्रसक्तया प्राकृतं महत् । कर्मोपनयनं सद्यो व्यर्थं नष्टं भवेदतः ॥
उपनीत्या सहैव स्यान्मातृमाणवकक्रिया ।

भुक्त्याख्या वर्णिनां चापि तत्पश्चादखिलक्रिया ॥

मौज्जयास्तस्या इति परं तत्त्वं झोयं महात्मभिः ।

सर्वं तदोपनयनात्तस्य बालस्य केवलम् ॥

इच्छाभक्षणसञ्चारभाषणानीति धर्मतः । विहितान्येव तेषां तु शुचिश्चाशुचिरेव च ॥

तथाविधिर्निवेद्यो वा पित्रोराशौचमेव यत् । तन्मात्रमेव तच्चापि मातुस्तद्रजसोऽवम् ॥

यन्मालिन्यं स्तन्यपानजं वा नैषां परं तु तत् ।

अहर्मात्रस्य कृत्स्नस्य रात्रिमात्रस्य वा तथा ॥

निद्रया स्नानसंप्राप्तिः तच्च स्नानं समन्त्रतः ।

उडणोदकेन कृत्स्नस्य गात्रस्य क्षालनं परम् ॥

प्रस्यक् सर्वत्र नान्यस्यातच्चतुर्थादिकात्परम् ।

तत्पूर्ववन्न भवति ज्ञानाभावे तु केवलम् ॥

त्यक्तस्तन्यस्य घटिकामात्रसंबासतस्तथा । स्नानं स्यादेव संत्यक्तस्तन्यपानस्य पूर्ववत् ॥

सर्वमेव भवेन्नूनं परं त्वेकं पुनर्मतम् । तन्मालिन्यं नास्य भवेत्तदोपनयनात्किल ॥

मौज्जयाः परं सर्वं एव नियमाः सर्ववर्णिनाम् ।

क्षत्रियाणां च वैश्यानां नवमाब्दात्परं पुनः ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

कामभक्षः कामचारः कामवादश्च निन्दिताः ।

पितृभ्यां शिक्षिणीयाश्च भीसंदर्शनमात्रतः ॥

न संताङ्ग्या बाधनीया लालनीयाश्च सन्ततम् ।

भग्नकामा न कार्याश्च प्राप्तकामाः प्रतोषिताः ॥

पुष्टाङ्गाश्चापि कर्तव्याः तत्कीडनकदानतः । हसन्मुखाः प्रकर्तव्याः न कार्याः प्रहृदन्मुखाः ॥

अज्ञानिनो ये पृथुकान् मनोभङ्गं प्रकुर्वते ।

तेषां लक्ष्मीर्यशोभाग्यं ओजस्तेजोद्युतिर्मतिः ॥

क्षणान्निर्मूलतां याति क्षयं वंशः समश्चुते ।

या नारी स्वार्भकं ज्ञानविकलं वा स्तनंधयम् ॥

पुत्रपौत्रमथान्यं वा स्वपोष्यापोष्यपात्रकम् । अभावनष्टासंलब्धवस्तुसंप्रार्थनादिभिः ॥

हृदन्तं देहि मे चेति ताडयन्तं पुनः पुनः । शपन्तं बहुधा मूढं ताडयत्यतिमौढयतः ॥

सा दुर्भगा नष्टभाग्या नष्टभर्ता विनष्टधीः । नष्टश्रीकामधान्यादिसंपत्का तत्क्षणाङ्गवेत् ॥

तत्ताङ्गनादिदुःखार्त्तहृदितध्वनिरुत्थितः । आब्रह्मलोकं व्याप्नोति तच्छ्रुत्वा पितरस्तुते ॥

स्वताङ्गनावमानातिलाघवात्यन्तदुःखिताः । अत्यन्तासद्यतद्दुःखसहस्रगुणशालिनः ॥

शपन्त्येनाभियन्तियं वन्ध्यानष्टप्रजाथवा । नष्टायुष्या नष्टकामा गतश्रीर्गतमन्दिरा ॥

अलब्धाशरणापापा भवेत्येति(वत्वि)महाकृधा ।

तस्मात्तु सुतरां बालाः न प्रहार्या यतस्तु ते ॥

ज्ञानशून्याः परेषां तत्सुखदुखाविवेकिनः । ते भाषया चाटुवाक्यशतकैः प्रतिकारकैः ॥

सुखश्रोत्रकरैरस्यैस्तोषणीयाः पदे पदे । तदुद्धरणसञ्चार गतागतविडम्बनैः ॥

दो(दो)लालोडनतद्गीतितच्चित्ताकर्षणादिभिः ।

अत्यन्तोपायशतकैः यैः कश्चित्प्रीतिवर्धनैः ॥

जातहर्षाः प्रकर्तव्याः न भग्नाशाः कदाचन ।

ये तूष्णीं दुर्भगा बालान् ज्ञानहीनान्तुषान्विताः ॥

न्यक्कुर्वन्तः छत्कुर्वन्तः वचोभिः श्रुतिदुःखदैः ।

तिरस्कुर्वन्ति तूष्णीकं तिरस्कारस्य ताहृशाः ॥

एतदिष्टसुराचार्यपैतृको जायते ध्रुवम् ।

तस्माद्बालान् वरान् स्वीयान् ज्ञानशून्यान् कदाचन ॥

न क्रुध्येत्रपि चाक्रोशेत्रहरेत्रपि भीषयेत् । तच्चित्ततोषणं ये वै प्रकुर्वन्ति तदा तदा ॥
ते सर्वे देवमुनिराङ्गोगिदेवद्विजन्मनाम् । तदनुप्रहपात्रं स्यादन्यथा न भवेत्तथा ॥

बालानां तुष्टये ये वै चिपिटादीन् भलादिभिः ।

तदा तदा प्रदास्यन्ति कृते तेषां सुरेश्वराः ॥

त्रयस्त्रिशत्कोटिसंख्याः लोकपाला जगद्विताः ।

वसवोऽस्त्रौ द्वादशापि सरुद्राः साप्सरोगणाः ॥

पितृभिः सहसुप्रीताः पूजिताः प्रभवन्त्यति ।

कन्यकां पूजिताः स्युच्चेत्तत्रापि ज्ञानवर्जिताः ॥

वर्षादूधर्वं विवाहस्य प्राक्तु किंकिणिकादिभिः । तत्तत्कीडनकापात्रैः मृदारूपरिकलिपतैः ॥

तद्भूषणैस्तत्सालभञ्जिकापुञ्जपुञ्जकैः । तेषां ततः पुरोक्तानां जातादीनां तु कर्मणाम् ॥

मौञ्जीकाले मन्त्रमात्रक्रिया कार्या न चापरा । नायङ्कुरप्रतिसरक्षुरादीनां पृथक् पृथक् ॥
करणं शाखविहितं न भवत्येव सर्वथा । तस्मान्मौञ्ज्या कदाचित्तु चूडाकर्मकृतो तथा ॥

उपनयनकालकृतानां पृथक्क्षुरकर्माभावः

नान्यादिवत्क्षुरस्यापि न पृथक्करणं मतम् । तन्मात्रस्य पृथक्क्षेन करणे किल केवलम् ॥

कुमारमानभुक्तयादिप्रसक्तया प्राकृतं महत् । कर्मोपनयनं सद्यो व्यर्थं नष्टं भवेदतः ॥

उपनीया सहैव स्यान्मामाणवकक्रिया ।

भुक्तयारुण्या वर्णिनां चापि तत्पश्चादखिलक्रिया ॥

मञ्ज्यास्तस्या इति परं तत्रं ज्ञेयं महात्मभिः । सर्वं तदोपनयनात्तस्यबालस्य केवलम् ॥

इच्छाभक्षण सच्चार भाषणानीति धर्मतः । विदितान्येतेषां तु शुचिश्चाशुचिरेव च ॥

तथाविधिर्निषेदो वा पित्रोराशौब्रेत्र यत् । तन्मात्रमेत्र तच्चापि मातुस्तद्रजसोद्रवम् ॥

यन्मालिन्यं स्तन्यपानजं वा नैषा परं तु तत् ।

अहर्मात्रस्य कृत्स्नस्य रात्रिमात्रस्य वा तथा ॥

मार्कण्डेयसूत्रिः

निद्रया स्नानसंप्राप्तिः तच्च स्नानं समन्वतः ।
उषणोदकेन कृत्स्नस्य गात्रस्य क्षालनं परम् ॥
सम्यक् सर्वत्र नान्यत्स्यात्तच्चतुर्थादिकात्परम् ।
तत्पूर्ववन्न भवति ज्ञानाभावे तु केवलम् ॥

त्यक्तस्तन्यस्य घटिकामात्रसंवासतस्थथा । स्नानं स्यादेव संयुक्तस्तन्यपानस्य पूर्ववन् ॥
सर्वत्रेव भवेन्नुनं परं त्वेकं पुनर्मतम् । तन्मालिन्यं नास्य भवेत्तदोपनयनात्किल ॥
मौज्ज्याः परं सर्वं एव नियमास सर्ववर्णिनाम् ।
क्षत्रियाणां च वैश्यानां नवमाब्दापरं पुनः ॥
कामभक्षः कामचारः कामवादश्च निन्दिताः ।
पिण्डियां शिक्षणीयाश्च भीसंदर्शनमात्रतः ॥
न संताङ्गाः बाधनीया लालनीयाश्च सन्ततम् ।
भग्नकामा न कार्याश्च प्राप्तकामाः प्रतोषिताः ॥
पुष्टाङ्गाश्चापि कर्तव्या तत्क्रीडनकदानतः ।
हसन्मुखाः प्रकर्तव्याः न कार्याः प्ररुदन्मुखाः ॥
अज्ञानिनो ये पृथुकान् लनो(लग्न)भङ्गं प्रकुर्वते ।
तेषां लक्ष्मीर्यशोभाग्यं ओजस्तेजो युतिर्मतिः ॥

क्षणान्निर्मूलतां याति क्षयं वंशः समश्नुते । या नारी स्वर्भकं ज्ञानविकलं वा स्तनं धयम् ॥
पुत्रपौत्रमथान्यं वा स्वपोष्यापोष्यपात्रकम् । अभावनष्टसंलघ्वस्तुसंप्रार्थनादिभिः ॥
रुदन्तां देहि मे चेति ताडयन्तं पुनः पुनः । शपन्तं बहुधाः मूढं ताडयत्यतिमौडयतः ॥
सा दुर्भगा नष्टभाग्यां नष्टभर्ताविनष्टधीः । नष्टश्रीकामधान्यादिसंपत्का तत्क्षणाङ्गवेत् ॥

तत्ताडनादिदुःखात्सुदितध्वनिरुद्धितः ।

आब्रह्मलोकं व्याप्नोति तच्छ्रुत्वा पितरस्तु ते ॥

स्वताडनावमानातिलाघवात्यन्तदुःखिताः । अत्यन्तासह्यतदुःखसहस्रगुणशालिनः ॥
शपन्त्येनामियं नित्यं वन्ध्या नष्टप्रजाथवा । नष्टायुष्या नष्टकामा गतश्रीर्गतमन्दिरा ॥

अलवधाशरणापापा भवेत्येति (वत्वि) महाकुधाः ।

तस्मात्तु सुतरां बालाः न प्रहार्या यतस्तु ते ॥

ज्ञानशून्याः परेषां तत्सुखदुःखाविवेकिनः । ते भाषया चाटुवाक्यशतकैः प्रीतिकारकैः ॥
मुखश्रोत्रकरै रम्यैस्तोषणीयाः पदे पदे । तदुद्धरणसञ्चार गतागतविडम्बनैः ॥

डोलालोडनतदगीतितच्चत्ताकर्षणादिभिः ।

अत्यन्तोपायशतकैः यैः कश्चित्प्रीतिवर्धनैः ॥

जातहर्षाः प्रकर्तव्याः न भग्नाशाः कदाचन ।

ये तृणीं दुभगा बालान् ज्ञानहीनान्तुषान्विताः ॥

न्यक्रुर्वन्तः छत्कुर्वन्तो वचोभिः श्रुतिदुःखदैः ।

तिरस्कुर्वन्ति तृणीकं तिरस्कारस्य तादृशाः ॥

एतदिष्टसुराचार्यपैतृको जायते ध्रुवम् ।

तस्माद्बालान् वरान् स्वीयान् ज्ञानशून्यान् कदाचन ॥

न क्रुध्येन्नापि चाक्रोशेत्प्रहरेन्नापि भीषयेत् । तच्चित्तोषणं ये वै प्रकुर्वन्ति तदा तदा ॥

ते सर्वे देवमुनिराङ्गोगिदेवद्विजन्मनाम् । तदनुप्रहपात्रं स्यादन्यथा न भवेत्तथा ॥

बालानां तुष्टये ये वै चिपिटादीन् फलादिभिः ।

तदा तदा प्रदास्यन्ति कृते तेषां सुरेश्वराः ॥

त्रयस्त्रिशत्कोटिसंख्याः लोकपाला जगद्विताः ।

वसवोऽष्टौ द्वादशापि सरुद्राः साप्सरोगणाः ॥

पितृभिः सहः सुप्रीताः पूजिताः प्रभवन्त्यति ।

कन्यकां पूजिताः स्युश्चेत्तत्रापि ज्ञानवर्जिताः ॥

वर्षादूर्ध्वं विवाहस्य प्राक्तुं किंकिणिकादिभिः । तत्तत्क्रीडनकापात्रै मृद्धारुपरिक्लिपतैः ॥

तद्भूषणौष्ठैस्तत्सालभञ्जिकापुञ्जपुञ्जकैः । श्रीर्धीर्लक्ष्मीर्महागौरी वाणी चैन्द्री दयारमा ॥

क्षमा शान्तिश्च पुष्टिश्च देवपन्योऽखिलास्तथा ।

मंगलानि च सर्वाणि ह्रदास्तीर्थानि च द्रमाः ॥

सरितः सागराः सप्र लोकास्ते पवतास्तथा । कृष्णश्च सपत्नीकाः सर्वे दीर्घायुषस्तथा ॥

पूजिताः परिपूर्णार्थाः कृतार्थाश्च पदे पदे ।

पुष्ट्राङ्गास्तुनिदलाश्च स्युः सत्यमेतन्मयोदितम् ॥

कन्यकामनसं सर्वेऽनुसृत्य सुतरां यतः । निवसन्त्येव तस्मात् प्रीणयेदतिर्षयेत् ॥

तावतातेऽतिहृष्टाश्च प्रोता एनं क्षणेन वै । प्राप्तश्रियं प्रकुर्वन्ति नष्टदौर्भार्गयवत्तमम् ॥

दीर्घायुषं सुप्रजसं नित्यारोग्यसुपुष्टिकम् । तस्मात् कन्यकादानं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥

महादानसहस्रेण तुलितं तत्पुनर्मया । निरूप्यते विविच्यैव महादाननिरूपणे ॥

उपनीतधर्माः ओमित्येकाक्षरमित्यादिमन्त्रस्वरूपम्

उपनीतस्तु पित्रा यो द्विजोक्तनियमस्सदा । न भवेदेव तस्मात् द्विजत्वं प्राप्तवान् यतः ॥

कृतकालत्रयमहामन्त्रसन्ध्यो महाशुचिः । कृताग्निकार्यः सुमनाः दण्डाजिनधरो भवेत् ॥

सन्ध्यामन्त्राश्च ये ते स्युरापोहिष्ठादिकाः पुरा ।

मया निरूपिताः सर्वे गायत्रीप्रमुखाः शिवाः ॥

तदर्थस्तत्क्रियाश्चापि तदुत्पत्यस्त्रवर्त्म च । अतोऽत्र सर्वं तदभूयो न वाच्यं हि ततः परम् ॥

यत्तदेव प्रवक्त्रत्र्यं शिष्टं मन्त्रगणादिकम् ।

ओमित्येकाक्षरादि स्यात् सप्तत्रिंशात्मको मनुः ॥

आद्यपादे त्वष्टुवर्णाः द्वितीये दशवर्णकाः । तृतीये द्वादशार्णाः स्युः तुरीयः सप्तवर्णकः ॥

ओंकारब्रह्मणोरैक्यप्रतिपादनहेतवे । मन्त्रोऽयं प्रथमः श्रीमान् जयादौ विनियोजितः ॥

तदृष्टवाशब्दनिर्वाच्यग्राश्चयागमसिद्धये । द्वितीयमन्त्रः कथितः आयात्वित ततः परम् ॥

द्वात्रिंशद्वृण्गणकस्तुर्यपादे तु तस्य वै । सबयोर्भद्रो ह्येयः सप्तमार्णस्य लाट्षाः ॥

गायत्रीमिति यः शब्दः तृतीयान्तश्च केवलः ।

प्रथमार्थं विनिर्दिष्टः गायत्री ताहशी शिवा ॥

मे त्रैक्ये द्वृण्गुपस्वेति जुपतामिति चार्थकः । यदहादिति मन्त्रोऽयं ताहाध्यानफलार्थकः ॥

द्वात्रिंशद्वृण्गणघटितः सर्वप्राप्तप्राप्तोदकः । सर्ववर्णोति मन्त्रोऽयं सर्वेषां तदनन्तरम् ॥

संस्थितानामोजोऽसीति हनुषङ्ग इति स्मृतः । सप्तानामपि मन्त्राणां यजुषां पूर्वतोऽपि वा ॥
 परतो वानुषङ्गः स्यात् सोऽयं मास्त्वस्तु वा पुनः ।
 विकल्पानामत्र पुनः समः प्राधान्यतो मतः ॥
 अतो यस्य यथेच्चं वै तदङ्गीकरणं भवेत् । अभिभूरो महामन्त्रः सर्वाकर्षणसुक्षमः ॥
 गायत्रीमुखदेवीनां छन्दर्शीणां च सत्रियाम् ।
 एभिश्च पञ्चभिर्मन्त्रैः स्वात्मन्यावाहनं चरेत् ॥
 गायत्रीमावाहयामीत्यादिकैः पञ्चभिः शिवैः । महात्मनो ब्राह्मणस्य सर्वदेवस्वरूपता ॥
 अभिवृद्धिस्तेजसः स्यात्प्रतिनित्यं त्रिवारतः । छन्दर्शिदेवतानां च तथाङ्गानां च बोधकाः ॥
 यजुर्विशेषागायत्राः शिखान्ताः सप्त कीर्तिताः ।
 अथ पत्रात्पृथिव्योनिः प्राणापानादिकं यजुः ॥
 विनियोगान्तकं त्वेकं गायत्री रूपबोधनात् ।
 आरम्भ्य तस्या देव्या वै गायत्र्या स्वीकृतौ मतम् ॥
 सप्तीपवाचकः सोऽयमुपशब्दः प्रकीर्तिः । नयनं स्यादानयनं आकर्षणमिति स्मृतम् ॥

गायत्रीस्वरूपम्

ओं भूर्भूवस्सुवश्चेति प्रथमं शीर्षमुच्यते । ओमित्येतद्द्वितीयं स्याच्छीर्षं तस्यास्ततः पुनः ॥
 तत्सेति तु तृतीयं च शीर्षं वेदमयं परम् । यजुर्वेदं भर्ग इति पादस्तुर्यमिद्वैच्यते ॥
 धियो योनः पञ्चमं स्याच्छीर्षकं सामरूपकम् ।
 त्रिपात्त्वं स्पष्टमेव स्यात्तत्स भर्गो वियादिकैः ॥
 तत्सवितुर्हि प्रथमा कुक्षिर्वदाश्रया शिवा ।
 वरेण्यं तु द्वितीया स्यात्कुक्षिः शास्त्रमयोऽपि वा ॥
 भर्गो देवस्य शक्त्याख्या तृतीया तु प्रकीर्तिः ।
 धीमहीति तुरीया स्यात्कुक्षीर्लोकमयी तथा ॥
 धियो योनसुरमयी कुक्षिः सा पञ्चमी परा । प्रचोदयाद् ब्रह्ममयी षष्ठीसा सर्वरूपिणी ॥

अत्र यः सप्तमो वर्णः स तु वर्णद्वयात्मकः । णकारश्च यकारश्च द्वावित्येव मनीषिभिः ॥
ज्ञात्वा तु वैदिकैः सर्वैर्जप्यो वेदे यथैव सा । गायत्री सर्ववेदानां जननी ब्रह्मनामिका ॥
शिष्ठा मन्त्रा यथावच्च पूर्वमेव निरूपिताः । अस्य मन्त्रस्य महतो देवत्वात्सवितुस्ततः ॥

प्रातरुपस्थानमन्त्राः

जपान्ते तदुपस्थानं यजुर्भिस्तत्समाचरेत् । ऋग्रूपैरेव गायत्री प्रमुखैर्वदमध्यगैः ॥

मित्रस्येति त्रिभिर्दिव्यैः प्रातःकालेषु सन्ततम् ।

प्रथमं तत्र मित्रस्य पश्चान्मित्रो जनानिति ॥

प्रसभित्रेति पश्चात्तु तत्क्रमो वेदमध्यगः । शाखिनां निखिलानां च मित्रस्येति त्रयं तदा ॥

यजुर्ब्रूदोक्तरीत्यैव वक्तव्यं नान्यमार्गतः । एवमनिश्च सूर्यश्च जलप्राशनचोदितौ ॥

आपः पुनन्तु च तथा आमित्येकाक्षरं तथा । दशप्रणवगायत्री प्राणायामाख्यकर्मणि ॥

या चोदिता पुरा सापि आयातु वरदा तथा ।

यदह्नादिति मन्त्रश्च सर्ववर्णादिकं तथा ॥

अभिभूरोऽपञ्चकं च तथा गायत्रिया ततः । प्राणापानेत्यादिकं च उत्तमे शिखरे ततः ॥

आवाहिताया गायत्र्याः स्वस्मिन्नेव विधानतः ।

यथेच्छाप्रेषणे तस्याः उपस्थानमुखेन वै ॥

विनियुक्तो वेदविद्विस्तदेतत्त्वं तथापरम् । सुतो मयेति चरमं यजुंघ्येव ततोऽखिलैः ॥

नान्यत्र यत्र कुत्रापि तथा तस्माद्वदेत्सदा । अभिवादनकालेषु सततं प्रवरं शिवम् ॥

हो (त्र) प्रवरमार्गेण प्रवदेन्नान्यवर्तमना । आध्यवैवप्रवरतो ह्यभिवादनकादिषु ॥

यदि क्रियाविशेषेषु कृतं चेन्नाशमाप्नुयात् ॥

मार्जनमन्त्रसंख्या

तथा सन्ध्यात्रये नित्यं चतुर्विंशतिमार्जने । आपोहिष्ठेति नवकं वारद्वयकृतं यतः ॥

मन्त्रा अष्टादशा स्युर्हि तदा ते याजुषाः पराः । मन्त्रा जातानर्चतस्ते वक्तव्यास्तद्वयं परम् ॥

दधिक्रावणेति परमं यथारुचि तु चोदितम् । तथा हिरण्यवर्णाश्च चत्वारो मनवोऽपि वै ॥
यथारुचि परं तेषां षण्णामपि हि पादने । पठने चापि नियमः तेषु कर्मसु वच्चिम वः ॥
याजुषाणां भृकूप्रकारकरणं त्वत्र निन्दितम् । बहूवृचानां तथा चोभयं बाधकाय न ॥

तथा किमर्थमित्युक्ते सान्ध्यं कर्माखिलं महत् ।

यजुर्वेदान्तर्गतं स्यान्न तदन्यत्र कुत्रचित् ॥

तस्मादशेषविप्राणां यजुर्मन्त्रविधानतः । सान्ध्यस्य करणे प्रोक्तं कर्मणो नेति बाधकम् ॥
यदि शुद्धयज्ञब्यत्र सान्ध्ये कर्मणि मोहतः । शाखान्तरप्रकारेण तानि प्रोञ्चरितानि चेत् ॥

भवेत्तु कर्मवैकल्यं विशयो नात्र वच्चिम वः ।

त एते खलु षण्मन्त्राः ऋचः स्युश्च यज्ञूष्यपि ॥

वेदद्वयेऽपि चोक्तत्वात्स्वरभेदादिना तथा ।

महामन्त्रस्य तस्यास्या गात्र्याख्यस्य चेत्पुनः ॥

तत्तच्छाखोक्तरीत्यैव जपादिक उदाहृतः ॥

माध्याह्निकार्धम्

माध्याह्निकक्रियायां तु गायत्रीं सकृदेव हि । अर्ध्यमेकं समुच्चार्यं देयं स्यात्तदनन्तरम् ॥
सौर्यस्त्रेग द्वितीयं तं हंसशुचिष्ठित्युचा । तत्तच्छाखोक्तरीत्यैव तं मन्त्रं समुदीरयेत् ॥
तत्त्वक्षुरिति सर्वेषां समुच्चारणकर्मणि । यजुर्वेदविधानेन प्रोक्तिसाभिहिता परा ॥
पश्चाद्य उदमन्त्रोऽति यजुरेव हि केवलम् । तदुपस्थानकृत्येऽस्मि(न) बहूचानां विशेषतः ॥

बहूवृचानां मन्त्रोच्चारणप्रकारः

उदुत्यवगो वक्तव्यः नित्योऽयं नान्यथा मतः । याजुषाणामत्र परं आसत्येनेत्यृगात्मकः
मनुः स्याद्याजुषः पश्चादुद्वयं तमसस्परि । उदुत्यं च ततो भूयो मनुस्तदनुतादशः ॥

चित्रं देवानामित्येकरचत्वारः खलु तेऽखिलाः ।

सोऽयं चेत्तदुपस्थाने इमं मे वरुणो मनुः ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

तत्वा यामि ततः पश्चात् यच्छद्गीति पुनः परः ।
 यत्किं चेदं मनुभूयः कितवासः ततः परः ॥
 पञ्चमं ता (?) मध्यगताः पातकशत्रवः ।
 विनियुक्ता विशेषज्ञैः प्रवाच्याः स्युत्ततोऽखिलैः ॥
 तस्मिन् कर्मणि सायाहे दिगादीनां ततः पुनः ॥

दिङ्गमस्कारः

तत्रत्यानामशेषाणां नमस्कारकियापरः । नमोऽनुवाकः सुमहान् वक्तव्यः कर्मसिद्धये ॥
 दिग्लिङ्गास्तत्र संख्याताः नमो गंगादिकैखिभिः ।
 यज्ञौषि दशसंख्याकानि स्युः सर्वेऽत्र पावकाः ॥
 तदेवमखिलं प्रोक्तं साध्यं कर्मत्रयं महत् । एवं कृतोपनयनो द्विजमात्रोऽन्तर्वाहं तराम् ॥
 कुर्यात्तु सन्ध्यां नियतो न चेहिप्रो भवेद्यम् ।
 सन्ध्यामूलभिदं सर्वं ब्राह्मण्यं सर्वदेहिनाम् ॥
 बन्धनीयं प्रार्थनीयं पूजनीयं प्रयत्नतः । सेव्यं च दर्शनीयं च सन्ध्ययैतत्तु संपदः ॥
 ब्राह्मणस्य महत्त्वं तदीयतीति (?) न कैरपि ।
 सुरेन्द्रैः सर्ववेदैत्वा(र्वा) ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥
 सुरोत्तमैर्महद्विर्वा परिच्छेन्तु हि शक्यते ।
 ब्राह्मण्यं खलु देवाना मध्यत्यन्तं हि दुर्लभम् ॥
 ब्राह्मणे सर्ववेदाश्च ब्राह्मणे सर्वदेवताः । ब्राह्मणे सर्वतीर्थानि तत्पादे दक्षिणे शिवे ॥
 सर्वे समुद्राः सरितः सदा कूपाः सरांसि च ।
 पुष्करिण्यः पुष्कराद्याः सर्वे यागास्तपांसि च ॥
 विविधान्यपि कृच्छ्राणि ब्रतानि विविधान्यपि ।
 गावो द्रुमाश्च नियमाः दीक्षा यागाः सदक्षिणाः ॥
 शास्त्राणि च पुराणानि स्मृतयो विविधाः पराः ।
 आदित्या वसवो रुद्राः लोकपाला महौजसः ॥

पतिव्रतानां प्रवरा: कामधेन्वादिकाः शिवाः ।

चिन्तामणिमहाब्राताः कल्पवृक्षा धराधराः ॥

सप्तर्षयो महात्मानः विप्रमात्रेऽनिशं पुनः । स्वभागयेयकार्याय वसन्ति किल सन्ततम् ॥

न ब्राह्मण्यात्परं वस्तु समं वा यत्रकुत्रचित् । भुवनेष्वस्ति सर्वेषु कलौ केचन पामराः ॥

ब्राह्मण्यादधिकत्वेन शैवं वैष्णवमेव च । गाणपत्यं च शाकं च तत्तदेकं पुनश्च हा ॥

बदन्तस्तेन नाम्ना च वयं युक्ताः सुभूषिताः ।

तन्नामधेयमस्माकं ब्राह्मणा साधारणं यथा ॥

अधिकं सोमयाजित्वं वाजपेयत्वमेव वा । तत्पौण्डरीकथाजित्वं तथेदमपि चैककम् ॥

शैवादिकमिति प्रोचुब्राह्मणा व्याप्त्यत्वमुज्ज्वलम् ।

तदेतदत्यन्तमहामोहगाढविजृम्भितम् ॥

तद्व्याप्त्य धर्मो न भवेद् ब्राह्मण्यस्य कदाचन ।

अत्यन्तव्यभिचरितं शिवत्वादिकमल्पकम् ॥

तत्तु दर्शादियाजित्वं द्विजमात्रगतं यतः । तदसाधारणो धर्मः तच्छिवत्वाधिकं तथा ॥

सर्वथा न भवेदेव तस्माद् ब्राह्मण्यमेककम् ।

सर्वोत्तममिति प्रोक्तं आतीक्षिष्टेति सा श्रुतिः ॥

अयं ब्राह्मण्य इत्येव प्रोवाच किल तादृशी । यावतीरिति तद्वाक्यं ब्राह्मणेनैव सन्ति हि

ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो नमस्कुर्यादिति स्म च ।

उदाहृत्य जगादैव तस्मात् ब्राह्मणोऽधिकः ॥

नित्यं ब्राह्मणशब्दोऽयं ब्राह्मणानां सुभूषणम् । शब्दान्तरं तु सततं शैवादि खलु तत्परम्

प्रभवेददूषणायैव नात्र कार्या विचारणा । एवं सत्यत्र केचित्तु कलिधर्मेण केवलम् ॥

दूषणं भूषणत्वेन स्वीकृत्य प्रत्युताद्यहा । तेनदूषणशब्देन भूषितान् दूषयन्त्यहो ॥

एतत्किमिति चोक्ते तु कलिधर्मस्तु तादृशाः ।

कलौ नीचा महान्तः स्युः महान्तो नैच्यभागिनः ॥

प्रायेण भूतले शिष्याः वहवो गुरुदूषकाः । गुरुभक्ता अतिस्वल्पाः पुत्रा जनकदूषकाः ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

भर्तु वैरा: स्थियः सर्वाः प्रायेण जगतीतले ।

पतिब्रता अतिस्वल्पाः ता न सन्तीति नास्त्यपि ॥

सन्त्येव तत्रतत्रापि साध्या भर्तु परापराः । धरणी चापि निर्बीर्या निरौषधरसातराम् ॥
पापलोकैकसंकीर्ण सदा सज्जनदुर्लभा । तुच्छदेवगणाकर्णमहादेवातिदुस्तरा ॥

शनैः शनैरलिपतश्रीः वेदमार्गाकुशाङ्कवृ(वि)त् ।

भाषारचितशास्त्रैषां भाषाशास्त्रातिदुर्लभा ॥

नटनर्त रुसंप्राप्तपूजादूषितसज्जना । अत्यन्तार्थपरा भूपाः दयादाक्षिण्यदूरिताः ॥

ताहशेऽत्र कलौ किं किं न भवेदतिनिन्दितम् ।

सर्वं निन्दितमेव स्यात्प्रशस्तं यदनिन्दितम् ॥

प्राधान्यमनृतस्यैवाप्राधान्यं सन्ततं परम् । सत्यस्य खलु सर्वत्र तथापि विजोडनिशम् ॥

सत्यस्यैव भवेन्नूनं नानृतस्य कदाचन । सत्यस्यानृतवद्भानं दुष्टजल्पनकतथनैः ॥

पश्चाच्चिरेण सत्यस्याधानं च प्रभवत्यपि । अस्मिन्नर्थे प्रबद्धयामि पुनः पुनरतीव च ॥

चोरश्चोरो भवेदेव तथैव च मृषामृषा । पापं पापं भवेत्तद्वत् सत्यं सत्यं न चानृतम् ॥

धर्मस्यविजयो नित्यं नाधर्मस्य कदाचन । परं त्विदमधर्मस्य तत्वभानां कलौ ततः ॥

कलेन यत्नाद्भूयश्चातत्वेनैव न चान्यथा । तत्क्षणप्रतिसंहारः न्यायधमसत्ता तथा ॥

सत्यस्य च भवेत्पश्चादभ्युथानं यथा पुरा । कदाच्चिदनृतं सत्यं यदिस्यादपि केवलम् ॥

तत्सद्यस्तत्कुलं तस्य विलयं प्रापयिष्यति । अत्यन्यायमतिद्रोहमति क्रौर्यं कलावपि ॥

अत्यक्रमं चात्यशास्त्रं न कुर्यान्न च कारयेत् । कुर्वतां सर्वपापानि वर्णानां तत्क्रमेण वै ॥

वर्णानामाश्रमाणामुत्तरोत्तरं प्रायश्चित्तद्वै गुणम् सन्न्यासभेदाः

प्रायश्चित्तं द्विगुणतः सूतकं च तथा मतम् । यद्ब्राह्मणस्यैकगुणं तद्राजन्यस्य धर्मतः ॥

द्विगुणं शास्त्रगदितं वैश्यस्य त्रिगुणं स्मृतम् । चतुर्गुणं तस्य ततः शूद्रस्येति मनीषिभिः ॥

कथितं शास्त्रतत्त्वज्ञैः तदेव गृहिणो मतम् । यत्तस्य द्विगुणं कृत्स्नं धर्मतो ब्रह्मचारिणः ॥

वर्णेन स्थि(त्रिगुणं)प्रोक्तं यतेस्तस्य चतुर्गुणम् ।

कुटीचकः स्यात्प्रथमः द्वितीयस्तु बहूदकः ॥

हंसस्तुतीयइत्युक्तः चतुर्थस्तु तथापरः । यतिः परमहंसाख्यः कुटीचकबहूदकौ ॥
 षट्टीरुक्तगायत्रीजापकौ शिखिनौ तथा । एकोपवीतिनौ स्यातां दण्डत्रयसमन्वितौ ॥
 भिक्षान्नप्राशनौ नित्यं ब्रह्मचिन्तापरायणौ । त्यक्तपुत्रकलत्रादिजनौ वैराण्यभागिनौ ॥
 एतद्विन्नौ तावप्यन्यौ एकदण्डौ गताश्रयौ । त्यक्तोपवीतिनौ त्यक्तगायत्रकौ गिराश्रयौ ॥
 मन्त्रत्यक्तशिखौ सम्यक् जितरोषो सपुण्डौ । गृहीतप्रणवौ सन्तौ ब्रह्मनिवाणमृच्छतः ॥
 चतुर्विधानमेतेषां वैकल्ये किल कर्मसु । प्रायश्चित्तं तारतम्यात्प्राणायामविशेषतः ॥
 नान्येन येन केनापि तस्मात्तेषां जपं विना । प्रणवस्योत्तारणाया वर्तते जगतीतते ।

होमो दानं तपः करुं नाधिकारोयतःस्मृतः ।

चित्तं दानादिभिः कृच्छ्रैः ब्रह्मचर्यादिकस्य चेत् ॥

आश्रमत्रितयस्याप्यधिकारः शास्त्रसंमतः । संप्राप्तानां तु चित्तानां करणाय महात्मभिः ॥

मुख्यात्कृच्छ्रमुखेनैव सरणिः सा निरूपिता ।

तानि कृच्छ्राणि साक्षाद्वै प्राजापत्यादिकानि हि ॥

करुं न सत्वरं सर्वैः साक्षादीशमुखैरपि । न शक्यते हि सुतरां किंतु तानिप्रवच्चिम वः ॥

प्रायश्चित्तप्रतिनिधिः

प्रत्यम्नायमुखेनैव न चेत्यतिनिधित्वतः । करणं सर्वदा प्रोक्तं ते स्युर्बहुविधाः पराः ॥

विधितः प्रतिनिधयः सम्यग्ब्राह्मणभोजनम् ।

गोदानं वा नदीस्नानं गोमूल्यं वा तथा परम् ॥

निष्कदानं च गायत्री दशसाहस्रसंख्यया । जपो वा संहितामात्रपारायणमथापि वा ॥

शिष्टान्नभोजनं चापि समान्याद्वर्मनीषिणः । सप्तगङ्गावगाहश्चेदष्टकृच्छ्रफलप्रदः ॥

यत्रकुत्रापि वैकत्र तामुनित्यं न संशयः । पारावारस्नानमेकं कृच्छ्रद्वादशदायकम् ॥

चापाग्रस्नानमेकं चेद्बद्कृच्छ्रफलप्रदम् । भागीरथीमहास्नानं सर्वपापनोदकम् ॥

अष्टोत्तरप्राजापत्यशतकृच्छ्रफलप्रदम् । गंगासागरसंगस्य स्नानमेकं तु तत्परम् ॥

अष्टोत्तरसहस्राणां कृच्छ्राणां फलदायकम् । तदेतज्ञाहवीसिन्धुसङ्घस्नानं विशेषतः ॥

यतीनां प्रायश्चित्तानधिकारः

यत्यशक्यं हि सततं कृच्छ्रप्रतिनिधित्वतः । उक्तानामपि सर्वेषां भिक्षणां त्यक्तसंगिनाम् ॥
गोदानप्रमुखानां च करणं त्वर्थमूलतः । न युज्यते हि सततं धातूनां तु परिप्रहात् ॥

सद्यो ऋष्टः प्रपतति मस्करी नात्र संशयः ।

तस्माद्यतेस्तु चित्तं तत् तारब्रह्म विना न किम् ॥

कृच्छ्राणां समनुष्ठानं त्यक्तसंगस्य तस्य वै । विधायकादिवरणं शालहोमादिकर्म च ॥
प्रदानं दक्षिणायाश्च सभानुज्ञानमेव च । प्राच्याङ्गगोदानाख्यं च निन्दितं तद्यतेरति ॥

तस्मात्परित्राट् मोहेन पापभाक् चेत्ततस्स तु ।

आरूढपतितो ज्ञेयः चित्तं तस्य न विद्यते ॥

वर्णाद्याश्रमिणां चेतु धनग्रहणयोग्यता । अस्ति यन्मानतो नूनं प्रायश्चित्तस्य कारणात् ॥

नित्याधिकारिणः प्रोक्ता करणान्तस्य केवलम् ।

अल्पायासेन ते सम्यक् तरन्त्येव त्रयश्च वै ॥

वर्णीं गृही वनी नित्यं तत्रापि प्रवरो गृही । सर्वस्य चित्तमात्रस्य नितरां धनमूलतः ॥

कर्तव्यत्वेन तत्रास्मिन् प्रवरो हि गृही धनी ।

तस्माद्गृहाश्रमः सम्यक् मत्यानां प्रवरः परम् ॥

यस्मिस्थितस्तु तरति निर्घायाखिलकिलिष्म् । धनदानमुखेनैव तत्रायं प्रवरो यतः ॥

अधिकारी महाभागः गृहस्थः शास्त्रसंमतः । गार्हस्थ्यमेकं शिष्टानां शरणं कारकं परम् ॥

आश्रयं सर्वधर्माणां स्थितस्तत्र कृती भवेत् । प्रत्यक्षकृच्छ्रकरणसामर्थ्यं चित्तहेतवे ॥

न कस्यापि कदाचित्स्यात् किन्तु तेषां क्षणेन वै ।

कतुं प्रतिनिधित्वेन शक्यतेऽर्थस्य दानतः ॥

दानप्रशंसा

तस्मिन् दानेऽधिकारी स्याद् गृहस्थो धर्मतः स्मृतः ।

अखिलाः कृच्छ्रचर्याश्च त्रतचर्याश्च केवलाः ॥

दीक्षाचर्या यज्ञचर्या: सर्वचर्या क्षणान्तृणाम् । दानतः संभवन्त्येव तस्माहानपरो गृही ॥
भवेदेव विशेषेण तर्तुं कामो विचक्षणः । दानं परं प्रशंसन्ति दानमेव परायणम् ॥

दानं बन्धुर्मनुष्याणां दानं कोशो ह्यनुत्तमः ।

दानं कावफला वृक्षाः दानं चिन्तामणिर्णणाम् ॥

दानं पुत्रः परं द्रव्यं दानं मातापिता तथा । न दानेन विनाकिञ्चित्प्रार्थितं भलमाप्यते ॥
न दानशीलिनामापत्तस्माद् दानं समाश्रयेत् । हारनूपुरेयूरपूरितोत्तमनिदिरम् ॥

लावण्यगुणसंपत्तिदानादेव हि लभ्यते । दानेन प्राप्यते स्वर्गश्रीदानेन हि लभ्यते ॥
दानेन शत्रून् जयति व्याधिदानं न नश्यति । दानेन लभ्यते विद्या दानेन युवतीजनः ॥

दानेन मोदते स्वर्गे स्वकैः सह चिरं नरः । धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं परमसृतम् ॥
तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते । द्वापरे यज्ञमेवाहुः दानमेव कलौ युगे ॥

युगेषु निश्चिलेष्वेषु दानं साधारणान्मतम् । उत्तमत्वेत विवृधैः तस्माहानपरो भवेत् ॥
दानाहृते नोपकाकारः दृश्यते धनिनः परः । दीयमानं हि तत्स्य भूय एवाभिर्वर्धते ॥

यहदाति विशिष्टेभ्यो यच्चाशनाति दिनै दिने ।

तद्वित्तं स्वमहं मन्ये शेषं कस्याभिरक्षति ॥

यहदाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दानैरपि धनैरपि ॥
किमेतस्य प्रभवति तावतातस्तदुत्सन्नेत् । प्रात्रभूतेषु विप्रेषु देशोकाले च सन्ततम् ॥

दानेन भोगी भवतिमेधावी वृद्धसेवया । अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्महर्षयः ॥
पापकर्मसमायुक्तं पतनं नरके नरम् । त्रायते दानमेवैकं पात्रभूते द्विजे कृतम् ॥

उक्तदोषगुणोपेतमुक्तदोषविवर्जितम् । कामधुषेनुवदानं फलत्यात्सोसितं फलम् ॥
न्यायेनार्जनमर्थानां वर्धनं चाभिरक्षणम् । सत्पात्रे प्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥

यस्य वित्तं न दानाय नोपभोगाय कलयते ।

नापि कीर्त्ये न धर्माय तस्य वित्तं निरर्थकम् ॥

तस्माद्वित्तानि संपाद्य दद्विप्राय भक्तिः ।

न्यायमार्गेण विवृधः कदाप्यल्यायवर्तमना ॥

देवालयं नो विदधाति वा कुण्डं तटाकं न करोति रूपम् ।

पुण्यं विवाहं स्वजनोपकारं तथा प्रपां वा द्विजमन्दिरं वा ॥

धनं सदा भूमिगतं प्रकुर्यात् यद्वच्छया लब्धमनन्यचित्तः ।

स्वयं न भुज्ञीत तथाविधं चेत्परोपकाराय भवेत् तद्वि ॥

अहन्यहनि याचन्तमहं मन्ये गुहं यथा । अदत्त्वाहं दिरिद्रोऽस्मि त्वं दत्त्वा भूर्घनी महान् ॥
मार्जनं दर्पणस्यैव यः करोति दिने दिने । दानप्रबोधकस्तस्मादिरिद्रोऽयं नृणां सदा ॥
किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भंगुराश्रयाः । यद्यथं धनरिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥
प्रासादर्धमपि प्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते । इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥
अदाता पुरुषस्यागी धनं संत्यज्य गच्छति । दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽयर्थं न मुच्चति ॥
अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा । तदिदं देहि देहीति विपरीतमुपस्थितम् ।
बोधयन्ते न याचन्ते देहीति कृपणा जनाः । यैर्नभुक्तं न च हुतं तीर्थं न (.....?) ॥
(.....?) मरणं कृताः । हिरण्यमन्नमुदकं ब्राह्मणेभ्यो न चार्पितम् ॥
दीना विवसना रुक्षाः कपालाङ्कितपाणयः । दृश्यन्ते किल सर्वत्र ते यैः पूर्वं जनैः किल ॥

सदाचाराः कुलीनाश्च रूपवन्तः प्रियंवदाः ।

बहुश्रुताश्च धर्मज्ञाः दातारः स्युः श्रियान्विताः ॥

अलब्धमुष्टिमात्रश्च याचमानाः परानति ।

दृश्यन्ते दुःखिनः सर्वे प्राणिनः सर्वदा भुवि ॥

अदत्तथा न जायन्ते परभाग्योपजीविनः ।

मा ददास्येति यो ब्रूयाद् गव्यग्नौ ब्राह्मणेषु च ॥

तिर्यग्योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वभिजायते । एकेन तिष्ठताधस्तात् अन्येनोपरितिष्ठता ॥

दातुयाचकयोर्मेदः कदाभ्यामेव सूचितः । प्राप्तानामनुरूपाणां पात्राणां दानकर्मणः ॥

देशे कृत्स्नेपि काले वा नादेयं ह्यस्ति किंचन । उच्चैश्रवसमश्वं प्रापणीयं सतां विदुः ॥

अनुनीय यथाकामं सत्यसन्धो महाब्रतः । स्वैः प्राणै ब्राह्मणः प्राणान् परित्राय दिवंगतः ॥

रन्तिदेवश्च सांकृत्यो वसिष्ठाय महात्मने । अपः प्रदाय शीतोष्णाः नाकपृष्ठमितगतः ॥

आत्रेयः खण्डवमयोर्हतो द्विविधं धनम् ।

दत्त्वा लोकान्ययौ धीमान् अनन्तास्स महीपतिः ॥

शिविकाशी नरोऽङ्गानि पुत्रं च प्रियमौरसम् । ब्राह्मणार्थं (.....?) नाकष्ट्रमुपागतः ॥
प्रतर्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके । ब्राह्मणायातुलां कीर्तिं इह चामुत्र चाशनुते ॥
दीर्घमृष्टशलाकं तु सौवर्णं परमृद्धिमत् । छत्रं स्वर्णमयं दत्त्वा सराष्ट्रोऽप्यव(प)तद्विवम् ॥
संकृतिश्च तथात्रेयः शिष्ये (....?) गुणम् उपदिश्य महातेजाः गतो लोकाननुत्तमान् ॥
अभ्वरीषोऽङ्गदे दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रतापवान् । अर्बुदानि शतैर्कं च सराष्ट्रोऽभ्यपतद्विवम्
सावित्रः कुण्डले दिव्ये शरीरं जनमेजयः । ब्रह्मणार्थं परित्यज्य जग्मतुलोकमुत्तमम् ॥

सर्वरत्नं वृषादर्थिः यवनाश्च ग्रियां स्थियम् । रम्यमावसर्थं चैव दत्त्वा स्वर्णोकमाश्रितः ॥
निमिराष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुंधराम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वां सपट्टाम् ॥

राजामित्रसहस्रचैव वसिष्ठाय महात्मने । मदयन्ती प्रियां दत्त्वा तथा सह दिवंगतः ॥
सहस्रजित्त्वा राजर्षिः प्राणानिष्टान् महायशाः ।
ब्राह्मणार्थं परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥
सर्वकामैश्च संपूर्णं दत्त्वा वेशम हिरण्मयम् ।
मुद्गलाय गतः स्वर्णं शतद्यु म्नो महायशाः ॥
नाम्ना च द्युतिमान्नाम साल्वराजप्रतापवान् ।
दत्त्वा राज्यमृचीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ॥
मद्राजश्च राजर्षिः दत्त्वा कन्यां सुमध्यमाम् ।
सुवर्णहस्ताय गतो लोकान् देवैरभिष्टुतान् ॥
रोमपादश्च राजर्षिः शान्तां दत्त्वा सुतां प्रभुः ।
भृष्ट्यशृङ्गाय विपुलैः सर्वकामैरयुज्यतः ॥
दत्त्वा शतसहस्रं तु गवां राजा प्रसेनजित् ।
सवत्सानां महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥

एते चान्ये च बहवो दानेन तपसा सह ।
 महात्मनो गताः स्वर्गं शिष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
 तेषां प्रतिष्ठिता कीर्तिः यावत्स्थास्यति-भ्रेदिनी ।
 दानैर्यज्ञैः प्रजासर्गैः एते हि दिवमाप्नुयुः ॥

अथीनामुक्तये पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम् । दानमित्यभिनिदिष्टं सर्वशास्त्रौकनिश्चितम् ॥
 द्विद्वेषुषडधिष्ठानं षडङ्गं षड्विपाकयुक् । चतुष्प्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं दानमुच्यते ॥
 नालपत्वं वा बहुत्वं वा दानस्याभ्युदयावहम् ।
 श्रद्धा भक्तिश्च दानानां वृद्धिक्षयकरे स्मृते ॥
 धर्ममर्थं च कामं च व्रीडाहर्षं भयानि च । अधिष्ठानानिदानानां षडेतानि विदुर्बुद्राः ॥

दानभेदाः

पात्रेभ्यदीयते नित्यं अमपेक्षप्रयोजनम् । केवलं धर्मबुध्या यद्वर्ददानं तदुच्यते ॥
 प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसंगाद्यत्प्रदीयते । तदर्थदानमित्याहुः ऐहिकं फलहेतुकम् ॥
 स्त्रीपानमृगयाक्षाणां प्रसंगाद्यत्प्रदीयते । अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते ॥
 संसदि क्रीडया स्तुत्या चार्थार्थिभ्यः प्रयच्छतः । प्रदीयते च यदानं क्रीडादानं तदुच्यते ॥
 दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षाद्यद्यत्प्रदीयते । हर्षदानमिति प्राहुदार्दीनं तद्र्मचिन्तकाः ॥
 आक्रोशादर्थहिंसानां प्रतिकाराय तद्वेत् । प्रतिच्छन्धकराहित्यहेतवे तत्प्रशस्यते ॥
 भयदानमिति प्रोक्तं फलदं नैव तद्वेत् । अपापोरोगिधर्मैकदित्सुरयसनश्शुचिः ॥
 अनिन्द्यशिवकर्मा च षडभिर्दाता प्रशस्यते ।
 पात्रं श्रद्धा च भक्तिश्च देयमित्यभिचिन्तनम् ॥
 देशकालश्च दानानां अङ्गान्तेतानि षड्विदुः ।
 त्रिशुक्षुकृशवृत्तिश्च वृणालुः सकलेन्द्रियः ॥
 विमुक्तो योनिदोपेभ्यः न्राह्णाः पात्रमुच्यते । सौमुख्याद्यभिसंपत्तिरथिनां दर्शने सदा ॥
 सत्कृतिश्चानसूया च तथा श्रद्धेति कीर्त्यते । अत्यावश्यकक्रत्व्यचिन्तनं भक्तिरुच्यते ॥

एतद्वनं मया देयं तदा तस्मै च तत्र वै । अभिचिन्तनमित्युक्त मित्येव यत्तदु स्मृतम् ॥
गंगाप्रतीरादिदेशः दानकृत्याय चोदितः । देश इत्येवविद्वद्विः कालोऽपि प्रहणादिकः ॥
केचित्वत्र पुनः प्रोचुः प्राकारान्तरमात्रिताः ।
तमष्ट्र ग्रवक्ष्यामि महात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
अपरावाधमक्लेशं स्वयत्नेननार्जितं धनम् । स्वल्पं वा विपुलं वापि देयमित्यमिधीयते
यत्र यद् दुर्लभं द्रव्यं यस्मिन् कालेऽपि वा पुनः ।
दानार्हौ देशकालौ तौ स्यातां श्रेष्ठौ न चान्यथा ॥
दुष्कलं निष्फलं हा(दा)नं तुल्यं विपुलमक्षयम् । षड्विपाकयुगादिष्टं षडेतानिविपाकतः ॥

दानस्थापात्राणि

मास्तिकस्तेनहिस्तेभ्यः जाराय पतिताय च । मिथुनश्रूणहर्तृभ्यः परक्षेत्रापहारिणे ॥
सद्दूषकाय च ग्रामद्रोहिणे ग्रामवाहिने । न्यायसंप्रा (?) कपरा जयानन्तमध्यति ॥
अजितोऽहमनिर्लज्जमिति वक्त्रेऽपितापिने । संजातस्पष्टदुष्कृत्यसत्यनष्टनृशालिने ॥
सत्यसंपात्रौदैर्यत्यपराजयपराय च । तत्पराजयनिर्लज्जभयराहित्यवाक्खलैः ॥
प्रतिवादिद्रव्यहर्त्रे प्रदत्तं दुष्कलं भवेत् । अयं पापः क्रूकर्मा पापभीतिविवर्जितः ॥
निर्लज्जः कर्कशस्तीक्ष्णणः परस्वागतमानसः ।
व्यवहारजितोऽत्यन्तं अजितोऽस्मीति वाद्यपि ॥
देवसन्निधितत्सत्यनष्टस्वनरशालयम् । इति ज्ञात्वापि यस्तेभ्यः दानकर्म समाचरेत् ।
तन्निष्फलं भवेन्नूनं तस्मात्तन्न तथा चरेत् ।
अन्यद्द्रव्यं तस्य भोग्यमन्यप्राप्य च कालतः ॥
तत्कालैरनिरुद्धं च विवादास्यदुस्तरम् । परवायाकरं लुप्तं पुनः साधारणं लधा ॥
महद्व्यफलं दानं श्रद्धया परिवर्जितम् । तद्वीनं दानमित्युक्तं न कार्यं तच्च निनिष्टतम् ॥
यथोक्तमपि यदत्तं वित्तेन कलुषेण वा । तत्तु संकल्पदोषेण दानं तुल्यफलं फवेत् ॥
युक्ताङ्गैः सङ्गलैः षड्भिः दानं स्याद्विपुलोचयम् । अनुक्रोशववादत्तं दानमक्षयतां व्रजेत् ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

प्रुवमार्जाखिकं काम्यं नैमित्तिकमिति क्रमात् ।

वैरिको दानमार्गोऽयं चतुर्धा वर्ण्यते बुधैः ॥

प्रपारामतटाकादि सर्वकामप्रदायके । ध्रौबमित्येव विरुद्यातं धर्मविद्विर्महात्मभिः ॥
तदाजखिकमित्याहुः दीयते यहिनेदिने । अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीलाभार्थं यदिष्यते ॥
इच्छासंस्थं तु तदानं काम्यमित्यभिधीयते । कालापेक्षं किञ्चापेक्षं अनापेक्षमिति स्मृतम् ॥
त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं पुनः सर्वं द्विधा स्मृतम् । सहोमं होमरहितं समन्त्रकमन्त्रकम् ॥

सद्गमकार्धर्मकाभ्यां द्विविधं तत्रिधा मतम् ।

स चोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः ॥

अधमानि च सर्वाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः ।

अन्नं दधि धृतं क्षीरं गोभूरुक्माश्वहस्तिनः ॥

दानान्युत्तमसंज्ञानि सुमहद्वयदानतः । पुस्तकाच्छादनावासपरिभोगौषधानि च ॥
दानानि मध्यमानीह मध्यमद्रव्यदानतः । उपानट्ट्रेखयानानि छत्रपात्रासनानि च ॥
दीपकाष्ठफलादीनि चरमं बहुधोच्यते । दत्तमिष्टमधीतं च विनश्यत्यनुकीर्तनात् ॥
तस्मादत्तादिकं स्वेन कीर्तयेन्न कदाचन । श्लाधानुक्रोशनाभ्यां च भग्नतेजा विपद्यते ॥
तस्मादात्मकृतं पुण्यं यत्नेनपरिपालयेत् पुनरन्ये तु विबुधाः दानं प्रोचुश्चतुर्विधम् ॥
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं विमलं चेति नामतः । अहन्यहनि यत्किंचिद्दीयतेऽनुपकारिणे ॥
अनुहिश्य फलं यत्तद्ब्राह्मणाय तु नित्कम् । यत्तु पापोपशान्त्यर्थं दीयते विदुषां करे ॥
नैमित्तिकं तद्विष्टं दानं सद्विरनुष्ठितम् । असत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते ॥
दानं तत्कामिकं प्रोक्तं मुनिभिर्धर्मचिन्तकैः । यदीश्वरप्रीणनार्थं ब्रह्मविद्वयः प्रदीयते ॥
चेतसा भक्तियुक्ते न दानं तद्विमलं स्मृतम् । येन येन हि भावेन यद्यहानं प्रयच्छति ॥

ते नतेन हि भावेन तत्तत्प्राप्नोति निश्चितम् ॥

सात्त्विकादिदानानि

दातव्यमिति यहानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तदानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥
यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः । दीयते च परिक्लिष्टं तदानं राजसं स्मृतम् ॥
अदेशकाले यदानमपात्रेभ्यश्च दीयते । असल्लतमवज्ञातं तत्त्वामसमुदाहृतम् ॥

सात्त्विकानां फलं भुड्क्ते देवत्वेनात्र संशयः ।
बाल्ये वा दासभावे वा राजसानां फलं भवेत् ॥
तामसानां फलं भुड्क्ते तिर्यक्त्वे मानवस्सदा ।
कायिकं वाचिकं दानं मानसं च त्रिधा मतम् ॥

अर्हते यत्सुवर्णादि दानं तत्कायिकं स्मृतम् । आर्तानामभयं यत्तदेतद्वै वाचिकं स्मृतम् ॥
विद्यया स्याद्यथायोग्यं तदानं मानसं स्मृतम् । पुण्यमिष्टमधीतं च दानं तद्विविधं पुनः
वर्णितं सुमहाभागैरन्यैः कैश्चिदपि त्विदम् । अग्निहोत्रं तपस्सत्यं वेदानां परिपालनम् ॥
आतिथ्यं वैश्वदेवं च तदिष्टमिति कथयते । पुष्करिण्यस्तथा वात्यः देवतायतनानि च ॥

अन्नदानमथारामाः पूर्वमित्यभिधीयते ॥

दानक्रियाद्यधिकारिणः

एतादृशमहादानक्रियादिषु तु मुख्यतः । गृहस्थ एक एव स्यादधिकारी न चापरः ॥
द्रव्याणाभार्जने चापि मुख्यो न तु हि मस्करी ।
वनी वर्णी तु संप्राप्ते निमित्ते तु कदाचन ॥
तन्मात्रे त्वधिकारी स्यान्नायिके सुतरां यतिः ।
पतत्येवाग्नु हा क्वापि कदा धातुपरिग्रहात् ॥
गृहे वस्साधुः सर्वेषां कर्मणां प्रवरः परः । सवकर्मैकलोपेऽपि तस्य चित्तेन तत्तराम् ॥
पश्चात्समीचीनतया शृतं भवति तत्क्षणात् ।
तस्यात्य साधकानि स्युः सुवहूनि महान्त्यपि ॥

मार्कण्डेयसूत्रिः

तैरयं कुतकृत्यःस्याच्चेतसा समनुष्ठितैः ।
 निखिलस्यापि चित्तस्य कृच्छ्राणां चर्यया कृतिः ॥
 कृच्छ्राणामपि तेषां तु धनदानमुखेन चेत् । मुहूर्तमात्रात्सिद्धिः स्यात्तदानं बहुरूपकम् ॥

ब्राह्मणस्य धनार्जनसाधनानि

कर्मणां करणं चापि धनसाध्यं हि मुख्यतः । धनं हिरण्यादिरूपस्यात्तत्संप्रहणदानयोः ॥
 अधिकारी गृहस्थोऽयं तत्र चेद्ब्राह्मणः पुनः । तदार्जनं च नान्येन वर्तमनैव न चान्यथा ॥
 कुर्यादिति मनुः प्राह स मार्गे ब्राह्मणस्य तु । याजनं प्रथमं त्वेकं पश्चादध्यापनं पुनः ॥
 प्रतिग्रहो विशिष्टात् धनार्जनसुपद्धतिः । संपादितेन तेनैवं कुर्यात्कर्माणि बाढबः ॥
 सफलं कर्म यत्तत्स्यात्सर्वं दक्षिणया युतम् ॥

अदक्षिणकर्मनिन्दा

अदत्तदक्षिणं कर्म यद्यन्मन्त्रकृतं तु वा । कृतं वा नियमैस्सर्वेर्भक्तया च श्रद्धयापि वा ॥
 विफलं तद्विजानीयाद्यस्मनीव हुतं हविः । श्रद्धायुक्तः शुचिर्दान्तः सर्वकर्म समाचरेत् ॥
 अदक्षिणं चेत्तत्कर्म निखिलं निष्फलं भवेत् । कमणामपि सर्वेषां सुवर्णं दक्षिणेष्यते ॥
 सुवर्णं दीयते देवैः रजतं पैतृकेष्यते । सुवर्णं रजतं ताम्रं तण्डुलाधान्यमेव च ॥

रत्नानि गावो हस्त्यश्वाः रथा वासांसि वस्तुवत् ।

काष्ठादिकं जलं पात्रं शश्या खट्वा कटं कुटम् ॥

अजाविक्रं बहुविधं दक्षिणार्थं प्रकलिपतम् ।

औपासनं त्वग्निहोत्रं नित्यं सन्ध्यात्रयं तथा ॥

नित्यश्राद्धं वैश्वदेवं देवपूजा विशेषतः । भुक्तिकालैकसंप्राप्तदातिथ्यं च केवलम् ॥
 नित्यसूर्यनमस्कारस्योऽयं स्याददक्षिणः । सर्वत्र शक्तितो भक्तया दक्षिणां परिकल्पयेत् ॥
 अनुकूलदक्षिणे दाने दशांशं परिकल्पयेत् । महत्पूर्वेषु दानेषु दद्यान्निष्कशतं सुधीः ॥
 मध्यमस्तु तदर्थेन तदर्थेनाधमः स्मृतः । मेषी पुरुषधानयेषु वृक्षाश्वजनयेनुपु ॥

अशक्तस्यापि क्लृप्तोऽयं पञ्चसौवर्णिको विधिः ।
अष्टष्ठिपलोन्मानां दद्याद्वै दक्षिणां गुरोः ॥
होतृणां चैव सर्वेषां त्रिशत्पलमुदाहृतम् । अध्येतॄणां तदर्थं स्याद्द्वारपानां तदर्थतः ॥
अतो न्यूनं न कर्तव्यं अधिके फलमूर्जितम् । दानकाले तु देवत्वं प्रतिमानां प्रकीर्तिम् ॥
घेनूनामपि घेनुत्वं श्रुत्युक्तं दानयोगतः । दातुर्वै दानकाले तु घेनवः परिकीर्तिताः ॥
विप्रस्य व्ययकाले तु द्रव्यं तदिति चोच्यते । सर्वेषामपि दानानां हिरण्यमुदकं तथा ॥

दानेष्वावश्यकानि

पवित्रमुत्तरीयं च साक्षित्वं त्रास्थणस्य च । अल्पदानेषु चेन्नैवं यथेच्छं तत्र चैककम् ॥
शौचमावश्यकं नित्यं मुष्टिं वा नाशुचिश्चरेत् । अत्राशुचित्वं संप्रोक्तं मुष्टिदानादिकर्मसु ॥
मूत्राशुत्सर्जनपरे तत्प्रक्षालनपूर्वके । योऽयं कालविशेषः स्यात्स आशौचमिति स्मृतः ॥
स आचान्त इति प्राहुः केचिदत्र महर्षयः । अप्रक्षालय करौ पादौ गुह्यप्रक्षालनात्परम्
अप्यकृत्वा च गणदूरं कृत्वा तत्क्षयमेव वा ।
अनाचान्तो न दद्यात्किं त्रास्थणेभ्यो विशेषतः ॥
दत्वा ताहगवस्थायां नरो रौरवमाण्युयात् । शुचिर्भूत्वैव सर्वाणि दानानि सुमुखश्चरेत्
दानानामपि सर्वेषां तत्तत्क्षलमिहोच्यते ॥

दानफलानि

वारिदस्तुष्टिमाणोति सुखमक्षयमन्नदः । तिलप्रदः प्रजादिष्टां दीपदश्चक्षुरत्तमम् ॥
भूमिदः सर्वमाणोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
गृहदोग्याणि (रम्याणि) वेशमानि रूप्यदोरूप्यमुत्तमम् ॥
वासोदश्चन्द्रसालोक्यं अशिवसालोक्यमश्वदः ।
अनडुगदःश्रियं पुष्टिं गोदो ब्रह्मस्य विष्टपम् ॥
यानशय्याप्रदो भार्यामैश्वर्यमभयप्रदः ।
धान्यदः शाश्वतं सौख्यं भोगमाणोति भोगदः ॥
हारनूपुरयोर्दाता रूपमाणोत्यनुत्तमम् । त्रपुसीसकयोर्दाता वहिनृद्विमवाण्युयात् ॥

पात्रं भवति कामानां तैजसानां प्रदानतः । धर्मदाता नरो नित्यं संरक्षाभिगच्छति ॥
आयुधानां प्रदानेन शत्रुनाशमवाप्नुयात् । राजचिह्नप्रदानेन राजा भवति भूतले ॥
रत्नानां च प्रदानेन राजा चैव भविष्यति । नगरं च तथा दत्वा राजा भवति भूतले
वस्त्रदाता सुवेषस्य दीर्घमायुर्हिरण्यदः । धन्यो धनप्रदाता तु सर्पिदस्तुखमश्नुते ॥
पादुकानां प्रदानेन शश्यायाश्चासनस्य च । फलानां चैव मूलानां दानाद्वयपतिर्भवेत्
अन्नदस्तु भवेच्छ्रीमान् पादाभ्यङ्गप्रदस्तुखी । मुखावास्यं नरो दत्वा दन्तधावनमेव च ॥

शुचिः स्यात्सुभगो वास्त्री सुखी चैव प्रजायते ।

पादशौचं तथा यानं शौचं तु गुदलिङ्गयोः ॥

यः प्रयच्छति विप्राय शुचिः शुद्धः सदा भवेत् ।

दुर्भिक्षे चान्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ॥

पानीयदस्त्वरण्ये च ब्रह्मलोके महीयते । श्रान्तायान्नप्रदः स्वर्गं विमानेनाधिरोहति ॥
प्राप्नोति दशगोदानफलं रोगप्रतिक्रिया । प्रक्षालयं पादौ विप्रस्य लभेद्गोदानं फलम्
देवमाल्यापनयनं देवागारसमूहनम् । मार्जनं सर्वदेवानां गोप्रदानसमं स्मृतम् ॥
अर्चनं चैव विप्राणां द्विजाभीष्टापकर्षणम् । पादशौचप्रदानं च आकलपपरिचारणम् ॥
पादाभ्यङ्गप्रदानं च श्रान्तसंवाहनं तथा । गवां कण्ठूयनं चैव ग्रासदानाभिवादने ॥
भिक्षादीनां प्रदानं च तथैवातिथिपूजनम् । एकैकस्य फलं नाह गोप्रदानसमं यमः ॥
श्रान्तसंवाहनं रोगी परिचर्यासुरार्चनम् । पादशौचं द्विजोच्छ्रुमार्जनं गोप्रदानकम् ॥
छत्रदो गृहमाप्नोति गृहदो नगरं तथा । तथा पानप्रदानेन रथमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥
इन्धनानां प्रदानेन दीप्तामिर्भुवि जायते । गवां ग्रासप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

चन्दनं तालबृन्तं च फलानि विविधानि च ।

तान्वूलमासनं शश्यां दत्वाऽऽयन्तसुखी भवेत् ॥

पादाभ्यङ्गैः शिरोऽभ्यङ्गैः दीनमानार्चनादिभिः ।

मृष्टब्राक्यैर्विशेषेण पूजनीया द्विजोत्तमाः ॥

दासीदासमलंकारं क्षेत्राणि च गृहाणि च । ब्राह्मणायासनं दत्वा स्वर्गमाप्नोत्यसंशयः ॥

लभते च शिवं स्थानं बलिपुष्पप्रदानतः । प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधां च विन्दति ॥
 सुरसंघसभादीनि वापीकूपसरांसि वै । जीर्णान्युद्धरते यस्तु स संपूर्णफलं लभेत् ॥

पकान् ददाति केदारान् सकलान्येव पादपान् ।
 पष्ठिकोटिसहस्राणि ह्यर्वदानां च वै त्रयम् ॥

ऋडन्तीति स्वर्गफले एतदुक्तं न संशयः । अश्वं वा यदि वा युग्मं यो ददातीह पादुके ॥
 तस्य दिव्यानि यानानि दुष्टपन्था नचैव हि । गृहागतं ब्राह्मणं च मधुपर्केण च क्रमात् ॥

भोजयित्वा यथान्याग्यं सूर्यलोके महीयते ।
 दारिद्र्यार्णवमग्रानां अतिक्लेशातिदुःखिनाम् ॥

तदुदधृत्य यथाशक्ति सर्वान् कामानवास्तुयात् ।
 वस्त्रं जलं पवित्रं च दत्त्वाऽथ शिवयोगिने ॥

स महाभागमाणोति अन्ते योगं च शाश्वतम् ।
 यो गां च महिषी दद्यात् सालंकारां परस्विनीम् ॥

कांस्यवस्थादिभिर्युक्तां स कामान् लभतेऽखिलान् ।
 अन्नं वस्त्रं फलं तोयं तक्रं शाकं धृतं मधु ॥

पत्रं पुष्पं धनं धान्यं यानं यष्टि कमण्डलुम् । ब्रतत्रयं छत्रपात्रं ब्रतविद्या सुरार्चनम् ॥
 कन्याकुशोपनीतानि तिलौषधगृहाणि च । धूपक्षेत्रं यज्ञपात्रं योगपट्टं च पादुके ॥
 कृष्णाजिनं बुद्धिदानं धर्मदेशकथात्मजम् । अर्थिने सततं देयं येन श्रेयो महद्वेत् ॥
 गोपीचन्दनखण्डं तु यो ददातीह वैष्णवे । कुलमेकोत्तरं तेन भवेदुत्तरितं शतम् ॥

दृष्टितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम् । निवेशनं दरिद्रस्य निद्रायाः शयनं तथा ॥
 तथा भिक्षाप्रदानं च वेदानामर्थनिश्चयः । एतत्संहारवृक्षस्य फलमाहुर्महर्षयः ॥

चामरस्य प्रदानेन सर्वदुःखैर्विमुच्यते । तालवृन्तप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

पादपीठप्रदानेन स्थानं सर्वत्र विन्दति ।
 स्थानमेव ग्रदानेन तदाणोति इण्डं दत्त्वा द्विजातये ॥

यज्ञोपवीतदानेन वस्त्रदानफलं लभेत् । वस्त्रदानफलं तुच्छमौपवीतमनन्तकम् ॥

उष्णीषस्य प्रदानेन तदेव फलमुच्यते । दन्तकाष्ठप्रदानेन सौभाग्यं महदाप्नुयात् ॥
 मृत्तिकायाः प्रदानेन शुचिः सर्वत्र जायते । तथैवौषधदानेन रोगनाशमवाप्नुयात् ॥
 स्नानीयानि सुगन्धीनि दत्त्वासौभाग्यमाप्नुयात् । अनुलेपनदानेन रूपवानभिजायते ॥
 भाण्डादीनां प्रदानेन शंखादीनां प्रदानतः । पात्रं भवति कामानां यशसश्च न संशयः ॥
 शिविकायाः प्रदानेन अग्निशेषफलं लभेत् । दासं कर्मकरं योधं दत्त्वा यादिन्द्रमन्दिरम्
 तरुणी रूपसम्पन्नां दासीं यस्तु प्रयच्छति । सोऽसरोभिर्मुद्दा युक्तः क्रीडते नन्दने बने
 उष्णं वा गर्दभं वापि यः प्रयच्छति मानवः ।

अलकांसनमा(समवा)साद्य यक्षेन्द्रैः सह मोदते ॥

दानानामुक्तमं प्रोक्तं प्रदानं तुरगस्य तु । बाढबायाः प्रदानं च तथा बहुफलप्रदम् ॥
 शुक्लं तुरङ्गमं दत्त्वा फलं दशगुणं भवेत् । तुरङ्गमं सपल्याकं सालंकारं प्रयच्छतः ॥
 पौण्डरीकफलं प्रोक्तं नात्र कार्या विचारणा । चतुर्भिः कुञ्जरैर्युक्तं सर्वोपस्करशोभितम्
 रथं द्विजातये दत्त्वा राजसूयफलं लभेत् । सुपर्णकक्षयं मातङ्गं दत्त्वा विप्राय भक्तिः ॥
 राजसूयाश्वमेघाभ्यर्थं फलमाप्नोत्यसंशयः । प्रदाय करणि सम्यगेतदेव फलं लभेत् ॥
 यथोक्तविधिना दत्त्वा कपिलां कनकप्रभाम् । सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥
 वारुणं लोकमाप्नोति दत्त्वा च महिषीं तथा । महिषस्य प्रदानेन वायुलोके महीयते ॥

वायुलोकमवाप्नोति प्रदानेन च पक्षिणाम् ।

मयूराणां शुकानां च शारिकाणां च वाग्मिनाम् ॥

अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं येन हन्ति द्विजातयः । पदे पदेऽश्वमेघस्य फलं विन्दन्ति तत्क्षणात्
 गुण(ड)दानफलं चापि प्राप्नुवन्ति पदे पदे । संस्कारार्थमनाथस्य यस्तु काष्ठं प्रदास्यति
 कायाति दीर्षिं प्राकाम्यं संग्रामे लभते जयम् । अन्नदानफलं भूयः वरतन्तुमहर्षिणा ॥
 पुराप्रोक्तं सुभद्राय पृथग्भङ्गयन्तरेण वै । जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं सूर्यसंनिभम् ॥
 दिव्याप्सरोभिः संपूर्णमन्नदो लभते भ्रुवम् । आच्छादनं तु यो दद्यादहतं श्राद्धकर्मणि
 आयुः प्रकाशमैश्वर्यं रूपं च लभते शुभम् । यज्ञोपवीत यायं च व्यजनं तालवृत्तकम् ॥
 शययां च शयनीयं च उपानद्युगलं तथा । छत्रभाजनरत्नानि लवणेष्वुगुडानि च ॥
 तैजसानि तु पात्राणि धेनुं गृष्टं तथासनम् । श्राद्धेष्वेतानि योदद्यात्सोऽश्वमेघफलं लभेत्

सहस्रपरिवेष्टारस्तथैव च सहस्रदाः । त्रातारश्चसहस्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
सुवर्णस्य च दातारो गवां ये रजतस्य च । धेनूनां च प्रदातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
विहारावसथोद्यानकूपारामसरःकराः (प्रदा) ।

प्रपाणां ये प्रकर्तारः ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसदाश्च ये । सर्वस्याश्रयभूता ये ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
आह्याश्च बलवन्तश्च यौवनस्थाश्च सक्रियाः ।
ये निर्जितेन्द्रिया धीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

देवकार्येषु सन्त्वेहा मृदवः स्नेहवत्सलाः । उदाराः प्रश्नदा ये हि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
आश्रमेषु यथोक्तेषु वर्तन्ते ये द्विजोत्तमाः । स्वधर्मसक्तास्सततं ते नराः स्वर्ग गामिनः ॥
वर्तन्ते ये महीपाला राजधर्मेषु नित्यशः । पुरोहितमने युक्ताः ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

प्रजासुखे सुखं येषां तद्दुःखे ये च दुःखिताः ।

तपसा कर्शिता ये वा ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

स्वाम्यर्थं ब्राह्मणार्थं च मित्रकार्यं च ये हिताः ।

गोभूद्विजहिता ये तु ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

गोभूहेतुहता ये च देवद्विजकृते हताः ॥

महानास्तिकदुर्वर्याधितथागतनिवारकाः । विप्रनिन्दाकृद्रन्तारः स्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
देहधातून् परित्यज्य सलिलारण्यवहिषु । अनशनेन मृता ये वा ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
तीर्थयात्राप्रसक्ताश्च नित्यमध्वनि कर्शिताः । तपसा कर्शिता ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
मातापितृपरा ये च गुरुभक्ताः प्रियंबदः । सत्यार्जवरता ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
परोपकारसक्ताश्च परदारविवर्जिताः । पूज्यापूजयितारश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
सभानां ये च कर्तारः ये च प्रज्ञाप्रदायका । भक्ता गोदेवविप्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
उद्यानारामकर्तारः तथा गोप्रासदायिनः । उपासकाश्च देवानां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
कलेशाननुभवन्तीह शास्त्राध्ययनतत्परा । शास्त्राणां च हिते युक्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
कन्यकानामनाथानां ये चैबोद्घाहकारिणः ॥

प्रन्थार्चनपरा ये च महाणां पूजकास्तथा । कादेनापि मृता ये च ते नराः खर्गगामिनः ॥

अग्निहोत्री च सत्री च कूपकर्ता तटाककृत् ।

लिंगप्रतिष्ठाकर्ता च भक्तः शास्त्रवशे स्थितः ॥

विष्णुश्चाराधितो यैस्तु ज्ञाननिष्ठाश्च ये द्विजाः । प्रणवव्याहृतियुक्तगायत्रीनिरताः सदा
मनसा कर्मणा वाचा कर्मण्येवानुचिन्तकाः ।

न पापमतिमिच्छन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

निराहारा महाशीलाः ब्रह्मचर्यादिलोलुपाः । त्यजन्ति देहवर्मज्ञाः विषयेन्द्रियनिर्जिताः
एकाग्रमनसः शान्ताः तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ।

गंगानदी महापुण्यां श्रयन्ति च धियैकया ॥.

जपन्ति तत्र ये मन्त्रान् परदारत्रिवर्जिताः ।

ब्राह्मणाय तु ये कन्यां प्रयच्छन्ति विधानतः ॥

ये तु दीर्घं प्रयच्छन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम् । गङ्गाजले प्रयागे वा केदारे पुष्करे तथा
महापथे प्रभासे च मृता यान्त्यमरावतीम् । द्वारवत्यां कुरुक्षेत्रे योगाभ्यासेन ये मृताः
हरीती (?) रं येषां मरणे समुपस्थिते । पूजयित्वा हरिं ये तु भूमौ दर्भास्तिलैस्सह ॥

तिलान् विकीर्यं लोहे तु दत्त्वा धेनुं पयस्त्विनीम् ।

ये मृताः कृतिनः सन्तस्तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

उत्पाद्य पुत्राः संस्थाप्य पितृपैतामहापथे । निर्मला निष्कलङ्का ये मृता यान्त्यमरावतीम्
सर्वभूतदयावन्ताः विश्वास्याः सर्वजन्तुषु । त्यक्तहिंसाः सदाचाराः सनुष्टाः स्वधनेन च

धर्मलब्धार्थं भोक्तारस्तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

मातृवत्सवस्त्रवच्चैव नित्यं दुहितृवच्च ये । परदारेषु वर्तन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

अनुरूपं ये न भाषन्ते कटुकं निष्ठुरं तथा । स्वागतेनाभिभाषन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम्

अरण्ये विजने नष्टं परस्वं दृश्यते यदा ।

मनसापि न लिप्यन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

तथैव परदारान् वै कामवृत्तं रहोगताः । मनसापि न हिंसन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

शत्रुं भित्रं च ये नित्यं तुलयेन मनसा नराः ।
भजन्ति मैत्रं संगम्य तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥
श्रद्धावन्तो दयावन्तः शिष्टाः शिष्टजनप्रियाः ।
धर्माधर्मविदो नित्यं तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

मातृब्रतपरदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टवत् । यः पश्यत्यात्मवज्जन्तुं न प्रेतो जायते नरः ॥
अन्नदानरतो नित्यं विशेषेण तिलप्रदः । स्वाध्यायव्रतशीलो वा न प्रेतो जायते नरः ॥
सदा यज्ञपरः शान्तः सदा तीर्थपरायणः । वापीकूपतटाकानामाश्रमाणा विशेषतः ॥
आरोपकः पुराणां च देवताचार्यपरायणः ।

नित्यं शृणोति शास्त्राणि नित्यं सेवेत्तु पण्डितान् ॥

वृद्धांस्तु पृच्छते नित्यं न प्रेतो जायते नरः । दर्भारोपणरूपं ग दशप्रामहिताय वै ॥
भूमि संवर्धयन्नित्यं नदीकुल्याप्रमूरणात् । तस्त्वत्यन्तदूरेषु प्रापयन्वै दिने दिने ॥
तस्यूरदूरीकरणहेतवे जामितां विना । तदर्भारण्यसंवृद्धिचित्तवृत्तिपरोऽनिशम् ॥

वर्तते यो जगत्यस्मिन् तमेनं ते नरोत्तमम् ।

सर्वे दर्भाः सुरा भूत्वा समागत्यातिहर्षिताः ॥

पृथक्पृथग्निमानानि हंसयुक्तानि सत्वरा ।

वयसोऽन्तेऽस्य चाहृत्य हुंकृत्य यमकिंकरान् ॥

सस्मृतिन्निः (?) दमारोह भास्मकं भास्मकंत्विति ।

प्रार्थयन्तीडतिभक्त्यैव धोषयन्तः स्वलङ्घताः ॥

सुरुपाः सुमुखाः शान्ताः ब्रह्मलोकं सनातनम् । प्रेतत्वं वारयित्वैव कामिते शौकवैष्णवे ॥
ऐन्द्रवाहणवायव्यान् वस्त्रादित्याग्निरौद्रकान् । कामितानस्य सुभगानपुनर्भवसंज्ञितान्

गयाश्राद्धफलम्

प्रापयन्त्येव सुतरां सैद्धर्मस्तादृशो महान् । तत्कर्तुं हि तत्कर्तुं प्रेतत्वं सर्वैर्थैव वै ॥
गत्वा गयाशिरः पुण्यं यन्त्राद्वं कुरुते द्विजः । तस्यान्तवाये महति न प्रेतो जायते नरः ॥
आयने चोत्तरे प्राप्ते यमयज्ञां करिष्यति । तस्य वंशे तु सतरं न प्रेतो जायते नरः ॥

अग्न्यतिथिदेवतादिपूजा

त्रीनग्नीन् पञ्च चैकं वा ह्यहन्यहनि सेवते । सर्वभूतदयायुक्तो न प्रेतो जायते नरः ॥
 देवतातिथिपूजासु गुरुपूजासु नित्यशः । रतो वै पितृपीतासु न प्रेतो जायते नरः ॥
 तीर्थयात्रापरो नित्यं देवतातिथिपूजकः । ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च न याति नरकं नरः ॥
 हेमन्ते वह्निदो यश्च तथा श्रीष्मे जलप्रदः । वर्षास्वाश्रयदो यश्च न याति नरकं नरः ॥
 ब्रह्मचारी सदाध्यायी शुभकर्मपरः पुमान् । धर्मरूपानपरो नित्यं न याति नरकं पुनः ॥

कपिलादानादिप्रशंसा

कपिलानां च यो दाता वृषभस्य तथैव च । अनन्दाता च नियतं गंगास्नानरतश्च यः ॥
 अग्निहोत्रे च निरतो न स दुर्गतिमाप्नुयात् ॥

विष्णुपूजा

अर्चयन्ति हरं नित्यं विष्णुं जिष्णुं सनातनम् ।

प्राप्नुवन्ति महत्स्थानं पुण्ये श्वेतपुरे शुभम् ॥

सर्वे चतुर्भुजास्तत्र सर्वे गरुडवाहनाः । सर्वे चक्रायुधाश्चैव सर्वे विष्णुपराक्रमाः ॥

शिवपूजा

स्थापयन्ति च ये लिङ्गं नष्टं वा साधयन्ति ये ।

अचयन्ति सदा रुद्रं माल्यलेपनार्जनैः (गन्धानुलेपनैः) ॥

मुञ्चन्ति वृषभान् ये तु ते गत्वा शिवमन्दिरम् ।

तत्र सर्वे शिवभुजाः सर्वे ते शूलपाणयः ॥

आन्ति सर्वे वृषैश्चैव सर्वे रुद्रपराक्रमाः । शंभुं स्वयंभूं देवेशं ऋयक्षं त्रिदशवन्दितम् ॥

येऽर्चयन्ति सदा शुद्धा न ते दुर्गतिमाप्नुयुः ॥

सूर्यपूजा

तेजोगराशि भानुमन्तं भास्करं लोकचक्षुषम् ।
येऽर्चयन्ति महात्मानः सूर्यलोकं ब्रजन्ति ते ॥
जटाधरा भस्मधरा: विष्णुनामधरा: पराः ।
विष्णुगाथारता नित्यं न ते दुर्गतिमाप्नुयुः ॥

गायत्रीमात्रसंतुष्टाः सन्ध्योपासननत्पराः । स्वाचारेण च संयुक्ताः न ते दुर्गतिमाप्नुयुः ॥
मन्त्रतन्त्रक्रियाधर्मं न नशौचविवर्जिताः । द्विमुख्युदकतकर्ममात्राभिनयमावृतः ॥
सर्वब्रह्माश्च विकलाः तदन्त्ये वसतो यथा । कृतार्थाः कृतकृत्याश्च तावन्मात्रेण केवलम् ॥
आभासकर्मणोऽत्यन्तं भवेयुनत्र संशयः ॥

प्रायश्चित्तप्रतिनिधिः

प्रायश्चित्ते तु संप्राप्ते साक्षात्कृच्छ्राणि कैरपि ।
नानुष्टाय च शक्यन्ते तेषां प्रतिनिधित्वतः ॥
गोगोमूल्यादिभिस्तानि तस्मात्कार्याणि चाखिलैः ।
सेतुगंगास्नानमुखैः दरिद्रस्तानि चाचरेत् ।
अपि तानि कदाचित्तु स्नानान्यपि विधानतः ॥
द्रव्येण विप्रमुखतः कर्तव्यानि भवन्त्यपि ।
द्रव्यदानेन सर्वाणि प्राप्यन्ते निखिलाः क्रियाः ॥
तस्माद्द्रव्यं सर्वकार्यमात्रे ह्यावश्यकं परम् ।
तस्मिन् सत्येव सततं सिध्यन्त्यखिलसक्तिक्रियाः ॥
महादानादिकाश्रापि यैः कृतैर्वृष्लादिकाः ।
प्राप्नुवन्त्यपि विप्रत्वं तानि चाद्य प्रवच्चिम वः ॥

दानभेदाः

क्रमेणैव प्रश्नेतु प्रसङ्गात्पावकान्वति । आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम् ॥
हिरण्यगर्भदानाच्च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् । कल्पपादपदानं च गोसहस्रं तु पञ्चमम् ॥
हिरण्यकामयेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च । हिरण्याश्व(सतत)स्तद्वद्भेदस्तिरथस्तथा ॥
पञ्चलाङ्गलकं स्वर्णं धारा दानं तथैव च । द्वादशं विश्वचक्रं च ततः कल्पलतात्मकः ॥
सप्तसागरदानं च रत्नं धेनुस्तथैव च । तथा महाभूतखण्डः षोडशः परिकीर्तिः ॥
सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शंबरसूइनः । वासुदेवश्च भगवानम्बरीष्ठश्च पार्थिवः ॥
कार्तवीर्यार्जुनो रामः प्रह्लादः पृथुरेव च । चक्रुरन्ये महीपालाः केचिच्च भरतादयः ॥
यस्माद्विष्णुसहस्रेण महादानानि सवदा । रक्षन्ति देवतास्सर्वा एकैकमपि भूतले ॥
एषामन्यतमं लभ्यं वासुदेवप्रसादतः । न कर्तुमन्यथा शक्यं अपि शक्नेण भूतले ॥

तस्मादाराध्य गोविन्दं उमापति विनायकौ ॥

दानकालाः

महादानमिदं कुर्याद्विप्रैश्चैवानुमोदितः । अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥
युगादिष्पूरागेषु तथा मन्त्रतरादिषु । संकान्तौ वैद्यतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥
सितपञ्चदशीपर्वद्वादशीष्वष्टकासु च । यज्ञोत्सवविवाहेषु तुःस्वप्नाद्वृतदर्शने ॥
द्रव्यब्राह्मणलाभे वा श्राद्धा(द्वो?)वा यत्र जायते । तीर्थे वायनेगोष्ठे कूपारामसरित्सु च ॥
गृहे वा भवने वापि तटाके रुचिरे तथा । महादानं प्रशंसन्ति प्राप्ते वा पितृसंक्षये ॥

तुलादानभेदाः

तुलापुरुषदानस्य प्रसङ्गेन विशेषतः । प्रवक्ष्यामि रहस्यानि तुलादानानि कानिचित् ॥
अनेनैव विधानेन केचिद्भूत्यमयं पुनः । कर्पूरेण तथेच्छन्ति केचिद्ब्रह्मविदः शिवाः ॥
तुलापुरुषदानं तन्महादेवोदितं परम् । अष्टलोहैस्तु कार्यं स्यात्तद्रोगोपशान्तये ॥

कांस्यं यक्षमणि देयं स्यात् त्रिपु चार्णं प्रचोदितम् ।

अपस्मारे तु सासं (?) स्यात् ताम्रं कुष्ठेति वाहणे ॥

पैतलं रक्तपित्तं तु रुग्यं प्रदरमेहयोः । सुवर्णं सर्वरोगेषु प्रदद्यान्मृत्युनाशनम् ॥
 फलोद्भवं तथा देयं ग्रहणं दीर्घसंभवे । गौडं भास्म दार्वं च पौरं तद्गणडमूलके ॥
 लाङ्गलं त्वरिनमान्ये च रोगोत्पत्तौ तु पौष्टिकम् । मधूद्भवं तथा देयं कासश्वासजलोदरे
 घृतोद्भवं तथा देयं छर्दिरोगोपशान्तये । क्षीरं पित्तविनाशाय दायिकं भगदारुणे ॥
 दारुणं लेपनाशाय पैष्टं घृतिविनाशने । अन्नं सर्वरोगस्य नाशने तु प्रशस्यते ॥
 घृतादिद्रव्यदाने हु तुलादिषु विधिस्त्वयम् । प्रथमा तु घृतस्योक्ता तेजोघृद्विकरी तुला ॥
 माक्षिकेण च सौभाग्यं तैलेन बहुलाः प्रजाः । वस्त्रैस्तु बहुवस्त्राणि प्राप्नोति तुलया तथा ॥
 लावण्यस्य तु लावण्यं अरोगित्वं गुडस्य च । असापत्न्यं शर्करया सुरुपं चन्दनेन च ॥
 अवियुक्तो भवेद्भृता तुलया कुकुमस्य च । न सन्तापो हृदि भवेत् क्षीरस्य तुलया सदा
 सर्वकामप्रदा ह्येताः पापहार्यः प्रकीर्तिः । महादानानि चैतानि पुनर्भृग्यन्तरेण वै ॥

निरुपितानि देवेशयो ता(भ्यस्त)नि चाय प्रवच्चिवः ॥

षोडश महादानानि

गावः सुवर्णरजते रत्नानि च सरस्वति ।
 तिलाः कन्या गजाश्वाश्च शश्या वस्त्रं तथा मही ॥
 धान्यं पयश्च छत्रं च ग्र(गु)हं चोपस्करान्वितम् ।
 एतान्येव तु चोक्तानि महादानानि षोडशा ॥

षोडशैतानिः कुर्यान्महादानानि मानवः । न तस्य पुनरावृत्तिर्विष्णुलोकात्सनातनात् ॥
 पञ्चलाङ्गलदानस्य प्रसंगात्कथयाम्यहम् । हलपड्किरिति रुग्यातं महादानमनुत्तमम् ॥
 दानमेतत्पुरा चीर्णं दिलीपेन यथातिना । शिविना निमित्ता नैव भरतेन च धीमता ॥
 ते यथा दिवि मोदन्ते दानस्यास्य प्रदानतः । धरादानप्रसादैऽस्तु दानान्युक्तानि कर्त्तिविष्णु
 जम्बूद्वीपाहृयं सप्त द्विपाहृयमतः परम् । पृथिवीपद्मदानं च सर्वपापविनाशनम् ॥
 पाण्डुरोगहरं प्रोक्तं पृथिवीपद्ममथापरम् । क्रमात्तुलादिदामानि रहस्यानि यथाभृति ॥
 कथितानि मया सम्यग्हेशस्य विधानतः ॥

मेरुदानभेदाः

मेरोः प्रदानं दशधा कथितं मुनिसत्तमैः । यत्प्रदाता नरो लोकानाप्नोति सुरपूजितान् ॥
 पुराणेषु च वेदेषु यज्ञोऽवायतनेषु च । न तत्फलमधीतेषु कृतेऽविह यदश्नुते ॥
 प्रथमो धान्यशैलः स्याद्द्वितीयो लवणाचलः । गुडाचलस्त्रीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः ॥
 पञ्चमस्तिलशैलः स्यात् पष्ठः कार्यासपर्वतः । सप्तमो धृतशैलः स्याद्रत्नशैलस्तथाष्टमः ॥
 राजतो नवगस्तद्वृ दशमः शर्कराचलः । अयने विषुवे चैव व्यतीपाते दिनक्षये ॥
 शुक्लपक्षे द्वितीयायां उपरागे शशिक्षये । विवाहोत्सवयज्ञेषु द्वादश्यामथवा पुनः ॥

शुक्लायां पञ्चदश्यां वा जन्मक्षें वा विशेषतः ।

तीर्थे वायतने वापि गोष्ठे वा भवनाङ्गणे ॥

धान्यशैलादयो देयाः दश चैव विधानतः ॥

द्वादशमेरवः

अथ द्वादश मेरुणां दानानि कथयामि वै । आद्यो रत्नमयो मेरुः हेममेरुरनन्तरः ॥

रूप्यमेरहस्तीयः स्यात् भूमेरहस्तु तुरीयकः ।

पञ्चमो हस्तिमेरुः स्यात् षष्ठ्यश्चाशममयो गिरिः ॥

गोमेरुः सप्तमः प्रोक्तः वस्त्रमेरुस्थाष्टमः । नवमो धृतमेरुः स्यादशमः खण्डनिर्मितः ॥

एकादशो धान्यमेरुः द्वादशस्तिलनिर्मितः । द्वादशशैते शिवप्रीत्यै मेरवः परिकीर्तिताः ॥

कुलपर्वतदानानामा)नि

सप्तानां कुलजातानां वक्ष्ये नामान्यनुक्रमात् । देयो हेममयो मेरुः कैलासो राजतोद्भवः
 कार्यासेन तु हेमाद्रि गुरु ढजो गन्धमादनः । सुचेलस्तु तिलेदयः विन्ध्यः शर्करया कृतः
 लवणेन तथा शृङ्गी यथोक्तविधिना ततः । चतुर्दशानां मेरुणां दानान्यद्यानुकीर्तये ॥

यानि दत्त्वा तु पुरुषो न भूमौ जायते पुनः ॥

देयद्रव्यप्रमाणम्

फलत्रयेण सौबर्णो विशस्याराजतः पलैः । ताम्रः पञ्चशतैः प्रोक्तः पलानां कांस्यकस्तथा
लौहस्तु भारमात्रेण सैसकश्च तथास्मृतः । लावण्योऽप्येवमेव स्याद्ब्रीहिमेहस्तथा भवेत् ॥

भारद्वयेन काण्डस्तु गौडः स्यात्पञ्च भारतः ।

कौस्तुरिकः पञ्चपलः कार्पूरः पञ्चविंशकः ॥

कौंकुमः स्याञ्छतपलः कार्पासोविंशभारकः ।

एवं द्रव्यविशेषस्तु मेहः कायों विपश्चिता ॥

मेरमेवंविधं कृत्वा दत्वा विप्राय भक्तिः । वसतिः स्वर्गलोके तु यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

पञ्चपर्वतदानानि

पञ्चानामपि शैवा(ला)नां पूर्वं नामानि कीर्तये ।

यानि दत्वा तु दौर्भाग्यं दौर्गत्यं नाप्नुयात्कचित् ॥

तिलपर्वतदानं तत्था लवणपर्वतम् । कार्पासगुडयोः शैलो तथा सर्षपपर्वतः ॥

आषाढे कार्तिके मासे माघे वैशाखयोरपि ।

पौर्णमास्यां तु दातव्याः मनुजैः पर्वतास्त्वमी ॥

शिखरदानानि

अतःपरं प्रवक्ष्यामि शिखराणि त्रयोदश । येषां प्रदानतो मत्यों जायते पृथिवीपतिः ॥

गुडेक्षुवस्त्रलवणधान्यकार्पासकैः क्रमात् । शिखाखर्जूरवितुषधान्यद्राक्षाभिरेव च ॥

क्षीद्रैमयजेनापि पलैः शृङ्गाणि कल्पयेत् । एषामन्यतमं वापि दद्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥

आत्मप्रमाणं कुर्वीत प्रादेयाभ्यधिकं शुभम् । विधिवच्छिवरं दत्वा गौरीलोकं वसेन्नरः

अथ दत्वा विशेषेण ह्यतिदानानि कानिचित् ।

येन दत्वा नरः पापैः मुच्यते नात्र संशयः ॥

अतिदानधेनुदानानि

त्रीण्याहुरतिदानानि धेनुः पृथ्वी सरस्वतीः । नरकादुद्ररन्त्येताः जपजापनदोहनैः ॥
यास्तु पापविनाशिन्यः कथ्यन्ते दश धेनवः ।
तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च विशेषतः ॥

दशधेनुदानानि

कुम्भाः स्युर्द्वयगन्धानां इतरासां तु राशयः ।
प्रथमा गुडयेनुः स्याद्द्वितीया मधुसंज्ञिका ॥

सप्तमी शर्करा धेनुः दधियेनुस्तथाष्टमी । रसयेनुस्तु नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः ॥
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथ वैवृतौ । गुडयेन्वादयो देया उपरागादिपर्वसु ॥
सप्तमी लाण धेनुः स्यादष्टमीदाधिका मता । नवमीतेन नवमी गन्धतैलेन चापरा ॥
गन्धैर्वा दशमा धेनुं रत्नैर्वा परिकल्पयेत् । एवं केचिन्महाभागाः वदन्ति परम्पर्यः ॥
सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः । तिलयेनुप्रसंगेन सर्वपापहराः शुभाः ॥

सप्तब्रीहिधेनवः

सप्तब्रीहिमयास्सप्त धेनवः परिकीर्तिताः । ब्रीहिभिश्च यवैरचैव गोधूमैश्च तिलैस्तथा ॥
माष्मुंदूगैश्च कर्तव्याः सप्तमी च प्रियङ्गुभिः । एतासामेव दानानां विधानं तिलयेनुवत् ॥
सप्तब्रीहिमयास्सप्त गा ददातीह मानवः । स याति परमं स्थानं वायुभूतः स्वमूर्तिमान् ॥

उपधेनुदानानि

अथोपधेनुदानानि वक्ष्ये पुंस्यान्यनुक्रमात् । यासां वै दानमाव्रेण सर्वदानफलं लभेत् ॥
तास्तादौ लावणी धेनुः परा काषासकी मता । तथा फलमयी धेनुस्तत्त्वपूर्णिर्मिता ॥
कदूरिका स्मृता तद्दद्येनुर्दिव्या त्वनन्तरा । केचिदत्र महाभागाः विधानान्तरमूचिरे ॥
मेहघ्नी स्वर्णधेनुर्वै ह्यशोषनः स्वर्णशृङ्गिणी । तथैव वन्ध्यात्वहरास्वर्णधेनुः परा स्मृता ॥
प्रस्त्रिन्नपाणित्वहरस्वर्णधेनुस्तथा स्मृता । सुवर्णशृङ्गिणी चापि तत्परं परिकीर्तिता ॥
तद्वत्करकशृङ्गाख्या धेनुर्देया सुलक्षणा । एतासामुपधेनूनां कथितो दानसंग्रहः ॥

दानफलानि

फलं ब्रवीमि सर्वासामिह धेनोः परत्र च ।
 कृष्णां गां ददते ये तु तेन)पश्यन्ति यमं विभुम् ॥
 श्वेतां वै ददते धेनुं स पुमान् दिवि मोदते ।
 नीलवर्णां तु गां दद्यात् पितॄन् प्रीणयते सदा ॥
 श्वेतवर्णां तु गां दत्त्वा वंशवृद्धिमवान्तुयात् ।
 श्यामां पीतां तथा दत्त्वा दुखनाशं प्रपद्यते ॥

कपिला सर्वपापध्नी नानावर्णा च मोहदा । समानवत्सां कपिलां दत्त्वा स्वर्गं महीयते
 रोहिणीं तुल्यवत्सां तु सूर्यलोके महीयते । समानवत्सां श्वेतां चेदिन्द्रलोके महीयते ॥
 तुल्यवत्सां तु शबलां विष्णुलोके महीयते ।

इन्द्रलोकमवाप्नोति दत्त्वा कृष्णां तथाविधाम् ॥

वातरेणुसवर्णां तु तुल्यवत्सां प्रदाय च । वायुलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
 दत्त्वा धूमां तथा भूतां यमलोके महीयते । अन्नां(व्याप्त्यां)हेमसवर्णां तु तुल्यवत्सां प्रदाय च
 वारुणं लौकमाप्नोति पूज्यमानोऽसरोगणैः । धेनुं प्रदाय शृङ्गाक्षीं साध्यलोके महीयते ॥
 दत्त्वा पलाशवर्णां गां विवृत्तोके महीयते । प्रदाय शितिकण्ठीं गां स्थानंश्रेष्ठं प्रपद्यते ॥
 एतासामपि धेनूनां प्रदाता समवान्तुयात् । विमानेनार्कवर्णेन दिवं देव इवापरः ॥

तं चारुवेणः शुश्रोऽयः शतशोऽथ सहस्रशः ।

दमयन्ती विमानस्यं गोप्रदानरतं नरम् ॥

अथ नानाप्रकारोक्तगोदानानि प्रवृत्तिं वै । समानवत्सगोदानं सर्वपापहरं शुभम् ॥
 कपिलायाः प्रदानं तु सर्वपापहरं शुभम् । सर्वार्थदायकं श्रीकं सप्तजन्माधनाशनम् ॥
 वृषभेकादशीदानं गोशतं च वृपोक्तरम् । तथा वृपोक्तरशतगोदानं देवसाकृतम् ॥
 त्रिरात्रगोप्रदानं च महापातकनाशनम् । गृहणीहरगोदानमसर्वरहरं (?) परम् ॥
 दानं वैतरणीधेनोः यमलोकमुख्यावहम् । वृपैकगोसहस्रस्य दानं सर्वाधिनाशनम् ॥

ततोभयमुखीदानं सर्वदानफलप्रदम् । द्विमुखी कपिलादानं विष्णुसायुज्यकारकम् ॥
तथा चैवोभयमुखीदानं सर्वाधनाशनम् । वृषदानं ततः प्रोक्तं सर्वसौख्यविवर्धनम् ॥
बलीवर्दप्रदानं च गोविन्दप्रीतिकारकम् । तथानुडुत्प्रदानाख्यं चक्राद्यङ्गवृषार्पणम् ॥
द्रव्यैर्वृषप्रदानं च दानं स्वर्णवृषस्य च । तथा होमवृषाख्यं च सर्वदानफलप्रदम् ॥
दानं रूप्यवृषस्यापि पितृप्रीतिविधायकम् । तथैव कुष्ठरोगन्नरौप्यर्षभस्मर्पणम् ॥
एवमेतानि दानानि प्रशस्तफलवन्ति च । कीर्तितानि मया सम्यक् संग्रहेण यथामति ॥

अतःपरं धराभिरूपमतिदानं महोन्नतम् ।

यः प्रयच्छति विप्राय पृथिवीं सस्यशालिनीम् ॥

षष्ठिवर्षसहस्राणि स स्वर्गे निवसेन्नरः । अतिदानेषु सर्वेषु पृथिवीदानमुत्तमम् ॥

अचला ह्यक्षयाभूश्चेहोग्नी कामाननुत्तमान् ।

दोग्नी वासांसि रत्नानि पशुब्रीहियवान् सदा ॥

भूमिदः पुण्यलोकेषु शाश्वतीर्थोदते समाः । यावद्भूमेरायुरिति तावद्भूमिद एधते ॥
अपि पापसमाचारं ब्रह्मनं वा तथानृतम् । पुनाति इत्ता पृथिवी दातारमपि शुश्रुमः ॥
अग्निष्ठोमप्रभृतिभिरिष्ट्वा क्रतुभिरूर्जितैः । न तत्कलमवानोति भूमिदानाद्यदश्नुते ॥
यथा जनित्री क्षीरेण पुत्रं पुष्णाति सर्वदा । अनुगृह्णाति दातारं तथा सर्वरसैर्मही ॥
प्रासादा यत्र सौवर्णवसोधाराश्च कामदाः । गन्धवाप्सिरसो यत्र तत्र गच्छन्ति भूमिदाः
यथा चन्द्रमसो वृद्धिरहन्यहनि जायते । भूमिदानफलं तद्वत्सवसस्यैर्विवर्धते ॥

सागराः सरितः शैलास्तीर्थानि विविधानि च ।

सर्वाणि भूमिदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥

यो ददाति महीं सस्यक् सोऽशनुते परमां गतिम् ।

हस्तमात्रां भुवं दत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥

गोचर्ममात्रां क्षमां दत्वा वसूनां लोकमान्यात् ।

उद्यानभूमि दत्वा तु गन्धवैः सह मोदते ॥

रत्नाकरभुवं दत्वा शक्तलोकं प्रपद्यते । धान्याकरां भुवं दत्वा नाकपृष्ठे महीयते ॥

अङ्गनाकरभूदानादशिवलोके महीयते । लवणाकरभूदानात्सोमलोके महीयते ॥
 औषधाकरभूदानापितृलोके महीयते । शिखिसस्यप्ररोहां तु भुवं दत्वा नरोत्तमः ॥
 साध्यलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा । नानाधान्याकरभुवं दत्वा रौद्रे महीयते
 केदारभूमिदानेन ब्रह्मलोकं समश्नुते । इक्षुभूमि नरो दत्वा सोमलोके महीयते ॥
 गुल्मपुष्पलताकीर्णं यो भूमि संप्रयच्छति । विमाने नन्दने सोऽयं क्रीडतेऽसरसाँ गणैः
 भूमि संपाद्य यः कुर्यादेवत्राह्णसाकृताम् । स्वर्गलोकमवाप्नोति पश्चाद्भूपपरो भवेत्
 पक्षस्यां भुवं दत्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् । निवर्तनसहस्राद्यां भुवं दत्वा नरोत्तमः ॥
 भूमिमासाद्य कर्मान्ते चक्रवर्ती भवेद्द्वि सः । गोचर्ममात्रामचलां दत्वा शिवपुरं जेत् ॥
 भूमि सर्वगुणोपेतां दत्वा पापात्प्रमुच्यते । क्षेत्रमात्रां भुवं दत्वा महापापैः प्रमुच्यते ॥
 द्वामेकपुरुषाहारपर्याप्तां संप्रदाय वै । दशकलपान्निवसति स्वर्गं विगतपातकः ॥

क्षमां दत्वा गृहपर्याप्तां यमलोकं न पश्यति ।

प्रादेशमात्रां क्षमां दत्वा मोदते नन्दने वने ॥

ग्रामं वा नगरं वापि निवर्तनशतं तु वा । यः प्रयच्छति विप्राय स सुरैः परिपूज्यते ॥
 देवताभ्यो महीं दत्वा तत्त्वोके महीयते । ग्रामं खेटं पुरं क्षेत्रं देवताभ्यः प्रयच्छति ॥

देयभूमिप्रशंसा

सप्तजन्मसु धर्मात्मा स भूमेरधिगो भवेत् । शिवाय विष्णवे भूमि सूर्याय च विशेषतः
 दत्वा त्रिसप्तकुलजैः वितृभिः सह मोदते । ग्रामदानाचक्रवर्ती पुरदानात्तथामरः ॥
 खेटदानाच्च भूभर्ता भवेदत्र न संशयः । भुवः प्रमाणं ज्ञानाय सुस्पष्टं वक्ष्यतेऽधुना ॥
 दशहस्तेन दण्डेन त्रिशद्दण्डं निवर्तनम् । गवां शतवृषश्चैको यत्र तिष्ठेदयन्त्रितः ॥
 तद्द्वि गोचर्ममात्रं तु प्राहुर्वेदविदो जनाः । गृहमात्रां भुवं प्राहुर्द्विशत्पदसंमिताम् ॥
 यदुत्पन्नामथाशनाति नरः संवत्सरं समम् । एतदाहारमात्राख्यं भुवो मानं प्रचक्षते ॥
 सोत्सेधवप्रप्राकारं सर्वतः खातमावृतम् । योजनाधार्थविष्णुभं अष्टभागायतं पुरम् ॥
 तदर्थं तु तदा खेटं तदर्थश्चापि खर्पटम् । तथा शूद्रजनप्रायाः सुसमृद्धकृषीवलाः ॥

क्षिप्रोपभोगभूगम्ये वसतिग्रामसंज्ञिता । एवं भूमानमाख्यातं शास्त्रविद्विः पुरातनैः ॥

दत्तभूषरिपालनप्रशंसा

स्वदत्ताद्द्विगुणं पुण्यं परदत्तानुपालनम् । परदत्तापहारेण स्वदत्तं निष्फलं भवेत् ॥
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुंधराम् । पष्ठिवर्षसहस्राणि विष्ट्रायां जायते कृमिः ॥
राज्याधिकारनिरतः वेतनेन नृपेण वै । परिष्कृतः स्वकृयेषु स्वाधिकारे समुद्यते ॥
द्विजभूवृत्तिविषये वाक्सहायेन केवलम् । अश्वमेधफलं सद्यो लभते नात्र संशयः ॥
गोत्राह्षणहितार्थीय तद्वृत्तिषु विशेषतः । अनृतोत्तयाऽपि लभते राजसूयफलादिकम् ॥
स्वद्वृत्तिविषये नूनमपकारं स्वचेतसा । चिन्तयन् सद्य दवायं कुलकोटिसमन्वितः ॥
इत्युन्नते कालसूत्रे रौरवे कण्टकालये । पच्यते हन्त तावत्तु यावदाभूतसंलब्धम् ॥

विद्यादानप्रशंसा

विद्यादानं महीदानं कन्यादानमिदं त्रयम् । सर्वदानोत्तमं द्वौयं सद्विं चोभयतारकम् ॥
दानानामुत्तमं दानं विद्यादानं विदुर्बुधाः । विद्या कामदुधा थेनुः विद्या चक्षुरनुत्तमम् ॥
विद्यादान् सर्वकामानां भाजनं पुरुषो भवेत् । सहस्रयेनुदानानां शतं चामुदुहां समम् ॥
शतामुदुसमं यानं दशशानसमो हि यः । दशशाजिसमो नामो दशशागस्तमा धरा ॥
सर्वदानसमं नास्ति विद्यादानं ततोऽधिकम् । तस्माद्विद्याप्रदो लोके सर्वदः प्रोच्यते बुधैः

कन्यादानम्

तस्मात्सहस्रामुणिः कन्यादाता महान् परः । कन्यादानं ततो लोके सर्वदानोत्तमोत्तमम्
तेनैव दानेन शुनि प्रवृत्तिर्निविला स्तुता । वर्णितव्वारकं तस्य गार्हस्थरथापि संपदाम् ॥
कारकं सर्वकल्याणहेतुर्कं भादुकं सहत् । प्रजाः जनकं सर्ववेदशाङ्कसवित्रियाम् ॥
ताः प्रजाः किल सर्वत्र शरणं शर्मकारकाः । तस्मात्तदानतुलितं नान्यहानं भुवि स्मृतम् ॥
सर्वदानफलं वक्तुं शक्यते किल केवलम् । न तु कन्यादानफलं वक्तुं युवरातेन वा ॥

ब्रह्मणा विष्णुना वापि पावेक्षेणापि ? (महेशेनापि) वा तथा ।

शक्यते तत्कथं वक्तुमियत्तारहितं यतः ॥

पूर्वधामपरेषां च दशानां वंशजन्मनाम् । पितृणामतिपापानामपि नारकिणां श्वतः ॥
एकविशतिसंख्यानां नरकोन्तारणेन वै । दानोन्तरक्षणेनैव ब्रह्मलोकमिरीरिता ॥
तावदत्र न संदेहो विद्वत्पामरयोरति । सर्वलोकैकविदिता प्रसिद्धिमहती परा ॥

किं चात्र कन्यकादाने महादानानि यानि वा ।

निरूपितान्यद्य मया तानि सर्वाण्यभीक्षणशः ॥

अवशादेव लभ्यन्ते ब्राह्मणानां विशेषतः । ब्राह्मादिषु विवाहेषु तत्प्रसङ्गानिरूप्यते ॥

यस्मै कस्मैविद्विप्राय व्रतिने कन्यकामिमाम् ।

सत्कृत्य संप्रदास्यामीति चिन्तामात्रतत्तथा ॥

तुलापुरुषदानाख्यफलं यत्तन्महत्परम् । अवशादेव लभते नात्र कार्या विचारणा ॥

स्वयं पत्न्या भ्रातुभिर्वा बन्धुभिः सखिभिः परैः ।

आप्तैर्विप्रैश्च गुहभिराचार्यैः शिष्यकिंकरैः ॥

उदासीनजडैर्वापि समेतः कन्यकामिमाम् ।

अस्मै सत्कृत्य शक्त्याहं दास्यामीति कर्थं पुनः ॥

कुत्र केन कुतश्चेति वाक्प्रचारक्षणात्तदा । हिरण्यगर्भदानाख्य कर्ताऽयं प्रभवेद्ध्रुवम् ॥

न संदेहः प्रकर्तव्यः संदेहःस्यादयं क्षणात् । कन्यादृष्ट्येव नितरां एवमाहापुरादिभिः ॥

एवमस्मै दीयतेति प्रोक्तिमात्रेण केवलम् । स्वीयबन्धवष्टगोष्ठेषु ब्रह्माण्डाख्यस्य तस्य तु ॥

तारीयीकस्य दानस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् । परबन्धुव्वातजनपरिज्ञानाय केवलम् ॥

दास्याभ्येनां ध्रुवं तस्मै अमुष्मा अहमित्यथ ।

प्रोक्त्वाशु कलपवृक्षस्य दानं यत्सुमहस्तिवम् ॥

तदेव लभते दिव्यं फलं नास्त्यत्र संशयः । कन्यादानमुहूर्तस्य निरीक्षणत एव वै ॥

गोसहस्रफलं सद्यत्तत्कर्ता लभते वशात् ।

तन्मुहूर्ते निश्चिते तु सुलग्ने सुदिने शिवे ॥

तिथौ वारे च नक्षत्रे होरायां तदनन्तरम् ।

द्रेक्षाणेऽस्मिन्नवांशेऽपि द्वादशांशे ततः पुनः ॥

त्रिशांशात्तपरं दिव्ये पुष्करे चेति सूरिभिः ।

ज्योतिषिकैर्निश्चितेऽथ तदाताऽसौ विचक्षणः ॥

हिरण्यकामधेन्वाख्यदानस्य लभते फलम् । नान्दीपूर्वदिने यतु वराहानाख्यकर्मणः ॥

करदीपौघशतकमहामंगलशोभिनः । विचित्रनृतवादौघवेदवोषानुरञ्जनैः ॥

पतित्रतामहागानसुन्दरस्य विशेषतः । कृतिमात्रेण लभते हिरण्याश्वस्य यत्कलम् ॥

तदवाप्नोति विवुयो तस्मिन्नेव क्षणे पुनः । वरपूजा बन्धुरूजा विप्रपूजादिसत्क्रियाः ॥

याः काश्चित्सुमहादिव्यताम्बूलादिसर्वणैः । तासां करणमात्रेण हिरण्याश्वरथस्य वै ॥

दानस्य लभते श्रेयस्तस्मिन् काले विशेषतः ।

विप्राणां दक्षिणादानैः फलदानादिना तथा ॥

तद्वाक्यनिश्चयाच्चापि हेमहस्तिरथस्य वै । यत्कलं कथितं सद्विस्तदवाप्नोति पुष्कलम् ॥

ततो वरस्य शरणनिर्देशनसुदानतः । पञ्चलाङ्गलकस्यास्य सुमहत्कलमशुन्ते ॥

ततः परेऽहि नान्याख्यकर्मणः करणात्परम् । महत्स्वर्गधरादानफलं नूनं स विन्दति ॥

स्नानात्परं वरस्यायं राति संभाषणादथ । यथार्थगमने काले वरसंभावनादिना ॥

तदीयाह्वानमात्रेण तत्फलादि विशेषतः । विश्वचक्राख्यदानस्य फलं विन्दति तत्क्षणात् ॥

कन्यादानं करिष्येति पत्न्या साकं विचक्षणः । ब्राह्मणानां महाब्राते करणादेव तत्फलम् ॥

दिव्यकल्पलताख्यस्य लभते कन्यकापिता ॥

वरालंकारादिफलानि

ततो वरालंकरणात् कन्यालंकरणादपि । हिरण्योदकदानैश्च सप्तसागरदानतः ॥

यदुच्यते फलं ततु समवाप्नोत्यनश्वरम् । मधुपक्रप्रदानेन वरस्यादौ महानयम् ॥

रत्नधेनोः परं नूनं फलं तत्प्रतिपद्यते । तदुपाध्यायबन्धुनां मधुपक्रक्रियादिभिः ॥

कन्याप्रदानतत्पाणिप्रहतद्वोमकर्मभिः । तन्महाभूतखण्डस्य फलं सात्रं समशुन्ते ॥

तस्मात्कन्यादानसमं नन्यादानं हि विद्यते । तदुपर्यपि भूयश्च बन्धुनां पूजया तदा ॥

कर्पूराख्यतुलायासत्कलं प्राहुर्मनीषिणः । तदङ्गविप्रपूजाभिस्ताम्बूलादिप्रदापनैः ॥

क्रियाभिर्दक्षिणादीनां अष्टलोहतुलाफलम् । तदङ्गविप्रबन्धवौघभोजनादिकर्मणः ॥
 महाकांस्यतुलाजन्यं फलं श्रीमत्प्रपद्यते । तदीयदक्षिणादानैः महत्रपुतुलाफलम् ॥
 जायते किल तत्कर्तुः क्षणेनैवालपयन्नतः । रथोत्तम्भनकार्यादिजालके कन्यकाकृते ॥
 कृते वरेण तत्कन्याप्रदातुस्तत्क्षणेन वै । सद्यः (?) सतुलायाश्च ताम्रायाःस्वर्णरौप्ययोः ॥
 तुलयोस्सुमहद्वयमन्त्रयन्त्रादिलव्ययोः । पैत्तल्याश्च तुलायास्तत्पलमत्यन्तदुर्लभम् ॥
 अशनुते कन्यकातातो मन्दिरादिक्रियादिषु । प्रधानहोममात्रेण कृतेन तदनन्तरम् ॥
 पुत्रोपवेशनफलदापनेन च मन्त्रतः । फलं फलतुलायास्तत् आग्नेयाख्यस्य कर्मणः ॥
 वरकृत्या गृहपतिस्तुलयोर्गुडभस्मनोः । तथा पूर्गतुलायाश्च फलं पौष्ट्याः प्रपद्यते ॥
 तथर्षिंदर्शनात्पश्चादरुद्धत्याः समर्चनात् । धृतक्षीराख्यतुलयोर्दधिपैष्ठिकयोरपि ॥
 तथोदनतुलायाश्च यत्कलं शास्त्रचोदितम् । तत्कलं तत्क्षणादेव लभते कन्यकापिता ॥
 पश्चादौपासनाख्यस्य कर्मणः करणेन वै । तैलमाक्षिकवस्त्राणां लवणस्य तथा पुनः ॥
 शार्करायाश्चन्दनस्य तुलायाः कुकुमस्य च । गोरक्षतिलवस्त्राणां तुलानां यत्कलं पुनः ॥
 तत्सर्वं समवाप्नोति तदग्नधर्वप्रतिष्ठाय । छत्रपत्रककार्पासरजश्शाककटाद्वसाम् ॥
 तुलानां फलमाप्नोति गौरीन्द्राणीप्रपूजया । वधूवराभ्यां कृतया यजमानोऽयमाशु तत्
 एवं तुलाप्रभेदानां सर्वेषां महतामपि । मुहूर्तानन्तरं तस्य वरस्य क्रियया तया ॥
 गौरी पूजां तया सर्वं यत्कलं वेदसंमितम् । अमोघमप्राप्यमतिशत्रद्वयक्रियादिभिः ॥
 सम्प्राप्यं परमं दिव्यं प्राप्नोत्येवाविलम्बितम् । लघुतः कन्यकादाता पुनश्च तदनन्तरम्
 औपासनारम्भदिनपरेऽहयपि तथैव वै । पराह्नानार्हणमहद्बन्धु(मित्र) ब्राह्मणपूजया ॥

स्वशक्त्यनुगुणश्रद्धाभक्तिभ्यां कृतया तया ।
 पञ्चलाङ्गलदानाख्यफलं यत्तत्र केवलम् ॥
 हलपङ्क्तिश्च सुमहद्यक्षेयः कथितं तराम् ।
 धाराख्यस्यास्य यद्भूयः फलमत्यन्तदुस्तरम् ॥
 जम्बूद्वीपफलं चापि सम्बूद्वीपफलं तथा । पृथिवीपद्मानस्य यदत्यन्तं सुपावनम् ॥
 महद्वयः प्रकथितं तद्वाप्नोत्यसंशयम् ॥

महाशीर्षादादिफलानि

एवमेव तृतीयेऽथ दिवसे सुमहान्महः । महादाशीर्षभकाल्यः सदीक्षामध्यकालके ॥
 संप्राप्ताख्यिलवैकल्य परिहारपूर्वतः । वरयोरुभयोश्चापि दीक्षावैकल्यहेतुना ॥
 समागतमहामृत्युषरिहाराय वेघसा । कलिपतः सुमहदीर्षयुष्यश्रीकारकः परः ॥
 तत्रादौ सर्वविनानां परिहाराय मन्त्रतः । संपूज्यो गणनाथः स्यात्पश्चाद् ब्रह्मासरस्वती
 विघ्नेशपूर्वभागे तु तन्मन्त्राभ्यां विवानतः । प्रपूज्यौ विप्रसदसि दिव्यपीताम्बरे शुभे ॥
 तेषां तु परितः पूर्वा हरितप्रभृति तत्कमात् । इन्द्रादयः प्रपूज्याः स्युस्तयोर्नक्षत्रदेवते ॥

सर्वमेतान् तत्त्वान्मन्त्रौः घोडशैरुपचारकैः ।

सम्यक् समानतन्त्रेण पूजयेदिति सा श्रुतिः ॥

एवं संपूज्य विधिना सम्भान्तत्वाख्यिलान्द्विजान् ।

संप्रार्थ्य वेदमन्त्रेण नमः पञ्चककेन वै ॥

पृथग्वेदमहामन्त्राशिषः कुरुत चेति तान् ।

प्रार्थयित्वा तत्सदसि कृत्वा पूजां पृथक् पृथक् ॥

तस्मिन् समुपविश्यैव तदुक्तान्वेदमन्त्रकान् ।

शृण्वन् शुभेन भनसा पत्न्या सह यतत्रतः ॥

स वाग्यतस्तत्प्यमान आस्ते ताट्टमहोन्नते । सर्वापद्मारके सर्वदुरितोन्मूलके शिवे ॥

हृषिमात्रेण सर्वेषामश्वमेधकल्पदे । निष्ठकामनादर्शनतः अयत्नेनापवर्गदे ॥

महा तत्कतूलानां वातूले भव्यकारके । महाशीर्षाद्यिगुणांशौ पापाख्यतिभिरार्कके ॥

रोगक्षगामृत्कदंभोशौ (१) मृत्युसर्पसगेश्वरे । सर्वलघ्वेति मुलमे सर्वदेवसमूहके ॥

सर्ववेदनिधौ सर्वतीर्थकोटिहासा (कले... ?) ।

कन्यादाता त्वयं श्रीमान् तस्मिस्ताट्टशि तत्क्षणे ॥

दशानामपि दानानां महतां तत्कलं लभेत् । कन्तकाश्वतिला नागाः दासीरथ महाप्रहा:
 कन्या च कपिला धेनुं महादानानि वै वरा । एतेषां फलमानोति तृतीये दिवसे किल

कन्याप्रदाता तेषां च षोडशानां पुनः क्षणात् ।

तादृशे चलति श्रीके तस्मिन् चलति भव्यके ॥

अवान्तरमहादानप्रभेदानां च केवलम् ।

फलानि सर्वाण्याज्ञोति नात्रकार्या विचारणा ॥

तेषां क्रमेण वक्ष्यामि दानक्रममधापहम् । सुवर्णदानं प्रथमं ग्रवरं कथितं सुधैः ॥

तत्तु षोडशादानैस्तैस्तुल्यं स्वणप्रदानकम् । ततः सुवर्ण सुवर्णस्य दानं पापहरं स्मृतम् ॥

तथा सुवर्णद्वितयदानमक्षयद् ग्राम् । दानं शतसुवर्णस्य फलादिप्रतिपादनम् ॥

त्रिकालसौवर्णदानं तदनन्तरमीरितम् । दानं नित्यसुवर्णस्य हैमाख्यप्रतिपादनम् ॥

दानं शिवसुवर्णस्य लिंगस्वर्णसमर्पणम् । शतमानसुवर्णस्य दानं हत्याहरं स्मृतम् ॥

पापरोगहरं तद्वानं शतसुवर्णकम् । दानं भद्रनिधेशचैव तथानन्दनिधेः स्मृतम् ॥

रुद्धदानं तु कल्पोक्तमश्वदानमनुत्तमम् । श्वेताश्वदानं सूर्याश्वदानं चापि निरूपितम् ॥

बडबा(वा)या: ग्रदानं च तिलदानमतः परम् । तिलकृष्णाजिनस्यापि दानं तिलमृगस्य च

तिलपात्रदानं च महातिलसभाहयम् । तिलराशिप्रदानं च दानं त्रैपद्ममीरितम् ॥

तिलालिंगनदानं च पापञ्चं परिकीर्तितम् । तिलपीठं तिलादश तिलकुम्भसमर्पणम् ॥

तिलालंकारदानं च पापञ्चं परिकीर्तितम् । तथा रुद्रैकादशकतिलदानमुदीरितम् ॥

तथैव तिलगर्भस्य तिलपद्मस्य कीर्तितम् । दानं तु क्षयरोगधनं तिलपद्मस्य चोक्तमम् ॥

शूलरोगहरं तद्वत्तिलपद्मं प्रकीर्तितम् । मूकत्वनाशकं चान्यतिलपद्मप्रकीर्तितम् ॥

गजदानं च रोगधनं गजदानं तथापरम् । तिलपिट्ठं गजस्यापि दानं तद्वत्प्रकीर्तितम् ॥

शिवाय विष्णवेऽकार्यं गजस्य प्रतिपादनम् । सुखरोगहरं चान्यदृगजदानं प्रकीर्तितम्

व्रणम्भगजदानं च दासीदानमनुत्तमम् । दासदानं रथस्यापि प्रदानं शकटस्य च ॥

गंत्रीदानं यानदानं शिविकादानमेव च ।

भहीदानं तथा प्रोक्तं गृहदानं तथा स्मृतम् ॥

सूर्याय गृहदानं च चत्वरप्रतिपादनम् । गवां गृहप्रदानं च आश्रयप्रतिपादनम् ॥

मठमण्ट(ण)पयोद्वानं दानं शिवमठस्य च । प्रतिश्रयप्रदानं च कन्यागूल्यप्रदापनम् ॥

द्विजस्थापनमेवं स्याद्राजस्थापनमेव च । कपिलायाः प्रदानं च दानान्येतानि कृत्स्नशः
तस्मिन्कृते तनुकृते कन्यादाने ततः पुनः । लभन्ते निखिलान्येव तृतीये दिवसे क्षणे ॥
विप्रपूजाविशेषारूपे तत्ताम्बूलप्रदापनात् । पूर्वमेव भवेन्नूनं कन्यादातुर्न संशयः ॥
तत्फलं च तथा प्रोक्तं अनश्वरमभोधकम् । दानतत्क्षणं पुण्यं यावच्चन्द्राक्भूस्थिरम् ॥

तस्मात्तस्मिन् क्षणे भक्तथा तृतीये दिवसे शुभे ।

विवाहे चापि मौज्ज्यां वा ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥

श्रोत्रियेभ्यो वेदविद्भ्यः सोऽन्याजिभ्य एव च ।

महद्भ्यो ह्यमिहोत्रिभ्यः सत्कुलीनेभ्य एव वा ॥

अन्तेऽशिषां (?) दक्षिणायाः प्रदानं वाससामपि ।

पुष्पाणां च सुगन्धानां मालिकानां सुगन्धिनाम् ॥

वस्तूनां पुनरन्वेषां तस्मिन् काले विधीयते । अत्र साक्षाद्वेदैव लक्ष्मीनारायणस्य तु ॥

सान्निध्यं स्वयमेव स्याद्यतो वेदस्वरूप्ययम् ।

सर्वेषां सार्गदानानां फलानि च बहून्यति ॥

तदक्षिणादानमात्रात् लभते कन्यकापिता ।

तयासौ वरतातोऽपि तया दक्षिणया तथा ॥

विप्राणां कृतया सद्यो लभत्येवाविलम्बितम् । तत्राद्यं सुमहत्तच्च गोभूस्वर्णयुतं परम् ॥

मार्गं दुष्कृतवारन्नं रत्नस्वर्णसमन्वितम् । अपरं सुमहदानं वस्त्रभूषणसंयुतम् ॥

धान्यब्रातयुतं चान्यद् प्रामेण नगरेण च । संयुक्ते तु तथा झेये मार्गं सर्वाविलम्बके ॥

तस्वरूपं ब्रह्मणोक्तं कृष्णसारविनिर्मितम् ।

संसिद्धये च यागानां श्राद्धानां तपसां श्रियाम् ॥

समृद्धये वृद्धये च कलिपतं हरिणा तथा । शिवेन देववृन्दैश्च तदेतत्च निरूप्यते ॥

अहोरूपंसितं तस्य कृष्णं रात्रिमर्य वपुः । बहुरूपं तु सुमहद्विष्णोयं तन्महोन्नतम् ॥

स्वेच्छया चरते यत्र स देशो याज्ञिकः स्मृतः ।

कृष्णसारो महापुण्यस्तथा दर्भाश्च कीर्तिः ॥

तिलकृष्णाजिनस्यैतदानमेकं प्रकीर्तिम् । सहोमतिलसपिष्काजिनदानमनन्तरम् ॥
 तद्वच्चस्प्रकशाखारुद्याजिनदानमनन्तरम् । रुक्मादिपात्रसंयुक्तजिनमन्यत्रकीर्तिम् ॥
 सुमन्तुप्रोक्तमपरं कौशिकोक्तमथाजिनम् । पितृकृष्णाजिनं तद्वन्मार्त्यमाजिननामकम् ॥
 गृष्टकृष्णाजिनं तद्वन्महाकृष्णाजिनं तथा । आद्र्वकृष्णाजिनं प्रोक्तं मृगदानं ततः परम् ॥
 बातव्याधिहरं श्रीकं महाविलहरं परम् । पुनः स्वतन्त्रमपरं मृगदानं पवित्रकम् ॥
 एतद्रूपमहादानविशेषा निखिलाः पराः । महोत्सवे तार्तियीकदिवसे तावृशे क्षणे ॥
 भक्तथाप्रदानाद्विप्रेभ्यो लभत्येवाविलम्बितम् ।
 गन्धलेपनतस्तस्मिन्विप्राणां वेदिनां सताम् ॥
 तन्महामहिषीदानफलं शतगुणान्वितम् । तत्क्षणाछ्लभते नूनं कन्यावरपितृद्वयम् ॥
 तदानादान्तरमहादानभेदोऽपि कथ्यते ॥

महिषीदानावान्तरदानावान्तरदानानि गर्दभप्रतिशृग्हीता

मैषीदानं मेषदानं महिषस्यातिगात्रिणः । अजादानं गर्दभोष्ट्रदानं पापहरं पुनः ॥
 तदानं गार्दभं कस्मै प्रदेयमिति चेत्तु तत् । प्रवक्ष्यामि च यो वर्णी मोहादवकिरेज्जडः ॥
 तस्यस्याद्गर्दभस्त्वेकः पश्वर्थे चित्तहेतवे । शास्त्रैकविहितः सर्वलोकैकविदितस्त्वति ॥
 तन्मित्ते क्रयक्रीतो रजकात् न संभवेत् । गर्दभः पशुकार्यार्थे निन्द्यजातिसमुद्भवात् ॥

न चण्डालात्पशुप्राण्यः रजकः सुमहान् परः ।

ग्रामचण्डालइत्युक्तः सर्वनिन्द्योऽतिकिलिवषी ॥

न तस्मात् पशुप्राण्यः तत्पापविनिवृत्तये । कर्तव्ये गर्दभालम्भे पशुं विप्रमुखाद्यतत् ॥
 चिरात्संपादनं कुर्यात्स विप्रस्य कथं भवेत् । गर्दभोऽयं महानिन्द्यः सर्वलोकजुगुप्सितः ॥
 इति चेत्तत्र वक्ष्यामि कारणं तन्मुखस्य चेत् । रजकश्चेत्पित्तवातसंकलीकरणादिना ॥
 महाग्रिमान्द्यरोगैकपीडितो यदि केवलम् । नायं वै तन्निवृत्यर्थं गार्दभं दानमाचरेत् ॥
 इति शास्त्रेण चेद्यो वा रजको रोगपीडितः । तदानमाचरेचेतु ब्राह्मणाय कदाचन ॥
 तत्सकाशादमुं बीक्ष्य तावृशं गार्दभं त्वयम् । प्रसमीक्ष्येव गृह्णीयादिति वेदानुशासनम् ॥

ततस्तं योजयेत्स्वस्य कार्याय पशुहेतवे । अवकीर्णिस्वकृतस्य दुष्कृतस्य निवृत्तये ॥
कथं विप्रसकाशात् स्वीकार्यो गार्दभः पशुः । क्रयेणोति भहत्यर्थे संशये तन्निरूपणम् ॥
प्रसंगेन प्रकथितं तस्मिन् काले तु तान् शुभान् ॥

मन्त्राक्षतधारणफलम् विवाहचतुर्थदिनकर्तव्यम् देवतादानानि

मन्त्राभिमन्त्रितान् दिव्याब् तत्रत्यैरखिलैर्द्विजैः ।

मन्त्रान्तदत्तासत्यन्तपावनान् (?) शुभहेतकान् ॥

अक्षतानतिसर्वस्वदायकानतिदुर्लभान् । ये वा शुभन्ति शिरसा ते भावुकनिकेतनाः ॥
ततश्चतुर्थदिवसदीक्षावस्थपरिलक्षात् । निमित्ताद्रजकाद्भूताद् यदानं वस्त्रभक्षयोः ॥
कन्यकाभूषणकृतिसमये दीपशोभिते । वधूवराभ्यां रचितत्तदानैरर्थं तदा ॥
कन्यापिता वै प्राप्नोति देवतादानजालकम् । निखिलं तन्मुहूर्तेन नात्रकार्या विचारणा
तदेवतादानकल्पस्वरूपं तत्प्रयोजनम् । निखिलेनैव नितरां सम्यग् वृद्ध्ये प्रसङ्गतः ॥
आदौ वैनायकं दानं गुल्मरोगघ्नमेककम् । तथापस्माररोगघ्नं अन्यद्वैनायकं पुनः ॥
प्लीहरोगहरं चान्यद्वैनायकमनुत्तमम् । वाग्जाङ्घत्वहरं चान्यतसारस्वतमथापरम् ॥
मूकत्वनाशकं तद्वानं सारस्वतं तथा । आन्त्रवृद्धिप्रशमनं नारायणमथापरम् ॥
प्रदानं वातरोगघ्नं लक्ष्मीनारायणस्य च । ततो गारुडानं च कामलारोगनाशनम् ॥
गारुणं दानमपरमक्षिरोगनिवर्तकम् । अन्यद्गारुडमारुयातं वाराहं दानमुत्तमम् ॥

देवतामूर्तिदानम्

नारसिंहं दद्वरोगहरमौभामहेश्वरम् । क्षयरोगघ्नं हृदमूर्तरनन्तरम् ॥
दक्षिणामूर्तिदानं च प्रदानं परशोः स्मृतम् । शूलदानं तु पापधं शूलरोगघ्नशूलकम् ॥
दानं भ्रमणरोगघ्नं सूर्यमूर्तेरनन्तरम् । अन्यत्कुष्ठघमार्तण्डप्रतिमादानमेव च ॥
अथातिसाररोगघ्नं वहिदानमनुत्तमम् । अश्विंश्वदानं तु दारिद्र्यहरं कौविरमीरितम्
ततोदरव्याधिहरं मकरप्रतिपादनम् । स्मृतं विसर्पिरोगघ्नं लागदानमनुत्तमम् ॥
ततस्तु वाग्जाङ्घत्वहरं घटादानमनुत्तरम् । श्वासकासद्वारं चोक्तं प्रदानं हित्प्राशयोः ॥

कालपूरुषदानं च दानं प्रतिकृतेस्तथा । पादपूरुषदानं च कालचक्रप्रदानकम् ॥
 यमदानं त्रिपुरुषदानं तद्वत्प्रकीर्तिम् । उदकुम्भप्रदानं च चन्द्रादित्यप्रदापनम् ॥
 ब्रह्मविष्णवीशदानं च तथायुष्टकरनामकम् । दानं त्रैमूर्तमाख्यातं चातुमूर्तमतःपरम् ॥
 पाञ्चमूर्तमतः प्रोक्तं दानं सर्वाधिनाशनम् । दिग्दानं पञ्चदैवत्यं लोकपालाष्टकं तथा ॥
 रुद्राष्टकमितिख्यातं गृहदानमनुक्तमम् । प्रोक्तं सांपत्करं दानं सर्वदैवाभिषूजितम् ॥
 पिशाचतारदानं तु दानं वैश्वानरं तथा । साध्यदानं ततो द्वादशादित्यप्रतिपादनम् ॥
 दानं दैवगणेशस्य निप्राभप्रतिपादनम् । महागणेशदानं च लक्ष्मीदानमनुक्तमम् ॥
 तथैव च मरुदानं सहापापप्रणाशनम् । तत्परं भुवनानां तु प्रतिष्ठा महती परा ॥
 कलपदानं पिष्ठरूपप्रदानं सुमहत्कलम् । इत्येवं दैवतादानक्रमस्य सुमहत्कलम् ॥
 कन्याप्रदाता लभते सुमहाभूषणोत्सवे । तद्रात्रौ सुमहाभव्यविशेषे मंगलाकरे ॥

गौरीं समुद्दिशयेन्द्राणीं कृतनास्य(द्य) सुहृत्के ।

दैवतमूर्तिदानानि तत्क्षणाह्नभतेऽखिलम् ॥

तस्मात्कन्यादानसम्भानं दानमन्यन्न विद्यते । तस्मिन्नेव महादाने तत्कर्ता सर्वदानजम् ॥

फलं विन्दति तत्कालविशेषेषु ततः पुनः ॥

गन्धर्वपूजादस्यलब्धकलकदानानि प्रतिपदादितिथिदानानि

गन्धर्वपूजासमये यस्य यस्य फलं महत् ।

शास्त्रोति कन्यकातातस्तानि दानान्यपि क्रमात् ॥

निरुप्यन्ते प्रसङ्गेन युर्यं शृणुत वै पुनः । तत्तत्कालविशेषेषु कर्तव्यान्यैव पैशलैः ॥

नित्यकाण्यनिमित्तार्थकारणेनैशतुष्टये । तानि तानि तु दानानि श्रीमद्भिः शक्तिसंभवे ॥

कार्याणि किल तिथिषु प्रतिपन्मुखतः क्रमात् ।

प्रथमायां तु पुष्पाणि द्वितीयायां धृतं तथा ॥

तृतीयायां हरिद्रायाश्चतुर्थायां रजतस्य च ।

पञ्चम्यां तु पलान्यैव षष्ठ्यां पानीयपात्रके ॥

सप्तम्यामव्यपूपानामष्टम्यां तु गुडस्य च ।
 कुलमाषस्य नवम्यां तु दशम्यां भोजनस्य च ॥
 एकादश्यां सुवर्णस्य द्वादश्यां च (रजतस्य) नस्य च ।
 त्रयोदश्यां चन्दनं च शर्करायास्ततः परम् ॥
 दानं तत्कथितं पुण्यं चतुर्दश्यां विशेषतः । दानं च परमान्नस्य पौर्णमास्यां सूतं तराम्
 तिलदानमावास्यादिने खड्गारुपात्रकम् । पितृणां प्रीतये प्रोक्तं ब्रह्मविद्धिः पुरातनैः
 एतानि सर्वदानानि कन्यकापितृवेशमनि । तदा गन्धर्वपूजायां कृतायां तेन वेदति ॥
 वरेण लभते तस्याः कन्यकायाः पितामहान् ।
 स्कन्दोक्तानि च दानानि तिथिष्वेतेषु कृत्स्नशः ॥
 क्रमेणोक्तानि च तथा लभते नात्र संशयः ।
 तानि चापि प्रवक्ष्यामि दानानि निखिलान्यपि ॥
 प्रतिपद्यरविन्दाख्यं कर्तव्यत्वेन चोदितम् । सौवर्णं रजतं वापि ताम्रकं वा विधीयते ॥
 वैश्वानरं द्वितीयायां तृतीयायां च पार्वतम् । वैशाखस्य तृतीयायां संप्रदद्यादुपानद्वौ ॥
 माघशुक्लद्वितीयायां गुडदानं महोदयम् । लवणस्य प्रदानं च वारिदानं महत्कलम् ॥
 वैशाखस्य तृतीयायां चन्दनस्य मूर्जां तथा ।
 फलानां पानकस्यापि व्यजनानां विशेषतः ॥
 छत्राणामपि रम्याणां वस्त्राणां जलतक्रयोः । संप्रदानं प्रशंसन्ति येन केनायुपायतः ॥
 मोदकानां तथान्नस्य कृतस्याप्रकृतस्य च । घृतस्य करकस्यापि भक्ष्याणामपि केवलम् ॥
 चित्रान्नानां विशेषेण पितृणां प्रीतिहेतवे । माधवस्य च तत्प्रीत्यै तानि दानानि सर्वशः
 चतुर्थां वारणं हैमं पञ्चम्यां पन्नगं तथा ।
 षष्ठ्यां शक्तिसमीपे तं कुमारं शिखिवाहनम् ॥
 सप्तम्यां भास्करप्रीत्यै सालंकारं तुरंगमम् । अष्टम्यां वृषभं श्वेतं देवदेवप्रियं शिवम् ॥
 नवम्यां काञ्चनं सिंहं दशम्यां दशधेनुकम् ।
 दिक्प्रीत्यै किल देयं तत् धेन्वादीनि क्रमेण वै ॥

एकादश्यां गरुत्मन्तं संप्रदद्याद्विरण्मयम् ।

धेनुं हिरण्यां महिषीं सप्तधान्यान्यजाविकम् ॥

बडबाश्वं गुडरसान् पुष्पाणि च फलानि च ।

द्वादश्यां द्वादशैतानि दद्याद् गन्धाननुक्रमात् ॥

चैत्रादिमासशुक्लासु द्वादशीषु विशेषतः । क्रमेण दद्यादेतानि वस्त्रं रुक्ममुपानहौ ॥
शयनं वसनं चैव धेनुमश्वं च कम्बलम् । लवणं चैव धान्यानि दारवं चन्दनं तथा ॥

स्नापयित्वा ब्राह्मणान् वै प्रातःकाले विधानतः ।

त्रयोदश्यां विशेषेण संख्यया च त्रयोदश ॥

माहेयं सुशुभं कुम्भं चतुर्दश्यां पयोघृतम् । चैत्रादिमासपूर्णासु कृष्णवस्त्रं तथाजिनम् ॥
उपानहौ च छत्रं च मृप्रान्तं जलगां शुभाम् । घृतपूर्णं कांस्यपात्रं सालंकारं च गोवृषम् ॥
लोहाजिनं सचन्द्रं च हेमाज्यं शयनं तथा । एतानि देयानि किल पौर्णमासीष्वनुक्रमात्
अमायां किल पात्राणि ससुवर्णानि दापयेत् । एतानि तिथिदानानि कर्तव्यत्वेन केवलम्
सर्वशास्त्रप्रसिद्धानि तान्येतानि तु कृत्सनशः । शेषहोमे कृते तेन तपने चैव केवलम् ॥
वरेण तत्क्षणादेव लभते कन्यकापिता । ततः परं पुनरपि क्रियमाणे तु तादृशे ॥

त्रयस्त्रिशत्कोटिदेवतापूजाफलम् धेनुदानानि

त्रयस्त्रिशत्कोटिसंख्यापूजने देवताकृते । तद्वेनुरुद्यानानां फलमाणोति केवलम् ॥
तत्क्रमं चापि वक्ष्यामि भवतां विशदाय वै । लोणधेनुस्तु(?) वैशाखतृतीयायां महाफला
धेनुस्तिलमयी सा तु नवम्यां कार्तिकस्य वै । प्रदातव्या विशेषेण तितृणामतितृप्रये ॥
गौः प्रदेया नभस्यस्य त्रयोदश्यां द्विजातये । राजती वा ताम्रमयी शतनिष्ठकैरलंकृता ॥
नवनीतमयी धेनुमध्यमासे तथाविधे । पौर्णमास्यां विशेषेण तान्येतानि महान्त्यति ॥
दानानि लभते तानि तत्पिता तत्क्षणेन वै । तत्प्रदक्षिणमात्रेण पुरन्वीभिः सदीपतः ॥

गौर्याः राच्याश्च विधिना गजयोरपि तत्परम् ॥

वधूवर्योर्वत्र प्रदानफलम्

लभते वारदानानां फलं कृत्स्नं च तपिता । वारदानक्रमं चात्र विशदाय निरूप्यते ॥
 दधादादित्यमूर्तिं तां भानुवारे हिरण्मयीम् । रत्नैरलंकृतां दिव्यां आसत्येनेति मन्त्रतः
 संपूर्य परमान्तं तत्कृत्वा लैवेद्यमञ्जसा । दक्षिणाशतनिकं स्यादेवमेव ततः परम् ॥
 क्रमेण कुर्यादानानि सोमं सोमे कुञ्जं कुञ्जे । एवं बुधादिवारे तु दानकुर्याद्यथाविधि ॥
 एवं बुधादीन् स्कान्दे तु राहुकेतुशनैश्चरात् । दद्यात्तत्तद्ग्रहप्रीत्यै तत्तद्वारेषु भक्तिः ॥
 सहिरण्यमपूर्पं तु सघृतं भानुवासरे । पिष्टापूर्पं सोमदिने काष्ठानि कुजवासरे ॥
 बुधे क्रीडनकं शास्तं जीवे वस्त्रं तु शोभनम् । शुक्रे रति तु सर्वत्र तैलाभ्यङ्गं शनैश्चरे ॥
 दत्तेष्वेतेषु दानेषु ग्रतुष्यन्ति ग्रहास्सदा । तानीमानि च दानानि वारप्रोक्तानि यानि वै
 तानि सर्वाण्यवास्तोति वधूवर्योर्वत्रदानतः । तदा तु तादृशे काले क्षणमात्रेण तपिता ॥
 वारसप्तककर्तव्यत्रेन द्रव्याधिकादिः । एकोनपचाशदिनलभ्यानि किल तानि हि ॥
 तत्कथं चेति चेदत्र तत्कमस्येव विद्यते । आदौ प्रथमतः वारसप्तकादौ रवेदिने ॥
 भानुमूर्तिः प्रदेशा हि पुनरेव ततः परम् । द्वितीयवारपुञ्जे तु सोममूर्तिर्विधानतः ॥
 प्रदानकादौ भवति तार्तीयीके ततः परम् । तद्वारासप्तके धात्री सूनोर्दानं लृतीयके ॥
 भौमवरे हि भवति तुष्यकं सप्तके ततः । बुधदानं स्मृतं श्रीमत्सर्वसंपत्प्रदायकम् ॥
 एवं सर्वत्र चिह्नेष्वं तत्कमस्य तु क्षणम् । सर्वपापादि दानानां सप्तानां कृत्यहेतवे ॥
 संकल्प्यादौ विद्यानेत तदा उर्जात् तानि हि । क्रियमाणेषु तेष्वेवं तत्क्रमेणैव केवलम् ॥
 भवेयुरेव प्रायेण प्रत्यूहा व्युत्पुदतः । तस्मात्तत्कर्मसिद्धिर्नौ तद्वृपायतो भवेत् ॥

अतस्यो तु दानानां तादृक्संख्यादिनानि तु ।

सामेष्क्षाणि हि तान्येवं दानानि खलु देहिनाम् ॥

गुरुयनैकसाध्यानि तादृशान्यत्र भावुके । क्षणेनालंकारवस्त्रदानमात्रेण केवलम् ॥
 प्राप्नोत्यवशतश्चित्रं तत्परं चापि केवलम् । सर्वनक्षत्रदानानां फलं यद्बन्धुवृन्दके ॥

बन्धुभ्यो वस्त्रदानप्रकरणम् नक्षत्रदानानि

पूजाप्रपूववस्थाणां दानमत्रेण वै लभेत् । तच्च दानक्रमं सव नैपुण्येन निरूप्यते ॥

कृत्तिकासु ससर्पिष्कं प्रदेयं पायसं शुभम् ।

रोहिण्यां क्षीरसंयुक्तं माघान्नं स्यात्प्रशस्तकम् ॥

दोग्ध्रीं सवत्सां विप्राय नक्षत्रे सोमदैवते ।

दद्यादेवेति शास्त्राणि वदन्ति निखिलान्यपि ॥

आद्रीयां कृसरं देयं तैलमिश्रं समाहितैः । पूर्णं पुनर्वसौ देयं पुष्ट्ये दद्यात् काञ्चनम् ॥

आश्लेषासु तथा रौप्यवृषभं प्रतिपादयेत् । मखासु तिलपूर्णानि वर्धमानानि शक्तिः ॥

भक्ष्यान्वानीय संयुक्तान् फलगुनीपूर्वके शुभान् ।

उत्तराविषये दद्यात्सगव्यं शाष्टिकोदनम् ॥

हस्ते हस्तिरथं दद्यात् चित्रायां वृषभं च गाम् । स्वातीज्जनडुहं दद्याद्यदिष्टतममात्मनः ॥

विशाखायामनड्वाहं घेनुं दद्यात्सुदुग्धदाम् । सप्रासंगं च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतम् ॥

अनुराधासु प्रावारं वस्त्रोत्तममनुत्तमम् । ज्येष्ठायां कालशाकं तु संप्रदद्याच्च मूलकम् ॥

मूले मूलफलं दद्यात्पूर्वाशाढासु वै दधि । उद्मन्यं ससर्पिष्कं प्रभूतमथ (फा ?) णितम् ॥

दद्याच्चैवोत्तराषाढास्यायुर्वद्धयै द्विजातये ।

दुर्घं त्वभिजितो योगे दद्यात्मधुघृताल्पुतम् ॥

श्रवणे कम्बलं दद्याद्वस्थान्तरितमेव च । धनिष्ठासु तथा यानं ब्राह्मणाय चतुर्गवम् ॥

गन्धान् शतभिष्यायोगे पूर्वभाद्रपदे फलम् । औरभ्रमुत्तरायोगे मासं वै पितृश्चये ॥

कांश्योपदे(दो)हनां घेनुं रेवत्यां प्रतिपादयेत् । रथमश्वसमायुक्तं अश्विनीषु निवेदयेत् ॥

भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलगोप्रतिपादनम् । अष्टाविंशतिदानानां क्रम एवमनूदितः ॥

नक्षत्राणां प्रकथितः राजभिश्चक्रतिभिः । कर्तव्यत्वेन धनिभिर्यद्वा लक्षाधिकारिभिः ॥

तत्तुलयैर्वा महाभागैः श्रीमद्विरन्तिं मुदा । श्रियः प्रीत्यै विशेषेण धनधान्यादिसंपदाम्

दाह्यार्थं विश्वमानानां साक्षात्त्रारायगत्य च । देवदेवेश्वरस्यापि महादेवस्य शूलिनः ॥

उमापतेर्जगत्कर्तः प्रीतये च यथाक्रमात् । दानान्येतानि सततं कार्याण्येव न चेतु सा ॥

लक्ष्मीः स्थिरतरा गेहे न तिष्ठत्येव वच्मि वः ।

यः श्रीमान् स तु मेधावी देवभक्त्या विष्णव्या ॥

देवान्तरं नासूयेत यद्यसूयेत मूढधीः ।

लक्ष्मीस्त्रानाशमायाति तस्य वंशोऽपि कालतः ॥

शनैश्चनैर्लयं नूनं संप्राप्नोत्येव वच्मि वः । लोके हरिहरौ देवौ श्रुत्युक्तौ देववल्लभौ ॥

दातारौ संपदां नित्यं विद्वोयौ शास्त्रजालकैः । तदन्यतरभक्त्यैव तदन्यो देव ईश्वरः ॥

न द्वेष्यो नापि दूष्यश्च यदि मोहेन वै तथा ।

स्यान्वैदयं नरो मूढो निःश्रेयः प्रतिपद्यते ॥

सर्वदामानि तत्प्रीत्यै चोदितान्येव वेदिभिः । शास्त्रिभिर्ब्रह्मविद्विश्च वेदशास्त्रपुराणकैः ॥

अखिलैर्घ्यर्मशास्त्रैश्च तयोरेकस्य कस्यचित् ।

प्रीतये किल कार्याणि सर्वकृत्यानि सन्ततम् ॥

एतान्युक्तानि दानानि नित्यनैभित्तिकान्यपि ।

काम्यानि बहुरूपाणि नित्यत्वेनैव केवलम् ॥

तत्प्रीतये तद्विधिना कार्याण्येव नृपादिभिः । विवाहपञ्चमदिने शचीपूजापरं किल ॥

बन्धुनां पूजया नूनं तानीमानि तु तस्तिता । अवशाल्लभते नूनं कन्यातातो वरस्य च ॥

अधुनोक्तानि दानानि नाशत्राणि महान् स तु ।

जगाद् शौनकः श्रीमान् प्रकारान्तरमाश्रितः ॥

तच्चापि संप्रवक्ष्यामि भवतामद्य सिद्धये । कृत्तिकामु सुवर्णस्य रोहिण्यां रक्तवाससाम्

सौम्यमे लवणस्यापि ह्याद्रियां कृसरस्य च ।

आदित्यक्षें तु रूपस्य पुष्टे चैव घृतस्य च ॥

सापमे चैव गन्धानां तिलानां पिण्डैवते । प्रियङ्गोर्भगदेवत्ये पूपानामुत्तरे तथा ॥

सावित्रे पायसस्यापि चित्रायां चित्रवाससः । सकृत्तूनां वायुदैवत्ये लोहस्येन्द्राग्निदैवते

मैत्रे लफलानां तु ह्यातपत्रस्य शात्रमे । मधुयुक्तस्य हेमनस्तु दानमाप्ये विधीयते ॥

वैश्वदेवेऽनपानस्य श्रवणे क्षमनस्य च । धान्यस्य वासवे दानं वाहणे चौषधस्य च ॥
अजे पुराणबीजानां सस्थानां तदनन्तरम् । गोरसानां तथा पौष्णे स्नानानामथचाशिवभे
तिलानां च महादानं भरणीषु प्रशस्यते । एताहशानां दानानां शौनकेन महात्मना ॥
प्रोक्तानां क्षणमात्रेण लभते बन्धुपूजया । कन्यकायाः पिता नूनं स्वद्रव्यत्यागमूलतः ॥
कृतया चेन्मुदा नूनं विशेषेण फलं लभेत् । चेतसा दूयमानेन कृतया चापि केवलम् ॥

फलं तु लब्धं दुःखात् यथा स्यात् मुदा तदा ।

दुःखितो न भवेदेव तस्मिन् काले ततः परम् ॥

द्रव्याधिक्यभिया चिन्तां न कुर्यादेव सर्वथा ।

सुमुख्येव भवेन्नूनं तेनासौ सुमहत्फलम् ॥

प्राप्नोति कन्यकातातो वरस्यापि पिता तथा । वसूनामवशाद्वन्धुदानमानादिनातराम्
दुर्मना न भवेदेव वसूनामधिकव्ययात् । अवशादागतात्काले तस्मिन् भव्ये तथाविष्टे ॥

डो(दो)लोत्सवताम्बूलदानफलम् योगदानानि

डो(दो)लोत्सवे दम्पतीनां ताम्बूलानां प्रदानतः ।

महाविष्टकम्भयोगादिसर्वदानफलं लभेत् ॥

तदानशास्त्रं वक्ष्यामि भवतां विशदाय हि ।

विष्टकम्भे धान्यदानं तु प्रशस्तं श्रीमतां सदा ॥

कर्तव्यत्वेन विहितं प्रीतौ दानं तथान्धसः ।

घृतमायुष्मतिप्रोक्तं सौभाग्ये कौंकुमं स्मृतम् ॥

शोभने यवदानं तु श्यतिगण्डे तथाम्बरम् । सुकर्मणि गुडान्नं तु रूप्यदानं घृतौ स्मृतम् ॥

सुवर्णशूलं शूले तु गण्डे मण्डनकं तथा । वृद्धियोगे धेनुदानं रत्नदानं ध्र वे तथा ॥

व्याधते पाणितं प्रोक्तं गुडदानं तु हर्षणे । वन्नयोगे वन्नदानं सिद्धे सैद्धार्थमेव च ॥

काञ्चनं तु व्यतीपाते तिलदानं वरीयसि । परिघे चातपात्रं तु जलदानं शिवाहये ॥

सिद्धे सिद्धानन्दानं तु साध्ये चाभरणं स्मृतम् ।

शुभ्रे छंडं प्रदेयं स्याच्छुक्ले दानमुपानहाम् ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

सर्पिदानं ब्रह्मयोगे दीपदानमथैन्द्रके । वैधृतौ स्वर्गदानं तु योगदानं प्रशस्यते ॥
 तदा फलप्रदानस्य करणेनास्य वस्तुभिः । कन्यापितुः श्रीमतो वै करणीयैकदानजम् ॥
 यत्कलं तदवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
 तद्यो निरूपयिष्यामि क्रमं शास्त्रगतं त्वद्हम् ॥
 सर्वलोकोपकाराय नारदेन पुरोदितम् । बवे तु पायसं देयं सत्तुदानं च बालवे ।
 कौलवे गव्यदानं तिलदानं तु तैतिले । गरज्या(जे)लबणं देयं बणिज्या(?)मम्बरं शुचि ॥
 विष्ट्रौ च पौष्टिकान्नानि सर्पिदानं तु शाकुने । मधुदानं चतुष्पदि वस्त्रदानं तु नागवे ॥
 दानं प्रियंगोः किंस्तुन्ते श्रेष्ठमुक्तं महात्मभिः ।
 दानान्येतानि सर्वाणि तावन्मात्रेण तत्पिता ॥
 उभते तत्क्षणेनासौ तस्मिन् काले वशादहो ।
 तदा वरे खट्बगस्थे पश्चाद्विप्राशिषां तराम् ॥

वधूवरयोस्ताम्बूलचर्वणफलम् संक्रान्तिदानानि

ताम्बूलचर्वणपरे पत्न्या साकं सभागते । पयःपानात्परं तस्मिन् यजमानस्तु केवलम् ॥
 सर्वसंक्रान्तिदानानां फलं यत्समुदीरितम् । तदवाप्नोति नूनं वै निखिलं नात्र संशयः ॥
 तत्क्रमं चापि वक्ष्यामि विशदायाधुना हि वः । मेषसंकमणे भानोर्मेषदानं प्रशस्यते ॥
 वृषसंकमणे दानं गवां प्रोक्तं शिवप्रियम् । विष्णोरपि प्रियं भूयो वृषभो विष्णुवल्लभः ॥
 यतः प्रकथितः सद्विस्तदानं तस्य चक्रिणः । अतिप्रीतिकरं शस्तं मोदते वृषभे पुनः ॥
 तद्यानं सर्वदानानां उत्तमोत्तममुच्यते । सर्वदेवप्रीतिहेतु तदानं ताहशं परम् ॥
 वस्त्रान्नपानदानानि मिथुने विहितानि हि । घृतधेनुप्रदानं तु कर्कटेति प्रशस्यते ॥
 समुबर्णं छत्रदानं सिंहेऽपि विहितं शिवम् । कन्याप्रवेशे वस्त्राणां संप्रदानं गवामपि ॥
 तिलानामपि खड्गानां कम्बलानां सुवर्चसाम् ।
 नैपालानां विचित्राणां प्रदानं पितॄवल्लभम् ॥
 तुलाप्रवेशे वीजानां धान्यानां दानमिष्यते । कीटप्रवेशे वस्त्राणां वेशमनां दानमुत्तमम् ॥

पात्राणां च फलानां च पुष्पाणां च तथा पुनः ।
धनुःप्रवेशो चित्राणां दृढानां वाससामपि ॥

कम्बलानां च मुख्यानां भूषणानां च वेशमनाम् । प्रदानमुत्तमं प्रोक्तमन्नस्य च विशेषतः
भषप्रवेशो दारूणां दानमग्नेस्तथैव च । काष्ठानां च तृणानां च दीपस्यापि विशेषतः ॥

प्रदानं प्रवरं प्राहुः कटिशय्यासनाशमनाम् । कुम्भप्रवेशो दानं तु गवां च तृणवारिणोः ॥

मीनप्रवेशो माषाणां मुदगानां सर्षपादितः ।
तिलानामपि तैलानामाज्यानां मधुवारिणाम् ॥

सुगन्धप्रदानादिकलम्

चन्दनानां सजां तद्वत्पात्राणां श्रौतकर्मणाम् ।
मृण्यानां विशेषेण काष्ठानां च सूचामपि ॥

सूचादीनां प्रशंसन्ति प्रदानं ब्रह्मवादिनः । तावन्मात्रेण यज्ञस्य कलं कृतर्णन विन्दति ॥

ताम्बूलचर्वणात्पश्चादेलादीनां प्रदानतः । लवङ्गमिश्रतदिव्यमहौषधसुगन्धिनाम् ॥

सुगन्धानां प्रदानादिचित्रहेलामहोत्सवात् । बन्धुहर्षेण महता विप्राणां स्वस्तिवाक्यतः
सुमङ्गलीदिव्यगानप्रपूर्वकमहारवैः । सुगन्धद्रव्यविक्षेपैस्तदा जातैरनेकशः ॥

महोत्सवशतैश्चित्रैरयं कन्यापिता क्षणात् ॥

मासदानानि

शिष्टमासादिदानानां फलान्याप्नोति तादशम् ।
कन्यादानं महत्समात् तस्मिन् दानानि यानि वा ॥

महाद्रव्यैककालैकसाध्यान्याशवेव विन्दति ।
तानि भूयश्च दानानि मासादीनामिहोच्यते ॥

प्रसंगेन तु शिष्टानि चैत्रादीनि क्रमेण वै ।
माघमासे तिलान् दद्यात् प्रियङ्गून् फाल्गुने तथा ॥

चैत्रे वस्त्रमपूर्णस्तु वैशाखे छत्रकं शुचौ । आषाढे पादुकां वस्त्रं श्रावणे परिकीर्तिम् ॥

नभस्ये फाणितं दध्यादृष्टमाशवयुजे तथा । दीर्घं तु कार्तिके मार्गशीर्षे लबणमीरितम् ॥
 पौर्वे सुवर्णमेतानि देयान्येवं महात्मभिः । उत्तरे त्वयने देयं तिलघेनुद्रव्यं परम् ॥
 वस्त्रदानं विशेषेण तिलानड्वाहमेव च । सर्पिंदानं प्रशंसन्ति दक्षिणे त्वयने तथा ॥
 पुष्पदानं सिते पक्षे कृष्णपक्षे जलं शिवम् । देयमेवेति सततं पुनर्नित्यं च तत्सृतम् ॥
 स्नानानुलेपनादीनां वसन्ते दानमिष्यते । पानकानां तथा ग्रीष्मे वर्षासु क्षत्रमुत्तमम् ॥
 शरण्यन्नप्रदानं च वस्त्राणामपि हैमके । बहिर्दानं तु शिशिरे कृत्वा शत्रुजयं लभेत् ॥

संवत्सरे तिलान्दध्याद्यवास्तु परिवत्सरे ।

इडापूर्वं च वस्त्राणि धान्यं चाप्यनुवत्सरे ॥

इद्वत्सरे तु रजतं क्रमादेयानि शक्तिः । कौले दानानि तान्येतानिति शास्त्रेषु नैकधा ॥
 गीयन्ते धर्मसारङ्गैः श्रीमतां संपदेऽनिशम् ।

सर्वाण्यपि च दानानि भागिनामेव केवलम् ॥

नृपतीनां विशेषेण नित्यत्वेनैव सन्ततम् ।

चोदितानि किलान्येषां दृदिताणां न किञ्चन ॥

एतत्कल्न्यामहादानं न तथा किल चोदितम् । स्वकीयविभवैकानुसारेणैव सुचेतसा ॥
 कर्तव्यत्वेन विहितं पितृणां स्वस्य केवलम् । उत्तारणाय सर्वेषां अवशाल्लघुवर्त्मना ॥
 एकोत्तरशतानां च ब्रह्मलोकाप्तये हि तत् ।

तस्मिन् कन्यामहादाने पुरोक्तान्यखिलान्यपि ॥

पुनस्तथाप्यनुक्तानि वक्ष्यमाणानि यानि वा ।

तानि सर्वाणि कन्याया दानाङ्गत्वेन यो महः ॥

तत्पञ्चदिनसाध्यो वै विहितकल्प उत्तमः । तत्कोणावयवानेहविहितानां तदा तदा ॥
 तत्तत्क्रियाविशेषाणां प्रचालनमहत्वतः । अवशात्समवाप्नोति कन्यादाता श्लणादूध्र वम्

मण्टपोद्वासनादिफलम्

मण्टपोद्वासनात्पश्चादेवतोद्वासनात्तथा । ब्रह्माद्युद्वासनात्तस्य वसन्तस्थोत्सवेन च ॥

स्तम्भानां पूजया चापि पुण्यकंकणमोचनात् ।

आपश्चिस्तृतभीतार्ता गर्भिणीप्रसवाय वै ॥

स्थालीभीतिद्रव्यवस्तुदानतत्पालनादिभिः ।

यच्छ्रेयो जायते वाचा वर्णं ब्रह्मादिनाकिभिः ॥

कन्याप्रदाता प्राप्नोति स्वद्रव्येणैव तत्कृते ।

तस्मात् कन्यकमदानं परापूजादिकाच्छिवात् ॥

समारभ्यैव विधिना कृते कंकणमोचनात् । तद्द्रव्यमनपेक्ष्यैव स्वीयद्रव्येण चेद्वरम् ॥

उपमारहितं तत्स्यात् पुण्यकर्मसु पावनम् । एवं तु क्रियमाणेऽस्मिन् तन्मध्ये वै तदा तदा गतागताहानकृत्ये सर्वसाधारणेन वै । तत्प्रदत्तसुमादीनि चन्दनं त्वनुलेपनम् ॥

स्वीकुर्यात्केवलं नित्यं न ताम्बूलं तथाम्बरम् । फलदाने कृते तेन तत्स्वीकृत्य स्वहस्ततः ॥
उभयोराशिषं सम्यक् प्रयुज्यातत्पलादिकम् ।

यस्मैकस्मैचित्तहृद्यात् न स्वीकुर्यात्स्वयं परम् ॥

कन्यापितृर्धर्माः

कन्याप्रसूतिपर्यन्तं तदगुहेऽसौ कदाचन । भुक्ति नैव प्रकुर्वीत कूकुदायो महामनाः ॥

स्वशक्तयनुगुणं यस्तु स्वबन्धुषु वरं शिवम् ।

समलंकृत्य विधिना कन्यकां भूषणादिभिः ॥

बन्धुब्राह्मणपूजादिकर्मभिलोभवर्जितः । लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै प्रददाति स कूकुदः ॥

तेनारोग्यादिदानानि तदानीमेव केवलम् । कृतानि स्युर्विशेषेण निरूप्यन्ते च तानि वः ॥

आरोग्यादिदानानि

आरोग्यदानं प्रथमं रक्तदानमनन्तरम् । परं भगंधरहरं रक्तदानमनुत्तमम् ॥
 ब्रणरोगहरं रक्तवज्रसंप्रतिपादनम् । गलगण्डहरं रक्तदानं तदनुकीर्तिंतम् ॥
 ततोऽलंकारदानं तु वस्त्रदानमनन्तरम् । पुष्पदानं धूपदानं दीपदानं समन्वतः ॥
 देवतादीपदानं च दिग्दीपप्रतिपादनम् । गोदीपदानमपरं कार्तिष्यां दीपदानकम् ॥
 द्व्याहीपप्रदानं च पिष्टदीपार्थं ततः । गीतिदानं छत्रदानमुपानहानमेव च ॥
 रक्तपूरितहेमादिपात्रदानमनुत्तमम् । ताम्रपात्रप्रदानं च रुक्षमपात्रार्थं ततः ॥
 वस्त्रदानं देवताभ्यो वस्त्रदानमथापरम् । शोभन्नवस्त्रदानं च हुणीषप्रतिपादनम् ॥
 तथोर्णपद्मदानं च शश्यदानं ततः परम् । शिवशश्याप्रदानं च विष्णुशश्याप्रदापनम् ॥
 गौरीशश्याप्रदानं च दुर्गाशश्यासमर्पणम् । सूर्यशश्याप्रदानं च ह्यासनप्रतिपादनम् ॥
 तथास्तरणदानं च कटदानमनुत्तमम् । उपधानप्रदानं तु चर्मादिप्रतिपादनम् ॥
 ततो दर्पणदानं च शिवविष्णवोस्तथापरम् । लीलानिदानं कथितं दानं तु व्यजनस्य च
 तथा चामरदानं च गन्धदानं महोत्तमम् । ताम्बूलदानं स्वर्णादिपात्रदानं महाफलम् ॥
 भाण्डवर्धनिकादानं स्थालीदानमनुत्तमम् । प्रोक्तमन्विष्टकादानं अभयप्रतिपादनम् ॥
 विमोचनं विरुद्धानां पक्षिणां तदनन्तरम् । सर्पमोक्षणमाख्यातं पान्तशुश्रूषणं परम् ॥
 अभ्यङ्गदानं पातानां अभ्यङ्गप्रतिपादनम् । अभ्यङ्गकरणं चापि तस्मै तैलसर्पणम् ॥
 यज्ञोपवीतदानं च शिरोरोगहरं तथा । यज्ञोपवीतमपरं गर्भस्त्रावहरं स्मृतम् ॥
 दानं यज्ञोपवीतस्य हाष्टिकादीपमर्पणम् । यत्यादीनां तु वपनं सपर्याकरणं गवाम् ॥
 अन्नदानं भक्ष्यदानं धान्यदानं महाफलम् । अथोदकप्रदानं च करकादिप्रदापनम् ॥
 तदा धर्मघटस्यापि यतीनां घटदानकम् । गृहिभ्यः कुम्भदानं च दानमुत्तममुच्यते ॥
 अश्वत्थजलदानं तु सेचनं पिप्पलस्य च । मधूकतुलसीबिल्वधात्रीवसनभूरुहाम् ॥
 सेचनं पालनं चापि स्थापनं दर्भकाशयोः । परोपकृतिकायांय चेतसैव सर्पणम् ॥
 तथा गलन्तिकादानं मणिकादानमेव च । प्रपादानं जलाशयनिर्माणं कूपपाथसाम् ॥

समीचीनैककरणं तटाककरणं तथा । देवमातृकदेशानां नदीमातृककल्पनम् ॥

निर्वहणं च दुष्टानां मृगाणां पापिनां नृणाम् ।

चोशाणां तस्कराणां च ब्रह्मज्ञानानां निर्वहणम् ॥

वापीसरः प्रकुल्यानां करणं फलदायकम् । वारिवन्धस्तदा प्रोक्तो वारुणेष्टिस्तथोदिता ॥

प्रतिष्ठा च तटाकस्य पुण्यारामादिरोपणम् । फलवृक्षारोपणं च तुलस्यादिप्रकल्पनम् ॥

गदितं तु निषिद्धानां वृक्षाणामवरोपणम् । कण्टकोत्सारणं मार्गं चोरग्रहणपूर्वकात् ॥

तरुशूलारोहणं च तेषां कालेषु निर्दयम् । नष्टप्रामोद्धरणं च विप्रग्रामैकबोधकान् ॥

शूद्रादिदुष्टसंघातान् समुन्मूलकातेःपरा । वृक्षादिसेचनविधिर्वृक्षदोहदमेव च ॥

आरामादिप्रदानं च वृक्षाणां प्रतिपादनम् । कदलीदानमाख्यातं माकन्ददुमदापनम् ॥

पनसाख्यमहागस्य प्रदानं दर्भपालनम् । विषशान्त्यौषधमहादानंभित (?) प्रपालनम् ॥

फलवृक्षप्रदानं च फलभूमिसमर्पणम् । क्षयन्त्रं कदली दानं दानं न्यग्रोधशास्त्रिनाम् ॥

तथा प्रसुटपादत्वहराश्वत्थसमर्पणम् । नाडीत्रिणहराश्वत्थप्रदानं सुमहत्परम् ॥

विद्रधित्वहराम्रह (...) प्रदानमपि तत्तथा । एतान्यनन्तकलदान्यघरोगहराण्यति ॥

नानामतानुपूर्वेण मयोक्तानि समाप्ततः । तानीमान्यपि दानानि परं कंकणमोचनात् ॥

बन्धुत्राह्णभुत्या च तदड्कुरविसर्जनात् । लभते कन्यकातातः स्वद्रव्यकरणादहो ॥

तत्कृत्यमिथुनस्यैव कन्यादानं तु ताटशम् । साङ्घोपाङ्गैकरचितं मन्त्रतन्त्रधनादिभिः ॥

सम्प्रकृ समग्रमन्यूनं लोभशाळ्यविवर्जितम् । चेदेव पूर्वफलदं शुद्धचित्तेन केवलम् ॥

अश्रद्धया कृतमपि कन्यादानं दरिद्रितः । यैः कैश्चिदङ्गैलोपैर्वा सर्वतारकमेव तत् ॥

पुत्रपौत्रप्रपोत्राणां ताहशीनां यदा तदा । कृत्वोपनयनं पाणिग्रहणं तदनन्तरम् ॥

दर्शादिकेषु नित्येषु पैतृकेष्वयिलेष्वपि । नैमित्तिकादिषु तथा पितृपूजां विधानतः ॥

दूर्वाक्षतैः प्रकुर्वीत तिलदर्भेन सर्वथा । पितृव्यादिककारुण्यमृताहा श्राद्धकर्मणाम् ॥

एवमेव प्रकथितं करणं नान्यथा मतम् । यदि पित्रोमृताहश्चेत्कदाचिदपि मौढथतः ॥

दर्भेस्तिलाक्षतैश्चापि पितृपूजा प्रकीर्तिता ।

न तु शुद्धतिलैस्ता वै दर्भास्ताधारणा पराः ॥

मार्कण्डेयसूति:

चौलसीमन्तयोः पश्चान्मासमात्रं तथा स्मृतम् ।

स्वपुत्रपौत्रादिकेऽपि नियमोऽयं सनातनः ॥

एवमेव प्रकथितः तस्माद्ग्राद्वं प्रयत्नतः । समागतमनुष्टाय शुभकर्म ततः परम् ॥
आरभेदेव मतिमान् तत्पूर्वं तन्न चाचरेत् । पूर्वं सृताहमालोक्य पित्रोरेव पुरःस्थितम् ॥

न कुर्यात् पुत्रयोः कर्म भावुकं तत्कथंचन

भ्रातृणां भिन्नभिन्नानां विभक्तानां तथा पुनः ॥

तथैव वा विभक्तानां मध्ये कश्चन हुत्रचित् ।

विद्यमानः स्वपुत्रस्य मौज्ञी वा पाणिपीडने ॥

क्षतुं समुद्यतोऽतीव पित्रोः श्राद्धमुपस्थितम् ।

मोहात्प्राथमिकं चेतु तन्मध्ये तु तथा पुनः ॥

तच्छ्राद्धानन्तरं भूयः तद्द्रवं पुनराचरेत् । अतो न भावुकं कर्म श्राद्धात्पूर्वं समाचरेत् ॥
निर्वर्त्य पैतृकं श्राद्वं पुत्रयोस्तदनन्तरम् । स्वश्रेयसं प्रकुर्वीत न चेत्पीडाशिवादयः ॥

भवेयुरेव नितरा तथा तस्मान्न चाचरेत् ।

विवाहमौञ्ज्योः पश्चान्तु पुञ्याः पुत्रस्य वान्ययोः ॥

गेहे प्रतिदिनं भव्यकर्मण्येव क्रमेण वै । शक्तया प्रकुर्याद्विधिना तत्क्रमश्चापि वर्ण्यते ॥

हारिद्रशम्बर महामह आदौ दिनत्रयम् । बुधवारोत्सवश्रीकः स्थिरवारोत्सवः परः ॥

नीराजनोत्सवश्चात्र चित्रान्नोत्सवनामकः ।

भानुवारे ततः पश्चाच्चान्द्रे मोदकसंशिकः ॥

क्षीरोत्सवे भौमवारे भक्ष्याख्यो गुरुवारके ॥

विवाहानन्तरोत्सवविशेषाः

कल्याणस्याष्टमदिने श्रीमान् लग्नोत्सवारूपकः ।

नवमे दिवसे पश्चाद् भव्यताम्बूलनामकः ॥

गन्धचूर्णोत्सवश्रीकः पश्चात्पुष्पाभिधानकः । द्वादशे दिवसे गाननामाख्यः सुमहोद्रवः ॥

ब्रयोदशदिने रस्यः गौरीलक्ष्मीमहोत्सवः । चतुर्दशदिने पश्चाद्भव्यो नीराजनाख्यकः
आशीर्वादोत्सवः पञ्चदशे चित्रोत्सवाख्यकः ।
घोडशे दिवसे वाद्यनामकोऽयं महोत्सवः ॥

वेणुतन्त्रीलयास्वादमृदङ्गमणिनामकाः । षडुत्सवविशेषाः स्युः सायंप्रातस्ततः परम् ॥
नीराजनं तत्सायाहे प्रकुर्यादादिनाष्टकात् । सुमंगलीगानपूर्वं वरयोरिति तत्क्रमः ॥
तृतीये मासि षष्ठे च वराहानोत्सवो महान् । द्वितीये च चतुर्थे च वराम्बागमनामकः
महोत्सवः प्रकैथितः पञ्चमे तु परस्परम् । संबन्धिनोरागमाख्यः सुमहामंगलोत्सवः ॥
एवमासासषट्कं तु कल्याणानन्तरं पुनः । तदीयभवने तत्र कल्याणानां परंपरा ॥
ग्रभवेन्महती नियमत्यल्पस्यापि देहिनः । अतः कन्यादानसमं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
दानान्तरं सत्यमुक्तं नार्थवादोऽयमीरितः । सर्वत्र कर्ममात्रे तद्ब्राह्मणानां सदा परा ॥
अत्यावश्यकता झोया तेषां वै यद्यसंभवे । तत्कृत्यमतिवैगुण्यं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥
विशेषेणातिदानानां पैतृकाणां क्रियावताम् । यज्ञानां प्रेतकृत्यानां सतां फलवतामपि ॥
अत्यन्तावश्यकत्वेन विप्रसान्निध्यमुच्यते । अपेक्षितं ब्रह्मणोऽपि विप्रसान्निध्यमात्रतः ॥

कर्मवैगुण्यसंत्यक्तं फलवच्चापि तद्वेत् ॥

प्रतिनिधिः

सर्वेषामस्ति सर्वत्राभावे प्रतिनिधिः परः । विप्राभावे लोप एव न तु प्रतिनिधिः क वा ॥
सोमाभावे पूर्तिकः स्याद्द्रव्याभावे यवाः स्मृताः ।
कुशाभावे तु दर्भाः स्युर्दर्भाभावे तथापरे ॥
कुशादयो बहुविधा मौड़ज्यन्ताः परिकीर्तिताः ।
तासां तासां तु समिधामभावे पैपलाः स्मृताः ॥
तेषामभावे तत्थाने कुशाद्यास्तुणराशयः ।
चूर्णानां तण्डुलानां वा दुर्लभे लौभ्यतोऽथवा ॥
मृत्तिका हि प्रतिनिधिः कृद्वाणां दुर्घटे तथा । तेषां प्रतिनिधिर्गांवत्तासां प्रतिनिधिर्वसु

हिरण्यं कथितं सद्गः तथा धान्यादिकं परम् ।

विप्रभुक्तिर्न चेद्भूयो गायत्रीजप एव वा ॥

दशसाहस्रमित्याह संहितापठनं तु वा । तिलहोमोऽथवा पूर्व संख्यायाद्विगता (?) ॥

अवगाहः शिष्टगेह भोजनं चेति केवलम् । उक्ता हि प्रतिनिधियः अध्वर्योऽद्गातृहोत्रुष् ॥

दुर्लभेषु तथान्येषु ब्रह्मादिषु महत्विषु । न चलत्येव कर्मतद्वैदिकं स्मार्तमेव वा ॥

तस्मात् ब्राह्मणो मुख्यः कर्ममात्रस्य सन्ततम् ।

अग्निसाध्यं मन्त्रसाध्यं क्रियासाध्यं तु यत्कृतम् ॥

तन्मात्रस्य ब्राह्मणोऽयं मुखमांवशयकं स्मृतः । श्रुतीनामाकरा ह्येते रत्नानामिव सागराः

ब्राह्मणप्रशंसा

विप्रा विप्रमुखेनैव पूजनीयाः प्रयत्नतः । यत्र वेदविदो विप्राः न प्राशनन्त्यमृतं हविः ॥

न तत्र देवतास्तस्य हाविरशनन्ति कर्हिचित् । विप्रोच्यते स्वर्गो नूनं प्रायं प्रापक उच्यते स्वर्गप्रापक इत्येतद्वातृन् विप्रोऽयमीरितः । अपि नारायणोऽनन्तो भगवान् वृषभध्वजः

पितामहो लोककर्ता साक्षात्कन्दोऽनिलः शिखी ।

तद्वानं नाभिनन्दन्ति यत्र विप्रा न पूजिताः ॥

वसन्ति ब्राह्मणे नित्यं वेदाक्षरनिकेतने । देवाः सर्वे हरिः श्रीमान् वेदविदो जगद्गुरुः वेदवन्द्यो वेदरूपो भूतेशो भगवान् भवः । इन्द्रादयो लोकपाला वसवोऽष्टाशिवनावपि

रुद्रा एकादशा तथा आदित्या निखिला अपि ।

असोमपाः सोमपाश्च पितरश्चापि तेऽखिलाः ॥

विप्ररूपेण सततं तिष्ठन्त्येव महेच्छया । तस्मात्स्मिन् पूजिते तु पूजिताः सर्व एव ते ॥

भवन्त्येव न सन्देहस्तस्माद्वेदविदुत्तमः । सर्वदेवाल्यप्रोक्तः सर्वतीर्थाल्यस्तथा ॥

तस्य प्रसादात्मुलभो ह्यायुर्यमसुखण्डनम् ।

भगोभाग्यं धृतिर्नीतिः ह्योऽश्रुपुष्टिर्विर्मतिः ॥

वृत्तिर्दया शुचिर्लज्जा तुष्टिः श्रद्धारमा परा । श्रीर्यशः स्वर्गमुक्ती च तादृशं को न पूजयेत् ॥

दानपात्रं विप्र एव सर्वेषामपि सन्ततम् । पठनात् त्रायते यस्मात्पात्रमित्युच्यतेऽखिलैः ॥

ब्राह्मणेष्वर्चितेष्वेषु सर्वे वेदाः सुरादयः ।

अर्चिताः प्रभवन्त्येव भर्त्सिता निन्दिता अपि ॥

धिक्कृताश्च ऋताश्चापि तथैव स्युश्च तेऽखिलाः ।

काणाः कुञ्जाश्च मन्दाश्च दरिद्रा व्याधितास्तथा ॥

एवंरूपा बहुविधा अपि पूज्या निरन्तरम् । ब्रह्मवीर्यसमुत्पन्नाः वन्द्या एव भवन्ति वै ॥

नितरां क्षत्रियादीनां मौज्ञोविरहिता अपि । तावत्कालं ततो भूयः केवलं यद्यसंकृताः

पतिता इति विद्वोयास्तेन वन्द्याः कदाचन । ब्राह्मण्यदूषकं नित्यं मद्यमेकं तु तत्क्षणात् ॥

तत्पानदुष्टा यदि वै पुनश्चित्तविवर्जिताः । भवन्त्येव न सन्देहः सन्देही पापभारभवेत्

तपस्तप्त्वास्तु जद् ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्ये । तृप्ये पितृदेवानां यज्ञर्घमतपःश्रियाम् ॥

निदानाय च गुर्वर्थमाचार्यत्वाय केवलम् । ऋत्विक्त्वहेतवे चापि शिवविष्णुप्रचोदितः

नास्ति विप्रसमो देवो नास्तिविप्रसमो गुरुः ।

नास्ति विप्रसमो बन्धुर्नास्ति विप्रसमं तपः ॥

नास्ति विप्रसमो मन्त्रो नास्ति विप्रसमो जपः ।

नास्ति विप्रसमं तीर्थं पावकं तारकं तराम् ॥

न विप्रसममस्तीह वर्णिनां सन्ततं महत् ।

न जातिर्न कुलं शौचं न स्वाध्यायः श्रुतं शमः ॥

कारणानि द्विजत्वस्य जननं ब्रह्मवीर्यतः । विवाहितायां धर्मेण परमेकं सनातनम् ॥

पश्चाद्वृत्तं प्रशंसन्ति ब्राह्मणस्य सुपूर्तये । वृत्तमेव ब्राह्मणस्य तन्महत्त्वैककारकम् ॥

वृत्तिहीने तु तद्भूयः सति सर्वं निरर्थकम् । किं कुलं वृत्तिहीनस्य करिष्यति दुरात्मनः

क्रिमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु । बहुना किमधीतेन कुशास्त्रेण दुरात्मनः ॥

तेनाधीतं श्रुतं चापि यः क्रियामधितिष्ठति ।

त्यक्तकर्मब्राह्मणनिनदा

अधीतसर्वशास्त्रोऽपि कालसन्ध्यापराङ्गमुखः । त्यक्तवेदो जडमतिः शूद्रादल्पतरः स्मृतः ॥

त्यक्तत्वा देवं ब्रह्मनामा बुद्धवच्छाख्यपाठकः ।

सन्ध्याकालकृतानेक वाङ्गमुखो मन्त्रवर्जितः ॥

शूद्रादल्पतितुच्छोऽयं तन्मुखं नावलोकयेत् ।

दूष्यः स्यादवृत्तदोषेण न पूज्योऽयं तु पामरः ॥

सत्यं त(१३)मस्तपोदानं अहिसेन्द्रियनिप्रहः । वेदोदितानि कर्माणि हृश्यन्ते यत्र बाढबः

श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव शुभानुगा । असंभिन्नात्ममर्यादस्स उ ब्राह्मण उच्यते ॥

यं न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम् । न सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित्स तु द्विजः ॥

सत्यं दानं दमशशीलं आनृशंस्य दया घृणा ।

हृश्यन्ते यत्र लोकेऽस्मिन् प्रोचुर्ब्राह्मणमुत्तमम् ॥

विद्या तपश्च योगश्च ब्राह्मणस्यैव लक्षणम् । विद्यातपोविरहितो नाम ब्राह्मण उच्यते ॥

त्रिशुक्रकृशघृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ।

विमुक्तो योनिकुट्टे(दोषे)भ्यः पात्रत्वं प्रतिपथते ॥

स्वाध्यायवन्तो ये विप्राः विद्यावन्तो जितेन्द्रियाः ।

सत्यसंयमसंयुक्ताः सर्वकर्मसु कीर्तिताः ॥

श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने । ब्रतस्थाय दरिद्राय प्रदेयं शक्तिपूर्वतः ॥

श्रोत्रियस्त्वयमेवोक्तो मुख्यतः शास्त्रजालकैः । वेदैकशास्त्राध्यायी यः सर्वकर्मसु पावनः ॥

ओंकारपूर्विंकास्तिस्त्रः सावित्री यश्च विनदति । चरितब्रह्मचर्यश्च सर्वै श्रोत्रिय उच्यते ॥

शीलं संवसता ज्ञात्वा शौचं सत्यवहारतः ।

प्रज्ञानं कथनाज्ञात्वा त्रिभिः पात्रपरीक्षणम् ॥

कुर्यादेवान्यथा विद्यात्प्रशनतो न कदाचन । न ब्राह्मणं परीक्षेत कदाचिदपि विद्यया ॥

वेदेन सर्वथा नैव महादानेषु केवलम् । विद्यामात्रां विद्यमानां तत्स्वरूपं च तत्परम् ॥

ज्ञात्वैव सम्यक् पश्चात् दयात्तदानमुत्तमम् ।
 क्षान्तिः स्पृहा तपस्सत्यं दानं शीलं दया क्षमः ॥
 एतदष्टाङ्गमुद्दिष्टं परमं पात्रमुच्यते ।
 स्वाध्यायाह्यं योनिमन्तं प्रशान्तं वानप्रस्थं पापभीरुं बहुजम् ॥
 खीजु क्षान्तं (?) कं गोशरण्यं ब्रतैः कलान्तं तादृशं पात्रमादुः ॥

पात्रभूतत्राईणः

साङ्कालिक्षितुरो वेदान् योऽधीते स द्विजर्षभः ।
 पद्मभ्यो नियुक्तः कर्मभ्यस्तं पात्रमृषयो विदुः ॥
 किञ्चिद्देदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयं । पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्तं यस्य नोदरे ॥
 किञ्चिद्देदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयम् । असंकीर्णं च यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति
 नैषिकश्चोपकुर्वणः सर्वशिष्यश्च सर्वथा । सर्वविद्यालयः श्रीमान् चत्वारो ब्रह्मचारिणः
 अधीतवेदविद्येभ्यो ह्यवीयानेभ्य एव च । प्रजामात्रैककार्याय भार्यासंयोगकारिणे ॥
 दानानि दयाद्वत्तिने तपोनिष्ठाय वेदिने । अधीतायावधीताय विघुराय च पुत्रिणे ॥
 परोपकारिणे नित्यं क्रोधहीनाय सर्वथा । सदा पदाथवेदाय सदा शास्त्रप्रपाठिने ॥
 हस्तस्थवस्तुमात्रैकप्रदात्रे प्रश्नमात्रतः । यद्यत्तं तदनन्तं स्यात् स हि पात्रोत्तमोत्तमः ॥

दानपात्रविशेषाः

अध्वरी श्रोत्रियो विद्वान् ब्रह्मविद्ब्रह्मवाद्यपि । ब्रह्मनिष्ठः ब्रह्मपरं ब्रह्मण्यो ब्रह्मवर्धनः ॥
 एते मुरुघतमाः प्रोक्ताः सर्वदानेषु सन्ततम् ।
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ॥
 यत्र वृत्ती इमे चोभे तद्विपात्रं प्रचक्षते । कर्ममात्रे ब्राह्मणो वै मुखं दाने तथा पुनः ॥
 मन्त्रज्ञः श्रोत्रियः पश्चादनूचानस्ततः पुनः ।
 भ्रूणः शास्त्रविशेषज्ञः ऋषितुलयो ऋषिमुनिः ॥

ब्रह्मवादी ब्रह्मविच्च स्युरेते चोत्तरोत्तराः । ब्राह्मणाः प्रथमं वेदे चरित्रे तदनन्तरम् ॥
सद्गुणे सत्यवचने त्यक्तकोपे दयाश्रये । समालोक्या विशेषेण न वेदादिपु केवलम् ॥
तेषां परः परश्चेष्ठो विद्यावेत्तादिभिर्गुणैः । ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत्
अनुपेतः श्रियाहीनः मात्रज्ञोद्याः भिधीयते । एकदेशमतिक्रम्य वेदस्याचारवानृजुः ॥

न च ब्राह्मण इत्युक्तो निभृतः सत्यवाग्न्यृणी ।

एकां शाखां सकल्पां च षड्भिरंगैरधीतवान् ॥

षट्कर्मनिरतो विप्रः वा को नाम महानयम् । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ॥
शेषं श्रोत्रियवत्प्राप्तः सोऽनूचान इति स्मृतः । अनूचानगुणोपेतो यज्ञः स्वाध्याययन्त्रितः
नित्याग्निहोत्री दर्शादिकरो वर्षपशोस्तथा । अनुष्ट्राता नित्यशुचिः ऋूण इत्युच्यते वृथैः
एवं प्रतिवसन्तेऽपि ज्योतिष्ठोमकरो महान् ।

वीर इत्युच्यते सद्गिरविच्छिन्नोऽग्निहोत्र्ययम् ॥

नित्यान्नदानपरतः शेषभोजी जितेन्द्रियः । लौकिकं वैदिकं चैव सर्वज्ञानमवाच्य यः ॥
आश्रमस्थो ऋषी नित्यमृषिकल्प इतीरितः । ऊर्ध्वरेतास्तपस्ययो नियताशी महामनाः ॥
शापानुग्रहयोः शक्तः सत्यसन्धो मुनिस्मृतः । निवृत्तसर्वतत्त्वज्ञो कामक्रोधविवर्जितः ॥

ध्यानस्थो निष्क्रियो दान्तः तुल्यमृतकाञ्चनोऽपरः ।

महामुनिरिति प्रोक्तो दुर्लभो ब्राह्मणोत्तमः ॥

प्रतिग्रहासमर्थोऽपि कृत्वा विप्रः प्रतिग्रहम् । रत्वा परोपकाराय तद्वनं निष्प्रहः स्वयम् ॥

तारयिष्यति दातारमात्मानं च स्वतेजसा ।

असत्स्तु समादाय सायुभ्यो यः प्रयच्छति ॥

धनस्यामिनमात्मानं सन्तारयति दुष्कृतात् ।

पात्रस्य हि विशेषेण दानस्यापि फलोत्तरम् ॥

समद्विगुणसाहस्रमनन्तं च यथाक्रमम् । दाने फलविशेषः स्याद्विसायामेवमेव हि ॥

सममत्राह्वाणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणवृते । श्रोत्रिये शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥

सहस्रगुणमाचार्ये ऋूणे शतसहस्रकम् । वीरे तच्छतकं प्रोक्तं व्रह्णतं तन्नसंशयः ॥

विवाहमौखीयज्ञार्थं सत्रार्थं वा विशेषतः । तत्कोटिगुणितं यत्तु दत्तं सर्वं न संशयः ॥

एतहत्तसमं तत्स्यात् प्रहणे चन्द्रसूययोः । प्रदत्तं विप्रमात्रे तु कृतोपनयने पुनः ॥

अनुपेते प्रदत्तं यत् न तदानं प्रचक्षते । तथैव कन्यकादत्ते मूकान्धबधिरेषु च ॥

विप्रवीर्यसमुत्पन्नमात्रेभ्यो दत्तमप्युत । प्रत्तं तद्वसुपुण्याय भवेदेव न संशयः ॥

तथैव प्राणिमात्रेभ्यो देहिभ्यो वा विशेषतः ।

यदत्तं कृपया तुभ्यं पारलोक्याय केवलम् ॥

अब्राह्मणास्तु षट्प्रोक्ताः तान् वक्ष्यामि क्रमेण वः ।

आयो राजभृतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयात् ॥

यो जीवति स दासोऽयं द्वितीय इति चोदितः । तृतीयस्तु सदासर्वयाजनेनैव केवलम् ॥

वर्जन्वर्जादिराहित्याद्यो जीवति दुराशयः ।

अपङ्गक्तियोग्योभोज्याद्वैद्यदेवलयाजनात् ॥

स एव कथितः सोऽयंमकर्माहांश (?) सन्ततम् । सर्ववर्णसमायुक्तप्रामयाजी तुरीयकः ॥

अब्राह्मणः प्रकथितः दुष्टबुद्धिदु राशयः । ग्रामस्य नगरस्यापि सर्ववर्णसमत्वतः ॥

पौरोहित्यकरस्तेन जीवन्नब्राह्मणः परः ।

अनादित्यां तु यः पूर्वा' सादित्यां पञ्चिमां तथा ॥

नोपासीत द्विजः सन्ध्यां सप्तष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः ।

अपुत्रो ह्यनधीयानः परप्रेष्यो जितेन्द्रियः ॥

परपिष्ठाशनो नित्यं यो वा स्याद् ब्राह्मणत्रुवः । विप्राप्रियो विप्रद्रोही विप्रदूषणकृतसदा

विप्रनिन्द्यो विप्रवस्तुद्रव्यगेहादिहत्सदा ।

विप्रत्रुव इति रुयातो निन्द्योऽसौ वेदकर्मणाम् ॥

— — — — —

आचार्यलक्षणम्

अध्यापयेत् यः शिष्यान् कृतोपनयनान् स्वरम् ।

निरपेक्षाद्यावासः सरदस्यान् सकल्पकान् ॥

वेदान् वेदौ तथा वेदं तदथ शास्त्रजालकम् । प्रबद्धिं तमाचार्यं महात्मानं मनीषिणः ॥

उपाध्यायगुरुकृतिविगादिलक्षणम्

एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।

योऽध्यापयति भूत्यर्थं उपाध्यायः स उच्यते ॥

निषेकादीनि कर्माणि यः करोति धृणायुतः ।

कारयत्वपि वा प्रीत्या निरपेक्षोऽनसूयकः ॥

दरिद्रकालेऽप्यत्यन्तशून्ये ब्राह्मणहुर्घटे । संभावयति चान्येन तारयन्नेनमिच्छुया ॥

कृपणोऽयमिति ज्ञात्वा स विप्रो गुरुरुच्यते ।

अग्न्याधानं पाकयज्ञान् अग्निष्ठोमादिकानपि ॥

कारयेद्यदि नूनं स श्रृतिविग्भवति केवलम् । अग्न्याधाने य अध्वर्युर्भवेदस्य स उच्यते दीक्षागुरुर्महान् नित्यं गुरुचार्यसमश्च सः । गुरुणां प्रथमं दानं दद्याक्रेष्टमनुक्रमात् ॥

ततोऽन्येषां तु विप्राणां दद्यात्पात्रानुरूपतः । गुरोरभावे तत्पुत्रं तत्पुत्रं तत्सुतं तथा ॥

तत्कलत्रं तदौहित्रं अन्यं वा तत्कुलोङ्गवम् । संभावयित्वा दानेषु फलकर्मसु सन्ततम् ॥

शतया प्रमेयमेवस्याद्विविगाचार्ययोस्ततः । पञ्चयोजनमध्ये वा श्रूयते वा गुरुर्यदि ॥

तदा नातिकमेहानंदद्यात्पात्रेषु तत्परम् । सममत्राहणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ॥

ओत्रिये शतसाहस्रमनन्तं वेदपाठगे । तत्सहस्रगुणं प्रोक्तं गुरौ दत्तं तु यनुनः ॥

दीक्षागुरौ तथा ज्ञेयं उपाध्याचार्ययोरपि । आर्यशब्दोगुरुणां तु वाचकोऽयं भवेत्किल ॥

जातकादि क्रियाजालकारको योऽस्य केवलम् ।

सन्ध्याग्निकार्यमन्त्राणां तत्स्वाधीनैककारकः ॥

वैश्वदेवब्रह्मयज्ञो तदौपासनकर्मणाम् । देवपूजास्थालीपाक श्राद्धमन्त्रप्रवाचकः ॥
त एव गुरवस्त्वाद्याः पश्चाद्वेदादिबोधकः । महामन्त्रोपदेष्टा च काममन्त्रौघबोधकः ॥
ब्रह्मविद्याबोधकोऽपि गुरवः कीर्तिताः सतः । चेतसा दत्तमेतेभ्यो हनन्तफलदायकम् ॥
एतेभ्यः प्रथमं दैर्यं सर्वकर्मसु सन्ततम् । तिष्ठत्वेतेषु नान्येभ्यो दद्यादेव तु धर्मतः ॥
दत्तत्वेतेभ्यः प्रथमतः पश्चाद्वर्द्धकमेण वै ।

अन्येभ्योऽपि महद्भ्यः स्यात् प्रदैर्यं यं च कंचन ॥

विमुखं नैव कुर्वीत सुमुखान्तेव कारयेत् । तिष्ठत्वेतेषु सर्वेषु महत्सु किल तस्युरः ॥
ओश्रियाचार्यत्विगक्षुश्वशुराणां सपर्णम् । अब्दात्युरादागतानां मधुपर्क्षेण चोदितम् ॥
तथैव सर्वपुरुतो यज्ञादित्यत्विजामपि ॥

मधुपर्क्षोऽयाः

वैष्णोऽर्थं मधुपर्क्षः स्यात्तथैव हि महोत्सवे । सीमन्तोन्नयने पुंसवने स्वभेदसागमे ॥
गवांशाने विवाहान्ते कलद्वाने तथाविषे । शवशुरस्याप्नूजा हि प्रकर्तव्या विशेषतः ॥
तद्वावे भ्रातरोऽर्थं तत्पुत्रा वा तदीयकाः ।

अवगण्याः शाष्टकलृपास्ताद्वेष्टिपि केवलम् ॥

विषमनिषु सर्वेषु महागुरुपु तत्पुरः । तदा विवाहमध्येऽपि राजहोमे कृतेऽथ च ॥
पत्नी सोदर्यस्य तस्य बालत्यापि विशेषतः ।
पूजा बहुमतिः कार्या गुरुस्यकस्त्वैव सन्निधौ ॥
तेषामेव विशेषेण परा संभावना शिवा । बहुना किं तथा पित्रोः पूजाकर्मणि धागते ॥
शुभकर्मसु सर्वेषु दिव्ये पुण्याहवाचने । मातृपूजा प्रथमतः ताते पश्यति चोदिता ॥
पश्चात्तात्तस्य संप्रोक्ता श्रुतिमार्गानुसारिणी । तयोर्गुरुषु तिष्ठत्सु पश्यस्त्वपि विशेषतः ॥
तयोर्हि पूजा कर्तव्या तत्पश्चाच्छास्त्रवर्तमना । तद्गुरुणां प्रकथिता स (१) पूजा महती तदा
क्रमश्लोकोऽत्र पूजायाः भार्गवेण पुराकृतः । तमहं संप्रवक्ष्यामि तज्जप्त्वै शुभकर्मसु ॥
तात तत्तातत्सात मातामहपितृव्यक्ताः । तद्भ्रातरः क्रमादेषां शवशुराः मातुलाः परे ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

तद्ब्रातरो मावृगोत्राः पितृगोत्राश्च बान्धवाः ।
पश्चादाचार्यवृन्दाः स्युः पूर्वोक्ता निखिला अपि ॥

गुरुपूजाक्रमः

पादपूजाक्रियास्वेवं संप्राणाः क्रमशः सदा । तेषु तेषु च कार्येषु तेषां तेषां तथा तथा ॥
सम्यक्पूजा प्रकर्तव्या तत्पात्रं ते तथा स्मृताः । सभापूजादिकार्येषु गुरुपूजाप्रिमा भता
विवाहादिषु सर्वेषु शुभकर्मसु केवलम् । वैदिकेष्विलेष्वेषु लौकिकेष्वपि केवलम् ॥
गुरुपूजा प्रथमतः धिषणोऽत्र गुरुर्मतः । ग्रामदेशस्थया पूर्वं धिषणस्यापि देवयोः ॥
तयोरीश्वरयोः पश्चादाचार्यादिः क्रमेण वै । महोद्योगिज्ञानियज्ववेदी श्रोत्रियसूरिणाम्
पूजासभाया य (१) क्रमेणैवं महात्मनाम् । दीक्षाबीजेन कुर्याद्द्विविशेषेषु तथा पुनः

सोमप्रवाकादीनां वरणक्रमेणपूजाक्रमः

सोमप्रवाकपूर्वेण मधुर्पर्कवदीरिता । सोमप्रवाकः प्रथमो द्वितीयोऽवर्युरुच्यते ॥
ब्रह्मा तृतीयः संप्रोक्तः सदस्यस्तु कृताकृतः । सर्वज्ञोऽयं दरिद्रश्चेद्यजमानस्तदा पुनः ॥
सोमप्रवाकश्च तथा न मुरुय इति केचन । अग्निष्ठोमे प्राथमिके विभेदे सति केवलम् ॥
सति चित्ते यथोत्साह (१) पूर्वचोदितः । तथा सोमप्रवाकोऽपि मुख्यत्वेनैव सर्वदा ॥
स ग्राह एव नितरां तत्र कर्मणि केवलम् । यदि प्रयोगबाहुल्ये संज्ञा ते यजमानतः ॥
यूपैकादशिनी पश्चेकादिदशिन्यादिमार्गतः । तदा ते वै विशेषेण संप्राणावेव केवलम् ॥

बहूवो यदि तज्ज्ञाः स्युस्ताट्कर्मणि चेन्मनः ।

सोमप्रवाकबाहुल्यं सदस्यानन्त्यमेव च ॥

अंगीकार्यं विशेषेण तेन श्रेयो महङ्गवेत् ।

होता चतुर्थः संप्रोक्तः सथोदगाता च पञ्चमः ॥

अन्ये स्पष्टाः (१) द्वितीयाश्च तृतीयकाः । तुरीयकाः स्पष्ट एव तत्क्रमेणैव सन्ततम् ॥

तेषां पूजा तथा झेया श्राद्वकृत्येषु चेत्तदा ।
 तद्वोक्त्वृणां तत्र चापि पूजाकलस्त्रियं सृता ॥
 विश्वेषां किल देवानां आदौ सा शास्त्रचोदिता ।
 पितुः पितामहस्याथ तत्पितुश्चेति तत्कमः ॥
 मातुः श्राद्वे मातृवर्गः पैतृको नात्र वै भवेत् ।
 पितुः श्राद्वे तथैव स्यान्मातृवर्गश्च धर्मतः ॥
 यस्य यस्य भवेच्छ्राद्वं वर्गस्या (?) स्य च ।
 अन्यश्राद्वे जन्यवर्गस्य संप्राप्तिन्यायशास्त्रगाः ॥

कथं भवेदैवमेव होमब्राह्मणभोजने । पिण्डदानं च तस्यैव वर्गस्य नियमाद्वयेत् ॥
 तदसाधारणं श्राद्वं सृताहारुयं प्रचोदितम् । पितृणामपि सर्वेषामेकमेव न चेतरत् ॥
 दर्शाधि(दि)कं तु यच्छ्राद्वं सर्वसाधारणं परम् ।
 पित्रादीनां त्रयाणां च यतः साधारणं सृतम् ॥
 ब्रथा मातामहानां च दर्शादिनं तथापरः । मृताहोडयं यस्य वा स्यात् तद्वर्गस्येति निश्चयः
 अष्टका नवदैवत्या मातृवर्गोऽत्र विद्यते । नान्दीश्राद्वे गया श्राद्वे मातृश्राद्वे तथैव च ॥
 एवं किलैव मर्यादा श्राद्वानां समुदीरिता । अष्टकासु च वृद्धौ च गयाणां च मृतेऽहनि
 मातुः श्राद्वं पृथक् कृयादन्यत्र पतिनासह । तस्मादर्शादिकृत्येषु पित्रा सह किल क्रिया
 निखिलापि प्रकर्तव्या यतो दर्शस्तु सर्वदा । षडैवत्यः प्रकथितः तादृशेषु तु मौढयतः ॥
 मातुः क्रियां पृथक् कुर्याच्छ्राद्वेषु पतिना विना ।
 स पित्रोस्तनयो मूढ एतत्संयोगविभागकृत् ॥

सह क्रियामात्रतस्तु तयोः संयोगसौख्यदः । प्रतिश्राद्वेषु कथितस्तथातस्तसमाचरेत् ॥
 तदेतदास्तां तत्सर्वं प्रसक्तानुत्रसक्तिः । तासु तासु क्रियाद्वासु ते ते स्युः पूर्वगा मता ॥
 दानेष्वपि तथा झेयाः केषु चित्पूर्वगास्तराम् । किञ्चित्प्रत्युपकारैकशून्यानामेव केवलम् ॥
 ब्राह्मणानां सुपात्राणां सर्वदानानि चोचिरे ।
 कर्तव्यत्वेन विद्वांसः पुनरप्यत्र कानिचित् ॥

कन्यादानवरलक्षणम्

दानानि सुमहान्त्यम् बन्धुष्वेव न चान्यतः । तत्रादौ कन्यकादने बन्धुत्वं रूपमेव च ॥
मनश्शक्तुर्निवन्धश्च स्व (.....) । आत्मतुष्टिर्विशेषेण निमित्तानि परस्परम् ॥
प्रेक्षणीयानि पश्चात् सुविद्या च कुलीनता । सौमुख्यं धर्मसंपत्तिः धनसंपत्तिरेव च ॥

प्रेक्षणीयाश्च तस्मात् बन्धुत्वं सर्वतोऽधिकम् ।

गुणानां प्रमुखं प्रोक्तं कन्यादाने हि सन्ततम् ॥

अशेषाणां च वर्णानां अशेषेष्वपि वच्चिम वः । देशेषु सत्कुलीनत्वं प्रवरं चोभयं ततः ॥

तदन्वीक्ष्व विशेषेण किञ्चिन्न्यूनाय जातितः ।

गुणतो धर्मतो वापि क्रियात् वाथवा तथा ॥

पौरुषाद्वन्तो वापि विद्यातः संपदादिभिः ।

अवरायैव (.....) नाधिकाय स्वयन्नतः ॥

अधिकाय कुर्ते दाने कन्यायास्तत्परं परम् । सर्वलौकिककृत्येषु सामीचीन्यं न संभवेत्
न वैकिकेषु कृत्येषु प्रभवेद्वाधकं न तु । समीक्ष्यैवं चिरात्पश्चात् समीपेष्वेव बन्धुषु ॥

निर्देवेष्वूत्तमेष्वेव ताहशेष्वेव यन्नतः । प्रकर्तव्यो मानिनः स्यात् संबन्धः शास्त्रसंमतः ॥
विशेषेन कर्तव्यः पित्रोः श्राद्धं तु केवलम् । योनिगोत्रादिसंबन्धरहिते ज्ञातसत्कुले ॥

सर्वप्रस्तुपकारैकविहिते वेदसन्ततौ । अनूचाने शुद्धकच्छेसंपूर्णाङ्गेऽपि सद्गुणे ॥

प्रदेयं शास्त्रमार्गेण पात्रमेतादृशं यदि । असंभवे भिन्नजातौ खजातौ वा तथाविधम् ॥
पात्रुद्दीक्ष्य यत्नेन पश्चादातव्यमेव वै । जातिशब्देनात्रपरं समभाषैव सा पुनः ॥

एकभाषैव विशेया नान्यभाषा निगद्यते । एकस्यामेव भाषायां जातयो देशसंभवाः ॥

भिन्नभिन्नास्तंभवन्ति संबन्धस्तादृशासु चेत् ।

न कर्तव्यो भवेदेव श्राद्धमात्राय चेदलम् ॥

नाभिन्ना तु पराप्रोक्ता भाषे का शास्त्रसंमता ।

भाषैक्येसति तद्विन्नजातिराचारमात्रतः ॥

पुनस्समानापरभा श्राद्योग्येति सा श्रुतिः । कन्यादानेनैव भवेत् किंतु ताद्विविधः परः
एकभाषाजातिकस्तु संग्राह्यः संभवेद्द्वि वै । जायापत्योः कन्यादाने कर्तृत्वमुभयोरपि ॥
एकासनस्थयोर्द्भेदहस्तयोः स्नातयोस्सतोः । श्राद्धे तु सर्वपुत्राणां तादृशानां तदुच्चयते ॥
नात्रासनं तु पत्नीनां पैतृकेषु कदाचन । एकत्र सन्निवासश्च तच्छुचित्वं च वैधतः ॥

तस्मिन्काले सुविहिते न कदायेकमासनम् ।

आतणामपि भक्तानां श्राद्धकालेषु सन्ततम् ॥

ज्येष्ठेन सह भावः स्याननान्यो धर्मोऽस्ति धर्मतः ।

प्रदक्षिणमस्कारौ श्राद्धान्ते संप्रकीर्तितौ ॥

पित्र्युहेशेनविप्राणां तत्पत्नीनां जनस्य च ।

शिष्टस्य निखिलस्थापि सर्वशास्त्रेषु चोदितः ॥

अत्यल्पमपि तद्वच्चिम होयं तल्लौकिकेष्विति ।

आतृषामिति सर्वेषां शुचिनां दर्भपाणिनाम् ॥

तदञ्जतर्पणं कुर्यान्न कुर्याद्द्वै (...) यः । पादप्रक्षालनं तस्मिन् मधुपर्के वरस्य वै ॥

पत्न्यर्पितजलेनैव कार्यं भवति शास्त्रतः । नैवं श्राद्धे प्रकुर्वीत पादप्रक्षालनं परम् ॥
द्विजानामिति तस्मात् स्वार्पितेनैव पाथसा ॥

आपोशनजलप्रदातारः

आपोशनद्वयजलं मधुपर्के विशेषतः । पत्न्या प्रदेयमेव स्यात् तदद्वयं च तथैव हि ॥

प्रदेयमथवा कर्त्रा यथाचारं तदिष्यते । श्राद्धे त्वापोशनजलद्वयं कर्त्रैव केवलम् ॥

प्रदेयं शास्त्रतो धर्मान्न तु पत्न्या कदाचन । तदापोशनकीलालतत्पुत्रत्वैकनिष्क्रयम् ॥

प्रतिवर्षं भवत्येव तस्मादेयं स्वहस्ततः । तदापोशनकीलालं तादृशं पितरोऽस्य वै ॥

पुत्रदत्तं प्रकाङ्क्षन्ते पातुं विप्रमुखेन वै । ये तस्मात्पितृकामार्थं प्रत्यब्दादिषु भक्तिः ॥

आपोशनद्वयजलं विप्रहस्ते स्वहस्ततः । मुञ्चन्ति भुक्ता तनयाः त एव स्युर्न चेतुं ते ॥

तज्जाता न भवन्त्येव नाश्येते तनयाः त्मृताः ।

नैषां पिता सो न भवेत् मातापि परा वृथा ॥

ये के वा तान्न जानीमः तत्पिता कोऽपि कीर्तिः ।

नानयोः पितृपुत्रत्वधर्मोऽयं वा कथं भवेत् ।

आद्वीयापोशनयुगजलदाता कथं पितुः । सुतो भवेदयं मूढस्तस्मादेतस्य केवलम् ॥
तस्मिन् कर्मणि कर्तृत्वं सर्वश्राद्धेषु सन्ततम् । आपोशनद्वयजलदानतो नान्यतो मतम् ॥
अग्नौ कृतेषु श्राद्धेषु विप्राभावप्रयुक्तिः । अर्ध्णि च मारकीलादे भूमावेव विनिक्षिपेत् ॥
आपोशनद्वयजलमात्रं केवलमुच्यते । अग्नावेव प्रदेयं स्यादिति वेदानुशासनम् ॥

एवं स्थिते प्राकृतेऽस्मिन् श्राद्धे प्रत्याछिद्कादिके ।

विप्रहस्तेद्यं तयोश्चापोशनद्वयशस्वरम् ॥

प्रदेयमस्मिन्नित्यर्थे को वा स्याद्विशयोऽध्युना । पुत्रहस्तजलं यत्तलोक्षितं विक्षितं तथा ॥
बस्तुजातं सुषापकं पितृणामसृतं भवेत् । अपिपुत्रशतैर्जातैः तर्पणं पैरुकं तु यत् ॥
न नष्टं प्रभवत्येव यथापोशनपाथसा । जातस्य पुत्रमात्रस्य तदेव फलमुच्यते ॥
आपोशनद्वयजलप्रदानं श्राद्धकर्मणि । विप्रहस्ते भुक्तिकाले नान्यद्यत्तु तथा स्मृतम् ॥
पित्र्येषु वा दैविकेषु सन्ततं भुक्तिकर्मसु । विप्रहस्ते स्वहस्तैकदत्तं कं विश्वकृत्यकृत् ॥

कर्तृहस्तप्रत्तजलं स्वीकुर्यान्नं तु योऽपि वा ।

सङ्नास्य वन्द्यः स्वीकार्यो वामदेवो गदाधरः ॥

व्यासः पराशरो वापि स साक्षात्कव्यवाहनः ।

दैवत्वेन ह्यं भाव्यो विप्रो विप्रस्य सन्ततम् ॥

स एवापोशनजलगाहकः प्राशय एव हि ।

यस्यान्नं यः समश्नाति तस्य न स्यात् पितेव वै ॥

वन्द्यः पूज्य उपास्यश्च प्राहकोऽन्यो न चापरः ।

भावदुष्टो न भोज्यः स्या (.....) रोङ्गरित्ककः ॥

दुर्मुखः पिशुनोरुक्षः पङ्किहा पङ्किदूषकः । भुक्तिकाले विप्रपङ्किपात्रान्नगाप्रदूषकः
मृदुच्छिष्ठादिना पापिपङ्किहेति प्रकीर्त्यते । पितृश्राद्धत्रयं यो वा विप्राभावे न केवलम्
आमे व प्रकुर्याच्चेत्पुनर्संस्कारमर्हति । सर्वयत्नेन महता प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

पित्रोः प्रत्याच्छिदकश्राद्धसनेनैव समन्त्रकम् । स्वपन्नीवन्धुहस्तैकृतान्नेन समाचरेत् ॥
न्यायार्जितेनेक्षितेन प्रोक्षितेनातिभूतिना । सम्यक् स्पर्शयते नार्पि पृथिवी तेतिमन्त्रतः ॥

ब्राह्मणाभावे अनुकल्पः

कदाचिह लंभे विप्रे भोक्तुं कीकटदुर्गमे । कृत्वा सब विधानेन समन्त्रं तदनन्तरम् ॥

अन्नत्यागं क्षितौ कृत्वा परिषिच्या (?) नं ततः ।

प्राणापानादिभिर्मन्त्रैः यावद्वार्त्रिशदाहुतीः ॥

जुहुयादनले सम्यड्मधुवातादिपूर्वकम् । सब कर्म समाप्याथ पिण्डदानं समाचरेत् ॥
परेऽहि तर्पणं कुर्यादथवा शस्वरेऽविलम् । तदनन्नं निक्षिपेद्वापि सर्वमूह्यं ततः परम् ॥

उत्तराङ्गं च निखिलं विप्राभावे त्वयं विधिः ।

अलाभे श्राद्धभोक्तृणां तस्मिन्नहनि केवलम् ॥

येन केन प्रकारेण श्राद्धं कृत्वा ततः पुनः ।

विप्रसंलिधितः पश्चात् अन्नश्राद्धं समन्त्रकम् ॥

प्रत्याच्छिदकाख्यं कुर्वीत न चेचण्डालतामियात् ।

नष्टतातो विप्रमात्रः प्रत्यन्दाख्यं विधानतः ॥

स्वान्नेनैव स्वहस्तेन स्वगृहे तत्समाचरेत् । कदाचित्स्वगृहे दैवादुर्लभे सति तद्दिने ॥

यस्य कस्य गृहं वापि तदा विक्रयणादिना ।

श्वयत्वेनैव संपाद्य कृत्वा तत्स्वामिवाक्यतः ॥

तस्मिन् ततस्तत्कुर्यात् न कदाचित्पराश्रये ।

विवाहेऽन्नस्य पाकाय सर्वे बन्धुजनाः पराः ॥

विवाहे पाककर्तारः

संभोज्यान्नाः पराश्रापि सगोत्राश्चासगोत्रिणः ।

श्रोत्रियस्त्रीयभाषाश्च संग्राहा एव केवलम् ॥

कल्याणपङ्क्तावेकत्र गायत्र्या प्रोक्षणं भवेत् । देवस्वितः प्रसुवेति पृथ्वीतेपात्रमित्यपि
सर्वत्र चैतद्वस्त्वनन्मित्युक्त्या च ततः पुनः ।

नानाविधेभ्यो गोत्रेभ्यो नानानामभ्यइत्यपि ॥

प्रतिपात्रस्थितान्नानि तस्मै तस्मै पृथक् पृथक् ।

दास्यामि समभेत्यैव क्षीरधारां क्षितौ न्यसेत् ॥

ब्रह्मोजनकृत्येषु सर्वेष्वेवाविशेषतः । तदिष्टदेवतारूपब्राह्मणा इति चेतसा ॥
संबुध्या बोधयित्वैव भावयित्वा स्वचेतसा ।

प्राजापत्यामृचं जप्त्वा ध्यात्वा सां देवतामपि ॥

तथाच यं तु नदयो यज्ञस्तथा जपेत्तथा । अयं साधारणो धर्मो विप्रभोजनकर्मणि ॥
पतितान् यज्ययेत्पङ्क्तौ पञ्चपातकिनस्तथा ।

आतिभ्रष्टान् दुष्कृतांश्च परिविन्नादिकानपि ॥

कुण्डांश्च गोलकान् ब्रात्यान् आरूढपतितानपि ।

यत्नेन वर्जयेददूरात् तथा माहिषकानपि । सन्याससंदेहनष्टाश्रमिणः शापदूषितान् ॥
चर्यया निनिदत्सुच्छात् भ्रष्टान् देवलकानपि ।

विशेषदीक्षितान् शैवान् तथासमय दीक्षितान् ॥

निर्वाणदीक्षितान् खर्वचक्रमण्डलदीक्षितान् । चक्रराजगदासद्गशाङ्क्षसौपर्णदीक्षितान् ॥
पङ्क्तिभ्रष्टान् भोजयेन्न देवब्राह्मणपङ्क्तिषु ।

ये ब्राह्मणविशेषाः स्युजर्त्याचारादिसद्गुणैः ॥

विलक्षणा वेदशास्त्रसंपन्नाः सर्वरित्रकाः । ब्रतसंकल्पनियमस्वानङ्गीकृतभुक्त्यः ॥

त आमेनैव तत्काले संभोज्या एव केवलम् । स्वीकृतस्वकरप्रत्तसर्वतोमुखपायिनः ॥

एकपङ्क्तय इत्युक्ता: न तदीवान्नभक्षकाः ।

विप्रमात्राः सर्वे एव वाला वृद्धाः श्रवीयसः ॥

शिखोपवीतिनः शुद्धवर्णा ब्राह्मणकेतनाः । संग्राहाः स्युरमात्रोक्ताः समाराधनकर्मसु ॥

दद्यात्माहतो भिक्षां पुरस्तादप्रवेदिताम् । भोज्यां मेने प्रजापतिरपि हुङ्कृतकारिणः ॥

विप्रपङ्क्तिप्रविष्टोऽयं शूद्रो ब्राह्मणवेषतः । भुक्तिकाले ज्ञातवैशे ज्ञातश्चेद्येन केनचित् ॥

कारणेन ततः सद्यः संताङ्ग्य पृथिवीक्षिता ।

तिनित्रिणी (तिनितडी) तुच्छशाखाभिः निष्पत्राभिर्विशेषतः ॥

दध्वाभिर्निर्दयं सम्यक् आमासत्रवमप्यहो । निगलेन प्रवाधयोऽयं सति स्वे सर्वमाहरेत्

पूर्ववन्निश्चिलं गात्रं रक्तशुताभिरेव वै । कृत्वा प्रहारैः सक्र रैः एवं मा कुरु तत्युनः ॥

इत्येवं बोधयित्वैव गोमयेनाभिषिन्य च । तस्य दर्पं तथोत्सेकं नाशयित्वा विसर्जयेत् ॥

तत्पङ्क्तिदूषिता विप्राः दिनत्रयमुपोषिताः । पञ्चगव्यप्राशनेन यावकेन च केवलम् ॥

एकाहा शुद्धिमायान्ति नदीस्नानादिना तथा ।

जपासहस्रगायत्र्याः कूष्माण्डानां जपेन च ॥

चतुर्विंशतिविप्राणां भा(भो)जनेन च केवलम् ।

पुण्डरीकाक्षमन्त्रस्य जपेन च विशेषतः ॥

यथाशक्त्या कृतार्थाः स्युः शुद्धपङ्क्तिप्रदूषिताः ।

सकृन्मात्रस्य चैतत्स्यादावृत्तौ चेत्था तथा ॥

तत्कृत्यस्यानुमेयं हि चैवं चेत्सु दिनाष्टके । चापाग्रस्नानदशकं कूष्माण्डजपपूर्वकम् ॥

कृत्वोपनयनाहयस्य कर्मणः करणं तथा । गायत्रीदशसाहस्रजपेत्राह्मणभोजनम् ॥

शक्त्या कृत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यादिति निष्कृतः ।

प्रचोदिता हि विद्वद्विरन्यथा पतितस्स तु ॥

सर्वेषामपि विप्राणां समाराधनकर्मणि ॥

ब्राह्मणभोजने आपोशनप्रदाता

विप्रभोजनमात्रोऽपि तदापोशनपाथसः । स्वयमेव प्रदाता स्यान्मुख्योऽयं कल्प उच्यते

जामितायां स्वस्य चेत्तु तदात्री सहधर्मिणी ।

पुत्रपौत्रश्च तत्पत्न्या शिष्यर्त्वग्न्युरातयः ॥

तत्प्रदातार उच्यन्ते यथाश्राद्धं तदा तदा । श्राद्धकर्तरि दाढ्यर्थेन विद्यमानो तदातराम् । तत्पत्नीपैतृकेविप्रहस्तआपोशनशंबरम् । न दद्यादेव नितरां यदि दद्यात्तु सा पुनः ॥

अपुत्रिण्यथवा नित्यदरिद्रा दुर्भगा भवेत् । तस्माच्छ्राद्धे पु सर्वेषु स्वयमापोशनाम्बु तत् ॥

विप्रहस्ते प्रक्षिपेत्तु श्राद्धकर्तैव पात्रगम् । पात्रान्तरस्थितं तोयं चण्डालत्वं गतस्य तत् ॥

मद्यपत्वैकदुष्टस्य भ्रूणज्ञनस्य पापिनः । सर्वसंकीर्णदुष्टस्य जनप्रामैकविद्विषः ॥

अतिदुष्टस्य तुच्छस्य गुरुतल्पगतस्य च । स्तेयिनोचौर्यजनकमातुलग्नस्य केवलम् ॥

पितृव्यस्य पितुर्बापि तादृश्या मातुरेव वा ।

द्वादशाब्दात्परं मृत्योः कृतकार्यस्य शास्त्रतः ॥

एकोहिष्टवेनतरां विहितस्य सदैव हि । पैतृकस्य ग्रत्यब्दत्वेनैव प्राप्तस्य तस्य हि ॥

द्वयोरपि ब्राह्मणयोः देवे पित्र्ये च संस्थयोः । हस्तयोरन्यपात्रस्थं जलमापोशनाय वै ॥

प्रदेयमन्यहस्तेन न स्वहस्तेन कर्म तत् । तादृशं कथितं सद्विरिति वेदानुशासनम् ॥

अयं भावः प्रकथितः पुराविद्विर्महात्मभिः । पुत्रस्य जननात्पत्स्चात्पिता दुर्बुद्धितो यदि

चण्डालो यवनो भिलो जायते स्वयमेव वा ॥

यस्य पिता चण्डालत्वादिकं प्राप्तस्तद्वर्माः

परपीडादिना वापि बलाद्वा कामकारतः । पूर्वजातस्तत्त्वनयो निर्दुष्टसच्चरित्रकः ॥

तेन सद्विर्वोपनीतो न संकीर्णश्च कैरपि । कृतनित्यक्रियः सम्यक् कृताध्ययन सत्क्रियः

जातः परं मृतस्तातस्ताद्वशो यवनात्मकः । मृतौतस्यास्य पुत्रस्य नाशौचं नोदकक्रिया ।

यदा प्रभृति स भ्रष्टस्तदा द्वेषः स्वयं परम् ॥

तत्कर्तव्यानि सर्वाणि पैतृकाणि विशेषतः । कुर्यादेव विधानेन न चेद्वर्मादयं तराम् ॥

भवेत् पतितः सद्यः श्राद्वत्यागात्तथा भवेत् । तादृशे पतिते ताते तनयस्यास्य वै सतः ॥

मृतेऽपि नैव चाशौचं सपिष्ठो नोदकक्रिया ।

नावगाहः प्रकथितः मातुश्चाप्येवमेव हि ॥

चण्डालादिगतायाश्च सुरापायी विशेषतः ।

ब्रह्मन्या अपि भर्तृज्याः ख्रूणादिन्याश्च सर्वतः ॥

चोदितं स्वर्णहारिण्याः मर्यादा द्वादशाब्दिकम् ।

अत्यन्तक्रूरक्त्येषु द्विगुणं तस्य तत्स्मृतम् ॥

ततःपरं पितृत्वादि धर्मोद्देशेन केवलम् । तदुद्देशक्रियां कुर्यात् तादृगगुणविमुक्तये ॥

गंगातीरे सेतुपृष्ठे पुण्यक्षेत्रेषु कुत्रचित् । तत्क्रिया विहिता (?) सर्वथा यत्रकुत्रचित् ॥

न कुर्यादेव नितरां तस्मात्तत्रैव तत्त्वरेत् । तदशीत्युत्तरशतसहस्रपरिमाणतः ॥

तानि कृच्छ्राणि कृत्वैव तृणसंस्कारतश्चरेत् । चतुर्विंशतिवर्षाणां परं वा द्वादशाब्दकात् ॥

सर्वं तत्प्रेतकृत्यं च धर्मशास्त्रोक्तवर्तमाना । कुर्यादेव स्वयं पुत्रः कृपादानस्य एव वा ॥

ज्ञातिर्थः कश्चन कृपायुक्तो मुक्त्यैव तस्य हि ।

तादृशस्यास्य पापस्य प्रत्यब्दे तस्य पुत्रकः ॥

पतितस्य पुत्रेण कर्तव्यश्राद्विधिः

एकोहिष्टविधानेन कृत्यं कुर्याद्विधानतः । सपिष्ठीकरणे तस्य वस्वादीनां समष्टितः ॥

एकमेव क्षिपेत्पिष्ठं एतस्याप्येकमेव हि । निक्षिप्य पिष्ठं तेनैतद्योजयेदेव केवलम् ॥

एवमेव ततो इयं प्रतिसंवत्सरं ततः । एकोहिष्टविधानं स्यात्तौ देवौ कालकामकौ ॥

तादृशस्यास्य तच्छ्राद्वे जलपात्रं स्थितं तु यत् ।

अर्चनार्थं प्रथमतः स्वीकृतं मन्त्रपूजितम् ॥

तस्माद्वद्यृत्य तन्नीरं तत्स्थानापन्नयोस्तयोः । द्विजयोर्हस्तयोः पूतं तदापोशनकर्मणे

स्वहस्ततः स्वयंकर्ता कृत्येऽस्मिन्न नियोजयेत् । किन्तुपात्रान्तरगतं जलं प्राकृतमेव वै ॥

समानीतं येन केन तदापोशनकर्मणः । प्रदेयमन्यहस्तेन न स्वहस्तेन सर्वथा ॥

तस्य शाकत्रयं श्राद्धे माषसूपो विधीयते । तदभावे तौवरिकः समौद्रगः सर्वथा मतः ॥

क्रीताज्यमेव तस्यास्य न शरण्यं विधीयते ।

दक्षिणाभिमुखाद्वक्तिः विश्वेषां वरणं परम् ॥

पितुः स्याद्वरणं पूर्वं पूर्वमेवाङ्गतर्पणम् । न पश्चान्न परेण वर्णं श्राद्धकालस्तु संगवः ॥

सायं वा विहितस्तस्मात्कुतपो न तु सर्वथा ।

न खद्गपात्रं स्वीकार्यं तथा नेपालकम्बलः ॥

विश्वेषामपि देवानां पितुस्तर्दिमस्तु कर्मणि । पादप्रक्षालनार्थाय मण्डलं पञ्चकोणकम् ॥

एकमेव अवेन्नन्तं स्वागतं नैव केवलम् । नाड्यपादाभ्यज्ञानं च पवित्रं च द्विर्भवकम् ॥

देवार्थं कथितं सर्वैर्यत्तदेवात्र पैतृके । सदर्भत्रयतः कुर्याद्विकिरं नैव कारवेत् ॥

प्राणादिपञ्चकमन्त्रं केवलानेव भोजने ।

क्रियमाणे जपेद्भूयात् श्रद्धायाभितिपञ्चकान् ॥

वाक्यत्रयैकसुभगान् पवित्रानस्तिभावुकान् ।

न वदेदेव विधिना ते मन्त्राः किल पञ्च वै ॥

सप्तविशतिवर्णत्वात्सवच्छन्दोतिगो अवेत् । अनन्तरो महामन्त्रा एकोनत्रिशब्दकः ॥

तेनैतत्कथितसंक्षिप्तिः विराजात्किञ्चिदूनकः । प्राणिति समाख्यातः पितृणामतिवष्टुभः ॥

यथा वा प्रथमः प्रोक्तस्तृतीयोऽपि तथाविधिः ।

चतुर्थपञ्चमौ चापि द्वितीयतुलितौ हितौ ॥

तथाविधानां मन्त्राणां नायं योग्यो यतो मतः ।

एतेनोत्तरमन्त्राञ्च पञ्च तेऽप्यतिपावकाः ॥

अत्यन्त भावुकाः शर्मदायकाः कृतिवद्धभाः ।

उत्तरापोशनात्पश्चान्न वक्तव्या महत्तराः ॥

न हविः प्रोक्षणं कुर्यादग्नौ करणकर्मणि । कुर्याद्वितेन होमं तं मेश्वरेन न सर्वथा ॥

देवपूजाद्वैश्वदेवब्रह्मयज्ञात्परं तराम् । तादृशस्य क्रिया कार्या नान्नसूक्ष्मगत्वा ॥

तस्याभिश्रवणं सर्वं राक्षोद्धनं केवलं स्मृतम् । कृणुष्वपाज इत्येव नान्ये ते वैष्णवाः पराः

वाचनीया न वाच्याश्च पावमान्यास्तथैव वै ।
भोजनान्ते च गायत्रीं नोष्ट्रेदेव सर्वदा ॥
मधुत्रयं जपेन्द्रूनं नाक्षन्नमी महामनः । पृथिवी ते मनुं नैव वदेत्तूष्णीममन्त्रकम् ॥
अन्नाभिमर्शनं कुर्यादेतत्ते लौकिकेन वै ॥

पतेतस्य पौत्रेण कर्तव्यम्

शिष्टं सर्वं समं श्लेष्यं ताष्ठश्या मातुरप्युत ।
आद्वयेवं विषं कुर्यात् अन्यथा किलिवरी भवेत् ॥
पितुः कुर्वन्नपि आद्वयेकोहिष्टविषानतः । प्रत्यब्द्वयेवं विधिना पुरा वसु यथाकृतम् ॥
पितामहस्य तच्छ्राद्धं सांगोपाङ्गैकसंयुतम् ।
यावज्जीवं तथा कुर्यात् न त्यजेद्यदि तस्यजेत् ॥
अविकप्रत्ययवायी स्यात् तेन स्वकृतपुण्यतः ।
व्युतो भवति तस्मात्सु तत्त्वोक्तं समाचरेत् ॥
तस्युत्रात्सु ततो भूयः स्वपितुर्मरणात्परम् ।
त्यक्षस्वा पितामहं पापं ताष्ठशं रूपमास्थितम् ॥
प्रपितामहमुख्येषु पिण्डेषु त्रिपु तेष्वपि । त्रिधाकृतं पितुः पिण्डं योजयेरन्निति स्थितिः
सपिण्डीकरणश्राद्धे द्वादशोऽहनि धर्मतः । तत्पुत्राश्च तथैव स्युस्तपुत्रा अपि तत्तथा ॥
मातुरप्येवमेव स्यात्ताहृक्मातामहस्य च । एवमेव विजानीयात्सर्वत्रापि पुनश्च तत् ॥

पाककर्त्यः

तस्मात्पाकक्रियामात्रे श्राद्वकर्मणि सन्ततम् ।
प्रकट्रीं कथिता पत्री मुख्यत्वेनैव शास्त्रतः ॥
मातापितृव्यपत्री च पितामहादिकास्तथा ।
ज्ञातिपत्न्यः संनिकृष्टाः न तत्तुल्याः प्रकीर्तिः ॥

मार्कण्डेयसृतिः

पद्मीशब्देनैव सर्वाः भ्रातृपत्न्यः प्रकीर्तिताः ।
 स्नुषास्तत्तुलिताः सर्वाः स्वगोत्रा उत्तमा मताः ॥
 पितृब्वसा मातृब्वसा भगिनी मातुलान्यपि ।
 श्वश्रूमुख्यास्तथा चान्याः मध्यमाः परिकीर्तिताः ॥
 यद्यप्यासामन्तरङ्गत्वमस्त्येव तथापि हा ।
 एता यतो भिन्नगोत्रास्ततः स्युमध्यमा तथा ॥
 सत्यो बान्धवा नूनं विज्ञातास्सच्चरित्रकाः ।
 समान भाषा धर्मादिगुणिनो ज्ञातपौरुषाः ॥
 स्वचेतसोऽधिका श्रेष्ठा अनूचानकुलोद्धवाः ।
 संभोजयान्ना निर्विवादात् बन्धुतुल्या अबान्धवाः ॥

अधमाः कथिताः सर्वाः श्राद्धपाकाय शास्त्रतः । स्नुषापाकः पितृणां हि परमो मधुमत्तरः
 तद्दुर्लभेनाप्यपाकः तुलितस्तेन धर्मतः । पुत्रपाकः पौत्रपाकः नप्त्रपाकस्तथाविधः ॥
 भ्रातृपाकादिकास्तर्वे तुलिता एव केवलम् । उत्तमत्वेन निर्दिष्टा: पितृणां प्रीतिवर्धनाः ॥
 असंभवेस्नुषादीनां संभवे तान्परास्त्वति । सुमङ्गल्याश्च पुत्रिण्यः अनिवृत्तरञ्जकस्ककाः
 अत्युत्तमा इति ह्योयाः पाककर्मणि पैतृके ॥

श्राद्धपाकयनहर्ता:

भिन्नभाषाकृतः पाकः रण्डापाकश्च गर्हितः ।
 श्वत्रिणीकृतपाकस्तु सर्वेषां माद्को भवेत् ॥
 श्वत्रिणीदर्शनात्सर्वे निखिलाः पितरस्तु ते ।
 एतत्कव्यं न गृह्णन्ति हव्यं देवाः जगुः पिताः ॥

श्राद्धकर्मणि विह्वेयं भिन्नभाषाकृतं तु यत् । हालाहलनिभं तत्स्यात् पक्षान्नं तेन तत्यजेत्
 ये भिन्नभाषास्तैः सर्वैः श्राद्धकर्मणि केवलम् । लेपनं मार्जनं धूली (?) र्जनमेव च ॥

श्राद्धे पाकानहं कृत्यम्

पात्रादीनां क्षालनं च शलाटूनां विशेषतः । खण्डनादिक्रियाणां च समीकरणमञ्जसा ॥
जलेधमानयनं सर्वसूपतणुलधावनम् । तथा तत्क्षालनं चापि जलसंबन्धपूर्वतः ॥
(त)दिमियोगकार्यं तद्वर्जयित्वाखिलं मनुम् । सिक्तधान्यादिपिण्ठानां करणं केचिदूचिरे ॥
फलादीनां तथा भूयः समीकरणखण्डने । प्रशस्तेति यमः प्राह गुडताढनमेव च ॥
अपकानामतपानां वस्तुनां स्पर्शनं तथा । तत्तद्वस्तुविशेषैर्श्च योजनं केचिदूचिरे ॥
गन्धाक्षतादिकरणं सगोत्रैककृतं परम् । धान्यान्यान्यानि वस्तूनि संगृहाति पितृन् प्रति
यदातदादिपितरः सुस्वस्था हृष्टचेतसः । तिष्ठन्त एव नितरां इव ते कृतभोजनाः ॥
तस्माच्छ्राद्धदिनात्पूर्वं अबद्वार्थत्वादिकालतः । पूर्वमेव प्रयत्नेन संगृहीयात्स्वशक्तिः ॥

तत्संभारान् यथाकामं तत्तृप्त्यर्थं महामनाः ।

शक्तयाभावे तु नितरां तच्छ्राद्धायिकथाः शुभाः ॥

तच्चरित्राणिचित्राणि स्वकृतास्तन्निमित्ततः ।

क्रियास्तास्तास्तत्र तत्र कथयन् स्वापन्धुभिः ॥

नयेहिनानि शनकैस्तावन्मात्रेण ते परम् । तत्स्वीयकथामात्रमुदिताः शान्तमानसाः ॥

अस्मासु कुरुते भक्तिमिति निश्चित्य मत्सुतः ।

अस्मच्छ्राद्धं च विधिवत्करोत्येवेत्यतस्तिवति ॥

निसंशयेन वर्तन्ते ततो नित्यमतन्निरुतः । वस्तुसंपादनाशक्तः प्रभवेत्तत्कथापरः ॥

मासद्वयात्पूर्वमेव धान्यावहनसंगुचौ । स्थले सम्यक् कारयीत संगृहीयाच्च तण्डुलान् ॥

शुद्धकुम्भकुम्भेषु गोपयेच्च स्वशक्तिः । मासमात्रात्पक्षमात्रादथवात्वादिनाष्टकात् ॥

धान्यावहनं सम्यक् कारयीतैव पूर्वतः । दिनत्रयाच्छक्त्यभावे पूर्वस्मिन् दिवसेऽपि वा

संपादनं तण्डुलानां कुर्यादेव विधानतः । सर्वाभावे तु सुतरां येनकेनाप्युपायतः ॥

सद्यो वा तण्डुलान् सम्यक् दारिद्र्यापत्सु संकटे ।

राष्ट्रक्षोभे जनक्षोभे नियमो नेति वेदिनः ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

महास्मानः प्रोचुरिति तण्डुलक्षालनोदकम् ।
 श्राद्धधात्यर्वा' गवां पानकार्यार्थं न नियोजयेत् ॥
 काकास्पृष्टं यथा तत्स्यात् गोपयेत्तावदेव हि ।
 अपि मार्जालिर(र)संस्पृष्टं यावद् ब्राह्मणभोजनम् ॥

विप्रभुक्तिश्चात्र परा तदनुप्रजनात्मिका । सर्वकार्येष्वेवमेव मर्यादाशास्त्रसंमता ॥

धान्यावहनने तस्मिन् चूर्णिता येऽपि तण्डुलाः ।
 फलीकरणकाश्चापि पालनीयाः प्रयत्नतः ॥
 गवाद्यर्थेन योजयाश्च युक्ता यद्यभवन् तदा ।
 न पैतृकार्थं ते योज्याः अपि धान्येषु तेष्वपि ॥

पित्र्यर्थत्वेन क्षिप्तेषु समुद्धृत्यान्यकार्यतः । नियोजयेन्नधान्यं तद् विनियुक्तं भवेद्यदि
 कुर्याति पितरः सद्यस्तस्मिन् शिष्टं तु तत्परम् ।

स्वेनैव भुक्तं यदि ते स्वशिष्टं स्वसुतादयः ॥
 अशनन्ति किल तेनास्मत्तृप्तिरेवेति सादरम् ।
 स्वभोजनसमं सम्यक् मन्यन्ते प्राप्तकामकाः ॥

एवमन्यत्र भूयश्च विनियुक्तं तदीयकम् । स्वभुक्तिशेषं स्वीयं हीति मन्यन्तेऽतिर्हर्षतः
 स्वभुक्त्यनन्तरं ते वै पितरः क्षुद्रिवर्जिताः ।

स्वपुत्रं च तदीयांश्च क्षुधार्तान् संस्थितान् तदा ॥
 विलोक्य कृपया युक्ता अद्यास्माभिर्यथा बहु ।
 चर्वितं सुखमाकण्ठं तद्वदेतरपि स्फुटम् ॥

कर्तव्यं चर्वणं त्वद्य हीति वात्सल्यसंयुताः । दूयमानेन मनसा तिष्ठन्त्येव ततः किल ॥
 तत्प्रीतयै स्वजनेः सर्वमृक्ष्यभोज्यैर्घृतान्वितैः ।

भुज्ञीयाद्यावदानृप्तिर्न चेत्ते दुःखितास्त्वति ॥
 भवेयुरेव तस्मात् श्राद्धधकुच्छुचिः ।
 तच्छिष्टानखिलानद्यात्स्ववालानां च कांक्षितम् ॥

तच्छिष्टानखिलानद्यात्स्ववालानां च कांक्षितम् ।

यद्यत्फलं वा भक्ष्यं वा खाद्यं वा पेयमेव वा ॥

पत्रं पुष्पं चन्दनं वा ताम्बूलं पात्रमेव वा । कांक्षितं तत्प्रदेयं स्यादन्यथा तेन पूजिताः ॥

भवन्त्येव न सन्देहस्तथा तत्प्रीतये ततः ॥

भूरिभोजनम्

भूरिभोजनकर्मापि तदन्ते सम्यगाचरेत् ।

भूरिभोजनकर्मतत् श्राद्धान्ते स्यात्स्वभक्तिः ॥

पूर्वमेवेति जगदुः केचित्तत्र पुनः परम् । परेद्यु स्तर्पणान्ते वै कर्तव्यत्वेन भक्तिः ॥

विहितं कर्म तत्प्रोचु यत्तेराराधनं तथा । महात्मानो वसिष्ठाद्याः मतमेतन्महर्षयः ॥

सूत्रकाराः शौनकाद्याः धर्मज्ञा न्यायचिन्तकाः ।

नाङ्गीचक्रुश्च नितरां कुत एवमिति वचे(दे)त् ॥

तत्र युक्तिपरामाहुः श्रुतिसिद्धां चनातनीम् ।

सिद्धथहं समतिक्रम्य मृताहं वा गुरोः पितुः ॥

सहस्रकोट्युद्भवेषु चण्डालः कोटिज (?) । (.....) वत्येव तत्सिध्यहमृताहकौ ॥

अलंघनीयौ तनयशिष्याभ्यां तु ततो यतः । इति काठकवाक्येन तथैव च पुनः खलु ॥

जीवतोर्वाक्यकरणात् मृताहे भूरिभोजनात् । गयार्यां पिण्डानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता

शाश्वत्यायनिब्राह्मणस्येत्येवं वैश्रवणेन च । मृतसिद्धि तिथी प्रोक्ते तयोः कालौ सुपावकौ

ततः कुर्यात्सिद्धिमृतिश्योरेव क्रिये तु ते । श्राद्धमाराधनां पुण्यां न परेऽहीति निश्चयः

यो वा लोके ततो वच्मि (?) स एव ब्राह्मणोत्तमः ।

आस्तिकः पितृभक्तश्च मातृभक्तोऽपि तत्त्ववित् ॥

विहिततिपत्रकार्याय प्रतिवर्षं प्रयत्नतः । सर्वाण्यपि च वस्तूनि धान्यादीनि च कृत्स्नशः

दधिक्षीरवृतादीनि मधुतैलगुडादिकम् । फलादीनि च रम्याणि दृष्टु (?) णितान्यपि ॥

हिरण्यं रजतं वस्त्रं पत्रं पात्रं सुमादिकम् । प्रभूतान्येव सर्वाणि संपाद्यानि स्वशक्तिः ॥

मार्कण्डेयसृतिः

पर्याप्तान्यखिलानां च लोभशाळ्यविवर्जितः ।

सर्वेषामपि बालानां ज्ञातीनां स्वस्य केवलम् ॥

वनितानामागतानां स्वच्छ (?) शतस्य वै । यथावात्यन्तपर्याप्तानि भवेयुतथातराम्
संपादयेन्द्रुद्भवनाः ततः कुर्याच्च पैतृकम् । तेन ते पितरसर्वे तद्बालाद्यतिभक्षणात् ॥
स्वपुत्रयजमानस्य तृप्तिसुक्तिविशेषतः । अतिवृप्ता क्षुन्निवृत्ताः प्रयुंजन्त्याशिष एव च ॥

तमेन तनयं दृष्ट्वा लोकान् तानुत्तमान् शुभान् ।

गच्छन्ति तस्माद्भूयिष्ठवस्तुभिस्तत्समाचरेत् ॥

शुद्धेन मनसा भक्त्या शुद्धध्रद्वयेण सन्ततम् ।

कर्तव्यानि ब्राह्मणेन श्राद्धानि सुबहून्यति ॥

षणवतिशाङ्कसंख्यानिर्णयः

दर्शा द्वादशसंख्याकाः पाताः स्युस्ते त्रयोदश । धृतयश्च तथा ह्योयाः मनवश्च चतुर्दश
युगादयश्च चत्वारः क्रान्तयश्चापि कीर्तिताः ।

आदियसंख्यया ताश्च विज्ञेयाः स्युर्विचक्षणैः ॥

महालयाः पञ्चदश अष्टकान्वष्टुकाः पुनः । संख्यया द्वादशैव(स्युः)गजच्छाया च काचन
मासि श्राद्धानि ह्योयानि द्वादशैवेति केवलम् ।

पित्रोः श्राद्धद्वयं चापि श्राद्धानि स्युः स्वभावतः ॥

अष्टोन्तरशतान्येवं चोदितानि मनीषिभिः । श्राद्धघेष्वेतेपु सर्वेषु क्रान्तयो धृतयस्तथा ॥
ते पाताश्चापि (?) गजच्छायापि सर्वशः ।

न नित्याः कथिताः सद्विष्टलप्तास्ते यतस्ततः ॥

तद्विन्नान्यखिला ह्येयाः कल्पत्रा इति विशेषतः ।

कल्पत्वं चापि कथितमनिशा व्यभिचारतः ॥

एककालागमत्वं हि दर्शानां तत्र वच्चिम वः । सर्वेषामपि चैत्रादिमा (?) वहि ॥

कल्पत्वं कथितं सद्विष्टतेषां नित्यता स्मृता । मन्वादीनां तथैव स्यात्सर्वेषां क्रमतस्तथा

चैत्रमासतृतीयादौ पौर्णमासी च तद्द्वयम् । तन्मासेऽत्र प्रकथितं न वैशाखे ततस्तदा ॥
ज्येष्ठमासाष्टमी ज्येया दशम्याषाढ़की तथा । पूर्णिमा च तथा ज्येया श्रावणस्याष्टमी परा
कृष्णपक्षस्य विज्ञेया ततो भाद्रपदस्य च । तृतीयेति प्रकथिता प्रशस्ता पितृकर्मणि ॥
आश्वयुक्तशुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके सिता । पूर्णिमा शुक्लपक्षस्य मार्गशीर्षे तु नैव हि ॥
पुष्यस्यैकादशी ज्येया माघमासस्य सप्तमी ।
पूर्णिमा चाप्यमावस्या फालगुने च प्रकीर्तिते ॥

युगादयस्तु विज्ञेयाश्रत्वारः शास्त्रवर्त्मना । न भस्यापरपक्षोऽथ महालय इतीरितः ॥
पक्षसंख्यैव निर्दिष्टाः तेषु हि पञ्चदशैव हि । केचित्कृष्णप्रतिपदं क्षीणसोमत्वसाम्यतः ॥
मासस्याश्वयुगारूपस्य संगृह्य किल केवलम् ।

महालयास्ते कथिताः सम्यक् षोडशसंख्यया ॥

इत्यूचुः किल केचित्तु परे ते दशसंख्यया । जगदुः केचन पुनः पञ्चवेत्यपरे तथा ॥
त्रयस्त इति भूयश्चाप्येकमेवेति केचन । प्रापणच्छिन्नत्वेनैव केचित्परं स हि ॥

महालयश्राद्धप्रशंसा

पक्षो महालयारूपोऽसौ पितृणामतिवह्नभः । अत्र दत्तं हुतं जप्तं तप्तं चोपकृतं कृतम् ॥
एकैकं कोटिगुणितं अक्षय्यफलदायकम् । तस्मात्सर्वेण नितरां देहि मात्रेण भक्तिः ॥

कार्यं महालयश्राद्धमन्यदा तेऽखिलास्तराम् ।

शपन्त्येन दुःखतपास्तस्मात्चक्ष्राद्धमेककम् ॥

कुर्यादेव विधानेन न चेदोषो महान् भवेत् । सद्यः कुलं नश्यति च श्रीरघ्येषा परा भवेत्
दिने दिने गयातुल्यं भरण्यां गयपत्स्तथा । दशतुल्यं व्यतीपाते पक्षमध्ये तु विंशतिः ॥
द्वादश्यां शतमित्याहुरमायां तु सहस्रकम् । एतन्महालयश्राद्धं षड्दैवत्यं प्रकीर्तितम् ॥
पक्षो महालयस्त्वेकः स मुख्य इति कीर्तिः । सकृदेव च गौणःस्यान्(तत्)पक्षोऽपि केवलम्

तथैव कथितः सद्ग्नि द्विविधश्चेति सूरिभिः ।

षड्दैवत्यस्तत्र पूर्वः नित्यश्चापि तथा मतः ॥

नानादैवतकः प्रोक्तः नानाकारुण्यसंयुतः । सोऽयं द्वयं प्रयत्नेन प्रकर्तव्यं विशेषतः ॥
पितृगमपि सर्वेषां तृप्तये तादृशो न तु । नित्योऽयं किल षड्देवः स तु चेत्सर्वदैवतः ॥
सर्वाश्च देवता एताः विज्ञोया नित्यतर्पणे ॥

महालयनित्यतर्पणदेवताः

आदौ पिता तथा माता सापत्नी जननी तथा ।

मातामहास्सपत्नीकाः आत्मपत्नी त्वनन्तरम् ॥

सुतभ्रातृपितृव्याश्च मातुलासह भार्यकाः । दुहिता भगिनी चैव दौहित्रो भागिनेयकः
पितृष्वसा मातृष्वसा श्वशुरो गुरुर्धिनः । स्वामी सखा तथाचार्यस्तथैव स्यालकः परः
पितृतीर्थस्तर्पणीया देवताः पितृरूपकाः । कारुण्या इति विज्ञोयाः एतेषां प्रतिवत्प्यरम् ॥

महालयारुयं तच्छ्रादूधं कर्तव्यं श्रेय इच्छता ।

एतेषां तादृशे श्राद्धे अर्च्यं पिण्डं पृथक् पृथक् ॥

प्रदेयमेव विधिना न चेद्दोषो महान् भवेत् । आदौ संकल्पकाले तु सर्वनैव समुच्चरेत
वसुरूपत एव स्यात्तदुच्चारणमध्युत । तदा तदा कर्ममध्ये समुच्चारणके परे ॥

संप्राप्ते तु तदातीव कारुण्यानिति तान् वदेत् ।

अर्च्यकाले पिण्डकाले नामगोत्रादिभिस्तराम् ॥

समुच्चरणमेव स्यात् तयोर्भिन्नस्थलेषु चेत् । यथारुच्येव तु परं कारुण्यानित्युदीरणम्
तदा किमर्थमित्युक्ते तत्प्रयोगस्य वै तदा । सौलभ्यायेति कथितं पुनस्तेषां तथैव हि ॥

आवाहनप्रकारः

सौलभ्यायैव वरणं विप्रसंग्रह एव च । शक्तौ सत्यां एकैकस्य चैको ब्राह्मण एव हि ॥
अशक्यविषये सर्वविग्राणमेकविग्रहे । आवाहनं सौकर्याय तस्मिन्महालये पुनः ॥
पाक्षिके प्रथमे ये स्युः दिवसे ब्राह्मणाः स्मृताः । त एव सर्वपक्षस्य विनैव वरणं पुनः ॥
आवाहनं च निखिलं कार्यमेवेति सा श्रुतिः । अयमेकप्रकारः स्याद्विषिणा च तथा स्मृता ॥

पक्षान्ते किल देयेति प्रतिनित्यं पृथक् पृथक् । प्रदेयैवेति च पुनः प्रकारः कथितः परः ॥
 पक्षोऽयं यमलोकस्य शून्यकारक उच्यते । पितृणां स वरो दत्तो देवदेवेन विष्णुना ॥
 नभस्यापरपक्षादि यावद्वृश्चिकदर्शनम् । पितृणां भूतलावासः पुत्रदत्तैकभुक्तये ॥
 अतो मनुष्यमात्रो यः पितृणामतिरुष्टये । श्राद्धं महालयाख्यं तत्कुर्यादेव विधानतः
 यस्तस्मिन् तादृशे काले पितृनुहिश्य धर्मतः ।
 न करोति नरः श्राद्धं तं शपन्त्यस्य तेऽखिलाः ॥
 नित्याश्च पितरो ये तु कारुण्याश्चापि केवलाः ।
 विश्वर्दैवश्च सहिताः विष्णुना कुपिता ध्रुवम् ॥
 अस्मिन् पक्षे गजच्छाया नामकं श्राद्धमेककम् ।
 यदेन्दुः पितृदैवत्ये हंसश्चैव करे स्थितः ॥

यास्या तिथिर्भवेत्सा तु गजच्छाया प्रकीर्तिता । सकृन्महालयश्राद्धकरणं सकृदेव हि
 यदा भवति चेत्तस्मिन् गौणपक्षे दिनादिकम् ।
 सम्यगालोक्य कार्यं स्यादन्यथा बाधकं भवेत् ॥
 पतिपत्नीभाग्यसंपद्ग्रहवृत्तिविनाशनम् । भवेदेव न सन्देहस्तस्मादुक्तप्रकारतः ॥
 कुर्यान्महालयश्राद्धं तादृशं पितृतृपये ॥

सकृन्महालयश्राद्धकालनिर्णयः

सकृन्महालयश्राद्धममावास्याकृतं यदि ।
 अनालोक्यैव शास्त्राणि ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति ॥
 पती वा पश्वो यद्वा सौभाग्यं वस्तुवाहनम् ।
 वृत्तिक्षेत्राणि वा गोहाः लयं विन्दन्ति तत्क्षणात् ॥

तस्मादमायां यत्नेन न कर्तव्यं विपश्चिता । सकृन्महालयश्राद्धं सत्यमेव मयोदितम् ॥
 चतुर्दशी तु सा द्वया ये वा शास्त्रहता नराः । विषोद्वन्धनघाताद्यैर्जलसर्पमिपातनैः ॥
 दुर्मृता ये पापकर्मविशेषैस्थक्तजीविनः । तेषामेव प्रशस्तानां न तस्मात् तदाचरेत् ॥

द्वादशी तु यतीनां स्यात् प्रशस्ता पितृकर्मणि ।

तस्मात्तस्यां तु तत्कर्म तेषामेव परा स्मृता ॥

सुमङ्गलीनां नवमी प्रशस्ता परलोकदः । तस्यामेव ततः कार्यं सकृन्महालयाख्यकम् ॥

अत्यन्तासाधारणेन पूर्वोक्तानां तु ताः स्मृताः ।

तिस्रोऽपि तिथयः सद्भिश्चतुर्थीं चापि केवला ॥

रिक्तानां प्रथमा यस्मात् ताह्शे कर्मणि त्वियम् ।

न मुख्यैवेति विज्ञेया तस्यां कर्ता तु केवलम् ॥

रिक्तत्वमेव प्राप्नोति तस्मात्तां संपरित्यजेत् ।

शेषाः स्युस्तिथयः सर्वाः दश रुयाताः सुपावनाः ॥

सकृन्महालयाख्येऽस्मिन् सर्वेषामपि सन्ततम् ।

पितुर्मृततिथिः पुण्या तस्मिन् कर्मणि केवलम् ॥

विना चतुर्दशीं दर्शं द्वादशीमपि वच्चिम वः ।

यद्येतास्तिथयः स्युर्वै गृहिणोऽस्य तथाविधाः ॥

चतुर्दशी द्वादशी च दर्शस्तेषु न चाचरेत् । सकृन्महालयश्राद्धे पितृश्राद्धतिथिः परः ॥

अत्युत्तम इति रुयातः आचारश्च तथाविधः । सर्वदेशेषु पुण्येषु क्षेत्रेषु विविधेष्वपि ॥

सर्वाभ्यर्हितकर्मेतत् पितृणामतिरुप्तिदम् । अतिप्रशस्तं विज्ञेयं पितृणामतिरुप्तिदम् ॥

वृषोत्सर्जनमत्यन्तं परलोकैकहेतुकम् । गयाश्रादधं तथा ज्येयं गौरीदानं च तादृशम् ॥

सकृन्महालयश्रादधं यमयज्ञः सुपावनः । ततोभयमुखीदानं पनसागप्रपालनम् ॥

तत्प्रतिष्ठापूर्वकेण तज्जन्यफलदानकम् । तत्प्रीत्यै शुद्धचित्तेन समानानीति चोचिरे ॥

महालयश्रादधफलम्

यः पञ्चवारं मतिमान् कुर्यात् पक्षमहालयम् ।

तस्य नन्दनिति पितरः सर्वान् कामांस्तु पुष्कलान् ॥

प्रयच्छन्त्येव भूयश्च कृतार्थास्ते मुदा युताः । संघीभूयास्य तु स्वप्ने समागत्यैनमीदृशम्

इमां वाचं वदन्त्येव रे रे पुत्र वर्यं त्वया ।

कृताः कृतार्थाः संतृप्ताः सुखनित्या कृतास्तराम् ॥

प्रापितास्तत्पदं विष्णोः सुमहच्चक्रपाणिनः । तस्मादितः परं भूयः कर्मतत्पावनं शिवम्
अतिप्रथमसाध्यं हि मा कुरुष्व महानपि । अस्मदर्थं कृतं साधो महत्तकृतवानसि ॥
महालयं तं पक्षाख्यं वदन्त्येवं सुनिर्वृत्ताः । न संशयोऽत्र कर्तव्यः कर्मतत्तावृशं महत् ॥
पुनः पुनः प्रवक्ष्यामि तत्परं तावृशः पुनः ॥

एकाष्टकाविधिः

अष्टकाख्या द्वादश स्थुः पैतृकानित्यनामकाः ।

माघकृष्णाष्टमी पुण्या ज्येष्ठया या युता भवेत् ॥

सैकाष्टका प्रकथिता महती श्रुतिचोदिता । तस्यां सायमपूर्णं चतुशशरावैकसंस्मतम् ॥
अष्टाकपालसंयुक्तं कृत्वा होमं विधाय च ।
शिष्टः स ब्राह्मणेभ्यो वै प्रदेयो भक्षणाय वै ॥
ते स्युः श्राद्धस्य भोक्तारः परेद्युस्तत्परं पुनः ।
कृत्यं सर्वं विधायैव परेद्युस्तान्निमन्त्रय वै ॥
ब्राह्मणान् विधिना शिष्टान् उत्तरान्विलान्मनून् ।
मुखान्ते जुहुयादेव प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ॥

आज्याहुतीश्च सर्वेषां वपादीनां विधानतः । जुहुयादेव विधिना होमशेषं च तत्समम्
निर्वर्त्य पश्चान्मध्याह्वे मासि श्राद्धविधानतः ।
श्राद्धं कुर्याद्विधानेन न चेद्भूयो विधानतः ॥
दध्यञ्जलाख्यकं कृत्वा रात्रौ भक्त्या ततः पुनः ।
यथापूर्वं श्राद्धमात्रं कुर्यादेव विधानतः ॥

एवं कृते तु सर्वेषामष्टकानां तु यत्कलम् । तत्कलं समवाप्नोति सत्यमेतन्मयोदितम् ॥
लघूपायोऽयं भवतां मयायं प्रतिपादितः । गवालमभो निषिद्धोऽत्र योऽयं सूत्रप्रचोदितः

मार्कण्डेयस्मृतिः

कलौ तु नितरां तस्मात् (च्छ्रा)श्राद्धमात्रं तु तत्पुनः ।

यथोदितं तथा कुर्यात् एवं द्वादशवारतः ॥

अब्देषु तादृशोष्वेषु कुर्याच्चेत् विचक्षणः । पितरोऽस्य भवन्त्येव नित्यत्रूपा मुदायुताः पूर्ववत्प्रवदन्त्येह कर्मैदतिपावनम् । तादृशं सर्वकामानां पूरकं तारकं महत् ॥

मार्गशीर्षादिमासेषु कृष्णपक्षेषु ताः स्मृताः । सप्तमी नवमी चापि ते तेऽन्वष्टकनामके ॥ तिथी पुण्ये सुप्रशास्ते तन्मध्ये त्वष्टमी शिवा । अष्टमीतिप्रकथिता मासेष्वेषु चतुर्ष्वपि ॥ विज्ञेया द्वादश पुनः तच्छ्राद्धतिथ्यः क्रमात् । सर्वश्राद्धेषु गृहिणो वहिरौपासनो भवेत् सपिष्ठकेषु श्राद्धेषु नापिष्ठेषु कदाचन । एवं षण्णवतिश्राद्धक्रमोऽयं वै निरूपितः ॥

श्राद्धभेदाः नान्दीश्राद्धस्वरूपविचारः

पुनः श्राद्धानि कानि स्युर्वृतश्राद्धं च दाधिकम् ।

तीर्थश्राद्धं भौक्तिकं च जीवश्राद्धं च नामतः ॥

विलक्षणं तच्छ्राद्धानां चत्वारिंशत्कदैवितम् ।

नित्याख्यं श्राद्धमेकं स्यान्नान्याख्यमपरं तराम् ॥

विलक्षणं हि सर्वेषां श्राद्धशब्दस्तु तत्र वै । अत्यन्तपार्थकपिरुसंबन्धादेव ते तु वै ॥

देवत्वैव नितरां वन्द्याः सिद्धाः शिवाङ्गिनः ।

स्वश्रेयसैकशरणाः सुप्रसिद्धाश्च शास्त्रतः ॥

यदा यदा यत्र यत्र प्रवेशः स्यान्तु मन्त्रतः । अमी च किल देवानां तत्र तत्र तदा तदा ॥

धर्मास्सर्वे विरुद्धा स्ता(स्ते)लक्षणं च पृथक् पृथक् ।

दर्भाः सुमनसश्चित्राश्चन्दनं तनुलेपनम् ॥

महासुगन्धतैलादि हारिद्राकुंकुमादयः । मालिकाश्चूतपत्रौघमहालंकरणादिकम् ॥

वितानानि च शुभ्राणि रम्भापूगफलान्यपि ।

काण्डानि कदलीनां च कर्णिकारध्वजाश्रमाः ॥

महारवधपालाशपूगखादिरगोमुखाः । वाद्यालभ्नपूर्वाश्च दिव्यनीराजनक्रियाः ॥

गृहालंकरणादीनि गतप्रत्यागतानि च । मुसलोल्खलक्षिम हरिद्रातण्डुलौघकैः ॥
पुरन्ध्रीगानविक्षिप्तैः पर्ययोदूधरणोज्जिभतैः । सताम्बूलाभ्यञ्जनैश्च निशाचूर्णाभिरञ्जनैः
तच्छित्रञ्जवलयौघताहभवनमण्डनैः । चिरंटगानसुमुखसमागतजनाकुलैः ॥

नृत्यन्तस्ते समायान्ति शोभनाख्या हि देवताः ।

तेषां तदूधनिमात्रेण प्राचीनावीतिहर्षिणः ॥

सिक्कक्षालितशुद्धाङ्गा स्यत्तसर्वानुलेपनाः । मुक्तपुण्डललाटाश्च सुस्पष्टात्यन्तदुर्मुखाः ॥
नित्यास्पष्टप्रसादाश्च स्पष्टकोपा निरन्तरम् । त्यक्ताठंकारशरणप्रवेशस्थितिचेतसः ॥

स्वविरुद्धक्रियाभीतिसंयुक्ताः सत्वराः क्षणात् ।

पलायनपरास्ते स्युस्तेषामेषां यतोऽन्वहम् ॥

स तेजरितमिरन्याय औत्पत्तिक इतीरितः । तस्मादेषामागमने शोभायै पितरस्त्विति
देवानां शोभनाख्यानां सुमुखानां सुचेतसाम् ।

मन्त्रेण जाते विधिना तदाह्वाने कृते किल ॥

महामंगलवाय्येन सुशब्देन त्रिवारतः । निःशब्दपरमास्ते तु तस्माद्दूरीकृताः पुनः ॥
यावत्त्वधर्मकाह्वानं तावन्नायान्ति तदगृहम् ।

तस्मान्नान्दी प्रकुर्वन्वै प्रातःस्नात्वा विधानतः ॥

नित्यकर्म समाप्याथ ब्रह्मयज्ञं च तर्पणम् । तदञ्जभूतं निर्वर्त्य धृतालंकरणः शुचिः ॥
सुरम्यवायशब्दौयै मंगलाख्यैर्मनोहरैः । सर्वान् बन्धून् समाहूय मित्राणि निखिलान्यपि

स्वग्रामिणः स्ववीथीस्थानन्यान् ग्रामान्तरस्थितान् ।

दूरदेशस्थितान् स्वीयान् सर्वानेवाविशेषतः ॥

आपान् जात्यन्तरजनान् तैरयं निखिलैरपि ।

कृताभ्यनुज्ञो गुरुभिः संवृतःः सुमुखः शुचिः ॥

देवान्नत्वा प्रापयित्वा गणेशादिमुखानपि । कृतनीराजनविधिः समनुष्ठितमंगलः ॥
स्वीकृतानेकहारिद्राचूर्णाक्षतमुखक्रियः । पत्त्या साकं कृताभ्यञ्जत्तैलेनैव सुगन्धिना ॥
हरिद्राचूर्णतैलाभ्यामभ्यक्ताङ्गस्वष (?) विग्रहः । पुरन्ध्रानीतसुसुखः स्वच्छोषणजलपूरतः

स्नातवा तेन विधानेन स्नानंगं तर्पणं च तत् । प्रकुर्यादुपवीतेन तत्र यत्तर्पणं तदा ॥
 कर्तव्यमेव सततं अभ्यङ्गस्नानकर्मणि । तत आचम्य शुष्केण वस्त्रेणांगानि कृस्तशः ॥
 निर्मृज्य पश्चान्मस्तिष्ठं निर्मृजेदिति तत्क्रमः । नित्यस्नानादिकृत्येषु शिरसः प्रथमं तु तत्
 प्रोक्तं निर्मृजनं नित्यं पीडितेनैव वाससा । तदाद्रौणैव स्वीयानि (प्रक्ष्यालय) तु कदाचन
 यथन्यवाससा गात्रं निर्मृजेत्सनानं फलम् । तद्वस्त्रादातुरेव स्यात् पुत्रमित्राहते तु तत् ॥
 नापत्सु दुर्गतेष्वेवं कदाचिद्रोगिणी क्वचित् । मर्यादैवं विजानीयाद् रोगिणः शुष्कवस्त्रः
 गात्रनिर्मृजनं शस्तं न दोषाय भवत्यपि । शुष्के वस्त्रे स्वीये धृत्वा चन्दनेन स्वलंकृतः
 धृत्वा पुष्पाक्षतादीनि स्वर्णभूषणभूषितः । पुण्यानां वाचयित्वादौ ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥

पुण्याहवाचनविधिः

पुण्याहस्वस्यदूधिशब्ददेवक्षिणादानपूर्वकम् ।
 शान्तिरस्तु तथा पुष्टिस्तुष्टिरस्तिवति तत्परम् ॥
 वृद्धिरस्तिवति संप्राप्य चाविमोऽस्तिवति तत्परम् ।
 आयुष्यमस्तु भूयश्चारोग्यमस्तु ततः पुनः ॥
 स्वस्यस्तु च शिवं कर्मास्तिवत्यनन्तरमेव वै ।
 अस्तु कर्मसमृद्धिश्च पुत्रपौत्रादिसंपदाम् ॥
 तथा वेदसमृद्धिश्च समृद्धिः शास्त्रसंपदाम् ।
 इति संप्रार्थ्य तत्परश्चात् तदुत्तरगतः पुनः ॥

अस्तु मे दिष्टनिरससंबयः पापसञ्चयः । सोऽयं प्रतिहतश्चास्तु यन्नेयश्च तदस्तु मे ॥
 तथादित्यपुरोगा ये प्रीयन्तां ते ग्रहा इति । तिथिवातादिदिग्देवाः करणादिमुहूर्तगाः ॥
 प्रिप्रीयन्तामद्य मत्कर्महेतवे सुकृदाय च । सर्वघोराणि शाम्यन्तु पापान्यपि विशेषतः
 प्रशान्तिवति नैऋत्यां दिशि वै संस्थितो वदेत् ।
 कलशाम्भो निक्षिपेद्वा सर्वेष्वेतेषु कर्मसु ॥
 पुनः शुभानि वर्धन्तामिति तत्र स्थितो जपेत् । प्राङ्मुखेनैव नोचेत्तु पूर्ववद्वा जले जलम्

कलशस्थे निक्षिपेद्वापि तत्परं पुनरेव वै । शिवाश्च मासामृतवः पक्षा मृषय एव च ॥
ते बनस्पतयस्वर्वे सन्त्वोषधय एव च । सर्वे शिवाः संभवन्तु अहोरात्रे शिवे तथा ॥
उत्तरे कर्मणि पुनः अविज्ञोऽस्तु सदा भम । सर्वां क्रियाः शिवा भूय उत्तरोत्तरतः पराः
तथा क्रियासंसंपद्यन्तामभिवृद्धिः पुनः पुनः । उत्तरोत्तरमस्त्वेव मंगलानि शिवानि च ॥

माहेश्वरीषु (?) स्तासर्वाः मातरः सपुरस्सराः ।

मरुदगणा इन्द्रमुखया प्रीयन्तामिति तत्परम् ॥

सर्वदेवाः प्रीयन्तां वै तथा विष्णुपुरोगमाः । ये वसिष्ठपुरोगास्ते तथर्षीणां गणाः पराः
प्रीयन्तामृषयः सर्वे छन्दांस्याचार्यवेदकाः ।

यज्ञाः प्रीयन्तां निखिलाः प्रीयन्तां दक्षिणात्तथा ॥

श्रद्धा मेधे प्रिये तां च श्रीमान्नारायणो विभुः ।

प्रीयतां भगवान्सोऽयं पर्जन्यो जगतां हितः ॥

विभुः स्वामी महासेनः सत्या एतास्तथाशिषः । भवन्तु सततं श्रीकाः उत्तरोत्तरशर्मदाः
पुण्याहनामकाः कालाः वाच्यन्तां ते क्रमोदिताः ।

प्रीयन्तामित्युक्तिकाले कलशोदकमेव तत् ॥

पृथक् पृथक् च कलशे निनयेत्तदुदकस्थिते ।

कलशे प्राङ्मुखः स्थित्वा ब्राह्मणान् प्रार्थयेत्तदा ॥

ओं पुण्याहं भवन्तोऽयं कर्मणोऽस्य ब्रुवन्त्वति ।

त्रिवाचयित्वा संप्रार्थ्य ब्राह्मणान् पूर्वमेव वै ॥

पूजितान् गन्धपुष्पाद्यैः ओं पुण्याहमिति स्म वै । तदुक्त्यनन्तरं भूयश्चिवारमथ पूर्ववत्
कर्मणे क्रियमाणाय प्रणवोचारणेन वै ।

चत्वारोऽष्टौ वा निखिलाः भवन्तः स्वस्ति कर्म च ॥

ब्रुवन्त्वति प्रार्थयित्वा वाचयित्वाऽयं पूर्ववत् ।

कर्मणः क्रियमाणस्य चर्धिं तां परमां सतीम् ॥

ब्रुवन्तु सर्वे कृपया चैकमत्यैव सांप्रतम् । भवन्तः सुमहात्मानः इत्येवं पूर्ववद्वदेत् ॥

प्रत्युक्तेऽथ ततस्तैश्चेति पूर्वच्छान्तिमाचरेत् ।

शान्तिरस्त्वित्यादिवाक्यजालैरेव यथाविधि ॥

पश्चान्मन्त्रास्त्विक्षाश्च वाचयेदुच्चरेदपि । दधिक्रावादिनिखिलान् हिरण्यादिस्तथापरान्
पवमानसुवर्जनप्रमुखान् महदादिकान् । जप्त्वा तच्छ्रुंयोरित्येतेन मन्त्रेण तत्परम् ॥

शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति त्रिवारेण समापयेत् ।

ततःपरं समुत्थाय प्राञ्जलिः सन् द्विजान् समान् ॥

अष्टौ वा चतुरो वापि प्रार्थयेद्विनयान्वितः । मह्यं सह कुटुम्बाय शुद्धिकार्याय सांप्रतम्
युष्मान् स तत्प्रार्थयते त्वाशिषः परमाःशिवाः ।

सर्वदापेक्षमाणायाऽयुष्मते स्वस्तिसन्ततम् ॥

भवन्तोऽपि ब्रुवन्त्वेवं इत्युक्तास्तेऽपि तत्परम् । तथा ब्रुयुसुचित्तेन वृतास्ते तेन ये पुरा
तुम्यं सहकुटुम्बाय सांप्रतं शुद्धिकर्मणे । महाजनान्नमस्तुर्वाणीय चायुष्मतेऽनिशम् ॥

स्वस्ति श्रीशिवसंघाताः भवन्त्वत्युत्तरं पुनः ।

ओं तत् स्वस्ति भवन्तोऽय ब्रुवन्त्विति तदुक्तिः ॥

ओंस्वस्त्विति प्रत्यक्षिः स्यादथ भूयश्च पूर्ववत् ।

पर्यायेऽथ द्वितीयेऽपि प्रार्थयेत्तान् द्विजर्जभान् ॥

तादृगुणविशिष्टाय मह्यं तद्वृद्धिकर्मणे ।

इति शिष्टं समानं स्यात् तृतीये चापि तत्परम् ॥

पर्यायेऽयुदयायेति कर्मणेऽन्यत्समानकम् । पश्चाद्विप्रावृतास्सर्वे वुद्यास्मेति च मन्त्रतः

अभिमन्त्रयाक्षतान् दद्युः (?) पुनस्स तु । यजमानः प्रार्थयेत्त्वं वुद्धिमस्याद्य कर्मणः ॥

भवन्तो वै ब्रुवन्त्वद्य पश्चात्ते ब्राह्मणास्तथा । मृदूध्यतामृदूधिस्समृदूधिरित्येवं ब्रुयुरेव वै

वर्धाणां च शतं सम्यक् संपूर्णं च तथास्त्विति ।

गोत्राभिवृद्धिरस्त्वेवं शान्तिः पुष्टिश्च केवला ॥

तुष्टिरस्तु तथा पश्चाद् गोद्विजेभ्यः शिवं शुभम् ।

भवत्वित्यपि ते ब्रुयुः सर्वसंपत्तथास्त्विति ॥

अथ सर्वे प्रोक्षयेयुर्यजमानं कलत्रिणाम् । सर्वप्रोक्षणकालेषु वधूः स्यादुत्तरैव हि ॥

तस्मात्तु प्रोक्षणं तस्याः प्रथमं स्यात्ततः पुनः ।

यजमानस्य तु भवेत्तद्व्यत्यासेन चेत्कृतम् ॥

सद्यो गृहपतेरश्री र्भवत्येषां ततः पुनः । कालेन जायते नूनं तस्मात्तन्न तथाचरेत् ॥

स्वश्रेयसानि सर्वाणि चिरंटीपूर्वकाणि हि । भवेयुरेव सततं शुची वो मन्त्रजालकैः ॥

त्वंरेतैर्विहितं तत्तु स्नानं वोभययोर्भवेत् । मंगलेषु प्रोक्षणेन द्विजहस्तकृतेन वै ॥

समन्त्रकेण कथितं पौष्करं त्वभिषेचनम् । प्राच्यां दिशीति मन्त्रेण यजमानं कलत्रिणम्

प्राग्भागे मार्जनं कुर्युः दक्षिणायां च मन्त्रतः ।

दक्षिणे मार्जनं कुर्युः प्रतीच्यामिति मन्त्रतः ॥

पश्चिमे मार्जनं कुर्युः उदीच्यामिति मन्त्रतः ।

उत्तरे मार्जनं कुर्युः ऊर्ध्वायामिति मन्त्रतः ॥

मत्तके मार्जनं कुर्युः कृते त्वेव हि मार्जने । सर्वतीर्थेष्वापगासु गंगादिषु चतस्र्ष्वपि ॥

सागरेषु कृतस्नानः सद्यो नूनं भवेदयम् । प्रोक्षणान्ते ब्राह्मणेभ्यस्तत्कर्तृभ्यो यथामति

प्रदद्यात्तत्फलावाप्यै कर्मसाद्गुण्यहेतवे ।

ताम्बूलं दक्षिणां चापि मानसोत्साहमात्रकाम् ॥

पूर्वादिक्प्रोक्षणकृतिसमये ब्राह्मणास्तु ते । प्रत्यङ्गुखा भवेयुर्हि दक्षिणायां दिशि स्मृताः

उदङ्गुखाः खलु प्रोक्ताः पश्चिमायां तु ते पुनः ।

प्राङ्गुखाः स्युर्विशेषेण चोदीच्यां तु ततः पुनः ॥

दक्षिणाभिमुखा कुर्युरेवं तत्प्रोक्षणे पुनः । विधिः प्रकथितः सद्ग्निः प्रथमे यो वृतः पुरा ॥

स एव पूर्वभागैकप्रोक्षणस्याधिपो भवेत् । विधिन्येव तथान्येऽपि सम्यगेव निरूपिताः

तत्प्रोक्षणैककर्तारः क्रमादेव समानतः । सर्वे समेत्योर्ध्वभागप्रोक्षणस्याधिपा मताः ॥

तत्तदिग्भागभूमिस्थास्तन्मुखा एव पूर्ववत् ।

संगृहा दक्षिणां तस्मादत्तां विप्राश्च तत्परम् ॥

वास्तोष्टपतेति मन्त्राभ्यां तज्जलं कलशत्रये । विद्यमानं शिवं पुण्यं सकूर्चनं सप्तश्चैः ॥

अमीवहेति यजुषा शिवं शिवमिति द्विजाः ।

सर्वस्थलविशेषान् तान् गृहभूभागनिष्कुटान् ॥

परिषिञ्च प्रोक्षयेयुः शिवं शिवमिति क्रमात् । परिषिक्तं प्रोक्षितं तदेवं तत्स्थलजालकम्
कलार्हमेव भवति न चेत्तन्न भवत्यति । एवं पुण्याहं निर्वर्त्य कर्मादौ मंगलाख्यके ॥

पुनः संकल्प्य विधिना नान्दीं कुर्याद्विधानतः ।

संकल्पानन्तरं तत्र चेडाया वाचनं स्मृतम् ॥

ततः शिवं शिवं चेति शोभनं शोभनं तु वा । मंगलं मंगलं वेति कुशलं कुशलं तु वा ॥

उदाहरेच्छादूधकर्ता पुनरेव ततस्तथा । शोभनाख्या देवतायाः तथैव ग्रामवासिनः ॥

(...) ज्ञाश्च सर्व एव मुदायुताः ।

सम्यक् समुच्चया भूत्वा समागत्यात्र संघशः ॥

वेदिकायां शिवाख्यायां मम पूजां कृतां पराम् ।

त्वीकृत्य मां वै रक्षन्तु धर्मपत्नीं च बालकौ ॥

प्रा (.....) वन्तु प्रार्थयित्वैव तत्परम् ।

कुर्यात्तदेवताध्यानं देवताश्चापि कीर्तयेत् ॥

अत्राद्यदेवता प्रोक्ता सा वृद्धप्रपितामहा । तदानन्तर्यका प्रोक्ता सद्द्विर्दृदधपितामहा
वृद्धमाताऽथ संप्रोक्ता पर्याये प्रथमे स्मृताः । नान्दीमुख्या देवतास्ताः तिस्रसप्रमूर्वतः
विज्ञेया एव सर्वत्र न तु प्रथमपूर्वतः । पश्चाद्वितीयपर्याये सवृद्धप्रपितामहः ॥

तत्पश्चादेवसंप्रोक्तस्तज्जो वृद्धपितामहः ।

अथ वृद्धपिता ज्ञेयस्त्रय एते मनीषिभिः ॥

ज्ञेया नान्दीमुखस्तस्मिन् कर्मण्यस्मिन् महोत्सवे ।

एवं मातामहाश्चापि ततो मातुः पितामहाः ॥

वृद्धशब्दैकसंयुक्ता मातुस्तप्रपितामहाः । मिलित्वा नवसंख्याकाः सपर्यायास्तु देवताः

त्रय एव समाख्याताः न ते षट्चौदिताः कदा ।

एतेषां स्मरणं कृत्वा नवानां तद्द्वयोरपि ॥

प्राधान्येनाप्राधान्येन ह्यात्वा भक्षया विश्वसतः ।

पौर्वापर्यं विनिश्चित्य मातृवर्गादितो जपन् ॥

इ(?) ति यजुर्णा त्रितयं चेडया वरेत् । सर्वत्राप्येवमेव स्युः गणनायां तु सन्ततम् ॥

नान्दीनामात्मकं कर्म नव तदेवतात्मकम् ।

देवतास्ताः सपल्लीकाः प्रोक्ता नान्दीमुखाः शिवः ॥

पर्यायेऽत्र तृतीयेऽस्मिन् (?) या एव वच्चिम वः ।

विश्वेदेवाश्च ते झोयाः अस्मिन् कर्मणि सर्वतः ॥

सत्यो वसुश्च परमौ महात्मानौ शुभाकरौ । एकैकस्यात्र विझेयौ द्वौ विप्रौ अथवा पुनः

वर्गस्य वा तथा ह्येयौ यथोत्साहं यथावलम् । एतदागमनं नित्यं शुभकर्मसु नान्यथा ॥

त एते नव्यदेवाः स्युमंगलध्वनिवेशिनः । धृतपुण्ड्रसमाराध्याः सुमुखाः स्वार्चनप्रियाः कुततद्रुक्वल्याद्यागारनित्यप्रवेशकाः । तोरणश्रीराजमानाः कुंकुमाक्षतभासुराः ॥

चन्दनालंकृतजनाः सुगन्धालिङ्गदिङ्गमुखाः । एतादृशान्महाभागान् नित्यमंगलकामुकान् पूजयेदेव विधिना वेददर्भपवित्रतः । वरणानन्तरं तेषां यथा स्थानं प्रकल्पयेत् ।

हरिद्राचूर्णसंस्तीर्णमूले हस्तमात्रके । चतुष्कोणे मण्डलेऽत्र देवानामिदमित्यपि ॥ पाद्यं दद्यात्पाद्योवै तथा वर्गत्रयस्य च । मातृणां शोभनारूपानां देवानां पाद्यमित्यपि पितृणां शोभनारूपानां देवानां पाद्यमित्यपि । एवं मातामहानां च पाद्यं दद्याद्विधानतः पादप्रक्षालनं कृत्वा ब्राह्मणानां ततः स्वयम् । पादाव(?)प्रक्षालयित्वा तेषामाचनक्रियाम् कारयीतैव विधिना तस्याचमनमात्रकम् । वि (.....) मेव पवित्रकम् ॥

आत्मं कर्मासनं तेषां दद्यादेव पृथक् पृथक् । नात्र दर्भासनं दद्या(त) किन्तु पीलानि तत्पुरः

प्रयत्नेनैव संपाद्य दीपस्तम्भान् पृथक् पृथक् । प्रतिपूर्षपीठमेकं सदीमस्तम्भमासनम् ॥

दृत्वा बद्धद्वयं रम्यं हरिद्राकुंकुमाक्तकम् । सपल्लीकः कुंकुमेन संस्कायेण च संयुतः ॥

दृत्वा यज्ञोपवीते च गन्धाक्षतसुमादिकैः । समलंकृत्य पुष्पाद्यैः प्राड्मुखानां यथेच्छतः

तस्मैमेणोपविष्टानां यथा वा स्थलसंकटे । सुखोपविष्टाः स्युः सर्वे तथैव विनिवेशयेत् ॥

दिशां तु नियमो नात्र यथाहृत्यत एव वै । तदा कुर्यात्तच सब नान्द्याख्यं कर्म तादृशम्

मार्कण्डेयसूत्रिः

चतुरस्तेषु सर्वेषु मण्डलेषु समन्ततः । रङ्गवल्लीचित्रितेषु पात्राणि निखिलान्यपि ॥

असंजाधान्येव कुर्यात् क्षिप्त्वा क्षितितले शुचौ ।

पात्राणां नासनं दर्मैः किन्तु पुष्टैः शुभाक्षतैः ॥

कुर्यादैव न चेत्तूष्णीं पात्रमात्राणि वा क्षिपेत् । पात्राभिधारणं पत्नी कुर्यादैवात्र केवलम्
संस्कार्यो वा विशेषेण न स्वयं तत्समाचरेत् । तच्चाभिधारणं तूष्णीं पात्रेण न समाचरेत्
नापि इर्भादिना किंतु भक्षेणैव समाचरेत् । अपूपेन गुडेनाथं पुष्टेण च फलेन वा ॥
येन केन च नोचेत्तु हिरण्यरजातादिभिः । नान्दीशोभनदेवानां भुक्तौ पात्राभिधारणम्
कुर्यादैवं विधानेन न चेत्तत्पैतृकं भवेत् ।

परिवेषणप्रकारः

परमान्नं प्रथमतः पश्चात्सार्षपयुग्मकम् । चतुष्टयं च शाकानामन्नं सूर्यं फलादिकम् ॥

विविधानि च भक्ष्याणि लेश्यानि विविधान्यपि ।

मधुनात्र प्रदद्यात् तिलभक्ष्याणि यानि वा ॥

वर्जयेत्तानि सर्वाणि लावणानेव सुन्दरान् । चूतामलकनारङ्गलिकुचादिकखण्डकान् ॥

चिरक्षिप्तान् भाष्टदगतान् यन्नगत्थादिवासितान् ।

अग्निसंयोगविघुरान् निहितान् चर्वणदुमान् ॥

संकृतान् विधिना यज्ञात् तानत्र परिवेषयेत् । प्रभूताज्येन सर्वत्र पूर्णयित्वा क्रमेण वै ॥

अन्नं समभिधार्याथ गायत्र्या प्रोक्ष्य सर्वतः । समाधनतन्त्रेण सर्वं कुर्यादत्तन्द्रितः ॥

सर्वत्रापोशनं हस्ते दत्त्वायं प्राङ्मुखः स्थित । पत्नीदत्तजलैतैव स्वकरं साक्षतं शुचिः ॥

पूरयित्वा वदेन्मन्त्रं महाभारतमध्यगम् । एको विष्णुर्महदभूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ॥

त्रीन् लोकान् व्याप्य भूतात्मा भुड्के विश्वभुगव्ययः ।

एतं मन्त्रं समुच्चार्य क्रियमाणेन केवलम् ॥

ब्राह्मणानां भोजनेन भगवत्यो महत्तराः । सर्वात्मकाः सर्वधराः नान्दीशोभनदेवताः ॥

सुप्रसन्नाश्च वरदाश्च भवन्तुनः । इत्युक्त्वा तज्जलं पात्रे भूतले वा विनिक्षिपेत् ॥

अत्र तद्ब्राह्मणं ब्रूयात् ओदनं वाक्यवेदकम् ।
 ततस्तान् ब्राह्मणान् परिषेचनं शाश्वतः क्रमात् ॥
 कारयित्वा विधानेन चापोशनजलं शुचि ।
 दत्वा सम्यग् भोजयित्वा चित्रान्नैर्दधिरक्षितैः ॥
 दृधना च वृप्तान् विज्ञाय कारयित्वा स्व (?) स्थितः ।
 उत्तरापोशनं दत्वा हस्तप्रक्षालनात्परम् ॥
 आचान्तानासनेष्वेतान् सूपविष्टान् गतश्रमान् ।
 अलंकृतान् पुनः कृत्वा ताम्बूलैर्दक्षिणादिभिः ॥

समभ्यर्च्य नमस्कृत्य ह्याशिषामक्षतांश्च तान् । मन्त्रदत्तानुत्तरीयानम्बरेणैवतः स्वयम्
 संगृहोरसि क्षिप्त्वा(?)मपि तान् क्रमात् । प्रदाय स्वजनानां च नमस्कृत्वा(त्य)विसर्जयेत्
 अत्र केचित्पिण्डविधिमिच्छत्यपि समन्मतम् ।

अस्यान्नाद्यां परं विप्र भोजनं परमं मतम् ॥

अनेन भोजनेनात्र नान्दीशोभनदेवताः । अतितृष्णाः समाहूताः यावत्कर्म समाप्त्यते ॥
 तावत्तिष्ठति सुप्रीताः यावत्तेषां स्थितिर्भवेत् । तावत्पितृणां प्राचीनावीतपूजारतात्मनाम्
 प्रवेष्टुं नावकाशः स्यान् कुत एवं भवेदिति । कृते प्रसन्ने प्रवक्ष्यामि तद्रहस्यमहं हि वः ॥
 त एते खलु विज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । अतितृष्णाः समाहूताः यावत्कर्म समाप्त्यते
 तावत्तिष्ठति सुप्रीताः यावत्तेषां स्थितिर्भवेत् । तावत्पितृणां प्राचीनावीतपूजारतात्मनाम्
 प्रवेष्टुं नावकाशः स्यान् कुत एवं भवेदिति । कृते प्रसन्ने प्रवक्ष्यामि तद्रहस्यमहं हि वः ॥
 त एते खलु विज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । पितरोऽभीवनात्यन्तविरुद्धाचारतत्पराः ॥
 निशशब्दागमिनस्ते हि सशब्दागमिनस्त्वमी । निरर्थकृतोदैकसमागमसुचेतसः ॥
 पितरस्तेऽखिला ज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । यत्नालंकृतगेहैकसमागमसुस्थिराः ॥
 शब्दमात्रैक भीतास्ते शब्दमाधुर्यतत्पराः । मृताहृष्टिमात्रास्ते हुभमात्रैकसानसाः ॥

अस्मी सबं समाख्याताः अत एषां च तादृशाम् ।

एकत्रापिसमावेशः तेजस्तिमिरयौरिव ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

एतादृशानां नान्द्याख्यकर्मण्यस्मिन् शुभागमे ।
 आद्वं सम्यङ् नचेत्कुर्यात्स्वपूर्वां महात्मनाम् ॥
 पशुतुल्यः स विज्ञयो यद्यन्नेन कदाचन । कर्तुं कार्यविशेषैश्चेत्तादृशं आद्वमुत्तमम् ॥
 न शक्यते तदा भक्त्या तदा मे न समाचरेत् ।
 यदि तत्रापि तत्करुं लौकिकैः कायवृन्दकैः ॥

तदाविघेन दामेन शक्तिहीनस्तदा पुनः । समग्रेण हिरण्येन सम्यगेव समाचरेत् ॥
 दातृप्रतिगृहीतारौ कल्याणेषु समुद्यतौ । धनं नानाप्रकारेण संपाद्य वातिचर्यया ॥
 यावत्परिमितं सर्वं लौकिकेऽवेष केवलम् । विनियुज्य यथेच्छं तदेतत्कार्यं समुद्यते ॥
 असकृत्यैव किमपि लक्ष्या शोभनदेवताः ।
 अत्यन्तपामरा मूढाः कायं विस्मृत्य मोहतः ॥
 कार्यमात्रकृतोत्साहाः प्रायेण बहवो जनाः ।
 विद्वांसोऽपि जडा भूत्वा कर्मतसुमहच्छिवम् ॥

अर्थं कुर्वन्ति मनुजास्तेन दोषेण भूतले । मानुषा बहवोऽतीव दिरिद्रा नष्टेजसः ॥
 नष्टप्रजा नष्टकामास्तथा नष्टायुषः परम् । संप्रन(ण)ष्टकुलश्चापि दृश्यन्ते भग्नमानसाः ॥
 सम्यक् सर्वाणि कार्याणि बन्धुमित्रादिहेतवे । समीचीनानि वैगुण्यरहितान्येव कुर्वते ॥
 भार्यापुत्रादि लोकानां भुक्तिश्रीभूषणसजाम् । तस्तुवाहनचेलानां विषये कोऽपि भूतले ॥
 वैगुण्यं न करोत्येव किंतु सर्वं तु तादृशम् । अत्यन्तानुपत्तीनां सहस्रमपि केवलम् ॥
 नान्द्यादिदेवताविप्रस्वश्रेयसकृते भवेत् ।
 यो वा विद्वान् महाभागो दिरिद्रोऽपि स्वयं शिवम् ॥
 कर्मतद्वैदिकं सम्यक् करोत्यन्यो नरो न तु ।
 सम्यक् पात्रं समुद्वीक्ष्य तद्योग्यं परमं स्वयम् ॥

स्वचेत् (?) तत्कुर्यात् स्वघृदध्यै स्वप्रिये चिद्दे । चिरादिप्रापकं होयं अग्निहोत्र्यपि वेद्यपि
 अथैकभविकं ज्ञानं कर्मयोगरसात्मनाम् । शतजन्मभवं दानं तपोनिष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥
 जपयज्ञप्रयुक्ते षु सहस्रफलिकं सृतम् । अभूतसंलवस्थाय प्रदानं ब्रह्मवादिनाम् ॥

मन्त्रपूतं तु यदानममन्त्रायाशु दीयते । दातुर्निकृत्य हस्तं तद्गोक्तु जिह्वां निकृत्वति ॥
उपरूपन्ति दातारं गौरश्वः काञ्चनं क्षितिः ।
अश्रोत्रियस्य विप्रस्य हस्तं दृष्ट्वा निराकृताः ॥

नान्दीकार्ये दीयते यद् धनं धान्यादिकं वसु । व्यसनापद्मार्थं च कुटुम्बार्थं च याचते
दत्तं चेत्कोटिगुणितं भवेदेव न संशयः । एवमन्विष्य सर्वत्र सर्वदानेष्वयं विधिः ॥
सान्तानिकं यज्ञमाणमध्वरं सर्ववेदसम् । गुर्वर्थपिरुमात्रर्थस्वाध्यायाशु पतापिनः ॥
नवैतान् स्नातकान् विप्रान् ब्राह्मणान् पूजयेत्सदा । तादृशेषु ब्राह्मणेषु पूजितेषु महात्मसु
पूजिताः सद्य एव स्यु नान्दीशोभनदेवताः । वेदेन्धनसमिद्धेषु हृतं विप्रमुखग्रिषु ॥
सन्तानायति दातारं महतः किलिवषादपि । एकं वेदान्तिनं विप्रं पूजयेद्ग्रद्धयान्वितः ॥
तस्य भुक्तौ भवेत्कोटिर्विप्राणां नात्र संशयः । वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ॥
न तु मूर्खं निराहारं दशरात्रोपवासिनम् । नान्दीकर्मणि कल्याणे वेदपूर्णद्विजोत्तमः ॥
अत्यन्तावश्यको झोयः अपि वा कृतभोजनः । कृतभोजनसंग्रह्यवर्णनं नान्नकार्यके ॥
हिरण्यादिकार्ये स्यान्न चाप्यामादिकेऽपि च । वेदविद्याब्रतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते ॥

क्रीडन्त्योषधयः सर्वाः यास्यामः परमां गतिम् ।

भयार्ता रोगिणो बालाः वृद्धाः संन्यासिनस्तथा ॥

अर्थिनो भोक्तु भिल्लन्ति तेषु दत्तं महत्फलम् । हृतस्वहृतदाराश्च ये विप्रा देशसंप्लवे ॥
ब्रतिनो नियमस्थाश्च तत्समाप्तिमभीप्सवः । तपस्विनस्तपोनिष्ठस्तथा भैक्षचराश्च ये ॥
अर्थिनः किञ्चिदिल्लन्ति तेषु दत्तं महत्फलम् । जनयत्येव नितरां तादृशेषु तत्स्यजेत् ॥
यक्षिकचिदपि वा लब्धं तत्सद्यो वै चिच्छणः । संनिष्ठुमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत्
भाजने चैव दाने च दहत्यासप्तमं कुलम् । यस्वासन्नमतिक्रम्य ब्राह्मणं पतिताहृते ॥
दूरस्थं भोजयेन्मूढो गुणाद्यं नरकं ब्रजेत् । तस्मान्नातिक्रमेहने भोजने प्रातिदेशिकान्
संबन्धिनस्तथा सर्वान् दौहित्रं विद्यपति तथा ।

भागिनेयं विशेषेण तथा बन्धून् सुचेतसः ॥

अतिक्रम्य महारौद्रं रौरवं नरकं ब्रजेत् । यदि स्यादधिको विप्रो दूरे वृत्तादिभिर्युतः ॥

तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि संनिधिम् । स्वबन्धुदानकरणपक्षे तेषां दरिद्रता ॥
 बहुप्रजादिकाक्षामकालः सद्गुणपूर्णता । दुष्प्रितिप्रहशूद्रादिप्रतिप्रहतिरस्तुतिः ॥
 विद्याभावेऽपि सन्ध्यादिसक्रियाकरणादिना ।
 विद्याद्रूपत्रीतिमत्ता च गर्वाभावः कृतज्ञता ॥
 यदि स्युरेते बन्धूनां श्राद्धेषु प्रहणं भवेत् । यद्येते न गुणास्ते वै सद्गुणिन्यन्यजातिषु
 लब्धे स एव संप्राहाः न बन्धुरिति शासनम् ।
 श्राद्धभिन्नेषु कार्येषु बान्धवा मनसो यदि ॥
 स्वीकार्याः स्युरिति प्राहाः सम्मताश्चेन्न ते न तुः (?) ।
 आत्मतुष्टिस्तु परमा दया चापि परा तथा ॥

बन्धुमात्रेषु विहिता सा हि धर्मस्सनातनः । न बान्धव पुरस्काराद्वार्गविष्टं दुष्टचेष्टितम् ॥
 दुष्प्रितिप्राहकं तीर्थशूद्रश्राद्धप्रतिप्रहम् । मत्तं ब्रात्यं तथा जाङ्घशालिनं कुत्सितं शठम् ॥
 वेश्यापर्ति च कितवं गायकं नटगोलकौ । कुनखं सज्जनमहादूषकं ब्रह्मनिन्दकम् ॥
 पुरस्कुर्याद्वान्मात्रे दूरतः श्राद्धकर्मसु । एतादृशं जनप्रीत्या कलत्रादिप्रपीडनात् ॥
 पैतृकेषु प्रयुज्ञानः पितृणां मारको भवेत् । अपि स्वयं कालसूत्ररौरवाद्यालयो भवेत् ॥
 दोषाभावे तु वक्ष्याभि निष्कृष्टार्थं परं त्वहम् । मातापितृषु यहत्तं ब्रातृषु स्वसुतासु च
 जायात्मजेषु यहत्तं तन्नित्यं स्वर्गसंक्रमः । पितुः शतरुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ॥
 अनन्तं दुहितुर्दानं सोदरे दत्तमक्षयम् । भगिनीभागिनेयानां मातुलानां पितृष्वसुः ॥
 दरिद्राणां च बन्धूनां दत्तं कोटिगुणं भवेत् ॥

पुरोहितप्रशंसा

पुरोहितेषु यहत्तं तदक्षयफलं लभेत् । आत्मनस्तु भवेत्पात्रं नान्यस्य स्यात्पुरोहितः ॥
 सदा पुरोहितमतौ स्थेयं धर्मपरेण वै । पुरोहितो ह्यमुष्मै सः श्रेयरक्तुं सदा स्मृतः ॥
 सन्ततं कोटिबन्धूनां भित्राणां तादृशं तथा । मातुलश्वशुरादीनां पित्रादीनां च किं पुनः
 पुरोहितैकतुलितो श्रेयस्कामी न विज्ञते । सद्यः पुरोहितत्यागात् तदसंमतिकृत्यतः ॥

नष्टप्रजाकलत्रादिसन्ततिः स्याच्छनैरयम् । सदा पुरोहितं तस्मात्सर्वकर्मसु चेतसा ॥
संप्रधार्यैव मतिमान् तानि कुर्यात्ततः परम् । पुरोहितमतिकम्य यत्कार्यं तदसंमतम् ॥
करोति तत्परां वृद्धिं लभते नैव केवलम् । पुरोहितमतेनैव कल्याणेषु विशेषतः ॥
बन्धूपूजादिकं सर्वबन्धवाहानं यदा तदा । तद्वस्ताननतन्मन्त्रैः प्रकुर्यात्तस्मन्वितः ॥
तेन श्रेयो विशेषेण लभते संपदां श्रियम् । नान्दीमिमां च तस्मात्तु तन्मुखेन समाचरेत्

गुरुर्माता पिताचार्यः उपाध्यायश्च बान्धवः ।

सर्वं पुरोहितो ज्ञेयः पुत्रो मित्रं सुतसुहृत् ॥

महात्मना तेन विना न किमप्यस्ति देहिनः ।

गोप्यं गुह्यं रक्षणीयमपेक्ष्यं प्रार्थितं तथा ॥

सर्वकार्येषु मन्त्रोक्तौ शक्तयभावे तथा परम् ।

तदुक्तमेव स्वप्रोक्तं प्रोक्तवान् भगवान् गुरुः ॥

तं विना नैव कुर्वीत सर्वकर्माणि सन्ततम् । तदुक्तरीत्या कुर्वीत तदुक्तं नातिलंघयेत् ॥
तदुक्तलंघनकरः चण्डालत्वमवाप्नुयात् । तथाविघस्त्वेक एव त्रिशंकुलोकविश्रुतः ॥

नान्यः कश्चन विज्ञेयः गुह्यद्विलोकनिन्दितः ।

तेन कर्मविपाकेन विश्वामित्रप्रपालितः ॥

अद्याप्यवाक्शिरा एव वर्ततेऽसौ विलक्षणः ।

कदाचित्तस्य विरहे श्राद्धेऽस्मिन् समुपस्थिते ॥

स्वस्यापि मन्त्रसामर्थ्यशून्ये प्रत्याख्यिदके तदा ।

तिस्रुभिर्व्याहृतिः (ती)भिः स्यात् कर्म सर्वं विनाहुति (ती) ॥

तन्मात्रं मन्त्रसंस्पर्शं पिण्डदानं च कृत्स्नशः । तन्मन्त्रैरेव कर्तव्यं अन्यथा तद्वेन्न तु ॥

एतत्सामर्थ्यविकलः पितुः प्रत्याख्यिदकं तु तत् ।

सर्वं व्याहृतिभिः कृत्वा मन्त्रविद्दुर्लभे ततः ॥

पुनः कुर्यान्मन्त्रविदः संभवे मन्त्रविच्च तम् ।

न चेत्पातित्यमाप्नोति सत्यमेतदुदाहतम् ॥

मार्कण्डेयसूत्रिः

सन्ध्या प्रत्याविद्काभ्यां तद्ब्राह्मणं लोकविश्रुतम् ।

येन केन प्रकारेण कृताभ्यां तत्र केवलम् ॥

अत्यन्तगुणं प्रथमं सर्वाङ्गीकृतमुत्तमम् । द्वितीयं तत्र सर्वत्र प्रकाश्यत्वेन सन्ततम् ॥

विप्रैकसाक्षिकं सर्वक्रियावित्साध्यमैव तत् । अत्यन्तापदि च प्रोक्तं तन्मत्रैकक्रियापरम्

पित्रोरेव तथा ज्ञेयं पितृव्यस्यानुत्सय च । आत्मातामहस्यापि तपत्वीनां तथा स्मृतम्

पित्रोः श्राद्धपरियागाच्छण्डालत्वमवाप्नुयात् ।

सद्य एव न सन्देहः तप्तात्कुर्यात् तद्यथा ॥

आपत्कल्पे मन्त्रविदो राहित्ये केवलं तदा । व्याहृतीभिस्तत्करणं तदग्नौ करणं विना ॥

पिण्डदानं च तत्सर्वं कदाचित्संमवेत्सदा । न भवेदेव किं त्वेतत् सर्वदाऽपि समन्त्रतः ॥

कर्तव्यत्वेनोपदिष्टं ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः । अतस्तत्संप्रवक्ष्यामि तद्विधानं समन्त्रकम् ॥

श्राद्धे प्रधानमन्त्राः

प्रधानमन्त्रा एते स्युः श्राद्धे प्रत्याविद्के पराः ।

अग्नौ करणहोमस्य सोमायेति द्वयं परम् ॥

पृथिवीतेति मन्त्रोऽयं ज्ञेयमन्त्राभिमर्शने ।

अपां मेघ्यादिकं मन्त्रजालं पिण्डविधौ स्मृतम् ॥

प्राधान्येनैव स्थात्कथितं सर्वसूत्रिभिः । एतसर्वात्मना त्यक्तुं शक्यते किल सर्वथा ॥

त्यक्तं चेन्मोहतः किंचिदेतेषु किल लघ्वणु । नष्टमेव भवेच्छ्राद्धं तस्मात्सर्वं समाचरेत्

श्राद्धकर्ता पूर्वदिनरात्रौ विप्रान्निमन्त्रयेत् ।

ब्राह्मणनिमन्त्रणम्

कृतमुक्तिक्रियानेव तत्पूर्वं न निमन्त्रयेत् । निमन्त्रणात्परं तेषां भुक्तिकर्म विशेषतः ॥

निनिदत्तं शास्त्रजालेन तस्मात्तन्न तथाचरेत् ।

ततः स्नातः परेद्य श्र कृतसंध्याक्रियाऽछुचीन् ॥

श्राद्धमद्येति विधिना स्वयमेव निमन्त्रयत् । औपासनात्परं पूर्वं यथारुचि निमन्त्रणम्
सप्तानामपि पञ्चानामेकैकस्य निमन्त्रणम् । न सार्वत्रिकमेव स्यात् ब्राह्मणानां तु पैतृके ॥

ब्राह्मणसंख्या

विप्रत्रयं चैकैकस्य चरणं जुहुयात्ततः । भाव्यमेवेति निखिलैः परं नांगीकृतं च तत् ॥
किं त्वेकस्यैकैकमिति निश्चितं तु मनीषिभिः । सार्वसाधारणेनाथ सौलभ्येन सुनिश्चितम्
द्वौ द्वौ दैवेऽपि च स्थाने त्येतच्चपि न सुन्दरम् । इत्येवमेतत्सर्वं वै निश्चित्यैव ततः पुनः
हिताय सर्वजगतां कृत्स्नरथैवाविशेषतः । दैवस्थानेऽप्येक एव पितृस्थानेऽपि केवलम् ॥
एक एवेत्यंगीचक्रः स विष्णुस्तु कृताकृतः । अझौ करणमन्येषां प्रत्यन्दे लौकिकानले ॥

अग्नौकरणम्

पित्रोदेवौपासने स्यात्पत्न्या मातामहस्य च । मातामहस्य तत्पत्न्याः सप्तलीमातुरेव य
पित्रोरपि तथा पत्न्याः श्राद्धमौपासनानले । पितृव्यस्य च तत्पत्न्याः ज्येष्ठभ्रातुस्तर्थैव च
प्रत्यब्दं श्राद्धमुहिष्टं लौकिकानाविति स्थितिः । पत्नीनाशादभिनाशे कदाचिज्जायते यदि
पितुः श्राद्धाय यत्नेन तद्वाद्वात्पर्वमेव वै । दारक्रियां प्रकुर्वीत ज्येष्ठो यदि सुतस्था ॥
न तद्विन्नास्तथा कुरुः श्राद्धात्पूर्वं तु तादृशम् । श्राद्धानन्तरमेव स्यादन्येषां दारसंग्रहः ॥
वर्णी यद्यप्रजः सोऽयं पित्रोस्तु मरणात्परम् । प्रथमादाविदकात्पूर्वं विवहेऽपि हेतवे ॥
ज्येष्ठपुत्रो विधानेन वर्णी चेतन्मृते परम् । तस्मिन्नेवाद्यके चावदे विवाहाद्विहेतवे ॥

पित्रोस्तु मरणात्पश्चात् तस्मिन्नेवाद्विदके पुनः ।

विवाहो ज्येष्ठपुत्रस्य विहितो वहिहेतवे ॥

औपासनामौ विधिवत् कृतं तच्छ्राद्धमेकम् ।

लौकिकाग्निकृताच्छ्राद्धात्परं कोटिगुणाधिकम् ॥

यद्यौपासनवह्निः स दूरसंस्थो भवेत्तदा । प्रत्याविदके समायाते तदा स्याल्लौकिकोऽनिलः ॥
तदा कनिष्ठेऽप्यिमति संनिकृष्टेऽस्य पावके । औपासनामौ तत्कुर्यादमौ करणमञ्जसा ॥

मार्कण्डेयसृतिः

तेनैव कारयेद्वाऽपि विकल्पोऽयं समो मतः । दिनाष्टकात्पूर्वमेव श्राद्धार्थं पुनरेव वै ॥
स्थिताग्निरपि तं भूयः संदध्यादेव मन्त्रतः ।
असन्निहितभार्यश्चेत्तकार्याय तदा शुचिः ॥

संधाय तस्मिन् विविना त्वग्नौ करणमाचरेत् । अग्न्यभावे पाणिहोम (?) सन्त्यत्र केचन
तदाश्वलायनपरं याजुषाणां न तद्वेत् । एषामपि विशेषेण ह्यग्निहोत्रे कदाचन ॥
होमकाले त्वनुगते ह्यन्येषामप्यसंभवे । पाणिहोमस्तु कर्तव्यो नात्र (?) कदाचन ॥
(.....) होमोऽपि चौखेयानां विधीयते । अजास्य होमः कथितः वैधानपरस्से तु
अप्सु होमस्तु नितरां काण्वानामेव चोदितः । यदि श्राद्धे होमकाले दैवादनुगतो यदि ॥
बहिरौपासनो नूनं तदा संकल्पपूर्वकम् । सर्वप्रायश्चित्तहोमो व्याहृतीभिर्भवेत् वै ॥
अनाज्ञातत्रयं चापि इदं विष्णुश्च तत्परः । एतावतैव तत्कालतद्व्येसिद्धिरूपमा ॥
भवत्येवात्र तत्सर्वं तस्मिन् पश्चात्समाचरेत् ॥

श्राद्धकर्तुं धर्माः

कर्तुं धर्माः पूर्वदिनप्रभृत्येव भवन्त्यमी । निमन्त्रिणप्रभृत्येव (?) भोक्तृधर्माः प्रचक्षते ॥
दानाध्ययनदेवेऽया जपहोमत्रतादिकान् । न कुर्याच्छ्राद्धदिवसे प्रागिवप्राणां विसर्जनात्
तस्मिन् दिने विप्रभुक्ते : पूर्वं कस्मै किमयुत । न दद्यादेव तत्कार्यहेतवे चेत्समागतम्
वस्त्वपूर्वं तु गृहीयाद् यद्यद्ग्राह्यं तु तत्तराम् ।
पूर्वस्मिन्नेव नितरां गृहीयात् दिवसेऽखिलम् ॥
मनस्त्वी शक्तिमान् दक्षो भक्तिमान् यः समाहितः ।
शुचिर्दक्षः प्रगल्भश्च बहुमित्रः सुपुत्रवान् ।
अतत्वज्ञो किञ्चनश्च बन्धुमित्रादिवर्जितः । स्वशक्त्यनुगुणात्सर्वसमीकरणमाचरेत् ॥
यदा तदा तद्विने वा येन केनाप्युपायतः ॥

दरिद्रादेनियमाभावः

सर्वप्राणेन पित्रोस्तच्छ्राद्धमन्नेन यच्चरेत् ।
दरिद्रस्य न दोषोऽस्ति श्राद्धधर्मादिलोपतः ॥
रोगिणो ज्ञानिनस्तद्वदिति बालस्य चैव हि । प्राशयित्वा श्राद्धधर्मं पीत्वा वा तद्दिने ततः
न कुर्यादेव तच्छ्राद्धं न ताम्बूलं च खादयेत् ।
औषधप्राशने दोषो नास्त्येवेत्यखिला जगुः ॥

श्राद्धधर्मरहस्यज्ञा प्राणनिर्गमनादिषु । निमित्तेषु प्रसक्ता तु धावनादिषु दैवतः ॥
राजचोरादिशार्दूलश्वशृगालमहापदि । पिवन्नपि जलं तूष्णीं सकृच्छ्राद्धं समाचरेत् ॥
अतिव्याध्यतिदाहादौ तापविस्मरणादिषु । अवशाङ्गलपानेन श्राद्धब्रे(ब्र)षोन जायते
बर्णिनो गृहिणो वापि वनिनो वा विशेषतः । पित्रोर्मृताहकं नाम श्राद्धं यत्तत्समन्वयम्
सपिण्डकं सहोमं च सत्राद्यागभुजिक्रियम् । कार्यमेव प्रशंसन्ति न त्याज्यं तत्कथां वन् ॥

त्यक्तमात्रेण पतितः स्यादेवात्र न संशयः ।
आदौ श्राद्धस्य संकल्पः विप्राणां स्नानतः परम् ॥

स्वस्य स्नानं तु विहितं न तत्पूर्वं कदाचन । स्नातैर्विप्रैः समेतो वै मध्याह्ने गृहमाविशेत् ॥

भोजनाचमनकालः

पादप्रक्षालनात्पश्चात् तेषां स्वस्य च तत्परम् ।
आचामो विहितः स्वस्य तेषामपि विशेषतः ॥
कर्तुराचमनात्पूर्वं भोक्तुराचमनं यदि । शुनो मूत्रसमं तोयं तस्मात्तपरिवर्जयेत् ॥
पादप्रक्षालनात्पश्चात् यजमानः स्वयं यतन् ।
पाकसर्वसमीचीनो जातः किमिति पाचकीम् ॥
पत्नी पृष्ठवा कोपहीनः सुमुखेनैव तत्परम् ।
तया सिद्धं इति प्रोक्ते स्वयं हृष्टवा सभां कृताम् ॥

मार्कण्डेयसृष्टिः

शक्तया द्विजानां महतां प्रणम्यादौ विधानतः ।

धृत्वापवित्रं शक्तया तां दक्षिणां शक्ति कलिपताम् ॥

(.....) । (.....) परिक्रन्य प्रणम्य च तथा पुनः ॥

न प्रथेत्येतेन बाथ नमस्कारो विधीयते । तदन्ते दक्षिणां तां च तत्पुरो निश्चिपेत्ततः ॥

अस्मात् पितुः प्रतिश्राद्यं सर्वे शृणुत मद्वचः ।

अधिकारारूप्यसंपत्सा कर्तुमस्त्विति मदगृ(हे)हम् ॥

(.....) । (.....) जोत्तमान् ॥

तां दक्षिणां भूतलेऽत्र निश्चिमां तेऽपि भन्ततः ।

स्वीकृत्य ह्यधिकारारूप्यसंपदस्त्विति ते द्विजाः ॥

वदेयुरेव निखिलास्तपरं तदनुज्ञया । प्राणानायस्य विधिना सुखासीनः पवित्रधृत् ॥

देशं कालं च संकीर्त्य यथावद्वस्तरादिभिः । संयुक्तमेव प्रवदेदन्यथा बाधकं भवेत् ॥

प्रातिसंबन्धित्विरिकारूप्याश्राद्यमस्य पितुर्मम । अन्नेन हविषा मन्त्रैः पार्वणारूप्यविधानतः

सदैवमभ्यनुज्ञानात् करिष्येऽद्येति तत्परम् ।

विप्राणां वरणं कुर्यात् तत्तत्स्थाने यथाक्रमम् ॥

तिथिभेदोच्चारणेन मासे पक्षे विवत्सके ।

मृतावप्ययते बाथ पुनः श्राद्यं भवेद्गृहम् ॥

एकस्मिन्नेव दिवसे पित्रोः श्राद्य उपस्थिते ।

मृतिक्रमाच्छ्राद्यकार्यं कर्तव्यं नान्यथा चरेत् ॥

पितुर्मृततिथौ माता मृता यदि तदा पितुः ।

श्राद्यं कृत्वा ततो मातुः श्राद्यं कुर्यादिति क्रमः ॥

मातुर्मृततिथौ तातः मृतो यदि तदा किल । पितुः श्राद्यं प्रथमतः कर्तव्यमिति केचन

मृतिक्रमेणेति केचित् न पितुः प्रथमं त्विति । अत्र शास्त्रीयवाक्यानां बहूनां भिन्नभिन्नतः

यथेच्छ्रुया विकल्पः स्यात् तत्राचारः परो मतः । एकस्मिन्नेव दिवसे तिथिद्वयसमागमे ॥

पूर्वानुष्ठेयकृत्यं यत् परतश्चेत्कृतं यदि । तद्व्यर्थमेव प्रभवेदतस्तपुनराचरेत् ॥

भर्तारमनुगच्छन्त्या मातुयदि तिथिः पृथक् ।
तत्तचिथ्योः स्तुते श्राद्धे कर्तव्यत्वेन चोदिते ॥

अयं हि प्रथमः कल्पः पितुः श्राद्धेन तेन वै । सहैव करणं नूनं केषांचित्संमतं तदु ॥
दक्षश्चैत्युथगेवासौ तयोः श्राद्धं तदा तदा । स्वकाल एव कुर्याद्दै सह पित्रा तु दुर्बलः
पति समनुगच्छन्त्याः सह भर्त्यैव तत्परम् ।

अपि भिन्नतिथौ तथाः मृतायाः करणं परम् ॥
श्राद्धस्य मुख्यकल्पो न किं त्वयं गौणसंद्विकः ।
एकचित्यां समाख्यां दम्पती निधनं गतौ ॥

एकस्मिन्नेव दिवसे तयोः श्राद्धं सहैव वै । प्रतिसंवत्सरं कुर्यात् अनुमृत्या तथा भवेत्
अनुमृत्या भिन्नतिथौ पृथग्वेति सहैव वा ।
संशयः स्यात् तयोः श्राद्धविषये नेति चेन्नतु ॥

तयोः सहैव करणे तस्मिम् श्राद्धे तथाविधे । संकल्पादिषु सर्वत्र सम्यग् विवचनं भवेत्
उभयोः श्राद्धयोरत्र वैश्वदेविक एककः । वर्गद्वयस्य द्वौ विप्रौ पितुर्मातुश्च कीर्तिं तौ ॥
पुरुरवाद्र्दंसंज्ञानां विश्वेषां नाकिनां मुदा ।
स्थाने त्वाहवनीयार्थं क्षणं धृत्वा द्विजोत्तमाः ॥
कर्तव्यो वै भवद्विस्तु प्रसाद इति तात् कुशैः ।
साक्षतैर्वृणुयाद् भक्त्या चतुर्णां वरणे तथा ॥

वरणं घटते सम्यक् एकस्यावरणे कथम् । तादृशं वचनं चेति प्रश्ने होततदुष्करम् ॥
एकस्मिन्नपि पाके (.....) हि वर्णनम् । तथैवात्रेति विशेषं शास्त्रान्वैष्वादिभिः
एवमेव भवेत्तत्र पितृणामपि कर्मणि । वरणं शास्त्रविहितं विशेषोऽयं परः सृतः ॥
शर्मणामपि गोत्राणां रूपाणामपि केवलम् । वसुरुद्रादि (?) कानां चेति सृतोऽधिकम्
शिष्टः समः प्रकथितः (...) ॥

पादप्रक्षालनमण्डलार्चनम्

अनन्तरं श्राद्धकर्ता वदेदेवं द्विजान् प्रति । स्वागतं पितृभिर्दैरिति प्रश्ने कृते ततः ॥

सुस्वागतमिति त्रूयुः ब्राह्मणास्तेऽपि तस्य वै ।

यजमानस्ततस्तेषां वाक्यं श्रुत्वा त्वरान्वितः ॥

अंकणे मण्डले कुर्यात् पादप्रक्षालनाय वै । चतुरश्रं तु देवानां पितृणां वर्तुलं तथा ॥

गोभयेनैव विधिना प्रातः संपादितेन वै । देवस्थानस्यैतदासनमित्येवं कुशद्वयम् ॥

निक्षिपेत्तस्य निकटे उदग्भागेऽथवा पुनः । पुरोभागेऽपि वा पश्चादर्चत प्रार्चतेति वै ॥

मन्त्रेणानेन भूयश्च इमे गन्धा इति स्म वै । चन्दनं निक्षिपेत्तस्मिन् मण्डले स्वकरेण वै ॥

पश्चादमी अक्षताश्च वदेदेवममी कुशाः । अष्टाध्यरचनं पूर्णं अस्तिवत्येव जलं क्षिपेत् ॥

सदर्मं भूतले पश्चात् प्राचीनावीतिनार्चयेन् । पितृणां मण्डलं तद्वत्तत्रामी शब्दतोऽर्चनम्

गन्धस्य कथितं सद्ग्निः इमे शब्देन चाक्षताः ।

अमीशब्देन च कुशान् अष्टाध्यरचनं च तत् ॥

समानमेव स्थलयोरिति शास्त्रविदो चिदुः । इमे शब्दममी शब्दं एवं येन वदन्ति ते ॥

पैतृकस्यास्य हन्तारो भवेयुस्तत्क्षणेन वै । एतान्यप्ताध्यरचनं तान्यत्र प्रक्षिपेत्तदा ॥

पूजाकाले प्रयत्नेन मत्पितृणां तु तैभवेन् । तानि द्रव्याण्यमूल्येव कथितानि मनीषिभिः

आपः क्षीरं कुशाग्राणि दध्यक्षततिलास्तथा ।

यवाः सिद्धार्थकाश्चैव हास्योऽष्टाङ्गः प्रकीर्तिः ॥

क्रमेणौतानि वस्त्रनि प्राचीदिक्क्रमतः क्षिपेत् ।

अथवा मण्डले यत्र कुत्र वा निक्षिपेत्तस्यम् ॥

तेषां निक्षेपणं येन केनचिद्वा कृतं यदि । कृत्वनश्राद्धकलं तेन गृहीतं प्रभवेदभ्रुवम् ॥

अष्टाध्यद्रव्यसंपूर्णकरणं पैतृकस्य तन् । दोहनं कथितं सद्ग्निस्तस्मात्तनान्यवर्तमना ॥

अष्टानामपि वस्त्रानां यदि संपादनाक्षमः । भवेद्यं तदातीव तान् दर्भान् वा तिलाक्षतैः

तूष्णीं हस्तेन संगृह्य पयसा तत्र विन्यसेन् । अष्टाध्यरच्य संपूर्णार्चनमस्तिवति वा सकृत् ॥

न चेत्तूष्णीं तथा ब्रूयात्तक्षस्नर्य फलं लभेत् ।

अनुष्टुप्वैवं वचोवापि यदि तूष्णीमशेषकम् ॥

सर्वमन्त्रद्रव्यजाल कृतं तद्विळं भवेत् । मण्डलात्पश्चिमे भागे ब्राह्मणे स्वागते कृते ॥

तत्रैव विसृजेत्पाद्य क्षालयेन्मण्डलोपरि । पादप्रक्षालनं श्राद्धे वरं स्यादगुलफ्योरधः ॥

पितृणां नरकं घोरं रोमसंसक्तवारिणा । पितृणामपि देवानां पादप्रक्षालने तदा ॥

स्वागतं किं भवद्विवैं ते (.....) तः । सुख्यागतमिति प्रोक्ते ब्राह्मणेन ततः पुनः ॥

पादप्रक्षालनं कुर्यादन्यथा व्यर्थमेति तत् । काले तस्मिन् स्वागतेति पादौ दर्भद्रव्येन वा ॥

संगृह्य स्वागतमिति प्रश्नं कुर्यादतन्द्रितः । यद्यन्यथा (...) पितृ (...) किनामपि ॥

आह्वानं तत्क्षणेनैव श्राद्धं नष्टं भवेद्वृद्धु बम् । तच दर्भद्रव्यं नोचेत्तपादोपरि हस्ततः ॥

स्वत्यैव संस्पर्शयित्वा सोमदिश्यां विनिक्षिपेत् ।

पितृणां दक्षिणदिशि कृत्वैवं पादयोः परम् ॥

क्षालना (.....) च्छन्नोदेवीऋचं जपेत् ।

यां कामपि तथा भूयः शिवेनेति हिरण्यकाः ॥

यासां राजेति वा नूजं तदापो वेति वा जपेत् ।

यदि मन्त्रानाधिकारिपुराणोक्तमनुं तु वा ॥

नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्विताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥

इमं वा पुनरन्यान् वा श्लोकान् स्मृतिपु संस्थितान् ।

वदेद्वा मन्त्ररहितो व्याहृतीर्वा विशेषतः ॥

त इमे सर्वकालेषु श्राद्धादौ श्राद्धमध्यमे ।

श्राद्धान्तेऽपि विशेषेण वक्तव्या स्युः पुनः पुनः ॥

मन्त्रज्ञस्य तु नायं स्याद्विधिको (झो ?) ५पि महात्मनः ।

तानत्युदाहरित्यामि मन्त्रान् काश्चित्पुराणगान् ॥

समस्तसंपत्समवाप्निहेतवः समुत्थितापत्कुलधूमकेतवः ।

अपारसंसारसमुद्रसेतवः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥

आपद्वनध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थार्पणकामधेनवः ॥

समस्ततीर्थास्तुपवित्रमूर्तयो रक्षन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥

आधिव्याधिहरं नृणां सृग्युदारिद्युनाशनम् । श्रीपुष्टिकीर्तिं वन्दे विप्रश्रीपादपङ्गजम् ॥

विप्रौष्ठदर्शनात्सद्यः क्षीयन्ते पापराशयः । वन्दनान्मङ्गलावासिरचंनादच्युतं पदम् ॥

पुनर्नानाविधापाय परिहाराय सांप्रतम् । पादप्रक्षालनं तेषां कर्तव्ये समुपस्थिते ॥

तदा कृताज्यसंसर्गात्पादस्याखिलान्यथि । प्रनष्टानि भवन्त्येव वैगुण्यमपि (सम्भवेत्)

एतस्मान् मन्त्रत्रितयाच्छुक्रादीनां शिवात्मनाम् ।

पादप्रक्षालनं तेषां पितृणां त्रिदिवौकसाम् ॥

कृत्वा स्वयं तत्स्थलस्य पूर्वभागेऽश्रुशोधनम् । पश्चिमाभिगुखेनैव कुर्यादाचमनं सदा ॥

(... ...) मनायाथ जलं दत्वा स्वयं शुचि । ब्राह्मणानां स्थलं तत्तु (..... ...) ॥

प्रोक्षयेद्विधिवद्वक्तव्या शुद्ध्यर्थं भूर्सुवादिभिः । अपेतवीतमनुतः यदि मन्त्राक्षमस्तदा ॥

पुराणोक्तं (.....) विधानतः ।

अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपिवा ।

यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स वाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

मन्त्रेणानेन वा सम्यक् प्रोक्षणं तत्स्थले चरेत् ।

स्थलस्य प्रोक्षणे जाते ह्यासनान्प्रान्तरे क्षिपेत् ॥

ब्राह्मणानासनेष्वेव सम्यक् तानुपवेशयेत् । पुनः पवित्रपाणिः सन् व्याहृतीभिर्विधानतः

प्रथमान्तानेव भक्तव्या संबुध्या विष्टरान् क्षिपेत् ।

प्रारम्भेषु च ये दर्भाः पादशौचे विसर्जयेत् ॥

पादा शौचान्ते च ये दर्भाः विष्टरान्ते विसर्जयेत् ।

विष्टरान्तेषु ये दर्भाः विकिरान्ते विसर्जयेत् ॥

विकिरान्ते च ये दर्भाः विरामान्ते विसर्जयेत् ।

विरामान्ते च ये दर्भाः आसीमान्ते विसर्जयेत् ॥

आसीमान्ते च ये दर्भाः तर्पणान्ते विसर्जयेत् ॥

दर्भाहरणप्रकारः

दर्भसंग्रहणं कुर्यादादौ षोडैव तेन वै । पृथक् पृथक् कर्ममात्रे तस्मिन् सर्वत्र पेशलः ॥
दर्भसंग्रहणं कुर्यात् श्रोत्रियः स्वयमेव हि । कालेऽस्मिन् संगवे शुद्धो नाशुद्धस्तु कदाचन

कदाचित्पुत्रशिष्याभ्यां मित्रापाभ्यां च सन्ततम् ।

पुरोहितेन चानीताः स्वानि ता इति कीर्तिताः ॥

ऋत्विक्पुरोहिताभ्यां ते यद्यानीताः समित्कुशाः ।

निश्चे निःश्रेयसकलाःप्रोक्ताः स्वानीतेभ्योऽधिकाः पुनः ॥

कुतस्तथेति चेत्ते वै सदा स्वस्य सुचेतसः । हितकामा सदाशीस्मु संप्रार्थितमनोरथाः ॥

तदर्भलवने काले मामकोऽयं गृहे सुखे । भवत्येवेतीप्रदेवसमृति सत्प्रार्थनापरः ॥

तस्मात्तदानीतदर्भाः सर्वकर्मसु देहिनाम् ।

प्रशस्ता एव नितरां स्वानीतास्तत्समा न तु ॥

तद्विष्टप्रदानं त बहूचानां न संभवेत् । प्रदानानन्तरं तस्य विष्टरस्य तु याजुषाः ॥

सम्बुद्धयन्तेनासनस्य नं कुर्वन्ति वाग्यताः । षष्ठ्यन्तेनैव सर्वत्र देवानां विदिवौकसाम्

रूपनाम्नां च निर्देशः षष्ठ्यन्ते संभवेत्तदा । चतुर्थ्यन्ते तथैव स्यात् प्रथमान्तेन विष्टरे ॥

रूपनिर्देशतो गोत्रप्रोक्ति तश्चेत्तु विष्टरे । समागतास्ते तिष्ठन्तः उपवेशनचेतसः ॥

पाददुःखेन नितरां तावन्तं कालदीर्घकम् । न सहन्ते ततः शीत्रं रूपगोत्रादिकं न तु ॥

तस्मिन् कर्मणि तदेयं एवमाह पितामहः । सर्वत्र पैतृके नित्यं कार्यमात्रे श्रुतीरितम् ॥

प्राचीनावीतमेव स्यात् दैविके तूपवीतकम् । आसनानन्तरं त्वत्र क्षणश्च क्रियतामिति ॥

ओं तथेति च तत्प्रोक्तेः पश्चादेव पुनस्तथा ।

प्राप्नुवन्तु भवन्तोति वै चेकवाक्यं वदेदयम् ॥

श्राद्धकर्त्तव्य भुक्ता(क्षत्वा) स्य वदेद्यत्युत्तरं पुनः ।

प्राप्नुमश्चेति तत्पश्चात् दर्भानास्तीर्य भूतले ॥

विप्राराद्वौपासनस्योदयभागे प्रोक्षितस्थले । पात्रद्वयं समाप्ताद्य दर्भारच्छाद्य तत्परम् ॥

समुद्वृत्य विधानेन प्रोक्ष्याक्षतमुरूजिते । शंनोदेवीतिमन्त्रेण कुर्यात्तज्जलपूरितम् ॥

यवोऽसीति च मन्त्रेण यवांस्तत्र विनिश्चिपेत् । अर्चत प्राचीतेत्येव चन्दनं तत्र निश्चिपेत्
तुलसीदर्भपत्राणि तत्र निश्चिप्य तत्परम् । ओं स्वाहानमः (?) प्रोक्ता तत्परमेव वै ॥
विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामि मन्त्रतः । देवपात्रे संपन्नेति वदेत् कर्ता द्विजाप्रतः ॥
सुसंपन्नेति तत्प्रोक्ते स्वाहाधर्याविति तत्परम् । द्विवारमुच्चरेत्तस्य स्वधर्यादित्युत्तरं ततः

आवाहनम्

भोक्ता वदेदयं कर्ता विश्वान् देवान् भवत्स्वहम् ।
आवाहयिष्येत्युक्त्वैवं आवाहय वचः परम् ॥
विप्र आवाहयेद्विष्ठ(श्वे?)देवान् तस्मिन् यवैः कुशैः ।
विश्वेदेवासमन्त्रेण विश्वेदेवासनेन च ॥

स प्राञ्छलिस्ततो भूत्वा मन्त्रमेतदुदीरयेत् । आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः
ये वाऽत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ।

जर्त्वैवं तमुपस्थाय सावधानोऽस्मि वाक्यतः ॥

परं तत्पुरतः सम्यगुपविश्य स्वयं ततः । हस्तोदकं तत्कूर्चेन प्रदद्याद्विभिन्नैव वै ॥

प्रोक्षणात्परतो वापि तन्मध्ये वाऽद्य वा स्वयम् ।

यजमानः प्रार्थयेच्च ब्राह्मणान् तान् पुरःस्थितान् ॥

श्राद्धार्थं ये मया संपादिता भक्त्या हि देशतः ।

कालतस्ते पदार्था वै श्राद्धयोग्या भवन्त्विति ॥

भवन्तोऽद्य प्रब्रुवन्तु तानेवं प्रार्थये ततः । श्राद्धयोग्या भवन्त्वेवमुक्ते तैर्वचने ततः ॥

श्राद्धकाले गयां विश्वान् देवान् देवं जनार्दनम् ।

वस्वादीन् तान् पितृन् ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तये ॥

मन्त्रमेनं(तत्)समुच्चार्यं तिष्ठेत्तपुरतो ह्ययम् । प्रवर्तयेति तैरुक्तः कर्म तत्र प्रवर्तयेत् ॥

अर्धदानम्

या दिव्या इति मन्त्रेण विश्वेदेवा इदं शिवम् ।
वो अर्धमिति लौकिक्या वाचाऽर्थ्यं समुपाद्वरेत् ॥

अस्त्वर्घ(र्थ्य) इति तेनोक्ते हस्ते शुद्धोदकं पुनः ।
दत्वा भक्त्याऽर्चत प्रार्चतेति पश्चाच्छिवाक्षतैः ॥

अर्चयित्वाऽथ गन्धांश्च व्याहृतीभिरथाऽक्षतान् । धूपदीपौ चोपवीतद्वयं वस्त्रद्वयं पुनः ॥
कुशद्वयं भूषणानि पात्र शक्त्या सुचेतसा । प्रदत्तमिति सुस्थेन भावयेदेव सन्ततम् ॥
शक्त्या चेद्यमेव स्यात् शक्त्यभावे तु भावना ।
सर्वत्र व्याहृतिर्णेया दानमात्रेण सर्वतः ॥

संगूणमर्चनं चेति वाक्यमुक्त्वा ततः परम् । संकल्पसिद्धिरस्त्वेवं भवन्तः प्रब्रुवन्त्वति ॥
तस्योक्तरं तथैव स्यादस्तु संकल्पसिद्धिरुत्तमा । यथाविध्यर्चितं चेति वाक्यं प्रत्युक्तरं ततः
अस्त्वित्येव च संप्रोक्तं ततो भवदनुज्ञया । पितृयेऽर्चनं करिष्येति समनुज्ञाप्य तं ततः ॥
कुहृदेति तथाऽङ्गसः पितृणामर्चनं चरेत् । पूर्ववनिखिलं चात्र कथितं शास्त्रवेदिभिः ॥
परं त्वियान् विशेषोऽन्न कथितः शास्त्रवर्त्मना ।
अग्नेदक्षिणितो वापि द्विजानां पुरतोऽपि वा ॥
पात्रासादनकर्म स्यात् त्रीणि पात्राणि चात्र वै ।
स आद्वार्थे (?) प्रयोज्यानि पवित्रेषु कृतेषु हि ॥

उपरिष्टादधस्ताच्च प्रोक्ष्योद्घृत्य च पूर्ववत् । तिलान् विकीर्य तूष्णीकं तेषु पात्रेषु तत्परम्
पूर्ववज्जलमापूर्य तिलोऽसीति च भन्तः । पितरं नामगोत्राभ्यां समुच्चार्यं ततः पुनः ॥
इमान् लोकान् प्रीणया हि नः । स्वधा नम इत्येव तिलांसतत्र विनिश्चिपेत् ।
तत्पात्रयोः शिष्योश्च पूर्ववत्तेन तांस्तरान् ॥

मन्त्रेण विन्यसेदेव तदूहेनैव वाक्यतः । भृंगराजसमुत्थानि पत्राण्यत्र विशेषतः ॥
दर्भपत्रैः पूरयेच्च स्वधा नम इतिस्म च । प्रतिपात्रजपः कार्यः पित्रे ते जुष्टमित्यथ ॥

मार्कण्डेयसृतिः

गृहामीति वदेत्पश्चाद्द्वयोरत्येवमुच्यते । तद्द्वैनैव विधिना दर्भेस्तं शोधनं भवेत् ॥
पितृपात्राणि संपन्नानित्येवं प्रवदेदपि । सुसंपन्नानीति पश्चात्तदुक्तोऽयं स्वयं पुनः ॥
स्वधाऽर्थ्य इति चोक्त्वाथ त्रिवारं तदनन्तरम् । स्वर्ध्या इत्युत्तरे जाते तदावाहनमाचरेत्

उशन्तस्त्वेति मन्त्रेण ह्यायन्तु न अृचा तथा ।

सावधाना भवन्तु त इत्युक्ते तदनन्तरम् ॥

समानमन्यनित्यिलं पूर्ववत्कथितं तु वै । मण्डलानामर्चनं च तैरुक्तस्तु समाचरेत् ॥
पूर्ववन्मण्डलस्यापि करणं त्वत्र चोदितम् । पात्राणि मण्डलेष्वेषु प्रक्षिपेत्कानि तानि वै
यदि पात्रं पानसं चेत्पितृणाममृतं भवेत् । पालाशं पय इत्युक्तं यद्यौदुम्बरनिर्मितम् ॥

गुडेन तुलितं तत्स्यात् पौन्नागं दाधिकं भवेत् ।

रम्भाऽऽज्येन समाः प्रोक्ताः पनसस्तूतमोत्तमः ॥

शलाटुकलपत्रैश्च छायाकाष्ठमृदादिभिः । अत्यन्तपल्लभाशस्ता निरन्तरसुरस्तिदा ॥

वस्तुभिः सकलैर्दिव्यै गोवूमतिलखद्रग्कैः । मधुमाषमहाद्रव्यैः पनसोऽयं विशिष्यते ॥
सर्वथा पनसद्रव्यदुर्लभे तु यदा भवेत् । यं कंचन पदार्थं वा पनसं भावयेत्तदा ॥
भावयित्वा वदेच्चापि पनसोऽयं प्रकलिपतः । मयाद्या लभमानेन पदार्थोऽयमिति सम वै

तावता पितरस्सर्वे नित्यवृप्ताः स्युरेव ते ॥

स्वधाकारः

अग्नौ करणशिष्टान्नभादायाथाऽयमेव च । हस्तोदकं स्थानविप्रादीनां तेषां यथाविधि
संप्रदाय तदाज्यं वै तेषु पात्रेषु तत्क्रमात् । अभिधार्यान्नमादाय स्वधेयमिति निक्षिपेत्
तत्पुनस्त्वभिधार्यार्थ इत्वा हस्तोदकं पुनः । मेक्षणं प्रहरेदग्नौ तृष्णीमेव समन्वतः ॥

यद्येको ब्राह्मणश्चेत्तु त्रयाणामपि केवलम् ।

तस्मिन्नेवाखिला धर्माः प्रयोज्या इति वै मनुः ॥

एतमेवं पुनः पात्रे देविके केवलाऽऽज्यतः ।

अभिधारणमेवस्यान् तथा सोदकमेव च ॥

यथाग्रौ करणं प्रोक्तं स्वधेयमिति मन्त्रतः । तच्छिष्टदानं कथितं तत्पात्रे तेन कर्मणा ॥
श्राद्धकर्मण्येतदेव प्रधानं स्यात्तथा पुनः । तच्छिष्टं पिण्डकार्याय प्रधानं स्यादतो यदि
तन्नष्टं चेत्तदा श्राद्धं नष्टमेव भवेद्ग्रुवम् । पुनः श्राद्धं च विहितं परेऽहि विधिनैव हि
अग्नौ करणलोपे वा स्वधेयमिति यत्पुनः । हविःशेषप्रधानं तत् तस्य लोपेऽपि चेद्यथा
तच्छ्रुपिण्डसंयोगलोपे वा श्राद्धनामकम् । कर्मतन्नाशमायाति तस्मादेतत् त्रयस्य च
यथेव स्याच्च च संयूर्तिस्तथा कुर्यात् पैतृकम् । पत्रीहस्तसमानीत भक्तेनैव विचक्षणः ॥
अग्नौ करणकर्माख्यं कुर्यात्कर्म विधानतः ॥

स्नुषापाकः

स्नुषाहस्तैकरचितः पाकोऽमृतसमो मतः । स्वेवा स्नुषा कर्तु स्नुषा तुलिने पाककर्मणि ॥
यद्येते देवयोगेन तत्कार्यं शक्तिशून्यके । तत्पाकयोग्यकार्येषु स्यातां भक्ति समन्विते
शक्ते ते यदि तत्कर्मकरणे जामितापरे । स्यातां तज्जन्म वैश्यश्च श्वर्गदेवसमं भवेत् ॥
तस्मात्प्रीतिः श्वशुरयोः श्राद्धे यत्नेन भक्तिः । यथाप्राणं पाककर्मनिरताः स्युः पतित्रताः
श्वशुरश्राद्धकार्येषु पाकप्राधान्यकेषु वै । या श्रमं कुरुते भक्तया साऽग्निष्ठोमफलं लभेत् ॥

या स्वस्थैव वृथा गर्वात् तत्पाकविमुखा भवेत् ।

ध्रूपाहस्त्यामवानोति प्रतिजन्मनि दुर्भगा ॥

वन्ध्या दिरिद्राऽस्थवा क्रूरूपिणी च प्रजायते ।

पाकाशक्येऽपि वा तूष्णीं स्नात्वा वा नियता शुचिः ॥

परिवेषणमात्रं वा कुर्यादित्येव सा श्रुतिः । स्नुषाहस्तैकपूर्तं तं पूर्तं पुत्रकरेण च ॥

मन्त्रप्रोक्षणपूर्तं च तदग्नौ करणेन च । अतिपूरतमिश्लाध्यं स्वधेयमिति मन्त्रतः ॥

निक्षेपणेन च पुनः पूर्तं तत्प्रोक्षणेन च । अभिवारणेऽतीव पूर्तं गायत्रिया ततः ॥

प्रदानकालतद्गायत्रिया पूर्तं पुनस्तथा । परिवेचनपूर्तं च यजमानस्य तत्परम् ॥

तदन्नममृतं झोयं दशपूर्तं तदा तदा । मन्त्रितं कुशपूर्तं च यजमानस्य हस्ततः ॥

तदन्नं वितृणां दृमिद्देतवे वै प्रकल्पते । दशक्रियापूर्तमिदं श्राद्धं कर्म न चेतरन् ॥

एतदशक्रियालोपे तन्न श्राद्धं प्रचक्षते । स्वधेयमिति निश्चिप्ते त्वग्नौ करणशिष्टके ॥

परिवेषणक्रमः

परिवेषणमेव स्यान्न तदन्यत्र तच्चरेत् । अन्नमादौ ततः प्रोक्तं पायसं तदनन्तरम् ॥

भक्षयाणि च फलान्येवं शर्करामधुमाक्षिकम् ।

शाकानि सार्वपारुयानि शाकानि तदनन्तरम् ॥

पश्चाल्लवणशाकानि धृतस्नेहैकजान्यपि । अपकरचितान्येवं रसायनमुखान्यपि ॥

नानाविधानि चित्राणि लवणं न न एव च । धृतं दधि जलं पश्चाच्चरमे सूप ईरितः ॥

परिवेषणतः पश्चात् सूपस्य न किमाप्युत । गायत्रीप्रोक्षणात्पश्चात् भक्षयाणां पातनात्परम्
दर्भानुपरि संस्थाप्य तस्य शुद्ध्यर्थमेव वै ॥

अन्नसूक्तपठनम्

अन्नसूक्ताख्यमन्त्राणां पठनं सांप्रतं शिवम् ।

करिष्य इति संकल्प्य नमो ब्रह्मण आदितः ॥

राक्षोग्रादिमहामन्त्रान् पावनांश्चापि वैष्णवान् । प्रसरेदत्र विधिना ब्राह्मणैर्बहुभिः सह

अहमस्मीति सूक्तं तदन्नाख्यं पाठनाच्छ्रवम् ।

पितृप्रीतिकरं श्रीमद्राक्षोघनं तज्जपेच्छुच्चि ॥

सह वा इति तद्वाक्यं राक्षोग्रं कथितं बुधैः ।

किं स्विदासीदैवं स्यादाब्रह्मान् श्रीप्रदायकम् ॥

पठनीयं विशेषेण यजमानश्रिये परम् । सामाराधनकल्पेन पृथगदानं निगद्यते ॥

पृथक् च प्रोक्षणं कार्यं पृथक् च परिषेचनम् । यजमानः स्वयं कुत्वा तदन्नस्य ततः परम्
प्रदानं कार्यमेव स्यात् सर्वं तेनैव मन्त्रतः । पृथिवी तेन विधिना भक्तमादौ स्वहस्ततः

तद्दस्तस्य स्पर्शयित्वा भक्षयाणां तदनन्तरम् ।

फलानामपि शाकानां सर्वेषां च यथाक्रमम् ॥

धृतस्य परमान्नस्य जलपात्रस्य चैव हि । स्पर्शयित्वैव तत्पश्चादेवान् संबुध्य तत्परम् ॥

एतद्वो हव्यमित्युक्त्वा गयेयं भूरिति स्म च ।

साक्षादगदाधरा एते ब्राह्मणाश्चेति भावनाम् ॥

कृत्वा तुष्टेदीर्घस्यमानं दत्तं चाक्षयतुष्टये । यथाभागं स्वाहा हव्यं तत्सन्न म भेति वै ॥

द्विर्वदन् साक्षतान् दर्भान् संगृह्य जलपूरितान् ।

जलप्राधान्यतो भूमावुदकृपाश्वर्व विनिश्चिपेत् ॥

गयायां रुद्रपादादिदत्तमस्त्विति भक्तिः । ब्रुवन्तु च भवन्तोऽय गयायां दत्तमस्त्विति वाक्यद्वये च संजाते ये देवा इति वै मनुम् । प्रजपेत्तु विशेषेण आगच्छन्त्विति तत्पुनः पितृस्थाने तथा सर्वं पूर्ववच्च समाचरेत् । विशेषोऽत्र पुनरसोऽयं स्वधा विष्णो ततः पुनः कव्यं रक्षेति तत्प्रोक्त्वा पितृसंबोधनं परम् । एतद्वः कव्यमित्येव देवताः पितरोऽत्र हि हृदमन्नं कव्यमेव ब्राह्मणो हवनीयके । दत्तं च दास्यमानं चाहृतेस्तत्सर्वमित्यपि ॥ गयेयं भूरिति समं अन्नं ब्रह्माहमित्यथ । भोक्ता ब्रह्मेति वै ध्यात्वा रजतं पात्रमित्यपि ॥ वटच्छ्रयेयमित्येव भावनापूर्वकेण वै । पितृभ्यो नामगोत्रादियुक्तेभ्य इति पूर्ववत् ॥ उक्त्वा खिलं वाक्यजालमिदमन्नं ततः पुनः । साक्षादमृतरूपं तदातृप्तेरिति तत्परम् ॥ अक्षयतृप्तये चेति शिष्टं सर्वं यथा पुरा । स्वधाकरमिति झोयं कांश्चिदत्र विशेषकान् ॥

भस्ममर्यादादिकान् चापि कुर्यादेव विधानतः ।

ये वेह पितररक्षेति मन्त्रं सम्यक् समुच्चरेत् ॥

सर्वेषामपि पात्राणां स्वयं भूयो विधानतः । कूर्वेन प्रोक्षणं कृत्वा परिषिञ्चय च तेन वै ॥ भोक्त्राऽप्येवं कारयित्वा तदापोशनशंवरम् । अर्चनापात्रगं यत्तत् कुर्याद्विप्रकरस्थितम् ॥ एतत्कर्मेव नितरां सुपुत्रत्वप्रकारकम् । तत्कर्तुः कृतिनोऽतीव पितृनिष्क्रियदायकम् ॥ एतदर्थं पुरा सर्वे पितरस्त्वस्य जन्मनि । सर्वस्वदानकर्तारो ह्यभवन्नतिर्हर्षितः ॥

आपोशनम्

ताहगापोशनजलप्रदानं सांप्रतं स्मृतम् । तत्प्रदानानन्तरं वै अमृतोपेति मन्त्रतः ॥
 तत्प्राशनं प्रकथितं यहत्तं तेन पाथसः । यद्यन्यत्प्राशनं कुर्युः तद्वत्ताच्छंबरं तु ते ॥
 स्वयं तत्पितरः सोऽपि सर्वे स्वपितरः क्षणात् । कालसूत्रैकशरणाः प्रभवन्ति न संशयः
 ततस्तु सर्वे भोक्तारः कदा चित्तादृशं खरम् । न कुर्युरेव सततं कर्म क्रूरं द्विजोत्तमाः ॥

श्रद्धायामिति मन्त्राणां प्राणाहुतिकृतौ तदा ।

यजमानो जपं कुर्यात् प्रतिस्वाहाकृतौ द्विजाः ॥

तदाहुतिक्रमेणैव प्रकुर्युर्बिधिना द्विजाः । भस्मनो यदि मर्यादा न कृता चेद्यदा तदा ॥
 पात्रप्रहणमेतेषां वामहस्तेन चोदितम् । आभुषस्यन्तं ततो वाच्यं यथासुखमिति स्म च
 जुषध्वमिति तत्पश्चात् श्रावयिष्येति वैष्णवान् ।
 पावनानपि रक्षोन्नान् भुज्जीयानिति च क्रमात् ॥
 स्वाश्रावयेति चाप्युक्तस्तथा कुर्याद्यथामति ।
 यथाशक्ति यथोत्साहं ब्राह्मणान् तत्र निक्षिपेत् ॥

अभिश्रवणम्

अभिश्रवणकार्याय यावद्वेदत्रये तथा । केचिदत्र पुनर्दत्ते जाते तत्परमेव वै ॥
 देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च । नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव नमोनमः
 इति मन्त्रं समुच्चार्यं पुनरन्यान् पुराणगान् ।
 मन्त्रान् वदेयुस्तद्वस्त्या ते सर्वत्र कृताकृताः ॥

अथाप्युदाहरिष्यामि तानेतानपि वै क्रमात् । सप्तव्याधा दशार्णेषु मृगाः काराङ्गाने गिरौ
 चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे । ये स्म जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः
 प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदथ । अमूर्तानां च मूर्तानां पितृणां दीप्ततेजसाम्
 नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां योगचक्षुषाम् ।
 चतुर्भिंश्च चतुर्भिंश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ॥

हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु । ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविः ब्रह्मामौ ब्रह्मणा हुतम् ॥

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्म समाधिना ।

यज्ञोश्वरो हृथ्यसमस्तकव्यभोक्ताऽव्ययात्मा हरिरीश्वरोऽत्र ॥

तत्सन्निधानादपयान्तु सद्यो रक्षांस्यशेषाण्यसुराश्च सर्वे ।

त्वां योगिनश्चिन्तयन्ति त्वां यजन्ति च यज्वनः ।

हृव्यकव्यभुगेकस्सन् पितृदेवस्परूपधृक् ॥

कर्ता क्रियाणां स स इज्यते क्रतुः स एव तत्कर्मफलं च तस्य ।

मृगादियत्साधनमप्यशेषं हरेर्नकिञ्चिद्वृत्यतिरिक्तमस्ति ॥

देशात्कालात्था मन्त्रतन्मोभ्यो हविषस्तथा ।

कर्तृभ्यश्चापि भोक्तृभ्यः द्रव्याद्वा न्यूनतस्था ॥

अतिरिक्तादिदं कर्म ह्यच्छिद्रमविकलं तथा । साग्रं च सगुणं भूयादित्येवं यूयमद्य वै ॥

वदतेति नमस्कुर्यात् तेऽप्यनन्तरमेव वै । तथास्तिवत्येव च महत्प्रीत्यैव निखिला अपि ॥

प्रवदेयुः सदस्यास्ते भोक्तारश्च समष्टिः । पुनश्च यजमानोऽथ युष्मद्वाक्यमहत्वतः ॥

सर्ववैकल्यशून्येन आद्वेनानेन केवलम् । गयान्नश्राद्धं तुल्येन अक्षय्यप्रीतिरूपितः ॥

पुनरावृत्तिरहितब्रह्मलोकापिरस्तिवति । भवन्तो वै ब्रुवन्त्वद्य तद्वाक्यसमनन्तरम् ॥

तथास्तिवत्येव सर्वे ते प्रवदेयुद्दिजा अपि । तद्वाक्यशश्वरणात्पश्चान्मो देवेभ्यो इत्यपि ॥

स्वधा पितृभ्य इत्येवं ब्रह्मते विष्णवे नमः । ओं तद्ब्रह्मेति नवकं यजुषां(वृ)बृन्दमप्यथ

यजमानो वदेत्सर्वं श्रद्धायामिति पञ्चकम् ।

जपेत्तु प्राञ्जलिर्मूत्वा ब्रह्मणि मात्मेति तं जपेत् ॥

परिषेचनतः पश्चात् भूय एव तदेव हि । धृतापोशनपाथस्तु तेषु भोक्तृषु सत्वरम् ॥

इमं पुराणवाक्यं च प्रवदेतत्त्वं वच्यहम् ।

ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेय वहित्रयाकरजनीशगणेश्वराणाम् ।

क्रौञ्चामरेन्द्रकलशोद्धवकाश्यपानां पादान्नमामि सततं पितृमुक्तिहेतून् ॥

इत्युक्त्वाथ नमस्कृत्य चेयं भूमिर्गयेति वै । एते गदाधरा विप्रा वटच्छायेत्यमीत्यपि ॥

मार्कण्डेयसूत्रिः

भावयेदेव मनसा पुनरेकं वदेत्तदा । वचनं तत्पुराणस्थं मन्त्ररूपमतीव च ॥
 गयायां धर्मपृष्ठेषु सदसि ब्रह्मणस्पते: । गयाशीर्षे वटे चैव पितृणां दत्तमक्षयम् ॥
 एवमुक्त्वा गयग्रेत्येवं सम्यक् समुच्चरेत् ।
 गयाग्रेति वा ब्रूयात् काशोकाशीति वाऽथवा ॥
 वटं तं वाथवा बिन्दुमाधवं संस्मरेत्यपि । एतत्सर्वं श्राद्धमात्रे कर्तव्यत्वेन केचन ॥
 जगदुः क्षत्रियादीनां स विप्राणामिति स्म वै ।
 अतः कृताकृतं प्रोक्तं भोजने श्राद्धकर्त्तिः ॥
 वृत्ते ब्रूयाच्छ्राद्धकर्ता गायत्री वेदमातरम् । अहमस्मीति सूक्तं च भोजनादौ क्रमेण तत्
 वेदाक्षरैकरहितश्राद्धकर्ता तु केवलम् । नामत्रयजपं कुर्वन् ईशानं तं हरिं स्मरन् ॥
 आहृत्युपविशेषं तदनन्तरमप्युत ॥

ब्राह्मणभोजनानन्तरकृत्यम्

मधुत्रयं जपित्वाथ ह्यक्षन्नमीमदन्त्वथ । मधुमधिति संपन्नं कर्ता ब्रूयादतन्द्रितः ॥
 सुसंपन्नमिति प्रोक्ते एतच्छ्राद्धे विशेषतः । संपादितेषु पक्वेषु पदार्थेष्वपि वस्तुषु ॥
 य इष्टः सोऽय प्रष्टव्यः इति संप्रार्थयेत् द्विजान् ।
 सर्वं संपूर्णमित्येव प्रोक्ते भोक्तुभिरप्यति ॥
 लृप्ताः स्थेति द्विवारं वै संबुद्धयन्तेन तान् वदेत् ।
 विश्वान् देवान् पितृं श्चापि सति विष्णुं तमप्युत ॥
 तृप्ताः स्म इति तैरुक्ते तन्मन्त्रं समुदीरयेत् । असोमपाश्च ये देवा यज्ञभागविवर्जिताः

विकिरम्

तेषामन्नं प्रदास्यामि विकिरं वैश्वदैविकम् । ततः परं पैतृकेऽपि स्थाने मन्त्रमिदं सृतम्
 तदुच्चरेच्च विधिना तत्कर्मणि तदा स्वयम् ।
 असंस्कृत प्रमीता ये त्यागिन्यो याः कुलख्रियः ॥

दास्यामि तेभ्यो विकिरमन्नं ताभ्यश्च पैतृकम् ।

विष्णुस्याने तथायेकं मन्त्रं तत्समुदीरयेत् ॥

वैष्णवं परमं भव्यं श्राद्धकर्मणि संस्थिते । असंशयो भवेद्विष्णुर्मौजसाधनमव्ययम् ॥

पितृणां च वरं श्रेष्ठं विकिरान्नं च वैष्णवम् । एभिर्मन्त्रैवैकिरान्नं दत्त्वा तत्पुरमेव वै उच्छ्रिष्टपिण्डं दद्याच्च तन्मन्त्रेण यथाविधि । तिलान् दर्भान् समास्तीर्थं भूतले पत्रसन्निधौ

तन्मन्त्रं संप्रवक्ष्यामि कर्मणस्तस्य संप्रति ।

ये अग्निदग्धा येऽननिदग्धाः ये वा जाताः कुले मम ॥

भूमौ दत्तेन पिण्डेन तृप्ता यांतु परां गतिम् ।

अग्निदग्धाननिदग्धेभ्योऽस्मत्कुल (प्रसूत) मृतेभ्यः ॥

अयं पिण्डः स्वधा नम इत्येवं तत्र निक्षिपेत् ।

अग्निदग्धाननिदग्धाः मार्जयन्तां तिलोदकम् ॥

एतद्व इति तद्वत्वा तिलसंमिश्रितोदकम् । पादौ प्रक्षालय चाचम्य सपवित्रकरः पुनः ॥

उच्छ्रिभाभ्योऽन्नं दीयतामित्येव वदेच्च तात् ।

तद्वाक्यं तु तथा प्रोक्तं यजमानेन ते द्विजाः ॥

भोक्तारश्च तदा कुर्यु रेतेनैव (?) स्व मन्त्रतः ।

यजमानकुले जाता दासा दास्योऽन्नं कांक्षिणः ॥

सर्वे ते तृप्तिमायान्तु मयादत्तेन भूतले ॥

उत्तरापोशनम्

अमृतेतेति च मन्त्रोणोत्तरापोशनं परम् । यजमानः स्वयं दद्याद्विप्रहस्तेषु सादरम् ॥

तत्पीत्वा तेऽपि मन्त्रेण तेनैवान्तं समाप्तयुः । श्रद्धायामित्युत्तराणि यजूंषि स्वयमेव वै

यजमानो जपेदेव वांगुष्ठेनेति तजपेत् । यजमानोऽथ भूयश्च संकल्पं सम्यगाचरेत् ॥

पिण्डदानं

पिण्डदानं करिष्येति श्राद्धीयं स पितुरित्यपि ।

तिलोदक (...) ।

इति संकल्प्य विधिना पिण्डदानं समाचरेत् ॥

पितुयज्ञविधानेन सर्वमेव यथा तथा । उच्छ्रित्यसंनिधावेव पिण्डदानं नचान्यतः ॥

पिण्डपूजां विधानेन यथाशास्त्रं समाचरेत् । नैवेद्यमत्र भक्ष्याणि फलान्यपि विशेषतः

ताम्बूलानि प्रकल्प्यानि पुष्पगन्धादिकानि च ।

चिरन्तिकायाः श्राद्धे तु सिन्दूरं कुंकुमादिकम् ॥

तथा सुगन्धद्रव्याणि देयान्येव विशेषतः । वस्त्राभरणजातानि पिण्डानां तु पृथक् पृथक्
देयानि शास्त्रविधिना पितरः पिण्डरूपिणा ।

कर्तव्याश्च नमस्काराः ये कामा अत्र केवलम् ॥

वक्तव्याः प्रार्थनीयाश्च वरदाः पितरस्तथा ।

स च श्लोकोऽत्र वक्तव्यः गयगीतः पुराणगाः ॥

शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दद्यात् गयाशिरे । उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुलमेकोत्तरं शतम् ॥

अस्य श्लोकस्य पठनात् श्राद्धमेतत्सुपावनम् । गयाश्राद्धसमं भूयादित्याह भगवान् गयः

यजमानोऽपि तत्काले इमे पिण्डा मयार्पिताः ।

गयापिण्डसमा भव्याः भूयासुरिति बाढबाः ॥

ब्रुवन्तवद्य भवन्तश्चेति वाक्यान्तेऽपि बाढबाः ।

गयापिण्डैकतुलितः भवन्त्वति वितीर्य तम् ॥

बदेयुः कृपया सर्वे भोक्तारः परया मुदा ।

ततः कर्ता युष्मदनुज्ञया पिण्डानहं द्विजाः ॥

पिण्डोद्वासनम्

उद्वासयिष्ये शास्त्रीयवत्मना मन्त्रपूर्वतः ।
 अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची ह्यवन्तिका ॥
 पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मुक्तिदायिकाः ।
 पिण्डोद्वासनमन्त्रोऽयं ये तत्प्रोक्त्यपरागतिः ॥
 सद्यः पितणां प्रभवेत् क्रमान्मुक्तेश्च दायकः ।
 ततः स्वस्थिति कत्रोक्ते शोभनं हविरित्यथ ॥

वदेयुरपि भोक्तारः पश्चात्पिण्डस्थलस्य वै । उत्तरत्र पुनश्चापि शुभस्थानात् सिद्धये ॥
 कूर्चनं प्रोक्षणं कुर्यात् तां भुवं दर्भतण्डुलैः ।
 सम्यक् च पूरितां कृत्वा शान्तिरस्त्वादिकैः शर्तैः ॥

तानि सर्वाणि पुण्याहवाचने गदितानि हि । भोजनानन्तरं विप्रकरशुद्धर्थकारणात् ॥
 तिलसपर्शान्तरं कूर्च्यपाथसा पात्रगेन वै । षड्वारं क्षालयेत्कर्ता तावता श्राद्धमुक्तिः ॥
 अप्रायत्यं तु यज्जातं तत्करस्य विनश्यति । करशुद्धो च जातायां तत्करेण ततः पदम् ॥

भविष्यमाणकार्याणां योग्यता महती भवेत् ।
 कर्ता संप्रार्थयेत्पश्चात् भोक्तुः सर्वान् सुखस्थितान् ॥

विश्वे देवा हि पितरः परं युष्मद्गुप्रहात् । अस्मद्गोत्रं सम्यगेव वर्धतामिति तान् वदेत्
 ते स्वस्ति वर्धतां गोत्रं इति त्रूयुरशेषकाः । देवतानां प्रसादोऽस्तु पितृं सन्ततम्
 इत्यक्षतान् प्रदद्युस्ते स्वस्ति त्रूतेति तान् वदेत् ।
 श्राद्धेऽन्नं तु मया दत्तं अक्षयं तद्वत्विति ॥
 त्रूतेति प्रबदेस्कर्ता पितृन् देवान् पृथक् पृथक् ।
 सम्बुद्धन्तेन निर्दिश्य स्वधा स्वाहां विधानतः ॥
 वाचयिष्येति कर्ताऽसौ वाच्यतामिति ते द्विजाः ।
 क्रृचे त्वेत्यादितो मन्त्रवयमुच्चार्य तत्परम् ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

स्वधोच्यतां पित्रादिभ्यः भोक्तारश्च तथा पुनः ।

ओं स्वघेति ततो कर्ता स्वधा चास्त्विति बाढबाः ॥

ततः स्वधा संपद्यन्तां इति कर्तावदी वदेत् । संपद्यन्तां स्वधा चेति प्रत्युक्तिस्तस्य केवलाः

देवाः प्रीयन्तां विश्वे ते प्रिय(प्री)यन्तां त इति द्विजाः ।

एवं पितृणां स्थादेव चेति वाक्यद्वयेन च ॥

जलानि विप्रकरयोः तानुहिश्य तिलाक्षतैः । प्रदेयानि श्राद्धकर्ता सत्वरं तदनन्तरम् ॥

दक्षिणादानम्

हिरण्यं रजतं चापि दद्यात्तां दक्षिणां पराम् । पितुस्तु दक्षिणा देया द्विगुणा श्राद्धकर्मणि

दक्षिणाः पान्तु वाक्येन पान्तु त्वां दक्षिणा इति ।

प्रत्युक्तिरिति विह्नोया तद्वाक्यस्येति सूरिभिः ॥

वाजेवाजेति मन्त्रेण उत्तिष्ठत पितर इति । अतुगच्छन्तु मन्त्रेण तदुद्वासनमुच्यते ॥

दभैरुद्वासनं कुर्यात्सपृशन्नेतान् पितृन् सुरान् ।

एवं पूर्वोक्तमन्त्राभ्यां अभीवाजस्य तां जपेत् ॥

अनन्तरं प्रार्थनाख्यां ऋचं शाङ्क्यायनीस्थिताम् ।

प्राञ्छिः प्रपठेद्वह्नः तत्पुरस्तात्स्थितः स्वयम् ॥

ते अप्युदाहरिष्यामि सर्वेषां विशदाय वै । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव नः

श्रद्धा च नो मा व्यगमात् बहुदेयं च नोऽस्त्विति ।

अनन्तं च नो बहु भवेदतिथीश्च लभेधमहि ॥

याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । ऊहेन चैतयोरुक्तिरेवं वाच्या विशेषतः

दातारो वोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव वः ।

श्रद्धा च वो मा व्यगमाद् बहु देयं च वोऽस्तु ॥

अनन्तं च वो बहु भवेदतिथीश्च लभेधम् ।

याचितारश्च वः सन्तु मा च याचध्वं कंचन ॥

अथ कर्ताऽन्नशेषः किं क्रियतामिति वै वदेत् ।

ते विप्रास्तस्य च प्रोचु र्वाक्यस्योत्तरमञ्जसा ॥

इष्टैः सहैव भुञ्जन्तां इति वाक्यात्तः परम् । ब्राह्मणानां स्वयं कर्ता स्वादुषंसद इत्यृचः
दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठनुपतिष्ठेत्तु वै पितृन् ।

प्राचीनावीतिना भक्त्या तत्पश्चाद्ब्राह्मणांस्तु ते ॥

मन्त्राक्षतान् प्रदद्यु श्च वेदमन्त्रैः शिवप्रदैः ।

तान् स्वीकृत्य स्वयं भक्त्या चाञ्जल्या भूय एव वै ॥

पुराणोक्तानि मन्त्राणि प्रवदन् भक्तिपूर्वतः । विप्रपादौ संस्पृशन् वै पीडयेच्च पुनः पुनः
तान् श्लोकानपि वक्ष्यामि पावनानघवारकान् ।

अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाब्जवन्दनात् ॥

अद्य मे वंशजाः सर्वे याता वोऽनुग्रहाद्विषम् । पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः
तत्क्लेशजातं चित्ते तु विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ । वसिष्ठवामदेवादितुलितास्तु समागताः ॥

सूर्योपरागसदृशं पितृश्राद्धमभून्मम । आसनैर्भाजनद्रव्यरूपकैदक्षिणादिभिः ॥

मशापराधिनाडोन किमप्यद्य न सत्कृतम् । अग्नौ करणरूपारूपं विप्रभोजनरूपकम् ॥

पिण्डप्रदानरूपं यत् कर्मत्रयमिदं तु तत् । यथोक्तं च यथाशास्त्रं गयाश्राद्धकलप्रदम्

अस्त्वित्यद्य भवन्तो वै ब्रुवन्त्वत्येव तान् वदेत् ।

तथैव ते प्रब्रूयुश्च तदनन्तरमेव वै ॥

तिलाक्षतैर्गृहपतिः श्रीकृष्णार्पणमस्त्विति । तदर्पणं जलैः कुर्यात्ततो नामत्रयं जपेत् ॥

गन्धपुष्पादिभिः पूजामलंकारादिभिः पराम् ।

कृत्वाथ भोक्तृणां तेषां ताम्बूलादिप्रदापनैः ॥

नितरां हर्षितां कृत्रा वेशमसीमान्तमात्रजेत् । अनुब्रजेयमित्युक्त्वानुब्रजैति पुनश्च तैः

अनुज्ञातोऽनुत्रजेत्तु क्यान इति तज्जपेत् । सर्वसाद्गुण्यसिध्यथं कर्मलोपनिवृत्तये ॥

स्वपितृणामूर्ध्वलोकस्यासिद्धये तद्यजुर्जपेत् । रुद्रसंख्यानमः शब्दकायकं वेदशीर्षगम् ॥

वामदेवायेति मनुं प्रजपेद्वक्तिसंयुतः । पश्चात्तु ताननुब्रज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥

नमस्कृत्य च साष्टाङ्गं कृतार्थोऽस्मीति भावयेत् ।

पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य विप्रपूजां समाचरेत् ॥

ताम्बूलदक्षिणाभिश्च सर्वानेव प्रहर्षयेत् । यथाशक्त्या ब्राह्मणांश्च भोजयेदपि भक्तिः

पितृशेषभोजनम्

पुत्रान् पौत्रांश्च वन्धुश्च मित्राण्यापान् परानपि ।

शिष्टानिष्टानाप्तलोकान् भृत्यवर्गानशेषतः ॥

तत्प्रीतये स्वयं चापि तच्छेषं प्राशयेच्छुचिः ।

मातृदारान् ज्ञातिदारान् भिक्षुता(का)नपि केवलान् ॥

मृष्टान्नैरेव नितरां समृद्धैः शक्तिसंभवे । स्वभुक्त्यभावे तेषां वै पितृणां दृप्तिरुत्तमा ॥

न भवेदेव तस्मात् सम्यक् भवेश्च वस्तुभिः । तद्भुक्तशोपैर्न परैः कुर्याद्भुवित स्वबालकैः

तत्प्रार्थितप्रदानैकपूर्वकं सुमुखः सुहृत् ।

न तस्मिन् दिवसे कुर्याद्भुखान् बालकान् स्वकान् ॥

उच्चैःस्वरेण नाकोशोत्ताडयेन्न तु भीषयेत् । बालावमानतोऽतीव पितरस्तेऽति दुःखिताः

भवेयुर्भग्नमनसस्तदुपर्येव तन्मनः । कालान्तरे स्वक्रियायाः एते कर्तार इत्यपि ॥

तदुपर्यति तत्प्रीतिर्महती सर्वदा स्थिरा ।

तिष्ठत्येव हि तस्मात् तदिनेऽस्मिन विशेषतः ॥

स्वभुक्तशेषवस्तूनि तदतिप्रार्थितानि वै । प्रदद्यादेव सर्वाणि यानि तान्यधिकाशया ॥

तत्प्रदानैकमात्रोण तत्क्षणेन प्रवच्चिम वः । गयाश्राद्धशतं तेन कृतमेव भविष्यति ॥

पाककालेऽपि वालानां रोदनस्योत्तरश्खणे ।

पाकक्रियां तां निक्षिप्य मातरस्तान् प्रगृह्ण च ॥

स्नानक्रियापूर्वशुद्धान् शुद्धवस्त्रप्रतिष्ठितान् । स्नन्येन पाययेदेव तावन्मात्रोण तेऽविलाः ॥

क्षुत्रुष्णारहिता भूत्वा परमानन्दनिर्भराः । पूर्णकामा नित्यतृप्तास्तच्चित्तास्तत्परायणाः

प्रभवन्त्येव नितरां नष्टक्षुत्कं तथाविषयम् । दृढद्या स्तनंवयं सर्वे तदुपर्यतिहर्षितः ॥

स्वशाद्वकारकं कालात् निश्चित्यैव तथाविधाः । स्तन्यदानक्रियातुप्रा बालग्रहणसंभवम्

तद्वैगुण्यं नैव किञ्चित्पितरोऽस्य तन्दुमुखाः । अङ्गीकुर्वन्ति तस्मात् तदा स्तन्यं विधानतः
पाककाले प्रहृदतः पाकान् जातस्तथाविधान् । पाययेदेव तत्प्रीत्यै तेन वैगुण्यनामकः ॥
प्रत्यवायो नैव भवेदिति व्यासोऽब्रवीत्पुरा । श्राद्धान्ते किल बालानां तदपेक्षितवस्तुनाम्
प्रदानमात्रतो नूनं गयाश्राद्धफलं लभेत् । स्वपत्नी वा स्वयं वापि भ्रातरो मातरोऽपि वा
तच्छष्ट्रभक्ष्यसर्वाघभक्षणाभावतस्तदा ।
मान्या यदि स्थिताश्चेत् स्वस्थास्सन्तस्तदास्यते ॥
पितरो नैव तृप्यन्ते प्रापकामाश्च नैव ते ।
तस्मात्सर्वे तद्विनेऽस्मिन् सम्यग्मुक्ति सुरुप्तिकाम् ॥
कुर्वारन् पितृतृप्त्यर्थं न चेतो गुरुहिं दुःखिताः ।
तस्मिन् दिने तु वत्सानां पानायाखिलमेव वै ॥
क्षीरं तूष्णीं पितृतृप्त्यैव पाययेत्तैर्विचक्षणः ।
तेन मात्रेण ते प्रीतास्तां प्रीतिं वार्पिकीं पराम् ॥

कृपौ तुष्टि च पुष्टि च प्राप्नुवन्त्येव तादशम् । तत्कर्म कथितं सद्ग्नि र्मद्यमेतत्सुपावनम् ॥
भोक्तृपूत्रात्राणि सर्वाणि खनित्वैव विनिक्षिपेत् । परेद्युः पुनरुद्धृत्य दूरतस्तु विसर्जयेत्
स्वगोचरं यदि भवेत् तत्पात्रं तद्विने परम् । व्यर्थमेव भवेच्छ्राद्धं तस्माद्गोप्यं परं हि तत्

परेऽहितर्पणम्

तत्परेऽहि पुनः कर्ता श्राद्धाङ्गतिलतर्पणम् । तद्विधानेतैव कुर्यादन्यथा व्यर्थमेति तत् ॥
दर्शे तिलोदकं पूर्वं पश्चाद्यान्महालये । आचिदकेन परं पूर्वं परेऽहनि तिलोदकम् ॥
श्राद्धे यावन्त उद्दिष्टा प्रातस्तानेव तर्पयेत् । श्राद्धप्रधानदेवानां तर्पणं स्यात्परेऽहनि ॥
परेद्युरुषसि प्रातस्तर्पणं यत्कृतं नरैः । अमृतं तद्वत्येव द्वितीये प्रहरे पयः ॥
तृतीये जलमेव स्याच्चतुर्थं सूधिरं भवेत् । परेद्युरुषसि प्रातः तच्छेषैस्तिलदर्भकैः ॥
तदा कृतपवित्रोण तर्पणं तद्विधीयते । यः परेऽहनि मूढात्मा पितृणां तर्पणं यतन् ॥
न करोति विमूढात्मा पितृभिः सह मज्जति । रौरवे कालसूत्रे च यावदाभूतसंलब्धम् ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

श्राद्धकर्ता न ताम्बूलं तावदेव न खादयेत् ।

खादयेद्यदि मूढात्मा श्राद्धहन्ता भवेत् क्षणात् ॥

मोहादकृत्वा यः श्राद्धं ताम्बूलं यदि खादयेत् । श्राद्धहन्ता भवेत्कर्ता रौरवं नरकं ब्रजेत्
समाप्त्यनन्तरं तस्य ताम्बूलं न तु दुष्यति ।

श्राद्धं तत्तर्पणान्तं स्यात् तन्निर्वृत्ते तु तच्चरेत् ॥

दर्शादिकेषु श्राद्धेषु कृतेषु तदनन्तरम् । ताम्बूलचर्वणं शस्तं वृत्तत्वात्कर्मणः परम् ॥
द्वितीयवारसुक्तिस्तु तदिनेषु निषिध्यते । अभ्यञ्जनरतिश्चैव वर्तमनो गमनं तथा ॥

श्राद्धं कृत्वा तु यो मौढ्यात् भुड्के परान्नमतिमूढधीः ।

पितरस्तस्य ते क्रुद्धाः शापं दास्यन्ति दुस्तरम् ॥

अन्नश्राद्धं तु मुख्यं स्यादितरन्निखिलं परम् । अमुख्यमेव सर्वत्र ह्यतोऽन्नेनैव तच्चरेत्
पात्रेष्वैव प्रदातव्यं मुख्येषु सततं सुधीः । वेदार्थज्ञानचर्याभिः सर्वश्रोत्रियसन्ततौ ॥

तत्पात्रा लभ्यते श्रीमत् नान्यत्र तु कथंचन ।

आदौ चर्याऽत्र कथिता सन्ध्यामन्त्रैककारिता ॥

सन्ध्यामात्रैकशून्ये तु ब्राह्मणं तत्र वै भवेत् ।

कुतः कथं केन कस्मात् इत्युवाच श्रुतिः परा ॥

तद्ब्राह्मणस्समीचीनः सर्वकर्मसु सन्ततम् । अत्यन्तावश्यको ह्येयस्तदभावेन किञ्चन ॥

ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं ब्राह्मणा जंगमं तपः । ब्राह्मणा जंगमा देवाः ब्राह्मणे विद्यतेऽखिलम्
तस्मात् ब्राह्मणाः पूज्याः सर्वेषामपि सन्ततम् । देवताचार्यगुरवः शिक्षकाश्च पुरोहिताः

याजकाः सर्वलोकानां कारका भव्यसंपदाम् ।

तस्मात्सर्वात्मना ते वै नाधिक्षेपस्य देहिनाम् ॥

ते पात्रभूता विज्ञेयाः पुनर्बन्ध्या यथासुराः ।

अब्राह्मणेभ्यस्त्वधिकाः विज्ञेया ब्राह्मण ब्रुवाः ॥

तेभ्योऽधिका ब्राह्मणाः स्युतेभ्यश्च श्रोत्रियाः पराः ।

तेभ्योऽधिका वेदविदरतेभ्यश्च ब्रह्मवादिनः ॥

ब्राह्मणमहिमा ब्राह्मणानां समागमने शूद्रस्य स्थितौ दण्डः

२११

न ब्राह्मवादितुलितः कोऽप्यस्ति जगतीतले । महात्मसु ब्राह्मणेषु विद्यमानेषु तत्पुरः ॥
नागच्छेत् कोऽपि यानेन चतुरन्तेन वा तथा ।
रथेन वा शिविकया शकटेनापि वाजिना ॥
गजादिना वा किं भूयो नातुरस्य विधिर्मतः ।
यद्यागतश्चेत् किं तस्य श्रेयः स्वश्रेयसं महत् ॥
हीः श्रीः कीर्तिश्च पुष्टिश्च लयं यान्त्यखिला अपि ।
यदि गर्वसमायुक्तो जपत्सु सुमहात्मसु । विद्यमानेषु शुद्धेषु तन्मध्यमशुचिर्जडः ॥
समानतः सद्य एव दण्डयः सर्वैश्च वारिभूहः ।
छीत्छब्दैर्गच्छमातिष्ठ दुरात्मन्निति वाक्खरैः ॥
भाषणैः परुषैः क्रूरैः यद्यायं द्विजनामकः । शूद्रश्चेत्पांसुनीराख्यां प्रदूष्यः सहसा भवेत् ॥

शुद्धानां ब्राह्मणानां मध्ये शूद्रागमने तस्य दण्डः

स्त्रानं कृत्वोपविष्टानां ब्राह्मणानां सरित्तटे । यदि मध्यंगतः शूद्रो निर्भयेन कदाचन ॥
एवं कुर्वन् वस्त्रधरः सोष्णीषो गच्छ दूरतः । इत्युक्ते ऽपि पुनारावं कुर्वन्निर्भयमारितः ॥
त्वं शब्देनैन हुंकुर्वन् गच्छेद्यदि स पाप्ययम् ।
ताढनीयो विशेषेण दाप्यश्च त्रिपणान्पुनः ॥
यदि स्पृशेन्निर्भयेन पुनर्गच्छन् जलेन तान् । दूषयन्नपि सिञ्चनं वै शपन् धावन्निरन्तरम्
तदा तदा निर्दयेन नास्त्वेवमिति कैरति ।
बोध्यमानोऽपि तत्यक्त्वा तृणीकृत्य च सज्जनान् ॥
जपन्नानादिकालेषु समागच्छन् पुनः । पुनः हुंकारवादिदुष्कृत्यैः संस्पृशन्नपि निर्घृणः ॥
स्ववस्थूननाद्यैश्च पीडयन् क्रूरभाषणैः ।
मया त्वेनं कृते तृणीं युष्माकं किमिति ब्रुवन् ॥
तन्मध्ये प्रलपन् गाढं ब्राह्मणान्योऽवमन्यते ।
स सद्यः सर्वं यत्नेन राजन्यावेद्य चाखिलैः ॥

ताढनीयः प्रबाध्यश्च चतुर्विंशतिकान् पणान् । प्रदाप्यश्च विशेषेण दूरप्रेषणकर्मणा ॥
शिक्षणीयो विशेषेण सद्ग्निः सर्वेश्च केवलम् । विद्यागर्वेण शूद्रस्तु ब्राह्मणान् दूषयेद्यदि
स राजा निर्दयं बाढं सद्य आनीय सत्वरम् ।
चपेटिकाप्रदानाद्यैः शिक्षयित्वा विशेषतः ॥

अग्रोत्तरशतान् दाप्यपणान्मासत्रयं पुनः । निगले योजनीयश्च धर्मज्ञेन महात्मना ॥
विद्यागर्वेण शूद्रश्चेद्विप्रं न्यक्कृत्य साहसात् ।
ताढयेद्यदि तं राजा सद्यः श्रुत्वा भुजिष्यतः ॥

ग्राहयित्वा ताढयित्वा सर्वथनेन भीतिः । पलायनपरं वापि कशाघातैरनेकशः ॥
कारयित्वा महापीडां महानिगल(इ)बन्धनैः । मासषट्कं पातयित्वा तद्गर्वमखिलं यथा
संप्रणश्येत्तथा कृत्वा सर्वस्वहरणाम्बिना । प्राणेन प्रेषयेदेन न चेद्राष्ट्रं विनशयति ॥
यदि शूद्रास्तु बहवो धनिनो गर्वनिर्भराः । अन्तर्द्वेषा ब्राह्मणेषु विप्रभक्त्यानुमोदिनः ॥
बहिर्वेषेण नितरां ब्राह्मण्या इव केवलम् । आसमानाश्चोरकृत्याः पश्यतामनुमोदनात्
अन्तरं समुपाश्रित्य कल्याणेषूत्सवेषु वा । निमित्तान्तरमाश्रित्य प्रहारैरतिदार्हणैः ॥
ताडिताः प्रहृताश्चेत्तु वेदवादेषु निर्दयम् । रक्तप्रवाहपर्यन्तं करपादादिघट्टनैः ॥

शिरस्कोटनमूर्द्धादिपर्यन्तैः कारिताः खरैः ।

तान् सर्वान् धार्मिको राजा विप्रताढनदिग्जयान् ॥

श्रुत्वैव सत्वरं सम्यक् ग्राहयित्वा कुचेतसः । यथा तैः प्रहृता विप्रास्तस्माहशगुणाधिकम्
उपानद्ग्निः कशाघातै स्ताडयित्वातिनिर्दयम् । निगलैर्बन्धयित्वा च वर्षाधीं वर्षमेव वा ॥
सर्वस्वहरणं कृत्वा सर्वोपायेन निर्दयम् । दयामकृत्वा सुतरां तदुपर्यतिपौरुषम् ॥
समाश्रित्यैव धर्मार्थं विरूपकरणादिभिः । उपवासकृशान् कृत्वा जलमूत्रनिरोधनैः ॥

अत्यन्तं दुःखितान् कृत्वा पश्चाद्राष्ट्राद्विवासयेत् ।

भवनान्यपि सर्वाणि शुद्ध्याङ्गणमुखान्यपि ।

निर्मूलयित्वा नितरां तत्थले तत्परं पुनः । हैरण्डान्यतिशीघ्रेण बीजान्यपि निरन्तरम्
तद्गुरुप्ररोहार्थं पातयेत्तपुरः स्थितः । एवं विप्रप्रहारस्य फलं त्विति निर्दर्शयन् ॥

तद्वृद्धिं कारयित्वैव तन्मुखादतिगह्यरम् । यवा वनं भवेद्घोरं तदा कुर्याद्दुरात्मनाम् ।
तद्वेशमभूमिसंस्थानं न चेद्राज्ञो महद्ययम् । भवत्येव पुनस्तस्मिन् राज्ये दुर्भिक्षमप्यति
अनावृष्टिः सुमहती कलहः सुमहान् भवेत् । शिवदीक्षापराः शूद्राः कलौ प्रायेण सन्ततम्
ब्रह्मद्विषः शूद्रदीक्षा वर्धन्ते तत्र तत्र वै । तेषां तु बकवृत्तीनां ब्रह्मण्यो राष्ट्रवर्धनः ।

दीक्षां तदा तदा कुर्यात् न चेद्राष्ट्रं विनश्यति ।

राज्ञो ह्ययं सदा धर्मः प्रजानां परिपालनम् ॥

तच्चर्चं हि प्रकथितं दुष्टनिग्रहपूर्वकम् । शिष्टानां पालनं सद्भिः धर्मज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः ।
शिष्टाः सर्वेऽपि कथिताः ब्राह्मणा एव मुख्यतः । शिष्टशब्दो ब्राह्मणेषु मुख्यत्वेनैव नान्यतः
तेषामेव सदादानपात्रता सा प्रचोदिता । तस्मात्ते सर्वदानानां मुख्यपात्राणि सन्ततम्
सर्वेषामपि वर्णानां एवं सत्यत्र कश्चन । विशेषो ह्यत्र विज्ञेयः कन्यादानस्य चेत्पुनः ॥
तत्तज्जातिसमुत्पन्नः प्रवरः शास्त्रवाक्यतः । तत्तज्जातिषु भूयश्च तदवान्तरज्ञातिजः ॥
तदानेषु प्रशस्ता वै तत्रापि च पुनर्महत् । वन्धुत्वमेव शस्तं हि श्रुतवत्वं च शीलता ॥

ब्राह्मणस्यैव भूदानम् तत्रापि सपिण्डादेः

भूदानेऽप्येवमेव स्याद्ब्राह्मणानां विशेषतः ।

ज्ञातित्वं वा सगोत्रत्वं मादौ स्यादुत्तमोत्तमम् ॥

तस्माज् ज्ञातौ सगोत्रे वा विद्यमाने विहाय तम् ।

भूमिं न दद्यादन्यस्मै दत्ता साऽपि न सिध्यति ॥

एवं सत्यत्र यो मोहाद्विमानेषु भूरिषु । सगोत्रेषु ज्ञातिषु च श्रोत्रियेषु महात्मसु ॥

आहिताग्निषु विष्ट्रित्वा मूढधीः सोमयाजिषु ।

अग्निचित्स्वतिरात्राप्तोर्याजिषु सत्स्वपि ॥

अग्निहोत्रिषु पुण्येषु वाजपेयादियाजिषु । कथं कुर्याद्भूगिदानं सर्वशास्त्रैकनिन्दितम् ॥

सगोत्री पुरतस्तिष्ठन् दानकाले समाहितः ।

न कुर्यात्तं निरोधं सः न निरुद्धः क्रियाश्वरेत् ॥

मार्कण्डेयस्मृतिः

१४

अपि तूष्णीं स्थितो ज्ञातिर्दानकाले विचक्षणः ।

दानं पश्यन् कियमार्ण ममैतं न मतं परम् ॥

इति वा वृत्तिमात्रेण न दानं तस्य सिध्यति ।

भूदाने हि ज्ञातिमतिः सामन्तस्य मतिस्तथा ॥

ग्रामस्थानां मतिश्चापि सगोत्राणां मतिस्ततः ।

दायादानां मतिश्चापि समीपग्रामिणां मतिः ॥

हेरण्योदकधारा च सर्वेषां पुरतस्तु चेत् । तदानं सिध्य (?) न चेतेनैव सिध्यति ॥

प्रस्कराचरितं तत्र लिखितं च तदा तदा । प्रधानज्ञात्यलिखितं लिखितं दूरगोत्रिभिः ॥

ब्रोरमागैकलिखितं लेख्यं दूषितमेव तत् । भूमिदानस्य पात्राणि पुत्राः पौत्राः पितामहाः

पितरो भ्रातरः ऋणां श्रवुतास्तत्सुताः परे । भवन्ति दानपात्राणि विद्यमानेषु तेषु चेत्

अन्तरङ्गे षु सर्वेषु नान्यगोत्राय तस्तरेत् । अत्यन्तदुर्गुणी रुद्धो दीर्घवैरोऽपि केवलम् ॥

सगोत्रश्चेत् प्रार्थयित्वा तस्मै दद्याद्वरां कृती ।

आहिताग्निषु तिष्ठत्सु तानतिक्रम्य भौद्यथतः ॥

द्यादनाहिताग्निभ्यो न कदाचन मानवः । सगोत्रगैव सततं सदा भूमिः सरिद्यथा ॥

समुद्रगा तथेयं च तस्माद्यात्सगोत्रिणे । तिष्ठत्सु ज्ञातिवर्गेषु त्यक्त्वैनानन्यगां धराम् ॥

करोत्ययं द्विजानहित्वा श्वदत्त श्राद्धकृद्यथा ।

अनाहिताग्न्याहिताग्न्योर्विवादे समुपस्थिते ॥

आहिताग्नेवदेत्यक्षमत्यन्तमपराधिनः । अपि तस्मिन् वदेनैव मन्तुं कमपि सर्वथा ॥

स एव धर्मः कथितः सतः श्रैछल्यं प्रकल्पयेत् । एवमेव तथान्यश्च विशेषं पुरुषर्षभैः ॥

ब्राह्मणस्याब्राह्मणस्य विवादे समुपस्थिते ।

ब्राह्मणस्यैव धर्मेण जयो वास्त्यो(च्यो) नराधिपैः ॥

अयोग्यायोग्ययोरेवं श्रोत्रियेऽश्रोत्रिये तथा । असत्सतोश्च सर्वत्र विशेषं धर्मवादिभिः ॥

सर्वत्र भूमि सततं ज्ञातीनामेव चाचरेत् । ते विशेषेण चेत्सन्तः श्रोत्रिया आहिताग्नयः

संनिकृष्टज्ञातयश्च किमुतेति महात्मभिः । विशेषः सर्वदा तस्मिन् दाने महति भौमिके ॥

जीवनांशप्राप्तभूमि प्रविभागसमागताम् ।

क्रमागतां वा सामान्यविद्यमानां विना मतिम् ॥

न दानमाचरेद्भूमि निखिलानां सगोत्रिणाम् ।

कर्मचिद्याचमानाय भिन्नागोत्राय छन्दतः ॥

पतिसंयोगविकलविधवानां तु सन्ततम् । न वृत्तिष्वनधिकारोऽस्ति न ग्रहेषु धरासु वा ॥

जाते तु पतिसंयोगे तदूर्ध्वं वर्षपञ्चकात् । अप्रजा विधवा सा चेत्तस्यै दद्युस्तदीयकैः ॥

अन्नं वस्त्रं च यदि सा सुवृत्ता जनसम्मता ।

न तादृशो भवेत्सा च तस्यै नित्यं च तण्डुलान् ॥

वसनं त्रिष्णकीतं मध्याह्ने सेन्धनं स्मृतम् । तादृश्या दैवयोगेन जीवनांशो धरात्मकः ॥

यदि लब्धस्स तु परं न दैयक्रायकश्चन । विधवामात्रसंप्राप्त भूमिर्या साथ तज्जनान् ॥

यथाकथचित्प्राप्नोति नान्या स्नानादिना कचिन् ।

बहुज्ञातिषु तिष्ठत्सु शाङ्कज्ञोषु महात्मसु ।

विभक्तेष्वविभक्तेषु सुप्रसिद्धेषु भूतले । सर्वाचार्येषु नितरां तेषु यः प्रवरः परः ॥

तदाङ्गयैव सर्वेऽपि वर्तेन्निति भूतले ।

मर्यादा कथिता सद्द्विः गोत्रिणामध्यगोत्रिणाम् ॥

बन्धुनामपि सर्वेषां मर्यादा सा तु केवला ।

परैः प्रकथिता नूनं नातिलङ्घ्याऽखिलैस्तु सा ।

यस्मिन् देशोऽपि वा ग्रामे प्रसिद्धः सर्वदिक्षवपि ॥

विद्यमानो विद्यया वा श्रिया वा तस्य संमतिः ॥

स्थिता चेत्ततु सम्यग्वै शक्यते नात्र संशयः । देशप्रसिद्धविदुषो यत्कार्यं संमतिः परा ॥

तत्कार्यं क्षमते कतु तद्वानं च धरादिकम् । यदि तस्वासंमतिः स्यात्तदेशप्रामयोः परम् ॥

विद्यमानस्य तत्कार्यं न सिध्यत्येव सर्वथा ।

तत्प्राभल्लैकसिद्धयर्थं तुच्छेस्तद्वामवासिभिः ॥

यद्यत्कुतं तन्निखिलं मृषैवेति सुनिश्चयः । तद्वस्तलेखनं यस्य कार्यस्यात्र प्रदृश्यते ॥

प्रामाणिकं तदेव स्यान् विना तल्लेखनं तराम् ।

तुच्छानां लेखनं चेतु तत्रत्यानां दुरात्मनाम् ॥

बहूनामपि किं तेन तन्न प्रामाण्यसाधकम् । यत्र यत्र महान्तो ये विद्याचारादिसद्गुणैः

प्रसिद्धाः शिष्यवृन्दैश्च तत्र तत्र परास्तु ते । तल्लेखनं विना सर्वं तुच्छानां लेखनं वृथा ॥

प्रसिद्धानां लेखनं चेदादौ तत्परतः पुनः । (लि)तिपिस्तदप्रसिद्धानां कार्याय प्रभविष्यति यजमानलिपिर्यस्मिन् पञ्चो पूर्वं प्रवर्तते । प्रसिद्धानां लेखनं च तत्पत्रं पत्रमुच्यते ॥

लियभावे ग्रामकर्तुस्तसमानां महात्मनाम् ।

प्रसिद्धानां तु विदुषां तत्तुच्छलिपिमात्रतः ॥

तत्पत्रमनृतं नूनं कार्यकृन्न भविष्यति । पञ्चात्तलिपिकर्तारः राजदण्ड्या भवन्त्यपि ॥

अत्यन्तानुभवो नूनं न तु प्रामाण्यमृच्छति ।

आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ॥

कलापभोगशशस्तो न भोगो मायासमुद्भवः ।

व्यामोहभोगो दाक्षिण्यभोगः पीडासमुद्भवः ॥

पीडाभोगो भृतेर्भोगो दयाभोगस्तथा परः ।

उपाधिभोगश्चरमो न भोगा इति कीर्तिताः ॥

अनागमं तु यो भुद्धके बहून्यबदशतान्यपि ।

चोरवद्राजदण्डेन दण्ड्यो भवति किलिषी ॥

स्वामिद्रोहं जनद्रोहं विना वैरं गुर्चं तथा ।

सञ्चारं कलहं चापि विनैव प्रबलाश्रयम् ॥

स्याच्चेदनुभवः सोऽयं सम्यक् प्रामाणिको भवेत् ।

(...) वच ॥

सखिक्षोभं गुरुक्षोभं तत्तद्रन्वनिरीक्षणम् । दुष्टाश्रयणमत्यन्तं तस्करानुभवस्स तु ॥

विनैव न भवेन्नूनं तादशानुभवः स तु । प्रभवेत् बाधकायैव न कीर्त्यै श्रेयसे श्रियै ॥

सुखाय वात्मनो (...) । () व कथिता सद्गः स्वामिलव्यधप्रतिग्रहाः

ग्रामिणो ग्रामकर्तारो धर्मतो ग्रामभागिनः । अत्र स्वामी ग्रामकर्ता य आदावकरोत्परम्
ग्रामं द्विजानां दनेन तत्सकाशप्रतिग्रहाः । ग्रामभाग (.....) ताः ॥
प्रतिग्रहिकराह्लङ्घप्रतिग्रहपरश्च यः । तद्वागी सोऽपि भवति न तैः साम्यं स विन्दति ॥
ताद्वशस्यास्य मध्यापक्षेत्रकस्य विशेषतः । पूर्वाः सर्वे पूजनीयाः ये स्युः कर्तुं प्रतिग्रहाः ॥
ग्रामाधिकारिण (.....) त्तमोत्तमाः । रन्ध्रक्रियाक्रयस्वैरप्रविष्टा ये दुराशयाः
दुर्मार्गां दुश्चरित्राश्च नित्यदुष्टाश्रयाखिलाः । अकार्यकारिणोऽन्यैक कार्यप्राधान्यचेतसः ॥

अन्यथा कारिणश्चापि राज्ञः स्युर्दण्डभागिनः ।

तत्रापि सद्यो यत्नेन विज्ञाताश्चेत्क्रियामुखात् ॥

रन्ध्रप्रविष्टः सन्ताङ्गाः संशयो नात्र वच्चिम वः । कालं प्रतीक्ष्य यत्नेन ग्रामभागैकचेतसा
ग्रामापदि ग्रामिभिस्तैर्दत्तभागस्तु संकटे । रन्ध्रप्रविष्ट इत्युक्तः (.....) तः ॥
क्रियाप्रविष्टः सर्वेषां संमत्या ग्रामकार्यकृत् । तदत्तभागस्तद्ग्रामेः क्रियाविष्टः स उच्यते ॥
तद्विरोधे दण्डनीयस्तद्भावे परं त्वयम् । स्थाप्य एव सदा राज्ञा क्रियाविष्टस्तु सर्वतः ॥

(.....) तिर्यः क्रियाविष्टः स उच्यते ।

सोऽपि क्रियाविष्टतुल्यः तत्र भाग्येव सन्ततम् ॥

तदग्रामकार्यातिषु चेदयं नालं हि धर्मतः । गृहीतभोग्यवृत्याधसमाकान्तदिग्न्तरः ॥
स्वैरपि (.....) त एते सीम्नि चेत्स्वके ।

यदि स्थिताः साधवः स्युज्ञात्वा धर्मं स्वकं सतः ॥

कृपया पालनीयाः स्युरुद्वास्यास्तेन चेत्खलाः ।

ये रन्ध्रादिप्रविष्टाः स्युस्तेषां प्रायेण सन्ततम् ॥

दुष्कृत्यं सहजं नात्र (.....) थापि यश्चकः ॥

ब्राह्मवृत्तिकहारकदण्डः

ज्ञात्वा स्वधर्मे संतिष्ठेत्स उ देवोऽन्यथा न सः ।

समीचीनब्राह्मणस्य स्थितां वृत्तिं धराकृतिम् ॥

दानव्याजापहर्तारो दण्ड्या राजा विशेषतः । असमीचीनदानाख्य () परस्वकाः
ज्ञान्वा राजा सद्य एव शिक्षयेन्न तु मोचयेत् । दाक्षिण्यं समुपाप्नित्य तदाश्रयविशेषतः
उपेक्षिता यदि खलाः राज्ञः पापं महद्भवेत् ।

अन्यभो (....) ष्ट्रेषु भुज्ञते ॥

तान्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ।

अर्थं हि राजधर्मःस्यात् सतः संपूजयेत्सदा ॥

असतो दण्डयेदेव चासन्तश्चाप्यमी भताः । (.....) संस्थिताः ॥
कुशीलवास्तदा (....) राः नाण्यविद्याविशारदाः ।
प्रेष्या वार्धुषिकाशचैव व्यपेताः स्वस्वधर्मतः ॥

परदिष्णाशना नित्यं शूद्रप्रेष्यास्तदुन्मुखाः । अब्रताश्चाप्यदी (.....) ॥

परवृत्त्यपहर्तारः व्यवहारपराजिताः । निर्लज्जा निर्भया भूयो नाहं निर्जितवानिति ॥

वदन्तः संचरन्तश्च धर्मवक्तृन् सदा सतः । दूष (.....) परास्तया ॥

असत्यवाद (.....) राः चार (....) परास्तया ।

कुर्क्षिभरणकर्मकप्रधानाः पापचेतसः ॥

पुनरन्ये दुश्चरित्राः विज्ञेयाः स्युरमी खलाः ।

असन्त इति तान् राजा ज्ञात्वा तत्कृत्यमध्यति ॥

अनुरु (...) तान् भूमिहर्तृन् विशेषतः ।

अग्निदान् विषदांश्चापि शङ्खपाणीन् धनापहान् ॥

क्षेत्रदारापहत् इच्च ब्रात्यान् सर्वान् क्षतब्रतान् ।

भुजङ्गान् दुष्टचित्तांश्च सत्यज (...) दपि ॥

यदि तृपास्तु ते तूष्णीं परलोकाननश्वरान् ।
 क्रियासंपादितान् सर्वान् नाशयेयुश्च तत्क्षणात् ॥
 राजधानी यथा शून्या यथा कूपश्च निर्जलः ।
 यथा हुतमनग्नौ च कु (.....) कृतम् ॥
 तादृशेषु तथा दत्तं भवेदेव न संशयः । न सुतस्य पितृद्रव्यमेवं वादी प्रसूर्मनाः ॥
 पात्रान्नभुक्तिहा क्रूरः पोताऽस्य क्षीररोधकः ।
 विश्वास(धा) तत्को राजमित्रस्वामीगुरुद्विषः ॥

(.....) विषदा भूमिहारकः । एकादशैते कथिताः प्रोक्ता निष्ठृतिवर्जिताः
 कदाच्येषां नोपकारः कार्यं एव महात्मभिः । एकादशसु चैतेषु विप्रवेदविवर्जिते ॥
 नष्टशौचे ब्रतब्रष्टे मल्ले च कितवे तथा । रोदत्यु (.....) तं कृतम् ॥
 नावेद्यपि प्रयच्छेत हेतुके नास्तिकेऽपि च । न पाषण्डेषु सर्वेषु वेदशास्त्रविदूषिके ॥
 न बक्त्रतिके पापे न वैडालब्रते तथा । न स्वाध्यायान्नरहिते तथैव च निराकृते ॥
 धूर्वे (.....) । (.....) देवलके दत्तं भृतकाध्यापके तथा ॥
 दत्तमेतेषु सर्वेषु वृथा दानं प्रकीर्तितम् । व्यर्थमब्राह्मणे दानं पतिते तस्करे तथा ॥
 विप्रजातौ सूखदा (.....) । (.....) ग्रे ग्रामयाजके ॥
 वेदविक्रियिके चैव व्यालप्राहे तथैव च । ब्रह्मवन्धौ च यहत् तथैव वृषलीपतौ ॥
 परिचारकलोकेषु आरूढपतिते तथा । भू (.....) ॥
 दत्ततुल्यधनं वृद्धया गृहीतं चेत्सबन्धके । प्रश्यति ततो वृद्धिस्तत्कृत्तति पुनर्हतम् ॥
 नवीकृते पुनः पत्रे तद्विया तूत्तमर्णकः । गुप्तचौर इति शेयः (.....) ति ॥

उत्तमणीधर्मणदण्डः

पत्रे त्रिवारे यदि तु वृद्धिप्रहणभीतिः । नवीकृते तदा दण्डयोऽमृणदाता भवेद्भवम् ॥
 यदि मध्यस्थमुखतः गृहीतो मासमास्यत ।
 गृहीत (....) त्तमर्ण (....) स्तु तदास्तिलम् ॥

अधमर्णेन तत्सर्वं देयमेवेति तज्जगुः । ऋणतुल्यप्रहणतः परं वृद्धिर्न धर्मतः ॥

भवेदेव ततः पश्चात् गृहीतो न्यायदूषितः ।

(..) नं (.....) शक्तादेवे मत्यापतेशिशशुम् ॥

माता दयात्सभार्याया चेदयं तूभयोः सुतः । पुत्रप्रदाता पुत्री चेदयं द्वैमातृकोऽप्यति ॥

प्रदत्तसूनुनितरां दातु (.....) ।

स्वयं (.....) मैण कु (....) मार्णि जनकः पुत्रवानपि ॥

प्रदत्तसूनुर्जनकस्य नूनं कुर्याने सर्वाणि पृथिविधानात् ।

कुर्वीत नो चेत्पितृघातकः स्यात् (.....) स्तदा पालकः ॥

(.....) पालकस्यैव सन्ततम् ।

सर्वाणि कुर्याद्विधिना जनकस्य तु नैव हि ॥

उभयोरपि चाशौचं पित्रोः कार्यं विधानतः ।

बन्धूनां भिन्नगोत्राणां समीपे त्रिदि (.....) ॥

(.....) पक्षिणी स्यात्तदेतत्तादृशं पुनः ।

दशाहमध्ये संप्राप्तं स्वकालप्राप्तमेव चेत् ॥

अनुष्ठेयमतिकान्तं नैवेत्येवेति केचन । केचित्तु पुनरत्युचुः अहर्मा (.....) ॥

(....) थर्कम् । दशाहमध्ये विहितं तदूर्ध्वं स्नानमात्रकम् ॥

ज्ञात्याशौचं तु कथितं तस्मादेतद्यतोऽधिकम् । ततस्त्वेवं व्यवस्था हि महती परिकलिपता

मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षष्ठ्यासात्पक्षिणी भवेत् ।

अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुद्ध्यति ॥

बहूक्त्वा (क्त्या) किं महाभागा ब्राह्मणं तु कलौ परम् ।

तिष्ठति श्राद्धसन्ध्याभ्यां तद्दृश्यं तस्मात्तद्वयं चरेत् ॥

सन्ध्यां समन्त्रकां कुर्यात् तात् मन्त्रान्विस्वरादिभि । :

रहितानेव महतां यत्नेनैवाभ्यसेत् सुधी ॥

समीचीनोऽवारणेन सन्ध्या ब्राह्मणकारिणी । मन्त्राणां तु पु (.....) ॥

(.....) तद्ब्राह्मणं च तोषशम् ।

दोषयुक्तं गुणैर्हीनं तस्मात्सन्ध्यां यथाविधि ॥

सम्यगध्ययनं कृत्वा ब्राह्मणं तत्प्रसादये ।

तेन तद्वैष्णवं धाम (.....) ॥

मृताहं समतिक्रम्य चण्डालः कोटिजन्मसु । भवत्येवेति सा प्राह श्रुतिस्तस्मात् तं चरेत् ॥

सगुणं शास्त्रविहितं तेन मुक्तिं प्रपद्यते ।

अनन्तास्तद्गुणाः सन्तु ते त्वसाध्याः स्मृताः सदा ॥

अनुष्टातुर्मतश्चेमे मुख्याः केचन तान् ब्रुवे । स्वस्वपत्नीज्ञातिबन्धुकृतान्नेन कृतं यदि ॥

पित्रोः श्राद्धं समीचीनकृतं सादूगुण्यमृच्छति ।

अकृतं चेत्था तत्तु (.....) पुरोक्तवत् ॥

तदन्यथा चेत्पतिः सद्य एव भवेद्युवम् ।

स्वशब्देनाखिलाः प्रोक्ताः कर्तारो भ्रातरः स्वयम् ॥

पत्नीशब्देन तत्पत्न्यो निखिलाः प्रतिपादिताः ।

ज्ञातिशब्देन जननी पित (.....) का ॥

(.....) का स्मृताः ।

पितृव्यपत्नी तद्वर्मभागिन्यश्चापि कीर्तिताः ॥

बन्धुशब्देन भगिनी पितृष्वसृसुतादिकाः । कन्या सं पितृश्राद्धं भिन्नभावेषु सर्वथा ॥

न कुर्यादेव धर्मेण यथा तथा ह [?] । [.....] प्रदानं तत्र कीर्तितम् ॥

द्वितीयमपं तेन तुल्यं ब्राह्मण भोजनम् । तृतीयं च तथा कर्म पिण्डदानं ततः परम् ॥

तृतीयं च तथा कर्म पिण्डदानं ततः परम् ।

एतत्वयं श्राद्धशब्दशब्दितं पुनरेककम् ॥

तादृशे कर्मणि पुनः [.....] ।

[.....] तत्पत्रे हुतशेषान्पातनम् ॥

मार्कण्डेयसृतिः

तत्तुल्यं तत्प्रोक्षणं च तथा तत् स्पार्शनी कृतिः ।

संप्रदानं भोक्तृहस्ते तदापोशनपा (....) ॥

[...] भोक्तृहस्ते त [...] ।

[...] ॥

[...] श्राद्धं परेऽहनि ।

कर्त्त हस्ताकृते तस्मिन् आपोशनजले यदि ॥

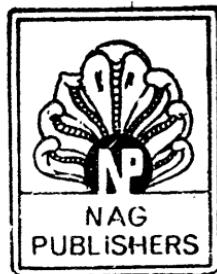
इति श्रीमार्कण्डेयसृतौ श्राद्धार्थं प्रकरणं समाप्तम् ।

॥ शुभम् शुभ्यात् ॥

**THE
SMRITI SANDARBHA**

**Collection of Two Major
Dharmashastric Texts Called
Markandaiya & Laugakshi Smritis
by the
Maharshis Markandaiya & Laugakshi**

Volume VI

NAG PUBLISHERS

**11.A/U.A. JAWAHAR NAGAR (P. O. BUILDING)
DELH-I110007**